

**ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»**

ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

**ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»**

ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 2(11)

Київ 2020

**THE STATE INSTITUTION
“INSTITUTE OF WORLD HISTORY
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE”**

PROBLEMS OF WORLD HISTORY

SCIENTIFIC JOURNAL

№ 2(11)

KYIV 2020

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21441-11241Р від 04.08.2015 р.

*Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України» (протокол № 2 від 26 березня 2020 р.)*

Науковий журнал покликаний ознайомлювати широке коло читачів, а саме науковців, педагогів, студентів, громадсько-політичних діячів та усіх, хто цікавиться всесвітньою історією і новітніми науковими дослідженнями у цій галузі.

Редакційна колегія

Кудряченко А.І., д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України (ДУ «ІВІ НАН України») (головний редактор)
Ткаченко В.М., д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України (ДУ «ІВІ НАН України») (заступник головного редактора)
Лакішик Д.М., канд. іст. наук, с.н.с. (ДУ «ІВІ НАН України») (відповідальний секретар)
Віднянський С.В., д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України (Інститут історії України НАН України)
Городня Н.Д., д-р іст. наук, доц. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
Зернецька О.В., д-р політ. наук, проф. (ДУ «ІВІ НАН України») (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
Казакевич Г.М., д-р іст. наук, доц. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
Каколевські І., д-р іст. наук, проф. (Центр історичних досліджень Польської академії наук у Берліні, Німеччина)
Карнер Ш., д-р іст. наук, проф. (Інститут досліджень наслідків війни, м. Грац, Австрія)
Мартинюк А.Ю., д-р іст. наук, проф. (Інститут історії України НАН України)
Потехін О.В., д-р іст. наук (Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка)
Солошенко В.В., канд. іст. наук, доц. (ДУ «ІВІ НАН України») (ДУ «ІВІ НАН України») (ДУ «ІВІ НАН України»)
Хижняк І.А., д-р іст. наук, проф. (ДУ «ІВІ НАН України»)

Рецензенти:

Рубель В.А., д-р іст. наук, проф. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
Литвин М.Р., д-р іст. наук, проф. (Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України)

Автори статей несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей.

Тексти подаються в авторській редакції.

Передрук можливий у разі посилання на автора і видання.

Адреса редакційної колегії:

01054, Київ, вул. Леонтовича, 5, Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»
Тел.: (044) 235-44-99, e-mail: pwh_journal@ukr.net
Засновник та видавець: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»
Заснований 2015 р. Періодичність наукового видання до 4 разів на рік

© Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Certificate of state registration KB № 21441-11241P of 04.08.2015

*Recommended by Academic Council of the State Institution
“Institute of World History of the NAS of Ukraine” (Protocol № 2 of March 26, 2020)*

Scientific journal aims to introduce the latest research in the field of history to a wide range of readers, such as teachers, students, researchers, civic and political leaders and all those interested in the history.

Editorial board

Kudryachenko A., Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”) (Editor in Chief)

Tkachenko V., Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”) (Deputy Editor in Chief)

Lakishyk D., Ph.D. in History, Senior Research Fellow (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”) (Executive secretary)

Vidnyanskyi S., Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine)

Gorodnia N., Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)

Zernetska O., Doctor of Political Sciences, Professor (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”)

Kazakevych G., Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)

Kąkolewski I., Doctor of Historical Sciences, Professor (The Centre for Historical Studies in Berlin of the Polish Academy of Sciences in Berlin, Germany)

Karner S., Doctor of Historical Sciences, Professor (Ludwig Boltzmann Institute for the Research of Consequences of War, Graz, Austria)

Martynov A., Doctor of Historical Sciences, Professor (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine)

Potekhin O., Doctor of Historical Sciences (Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko)

Soloshenko V., Ph.D. in History, Associate Professor (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”)

Tolstov S., Ph.D. in History, Associate Professor (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”)

Khyzhnyak I., Doctor of Historical Sciences, Professor (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”)

Reviewers:

Rubel V., Doctor of Historical Sciences, Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)

Lytvyn M., Doctor of Historical Sciences, Professor (I. Krypiakevych Ukrainian Studies Institute of the NAS of Ukraine)

Authors are responsible for the selection, accuracy of facts, quotations, proper names, place names and other information. The texts are submitted in author’s edition. Reprint is possible with reference to the author and publication.

Editorial address:

01054, Kyiv, 5, Leontovycha str., The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”

Phone: (044) 235-44-99, e-mail: pwh_journal@ukr.net

Founder and Publisher: The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”

Founded in 2015. Frequency publication 4 times a year.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

<i>Шаповал Ю.І.</i> Політика пам'яті і євроінтеграційні прагнення України (2014-2019 рр.)	7
<i>Ткаченко В.М., Якуба В.В.</i> Війни історичної пам'яті (до постановки проблеми)	25

НОВА ІСТОРІЯ

<i>Перга Т.Ю.</i> Політика Австралії щодо корінного населення (кінець ХІХ ст. – перша третина ХХ ст.)	41
---	----

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ

<i>Дённингхаус Виктор</i> «Мы не так глупы, чтобы устраивать бунты и восстания...»: попытка массовой эмиграции немецкого населения из СССР в Канаду в 1929 г.	53
<i>Oliynyk Oleh</i> Historic Role of China in International Development	78
<i>Meteliova Tetyana, Chghen Vira</i> The Impact of Confucian Values on China's Foreign Policy During the Period of "Reforms and Openness"	100
<i>Fesenko Mykola</i> The Danger of Confrontation between the United States and China in the New Cold War	114
<i>Деменко О.Ф.</i> Нова «холодна війна» та її вплив на формування пріоритетів зовнішньої політики України	131
<i>Добровольська А.Б.</i> Загальні закономірності та національні особливості формування ідентичності на пострадянському просторі: досвід Молдови	148

КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПРОЦЕС

<i>Зернецька О.В.</i> Розвиток культури в Австралії протягом ХХ ст: кіноіндустрія	174
---	-----

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ

<i>Качараба С.П., Сіромський Р.Б.</i> Європейський народ, забутий в історії	201
---	-----

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	208
------------------------------------	-----

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЖУРНАЛІ	210
---	-----

CONTENTS

THEORY AND METHODOLOGY OF WORLD HISTORY

<i>Shapoval Y.</i> Memory Policy and European Integration Aspirations of Ukraine (2014-2019)	7
<i>Tkachenko V., Yakuba V.</i> Wars of Historical Memory (to the Statement of the Problem)	25

MODERN HISTORY

<i>Perga T.</i> Australian Policy Regarding the Indigenous Population (End of the XIXth Century – the First Third of the XXth Century)	41
--	----

CONTEMPORARY HISTORY

<i>Dönninghaus Victor</i> “We are not so Fuzzy to Build Riots and Rebellion...”: Attempt of Massive Exemption of German Population from the USSR to Canada in 1929	53
<i>Oliynyk Oleh</i> Historic Role of China in International Development	78
<i>Meteliova Tetyana, Chghen Vira</i> The Impact of Confucian Values on China’s Foreign Policy During the Period of “Reforms and Openness”	100
<i>Fesenko Mykola</i> The Danger of Confrontation between the United States and China in the New Cold War	114
<i>Demenko O.</i> The new Cold War and its Influence on the Formation of Ukrainian Foreign Policy Priorities	131
<i>Dobrovolskaya A.</i> General Patterns and National Features of the Identity Formation in the Post-Soviet Space: the Experience of Moldova	148

CULTURAL AND CIVILIZATIONAL PROCESS

<i>Zernetska O.</i> The Development of Australian Culture in the XX Century: Australian Film Industry	174
---	-----

BOOK REVIEWS AND SURVEYS

<i>Kacharaba S., Siromskyi R.</i> European People, Forgotten in History	201
---	-----

CONTRIBUTORS	208
--------------------	-----

REQUIREMENTS FOR REGISTRATION OF ARTICLES TO PUBLISH IN THE JOURNAL	210
---	-----

ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

УДК 94:323+339.924(477)

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2020-11-1>

Шаповал Ю.І.

ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ І ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПРАГНЕННЯ УКРАЇНИ (2014-2019 рр.)

У статті проаналізовано особливості політики пам'яті у 2014-2019 рр. у контексті євроінтеграційних прагнень України. Охарактеризовано особливості політики пам'яті/історичної політики в Україні після драматичних подій кінця 2013-2014 року, що їх оголошено «революцією Гідності» (або «Євромайданом»), з початком російської агресії на Сході України, з початком «ленінопаду» і форсованої декомунізації і до 2019 р. Тобто до змін у політичному класі України, пов'язаних з обранням 6-го Президента Володимира Зеленського. Безсумнівно, політика пам'яті змінюватиметься і її зміст невдовзі можна буде аналізувати окремо. Автор статті насамперед прагнув стимулювати подальшу дискусію дослідників і всіх осіб, зацікавлених в обговоренні вказаної теми. Сумління науковця вимагає не поспішати з однозначною відповіддю навіть на (здавалося б) прості запитання. Наукова новизна полягає в узагальненні ключових тенденцій політики пам'яті в Україні у 2014-2019 рр. і у визначенні низки проблем, які мають негативний вплив на процес євроінтеграції України. Розглянуто український досвід політики пам'яті як механізму впливу на політичну реальність.

Політика пам'яті належить до ефективних механізмів впливу на політичну реальність, зокрема, на ступінь консолідації суспільства, самоусвідомлення громадян, формування та зміцнення колективних ідентичностей. Поступове усвідомлення дієвості цих механізмів зумовлювало у 2014-2019 рр. зростання інтересу до питань колективної пам'яті, яке демонстрували очільники держави, політики, політичні партії та структури громадянського суспільства. Формування та реалізація політики пам'яті в Україні відбувалося дедалі більш усвідомлено і спрямовано. Тривав пошук такої моделі політики пам'яті, яка здатна сприяти консолідації цих груп у єдине громадянське суспільство, зробити різноманітні образів минулого в Україні її ресурсом, а не проблемою. До цього спонукає і російська гібридна агресія, одним із проявів якої стало перманентне нав'язування українцям з боку пропагандистських структур Російської Федерації імперсько-радянського образу минулого. До цього спонукає і чітко визначена стратегія України на європейську інтеграцію. Як показав досвід 2014-2019 рр., певними засадами своєї історичної політики Україна достатньо органічно вписується у загальноєвропейську схему (наприклад, посиленням впливу і ролі громадянського суспільства у цій сфері). Водночас у згаданій період виявилися і певні проблеми, насамперед пов'язані з пошуками адекватної викликам моделі колективної пам'яті, яка фокусується на цінності держави як спільної батьківщини і гаранта прав людини. Важливим кроком стала політика декомунізації, що провадилася в Україні від 2014 р. Засудивши тоталітаризм (нацистського і радянського зразків), вона забезпечила очищення публічного простору України від комуністичної символіки (хоча й не остаточно). Водночас вона породила нові ризики і нові питання, які потребують дискусій і пошуку відповідей за обов'язкової участі експертів-науковців.

Ключові слова: історична пам'ять, євроінтеграція, memory studies, політика

пам'яті/історична політика, декомунізація, транснаціональні форми культурної (історичної) пам'яті, Український інститут національної пам'яті, Інститут національної пам'яті Польщі.

Потреба звертатися до минулого, вести з ним постійний діалог притаманна кожному цивілізованому соціуму. І не лише тому, що, не знаходячи відповіді на запитання «що робити?», суспільство запитує: «хто винен?». Багатьом здається, що, розшифрувавши коди минулого і потоїбічного, легко пояснити парадокси сьогодення і зазирнути у майбутнє. Існують і суто прагматичні мотиви інтересу до історії: в руках політиків та ідеологів вона виступає як інструмент соціалізації, виховання громадянських почуттів. Якщо й справді існує життєдайна субстанція, яка перетворює населення на народ, то одним з його найважливіших компонентів є історична свідомість. У ситуаціях вибору, що виникають постійно, історичні аналогії можуть підказати оптимальний вибір і забезпечити від помилок.

Необхідно вказати на лише одне застереження: пам'ять спроможна бути такою за наявності у суспільстві загальноприйнятого проекту майбутнього й принципового консенсусу щодо основоположних цінностей. Коли ж у соціумі гостро стикаються різноспрямовані інтереси і вирують політичні пристрасті, репрезентація минулого здатна перетворитися на небезпечне знаряддя маніпулювання масовою свідомістю.

У зв'язку з цим слід нагадати тезу, на якій наголошує один із дослідників: історична пам'ять як форма колективної/культурної пам'яті є одночасно об'єктом і суб'єктом історичної політики, боротьби за владу. Останню слід розуміти у широкому сенсі слова – влада політична, духовна, соціальна, культурна тощо, разом із тим, що називають владою дискурсу [1, с. 20].

Із сказаного випливає проблема відповідальності політиків (як і дослідників не меншою мірою) за ті «образи минулого», які вони пропонують суспільству. Адже у кожному суспільстві існує політична й ідеологічна кон'юнктура, яка змушує одних проходити повз «незручні» для них факти, а інших – щось прикрашати чи сакралізувати. Зрештою, не виключена і можливість наявності «кількох правд». Саме тому у моделюванні історичної пам'яті найбільшого успіху досягають ті соціуми, які керуються простим принципом – «не зашкодь».

Навряд чи на політичній карті з'явилася б об'єднана Європа, якби не було знайдено певний консенсус у націленості на майбутнє і нероз'ятрювання минулих травм. Нинішні європейські цінності базуються на послідовному людиноцентризмі, обстоюванні прав і свобод індивіда безвідносно до його етнічного походження, громадянства, майнового стану, на пріоритетах вільного руху людей, товарів, ідей, ініціатив, послідовному захисті прав меншин. Небезпроблемно, але наполегливо вибудовуються нові стереотипи взаємного сприйняття держав-членів ЄС з акцентом на спільних інтересах і завданнях. Багато уваги приділяється виробленню «спеціальних статусів сусідства». Наголос на історичних сюжетах здебільшого використовується для того, щоб

зайвий раз наголосити: слід назавжди виключити умови, що призводили в минулому до жахливих катаклізмів.

Покінчивши на рубежі 2013-го і 2014 років із спробами 4-го Президента України Віктора Януковича остаточно втягнути країну у російську політичну орбіту, Україна здійснила кілька рішучих кроків, що підтверджували її євроінтеграційні прагнення. Якою мірою (і чи) політика пам'яті відповідала цим прагненням? Така постановка питання є цілком актуальною і правомірною, адже з весни 2019 р. країна вступила в новий етап своєї політичної історії, а тому варто дивитись не лише в майбутнє, а й підбити підсумки минулого.

Зацікавлення тематикою пам'яті та, конкретно, політикою пам'яті характеризує академічну гуманітаристику в Україні віднедавна. Українські науковці у своїх дослідженнях переважно розвивають методологічні підходи, розроблені західними колегами у межах *memory studies* (так маркується відповідна сфера досліджень в англійській науковій літературі). Розвиток цих підходів, формування відповідного поняттєвого апарату та концептуалізація комеморативного досвіду українців складає теоретичний вимір студій політики пам'яті.

Насамперед йдеться про публікації таких дослідників як Ф. Ар'єс, Я. Ассман, О. Васильєв, В. Вжозек, Е. Гобсбаум, А. Гуревич, П. Коннертон, М. Копосов, Ж. Лефевр, О. Міллер, Ж. Мінк, П. Нора, П. Рікбор, Й. Рюзен, Ф. Фюре та інші. Водночас значний вплив на сферу досліджень пам'яті здійснили роботи деяких філософів, таких як А. Бергсон, Г. Гадамер, О. Лосєв, М. Фуко та інші. Певний сегмент досліджень проходив у соціологічній площині (це важливо, оскільки Радянський Союз був славнозвісним зі своєї нехоті до соціологічних опитувань). Варто віддати належне М. Альбваксу, Я. Зерубавель, Ю. Леваді та іншим дослідникам.

В Україні помітний внесок у розвиток цих досліджень зробили такі науковці як Л. Венгринюк, О. Волянюк, В. В'ятрович, О. Гайдай, А. Глушко, Я. Грицак, О. Гриценко, Ю. Зерній, Г. Касьянов, А. Киридон, Г. Луцишин, В. Масненко, Л. Нагорна, Я. Примаченко, М. Рябчук, І. Склокіна, С. Троян та інші.

Отже, євроінтеграційна політика сучасної України і її ж політика пам'яті (чи історична політика). У кожній з цих позицій є витoki і є засоби реалізації. З'ясуємо, хто визначає євроінтеграційний курс України і хто відповідає за його втілення. Паралельно подивімося і на те, звідки береться політика пам'яті і хто є суб'єктом реалізації цієї політики.

Курс на євроінтеграцію визначило українське громадянське суспільство. Важливість саме такої зовнішньополітичної стратегії засвідчила загальнонаціональна мобілізація 2014 р. Нею українці відповіли на спробу тодішнього Президента України, тепер вже втікача, Віктора Януковича відмовитись від курсу на євроінтеграцію. Про перевагу цього курсу в очах українців свідчила безумовна перевага на виборах тих партій, які виголошували

гасла євроінтеграції. Тобто єврокурс підтримують не лише активісти і громадянське суспільство, але й переважна більшість обивателів.

Як відомо, реалізацією курсу на євроінтеграцію опікувалися різноманітні владні інститути. Передовсім, Президент України. Верховна Рада забезпечувала більшість голосів з усіх принципових питань євроінтеграції і ухвалювала відповідні зміни у законодавстві. Свій внесок зробили дипломати, розвивалося економічне та військове співробітництво.

7 лютого 2019 р. Верховна Рада закріпила у Конституції курс України на Європейський союз та НАТО. «Це незворотність нашого європейського вибору, це початок справжньої євроінтеграції. Україна буде в ЄС і НАТО», – заявив після голосування тодішній спікер Верховної Ради Андрій Парубій [2].

5-й Президент України Петро Порошенко перед голосуванням назвав 7 лютого історичним днем. «Нині історичний день, коли в Конституції буде закріплено як зовнішньополітичні орієнтири рух України до ЄС і НАТО. НАТО – це про безпеку, не лише про військову, а і про безпеку громадянина, безпеку на вулицях, верховенство права. Зараз у Кремлі дуже уважно спостерігають за діями Верховної Ради. Не дочекаєтесь – не буде у вас радості. І Верховна Рада нині продемонструє єдність, яку демонструє останні 4 роки», – сказав Петро Порошенко [2].

Згідно з пояснювальною запискою, закріплення на конституційному рівні правової визначеності курсу України на членство в ЄС і НАТО «мобілізуватиме українське суспільство і українську владу та сприятиме реформам, спрямованим на досягнення критеріїв повноправного членства в ЄС і НАТО» [2]. Прийняттям закону преамбулу Конституції було доповнено словами про підтвердження «європейської ідентичності українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України» [2]. Тепер до повноважень Президента, Верховної Ради, Кабінету Міністрів України належить також забезпечення реалізації курсу на набуття повноправного членства України в ЄС і НАТО.

Поза сумнівом, такого самого членства Україна прагне набути і на ментальній карті Європи. Останнє поняття дослідники вважають конгруентним «Європейському Союзові». За спостереженнями, упродовж останніх щонайменше 30-40 років в історичній політиці Європи спостерігаються певні тенденції. Насамперед йдеться про спроби виробити й запровадити певні транснаціональні форми культурної (історичної) пам'яті і навіть історії (наднаціональних історичних наративів). До цього додається намагання регулювати інтерпретації низки проблем минулого (Голокост, геноцид вірменів у 1915 р. в Османській імперії, різанина народу тутсі в Руанді в 1994 р., масове знищення боснійців у Сребрениці в 1995 р.) через законодавчі акти, зокрема, й

через «меморіальні закони». Все це спрямовується на просування певної «загальноєвропейської» ідентичності.¹

Проте ці зусилля стикнулись і стикаються із серйозними проблемами. Насамперед їх породжує культурна суверенність національних історій, адже вони, як і національні історіографії доволі міцно утримують свої позиції в об'єднаній Європі. Разом з тим європейські інтелектуали ревно оберігають сферу історичної пам'яті від директивного втручання політики.

Промовистий приклад: французька газета «Ліберасьон» (“Libération”) у грудні 2005 р. оприлюднила Декларацію 19 найбільш авторитетних істориків Франції з протестом проти практики видання парламентом так званих указів про пам'ять із заборonoю піддавати сумніву вже згадані проблеми минулого – Голокост, нищення турками вірменів у 1915 р., «рекомендації» щодо трактувань наслідків колонізаторської політики Франції в Африці тощо. Історія – не релігія і не мораль, заявили науковці, вона не повинна бути рабинею актуальності і не може зводитися до пам'яті. Окрім того вона не може бути об'єктом юрисдикції. У вільній державі ані парламент, ані інший юридичний авторитет не має права визначати, що в історії є правдою.

До цієї заяви і до руху істориків «Свободу історії» невдовзі приєдналися кілька тисяч французьких вчених [3]. Згодом, у 2008 р., ініціатори руху оприлюднили «Відозву з Блуа» (“Blois appeal”), до якої приєдналось понад 1300 істориків із 49 країн світу [1, с. 56].

У 2004-2007 рр. європейський ландшафт пам'яті поповнився внеском посткомуністичних країн. Для них, як зауважує Георгій Касьянов, порахунки з комунізмом стали чи не основною темою політики пам'яті: «Якщо в 1990-і спадщину комунізму в “Східній Європі” долали в контексті руху/повернення до Європи, то у 2000-х це робилося для обґрунтування своєї “особливої історичної ролі” й долі, для пояснення “відставання”, а також для консолідації в боротьбі з “російським неоімперіалізмом”. Якщо в 1990-і ще можна було говорити про боротьбу з комунізмом як актуальну справу через наявність рудиментів комуністичного ладу (партії, інститути, традиції, культурні патерни), то у 2000-і йдеться вже радше про політтехнологічні стратегії, симулякри та використання їх як символічного капіталу» [1, с. 59].

Немає сумніву в тому, що ціною великих зусиль за останні десятиліття Західній Європі вдалося створити спільну пам'ять. Її своєрідним символічним комеморативним hub`ом можна вважати Першу і Другу світові війни, а центральним символом Голокост. Проте цілком справедливо Ярослав Грицак у

---

¹ Як приклад спроби формування загальноєвропейського простору пам'яті згадують проект «Дім європейської історії» (The House of European History), відкритий у Брюсселі у 2017 р. За задумом його творців, він повинен розвіювати антиєвропейські настрої, пом'якшити руйнівний ефект від «брекзита», послабити націоналізм. Постійна експозиція нагадує про те, як часто ворогували європейські держави до свого об'єднання у ХХ ст.

цьому зв'язку ставить запитання, як довго все це триватиме. Згадані війни віддалятимуться у часі, нові події (наприклад, розширення Євросоюзу у 2004 р.) змінюють історичну перспективу: «Колишні комуністичні країни Східної Європи вимагають вшанування своїх страждань під комунізмом. Рівно ж невідомо, як довго вдасться втримати Голокост як головний символ західноєвропейської пам'яті перед лицем швидкого зростання мусульманського населення в Європі» [4].

У зв'язку з процесом «європеїзації» країн Центральної та Східної Європи Жорж Мінк зауважує, що після збільшення розміру ЄС нова проблематика пам'яті ввирвалася в розширений простір Європи. Вона стала театром повторюваності «рухів пам'яті» у всіх напрямках – з півночі на південь і зі сходу на захід. Це змусило уряди всіх європейських країн коригувати механізми примирення й зближення, розробляти не тільки своєрідну граматику правил і норм для врегулювання конфліктних ситуацій, але й по суті нову стратегію історизування. Ішлося насамперед про такий варіант символічної політики, який спирається на використання інтеріоризованих образів минулого в інтересах колективної мобілізації [5, с. 13-17].

Такі проекти у деякого із дослідників породжують скепсис і сумнів в тому, чи з'явиться у найближчому майбутньому спільний простір пам'яті на європейському континенті. Сумніви зрозумілі і мають підстави. Проте вже досягнуто консенсусу у баченні пріоритетів у стратегіях історизування: лише історики у всеозброєнні сучасного соціогуманітарного знання, а не владні структури й політичні сили, мають визначати межі й пріоритети політики пам'яті. Ще недавно розділена кордонами й ідеологічними упередженнями, Європа нині наполегливо вибудовує не лише механізми примирення, але й своєрідну «стратегію коригування пам'яті» – насамперед як систему запобігання конфліктним ситуаціям, що можуть виникати на ґрунті «недоосмисленого» минулого [6, с. 125].

Констатуючи, що інструментарій європейської «пам'ятевої історизації» надзвичайно широкий (від двосторонніх комісій істориків до спеціальних заходів «підтримання миру», від заснування «інститутів пам'яті» та спеціалізованих музейних установ до винесення спірних питань на розгляд міжнародних організацій – Ради Європи, ОБСЄ тощо), Лариса Нагорна разом з тим робила важливий для України висновок: кодифікована «спільна європейська пам'ять» поки що лишається добрим побажанням. Нічого дивного у цьому немає – національний інстинкт, не кажучи вже про сформовану національну ідентичність, не підвладний навіть найуспішнішим політичним проектам [6, с. 125].

До всього цього додається ще один фактор, на який вказує Андреас Каппелер. Він зауважує, що західна перцепція України все ще є нерішучою, що дотепер далеко не всі готові сприймати Україну як самостійного гравця історії, що для багатьох західних політиків, науковців,

дипломатів Україна, як і раніше, є лише шаховою фігурою, яку використовують в інтересах взаємин з Росією [7, с. 235]. Ця абсолютно безжально-точна оцінка не є песимістичною. Вона спонукає думати над тим, що варто робити далі, щоб на ментальній карті Європи України зайняла власне місце, яка політика пам'яті (чи історична політика) цьому сприятиме оптимально.

Навіть конспективно позначених проблем, достатньо для розуміння того, в яку непросту ситуацію потрапила Україна з її євроінтеграційними аспіраціями та бажанням інтегруватись у складну і ще далеко неідеальну амальгаму європейської пам'яті.

За визначенням Олександра Гриценка, політика пам'яті – один із напрямків суспільної політики, цілеспрямована діяльність держави, також публічних інституцій, суспільно-політичних сил, що мають на меті утвердження в свідомості суспільства уявлень про історичне минуле, бажаних для держави з огляду на розуміння згаданими дієвцями державних (національних) інтересів чи суспільного блага [8, с. 11].

Значно песимістичнішу дефініцію пропонує Георгій Касьянов. Для нього історична політика (вона ж політика пам'яті) – це «спосіб маніпулювання свідомістю для досягнення певної політичної мети, це трансляція і реалізація інтересів певних суспільних груп» [1, с. 391].

Та які б загальні визначення не давалися, проблеми з пам'яттю починаються вже із самого цього терміну. Колективна пам'ять, історична пам'ять, культурна пам'ять, соціальна пам'ять, суспільна пам'ять, національна пам'ять – цими поняттями оперують дослідники, доволі часто не знаходячи спільної мови, не виробляючи якоїсь однієї усталеної дефініції. Тим не менше завжди йдеться саме про *пам'ять*, як про канал передачі історичного досвіду і чинник формування національної ідентичності. Не слід забувати й про інше: насправді колективна пам'ять – доволі умовний і крихкий конструкт, що вибудовується, зазвичай, у зіткненні корпоративних інтересів, політичних уподобань, ідеологічних настанов. Саме вони не дають минулому (чи пам'яті) «законсервуватися». Завдяки їм минуле постійно опосередковується теперішнім, пристосовується до нього.

Не підлягає сумніву, що спільна (чи колективна) пам'ять суспільства як система має включати певну інфраструктуру. Вона забезпечує здатність суспільства накопичувати й зберігати достатньо повну й адекватну інформацію (знання) про пережитий спільний досвід, а в потрібні моменти – актуалізувати (переосмислювати) й використовувати її з метою самозбереження, саморегулювання, саморозвитку спільноти.

По суті, модель колективної пам'яті як системи (а не лише як певної сукупності уявлень про минуле, що поділяються більшістю спільноти) цілком

сумісна з концепцією культури пам'яті Яна Ассмана.² [9, с. 32-37] Проте – увага! – системність зовсім не означає централізованості чи односуб'єктності формування колективної пам'яті.

Як не дивно, але питання щодо витоків української політики пам'яті все ще є проблемним. Хто окреслює її засади? Хто визначає її стратегію і спрямування? На ці запитання немає простої і задовільної відповіді. Водночас на запитання щодо суб'єктів реалізації політики пам'яті відповісти не складно. Це – так само як і у випадку з євроінтеграцією – інститути виконавчої влади.

Президент видає Укази з вшанування пам'ятних дат. Верховна Рада України виявляє увагу до питань національної пам'яті. Вагому роль відіграє Український інститут національної пам'яті (УІНП) – центральний орган виконавчої влади. Створений як орган виконавчої влади у 2006 р. указом президента Віктора Ющенка, він був реорганізований за президентства Віктора Януковича і у 2010-2014 рр. функціонував як науково-дослідна установа. Однак у березні 2014 р. УІНП знов став центральним органом виконавчої влади. Головою Інституту був призначений Володимир В'ятрович – історик, дослідник ОУН і УПА, громадський діяч, а нині народний депутат. Він активно виступав за відкритість архівів, передовсім архівів радянських спецслужб. Певний час він був директором Галузевого державного архіву Служби безпеки України і відчутно сприяв демократизації цієї установи.

З 2014 р. УІНП спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через міністра культури. Проте такий статус інституту Володимира В'ятровича не бентежив. Здавалося, новий директор розумів різницю між історією і пам'яттю: одна справа творити історичний нарратив, а зовсім інша – моделювати коммеморативні практики.

УІНП, як мовиться у Положенні, яким інститут керується у своїй роботі, реалізує державну політику «у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу...» [10]. Слід визнати, що УІНП при доволі скромному штаті і зовсім не колосальному бюджеті (на відміну, наприклад, від Інституту національної пам'яті Польщі) у 2014-2019 рр. здійснював значну нормотворчу роботу, брав участь у проведенні державних заходів та заходів інформаційного характеру з відзначення пам'ятних днів та річниць, у заходах з популяризації історії України, вів роботу по недопущенню використання символів тоталітарних режимів в Україні. У цей період УІНП взяв на себе тягар реального здійснення проведення декомунізації. З метою міжнародної співпраці

---

² Ян Ассман запропонував теорію культурної пам'яті, де центральним є розрізнення між комунікативною та культурною пам'яттю. Комунікативна пам'ять – то уявлення про минуле, що формуються в процесах повсякденного неформального спілкування кількох (3-4) поколінь живих членів спільноти. Натомість культурна пам'ять пов'язує між собою багато поколінь членів спільноти; вона є наслідком існування численних засобів збереження інформації про свій минулий досвід, що їх використовує спільнота, аби зберегти свій спосіб життя, свою спільну ідентичність.

УІНП приєднався до Європейської платформи пам'яті та сумління, налагодив контакти з подібними до УІНП закладами в інших європейських країнах.

Інструментарій державної політики пам'яті включає: законодавчі інструменти (закони та постанови Верховної Ради, укази президента, постанови уряду, постанови місцевих рад, інші регуляторні акти); адміністративні інструменти (розпорядження й доручення президента, уряду, голів обласних, міських, районних державних адміністрацій, відомчі накази, плани заходів різного рівня; адміністративні дії, спрямовані на забезпечення їх виконання); інституційні заходи (утворення нових інституцій, що діють у сфері історичної пам'яті, історико-культурної спадщини); фінансові інструменти (бюджетне фінансування прийнятих законодавчих, інституційних, адміністративних рішень, ініціатив інших «дієвців»; залучення недержавних коштів на проекти з політики пам'яті); інструменти *public relations*, заходи з *policy advocacy*, тобто роз'яснення та промоції своєї політики (виступи, звернення, інтерв'ю з питань історичної пам'яті, публікація інформаційних, аналітичних, наукових та науково-популярних матеріалів тощо).

І знов постає питання: а хто ж цю державну політику визначає? Варіантів відповідей може бути два. Це може бути громадянське суспільство, що уособлює народ України. Або це можуть бути експертні та наукові кола, що працюють в інтересах соціуму з огляду на стратегічні інтереси України і що на них спирається влада і УІНП.

Досвід засвідчує, що політика пам'яті є набагато складнішим питанням, ніж питання євроінтеграції. Ставлення до неї не визначити опозицією «так чи ні». Створення оптимальної стратегії державної політики пам'яті вимагає історичної освіти, і доволі високого рівня. Воно також вимагає участі політологів, що усвідомлюють значення політики пам'яті/історичної політики у досягненні внутрішньополітичного консенсусу і реалізації зовнішньополітичних стратегій. Тут мають брати участь філософи, здатні поставити на службу державній політиці інструментарій дискурсивної «м'якої влади» (“soft power”). Очевидно не слід забувати про соціальних психологів, які можуть, спираючись на статистичні цифри, окреслити відповідність політики пам'яті світоглядним настановам, зокрема і тим, які не артикульовані.

На наше переконання, суб'єктом створення державної політики пам'яті мають стати експертні та наукові кола. Як зауважує Георгій Касьянов, «деякими базовими складовими історичної політики Україна добре вписується у загальноєвропейську схему: наприклад, зростанням ролі громадянського суспільства у цій сфері» [1, с. 392393]. Однак при цьому не можна не бачити, що в царині історичної пам'яті впроваджуються ініціативи, які генерують інститути виконавчої влади. Ці ініціативи не завжди спиралися на експертне середовище, оскільки формувалися в партійних штабах, радниками Президента або держслужбовцями Українського інституту національної пам'яті.

Далеко не всі із згаданих осіб мають необхідний для цього досвід, а інколи – навіть відповідну освіту. Не можна ігнорувати чи не помічати, що мотивація цих ініціатив – переважно політична. Доцільно згадати ще одну функцію Українського інституту національної пам'яті. Офіційно вона формулюється так: «Здійснення комплексу заходів з увічнення пам'яті учасників українського визвольного руху, Української революції 1917-1921 рр., воєн, жертв Голодомору 1932-1933 рр., масового голоду 1921-1923, 1946-1947 рр. та політичних репресій, осіб, які брали участь у захисті незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України...» [10]. Ось цей процес увічнення і викликав у 2014-2019 рр. найбільшу кількість критичних атак.

Наведемо як приклад висновки, яких дійшов німецький політолог та аналітик Київського інституту євроатлантичного співробітництва Андреас Умланд. Він наголошує на потребі високої академічної кваліфікації і водночас політичної обережності у формуванні політики пам'яті. Це завдання, на думку Умланда, в Україні довірили, «групі відносно молодих політичних активістів зі скромними науковими досягненнями» [11]. Він вказує на селективний характер української історичної політики, зокрема на «апологетичний підхід до історії українського ультра націоналізму».

Небезпеки інтерпретації цими «відносно молодими політичними активістами» (а це альянс на Володимира В'ятровича та його колег) таких дражливих історичних тем, як в першу чергу історія бандерівської частини ОУН, полягають в ігноруванні або нівелюванні ними незручних аспектів цієї історії – полонофобії, юдофобії, випадків колаборації з нацизмом, виправдання насильства.

Характеризуючи особу В. В'ятровича, Микола Рябчук зауважив: «В Україні його осмішує і критикує та частина суспільства, яка на декомунізацію дивиться критично, тобто майже половина населення. Так само, зрештою, вони дивляться й на постать Бандери. В Польщі обох занадто демонізують. Адже Бандера під час волинської різні сидів в німецькому концтаборі. А В'ятрович загалом досить поміркований політик... У тому сенсі, що має певну політичну лінію. Він справді має свої упередження і презентує доволі специфічне бачення історії, подаючи волинську різню як частину масштабнішої польсько-української війни. Він нагадує про ширший контекст, який з польського боку нерідко ігнорують. І в цьому сенсі його інтерпретація має право на існування, я не маю нічого проти. В кожному разі, він не є запеклим націоналістом, яких маємо, на жаль, чимало і з польського боку, і з українського. Ці люди не здатні до жодних дискусій, до сприйняття будь-яких аргументів. В'ятрович якраз із тих, хто вміє слухати, аналізувати й логічно відповідати» [12].

Слід визнати, що керівництво УІНП та його співробітники досить виразно окреслювали мобілізуючий потенціал історії бандерівської ОУН у ситуації російсько-української війни. Проте слід визнати й інше: ця історія, у 2014-2019 рр. подавалася некритично, що живило російську пропаганду, а також

політико-ідеологічні істерики «п'ятої колони» всередині самої України. Не можна не згадати і того, що в Україні дотепер не створено жодної неангажованої, наукової біографії Степана Бандери і Романа Шухевича (що могло б стати одним з найзначущих проєктів УІНП). Натомість дуже багато було зроблено для увічнення їх пам'яті.

До того ж йдеться не про те, щоб сам В'ятрович чи його колеги з УІНП писали згадані біографії і взагалі були причетні до створення національного гіпернарративу. Йдеться про роль УІНП як ініціатора і координатора масштабних історичних проєктів. Тим часом сталося навпаки. Володимир В'ятрович перетворився на автора концепції повоєнної «другої польсько-української війни», в межах якої і сталося криваве польсько-українське протистояння чи «Волинська різанина» 1943 р., [13] а його колеги розгорнули активні публікації власних розвідок, нерідко забуваючи, що пам'ять і історія – речі різні (хоча й близькі).

Апологетика ОУН (б) підживляла довіру Європи і загалом Заходу, який у повоєнний період послідовно засуджував націоналізм і ганебні практики, що його супроводжували. Особливо виразно невдоволення висловили керівники Польщі. У липні 2017 р. польський міністр закордонних справ Вітольд Вашиковський повторив тезу Президента Ярослава Качинського (висловлену в розмові з Президентом Петром Порошенком): з Бандерою в Європу не увійдете[14].

Андреас Умланд та деякі інші аналітики акцентують особливу чутливість до цих тем прихильників України в ЄС, себто Німеччини і Польщі. Ці спостереження не можуть бути ігноровані в контексті євроінтеграційних прагнень України. Хоча з цього приводу мали місце різні думки. Журналіст Віталій Портников, наприклад, відповідаючи Качинському і Вашиковському, підкреслював, справа не в особистості лідера ОУН часів Другої світової війни, а в тому, що вступ України до Європейського союзу займе роки, якщо не десятиліття: «Ніхто не знає, яким буде в цей час Європейський союз. Ніхто не знає, чи буде Польща членом цього об'єднання. Ніхто не знає, чи захоче подавати завку до Європейського союзу Україна. Усе це – питання віддаленого майбутнього. Ультиматум, який стосується цього віддаленого, – цілковита нісенітниця» [15].

Частина аналітиків вказує і на те, що УІНП запозичував не кращі зразки для своєї діяльності і застосовував їх некритично. І знов парадоксальним чином згадували в першу чергу Польщу, дуже близьку нам за проблематикою своєї історії. І критики запитують: а чи правильно брати за зразок польські підходи до формування політики пам'яті? Адже в такому запозиченні закладені проблеми, як мінімум, трьох рівнів: теоретичного, інституційно-політичного, зовнішньополітичного.

З погляду суто *теоретичних* визначень, не варто забувати, що національна пам'ять постає як інваріант колективної історичної пам'яті поруч з іншими її

інваріантами. Наразі національна пам'ять у масовій свідомості українців затьмарює інші види пам'яті – пам'ять міст і сіл, пам'ять національних меншин, пам'ять регіональну та класову, пам'ять упосліджених верств, яка в західних країнах привертає все більше уваги. Через визнання лише національної пам'яті відбувається відкидання інших форм колективної пам'яті, а відтак – уніфікація пам'яті. Наскільки це потрібно чи доцільно з точки зору політичної – варто дискутувати. Це питання не таке просте, як може здатися. Принаймі в Україні воно набагато проблемніше, ніж у порівняно гомогенній (національно, конфесійно) Польщі.

Інституційні проблеми пов'язані з роботою такої структури як Український інститут національної пам'яті. Чимало коментаторів вказують, що УІНП було запроваджено в Україні в наслідування польського досвіду і висловлюють сумнів щодо доцільності такого запозичення. Мовляв, це веде до націоналізації пам'яті, тобто спрощення політики пам'яті.³ Таке звуження предмету дає привід для надмірних амбіцій певних кіл здійснювати вплив на політику пам'яті.

На нашу думку, цих проблем певною мірою можна було би уникнути, якщо б Україна взяла за зразок литовську модель. Від 1994 р. у Литві працює Центр досліджень геноциду і спротиву, місце якого у здійсненні політики пам'яті співмірне з Інститутами національної пам'яті України і Польщі. Він працює при Кабінеті Міністрів Литви, але в самій його назві закріплений акцент на дослідницькій діяльності. Литовський досвід вартісний тим, що підкреслює пріоритет досліджень (а не політики), а суб'єктом пам'яті постає держава (а не нація).

Коментатори не оминають того, що польська політика пам'яті піддається критиці в країнах європейської спільноти. Достатньо, наприклад, згадати реакцію на ухвалені в січні 2018 р. зміни до Закону про Інститут національної пам'яті Польщі. Ці поправки розширили повноваження інституту у справі розслідування злочинів. Зокрема, «заперечення злочинів українських націоналістів» проти польського народу, скоєних у 1925-1950 рр., стало підставою для трирічного ув'язнення. Закон забороняє пропаганду в Польщі «бандерівської ідеології». Крім того, запровадження кримінальної відповідальності за звинувачення поляків в співучасті в Голокості. Частина аналітиків потрактувала це як заборону говорити на певні теми, як спробу підірвати академічний дискурс. Щодо цього висловився і державний департамент США, і речники МЗС європейських країн, а найбільше – Ізраїль, який навіть відкликав свого посла з Польщі [16].

---

³ Необхідно вказати на ще один парадокс. На відміну від УІНП, Інститут національної пам'яті Польщі дві (з восьми) свої дослідницькі програми присвятив феномену комунізму в Польщі і діяльності комуністів в часи Польської Народної Республіки. Тим часом у 2014-2019 рр. УІНП «обходив» тему комунізму в Україні і українського комунізму.

Закон про покарання за публічне звинувачення поляків у причетності до Голокосту передбачав кримінальну відповідальність (тюремне ув'язнення на термін до трьох років) за поширення ідей про вину польського народу або держави в Голокості. Покарання передбачалось і за висловлювання про причетність поляків до «злочинів Третього райху». До таких правопорушень було віднесено, зокрема, використання формулювання «польські концтабори». Проте 27 червня 2018 р. польський парламент ухвалив зміни до закону про Інститут національної пам'яті, скасувавши статтю про запровадження кримінальної відповідальності за звинувачення поляків в співучасті в Голокості. Після цього директор Українського інституту національної пам'яті Володимир В'ятрович на своїй сторінці в Facebook написав: «Польські парламентарі продемонстрували, що не все втрачено, і є здатність визнавати свої помилки та виправляти їх. Очікуємо, що проявлених нині розуму та рішучості вистачить й на логічне продовження: виправити інші абсурдні положення закону про ППН, які стосуються українського націоналізму. А Україна має продовжити докладати зусиль в цьому напрямку. Чим допоможе польським політикам дотримуватися принципів здорового глузду» [17]. У січні 2019 р. Конституційний Трибунал Польщі визнав зміни до закону про Інститут національної пам'яті, які стосуються положень про «українських націоналістів» такими, що суперечать Основному закону.

Відповідь українського політикуму була більш-менш зваженою, тоді як реакція Українського інституту національної пам'яті була доволі різкою і по суті емоційною. Оголошення бойкоту, тобто переривання діалогу з польською стороною (йдеться, зокрема, і про Форум польських і українських істориків, співголовою якого є один з авторів цих рядків),⁴ слід кваліфікувати як українську помилку, що за наслідками може перевершити польську помилку, реакцією на яку вона була. На часі працювати над помилками обох сторін.

Найкращим запобіжником від запозичення невірних моделей було би винайдення власної, такої, що відповідає особливостям України. За відсутності чітко визначеного державного інституту, який відповідає за розробку політики пам'яті, на часі запропонувати механізми, через які науковці могли би впливати на формування політики пам'яті, вносити свої пропозиції та блокувати найбільш невважені, непродумані за еventуальними наслідками, кроки. Такі механізми можуть працювати на постійній основі, а можуть формуватися ситуативно, оказіонально.

На нашу думку, у першому випадку доцільно ставити питання про створення Наукової Ради. Вона могла б діяти, наприклад, при Українському інституті

---

⁴ Форум de facto припинив роботу, коли з посади співголови Форуму зрештнув професор Вольдемар Резмер. За цих умов керівництво УІП не зробило жодного кроку для відновлення роботи Форуму, який перед тим був достатньо ефективним майданчиком професійного, не політизованого діалогу польських і українських істориків.

національної пам'яті (чи іншому органі з відповідними повноваженнями виконавчої влади), уповноважену формувати державну політику пам'яті і ветоувати невідповідні ініціативи.

Зрозуміло, питання кадрового наповнення такої ради є надзвичайно складним. Принаймні вона має включати не лише істориків, але й політологів, соціологів, тощо. Принципом добору можуть бути, наприклад, наявність теоретичних робіт з теми та міжнародний авторитет науковця.

Оказіональні структури, на зразок комісій, що скликаються з певних питань, можуть формуватися за принципом фокус-груп. До них можуть залучатися авторитетні історики, що спеціалізуються на тій чи іншій проблематиці. Але такий формат видається доцільним як супровідний для сталого формату Наукової Ради.

Підбиваючи підсумки, слід констатувати, що ситуація з політикою пам'яті в Україні є амбівалентною. Допоки політика пам'яті перебуває в Україні в руках політиків чи піддається впливам політичних акторів, вона є зняряддям політичної боротьби. А це дуже потужне, мобілізуюче зняряддя. Навіть для невеликої групи – якщо ця група діє злагоджено, як діють радикально орієнтовані політичні об'єднання.

Проте виборці в Україні не надають переваг партіям націоналістичного спрямування. Саме це яскраво засвідчили президентські і парламентські вибори 2019 року. Демократичні пріоритети Конституції України змушують думати над запобіжниками, аби політика пам'яті відповідала загальноприйнятим пріоритетам, що лежать в основі проекту євроінтеграції.

Список використаних джерел та літератури

1. Касьянов Г. Past Continuous: історична політика 1980-х-2000-х. Україна та сусіди. – Київ: Laugus, Антропос-Логос-Фільм, 2018. – 420 с.
2. Рада закріпила в Конституції курс на ЄС і НАТО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/02/7/7205991/>
3. Берченко М. Свободу історії, або декілька маловідомих епізодів з історії Львівської політехніки // Дзеркало тижня. – 2007. – 7-14 грудня. – № 47.
4. Грицак Я. Клопоти з пам'яттю. [Електронний ресурс]. – Zaxid.net. – 2010. – 8.03. – Режим доступу: https://zaxid.net/klopoti_z_pamyattyu_n1097756
5. Мінк Ж. Вступ Європа та її «болісні» минувшини: стратегії історизування та їх використання в Європі // Європа та її болісні минувшини. – Київ: Ніка-Центр, 2009. – С. 13-38.
6. Нагорна Л.П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. – Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. – 328 с.
7. Kappeler A. “Ungleiche Brüder”. Russen und Ukrainer. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart. – München: Verlag C.H.Beck oHG, 2017. – 272 s.
8. Гриценко О. Президенти і пам'ять. Політика пам'яті президентів України (1994-2014): підґрунтя, послання, реалізація, результати. – Київ: «К.І.С.», 2017. – 1136 с.
9. Ассман Я. Культурная память: письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. – Москва: Языки славянской культуры, 2004. – 368 с.

10. Положення про Український інститут національної пам'яті. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/page/polozhennya-pro-ukrainskii-institut-natsionalnoi-pamyati>
11. Умланд А. Українська селективна історична пам'ять заважає зовнішнім відносинам Києва. [Електронний ресурс]. – Українська правда. – 2016. – 5 грудня. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/columns/2016/12/5/7128869/>
12. Микола Рябчук: «Замість деколонізації влада воює з комоною, яка і так мертва». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/77618>
13. В'ятрович В.М. За лаштунками «Волині-43». Невідома польсько-українська війна. – Харків, 2016. – 304 с.
14. Глава МЗС Польщі: Україна не потрапить до Європи з Бандерою. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20170704-glava-mzs-polshhi-ukrayina-ne-potrapyt-do-yevropy-z-banderoyu/>
15. Портников про Вашиковського: «Із Бандерою до Європи не ввійдете?» Гучне, гарне і безглузде гасло. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://gordonua.com/ukr/news/politics/-portnikov-pro-vashchikovskom-z-banderoyu-v-jevropu-ne-vvijdete-guchnij-krasivij-i-bezgluzdij-gaslo-196282.html>
16. У Польщі набув чинності закон про Інститут нацпам'яті. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/29070344.html>
17. Дуда підписав зміни до закону про Інститут національної пам'яті. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/29324148.html>

References

1. Kas'yanov, H. (2018). *Past Continuous: istorychna polityka 1980-kh-2000-kh. Ukrayina ta susidy* [Past Continuous: historical policy of the 1980s-2000s. Ukraine and its neighbors]. Kyiv: Laurus, Antropos-Lohos-Fil'm. [In Ukrainian].
2. *Rada zakripy'la v Konstytuciyi kurs na YeS i NATO* [The Council has enshrined in the Constitution a course towards the EU and NATO]. [Online]. Available from: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/02/7/7205991/> [In Ukrainian].
3. Berchenko, M. (2007). *Svobodu istoriyi, abo dekil'ka malovidomykh epizodiv z istoriyi L'vivs'koyi politekhniky* [Freedom of history, or a few little-known episodes in the history of Lviv Polytechnic]. *Dzerkalo ty'zhnya*, 47, 7-14 грудня. [In Ukrainian].
4. Hrytsak, YA. (2010). *Klopoty z pam'yattyu* [Troubles with memory]. [Online]. *Zaxid.net*. Available from: https://zaxid.net/klopoty_z_pamyattyu_n1097756 [In Ukrainian].
5. Mink, ZH. (2009). *Vstup Yevropa ta yiyi "bolisni" mynuvshyny: stratehiyi istoryzuvannyata yikh vykorystannya v Yevropi* [Introduction Europe and its "painful" past: strategies for historicization and their use in Europe]. In: *Yevropa ta yiyi bolisni mynuvshyny* [Europe and its painful past]. (Pp. 13-38). Kyiv: Nika-Tsentr. [In Ukrainian].
6. Nahorna, L.P. (2012). *Istorychna pam'yat': teoriyi, dyskursy, refleksiyyi* [Historical memory: theories, discourses, reflections]. Kyiv: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrayiny. [In Ukrainian].
7. Kappeler A. (2017). *"Ungleiche Brüder". Russen und Ukrainer. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. München: Verlag C.H.Beck oHG. [In German].
8. Hrytsenko, O. (2017). *Prezydenty i pam'yat'. Polityka pam'yati prezidentiv Ukrayiny (1994-2014): pidgruntya, poslannya, realizatsiya, rezul'taty* [Presidents and memory. The policy of memory of the presidents of Ukraine (1994-2014): background, message, implementation, results]. Kyiv: "K.I.S.". [In Ukrainian].
9. Assman, YA. (2004). *Kul'turnaya pamyat': pis'mo, pamyat' o proshlom i politicheskaya*

- identichnost' v vysokikh kul'turakh drevnosti* [Cultural memory: writing, memory of the past and political identity in the high cultures of antiquity]. Moskva: YAzyki slavyanskoj kul'tury. [In Russian].
10. *Polozhennya pro Ukrayins'kyi instytut natsional'noyi pam'yati* [Regulations on the Ukrainian Institute of National Memory]. [Online]. Available from: <http://www.memory.gov.ua/page/polozhennya-pro-ukrainskii-institut-natsionalnoi-pamyati> [In Ukrainian].
  11. Umland, A. (2016). *Ukrayins'ka selektyvna istorychna pam'yat' zavzhaye zovnishnim vidnosynam Kyveva*. [Online]. *Ukrayins'ka Pravda* [Ukrainian Pravda], 5 hrudnya. Available from: <https://www.pravda.com.ua/columns/2016/12/5/7128869/> [In Ukrainian].
  12. Mykola Ryabchuk: *"Zamist' dekolonizatsiyi vlada voyuye z komunoyu, yaka i tak mertva"*. [Online]. Available from: <https://zbruc.eu/node/77618> [In Ukrainian].
  13. V'yatrovych, V.M. (2016). *Za lashtunkamy "Volyni-43"*. *Nevidoma pol's'ko-ukrayins'ka viyna* [Behind the scenes of "Volyn-43". Unknown Polish-Ukrainian war]. Kharkiv. [In Ukrainian].
  14. *Hlava MZS Pol'shchi: Ukrayina ne potrapyt' do Yevropy z Banderoyu* [Polish Foreign Minister: Ukraine will not get to Europe with Bandera]. [Online]. Available from: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20170704-glava-mzs-polshhi-ukrayina-ne-potrapyt-do-yevropy-z-banderoyu/> [In Ukrainian].
  15. *Portnykov pro Vashchykovs'koho: "Iz Banderoyu do Yevropy ne vviydete?" Huchne, harne i bez-hluzde haslo* [Portnikov about Vashchykovsky: "Will you not enter Europe with Bandera?" Loud, beautiful and meaningless slogan.]. [Online]. Available from: <https://gordonua.com/ukr/news/politics/-portnikov-pro-vashchikovskom-z-banderoyu-v-jevropu-ne-vviydete-guchnij-krasivij-i-bezgluzdij-gaslo-196282.html> [In Ukrainian].
  16. *U Pol'shchi nabuv chynnosti zakon pro Instytut natspam'yati* [In Poland, the law on the Institute of National Remembrance came into force]. [Online]. Available from: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/29070344.html> [In Ukrainian].
  17. *Duda pidpysav zminy do zakonu pro Instytut natsional'noyi pam'yati* [Duda signed amendments to the law on the Institute of National Remembrance]. [Online]. Available from: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/29324148.html> [In Ukrainian].

Шаповал Ю.И. Политика памяти и евроинтеграционные стремления Украины (2014-2019 гг.)

В статье проанализированы особенности политики памяти в 2014-2019 гг. в контексте евроинтеграционных стремлений Украины. Охарактеризованы особенности политики памяти/исторической политики в Украине после драматических событий конца 2013-2014 года, которые объявлены «революцией Достоинства» (или «Евромайданом»), с началом российской агрессии на Востоке Украины, с началом «ленинопада» и форсированной декоммунизации и до 2019 г. То есть к изменениям в политическом классе Украины, связанных с избранием 6-го Президента Владимира Зеленского. Несомненно, политика памяти меняться и ее содержание вскоре можно будет анализировать отдельно. Автор статьи в первую очередь стремился стимулировать дальнейшую дискуссию исследователей и всех лиц, заинтересованных в обсуждении указанной темы. Совесть ученого требует не спешить с однозначным ответом даже на (казалось бы) простые вопросы. Научная новизна заключается в обобщении ключевых тенденций политики памяти в Украине в 2014-2019 гг. и в определении ряда проблем, которые имеют негативное влияние на процесс евроинтеграции Украины. Рассмотрен украинский опыт политики памяти как механизма влияния на политическую реальность.

Политика памяти относится к эффективным механизмам влияния на политическую реальность, в частности, на степень консолидации общества, осознание граждан, формирования и укрепления коллективных идентичностей. Постепенное осознание действительности этих механизмов приводило в 2014-2019 гг. к рост интереса к вопросам

коллективной памяти, которое демонстрировали руководители государства, политики, политические партии и структуры гражданского общества. Формирование и реализация политики памяти в Украине происходило все более осознанно и направлено. Продолжался поиск такой модели политики памяти, которая способна содействовать консолидации этих групп в единое гражданское общество, сделать многообразие образов прошлого в Украине ее ресурсом, а не проблемой. К этому побуждает и российская гибридная агрессия, одним из проявлений которой стало перманентное навязывание украинцам со стороны пропагандистских структур Российской Федерации имперско-советского образа прошлого. К этому побуждает и четко определенная стратегия Украины на европейскую интеграцию. Как показал опыт 2014-2019 гг., определенными принципами своей исторической политики Украина достаточно органично вписывается в общеевропейскую схему (например, усилением влияния и роли гражданского общества в этой сфере). В то же время в указанный период обнаружились и определенные проблемы, прежде всего связанные с поисками адекватной вызовам модели коллективной памяти, которая фокусируется на ценности государства как общей родины и гаранта прав человека. Важным шагом стала политика декоммунизации, что проводилась в Украине с 2014 года. Осудив тоталитаризм (нацистского и советского образцов), она обеспечила очистку публичного пространства Украины от коммунистической символики (хотя и не до конца). В то же время она породила новые риски и новые вопросы, требующие дискуссий и поиска ответов при обязательном участии экспертов-ученых.

Ключевые слова: историческая память, евроинтеграция, *memory studies*, политика памяти/историческая политика, декоммунизация, транснациональные формы культурной (исторической) памяти, Украинский институт национальной памяти, Институт национальной памяти Польши.

Shapoval Y. Memory Policy and European Integration Aspirations of Ukraine (2014-2019).

The article analyzes peculiarities of Ukraine's memory policy in 2014-2019 in the context of its European integration aspirations.

The features of the politics of memory / historical politics in Ukraine are described after the dramatic events of the end of 2013-2014, which were proclaimed as a "Revolution of Dignity" (or "Euromaidan"). These events were also connected with the beginning of Russian aggression in the East of Ukraine, with the beginning of so called "Leninopad" (demolition of monuments to Lenin) and forced decommunization up until 2019. That is, to the changes in the political class of Ukraine related to the election of the 6-th President Volodymyr Zelensky. Undoubtedly, memory policy will change and its content will receive a separate consideration in the nearest future. The author of this article first of all strived to stimulate broader scholarly discussions on this topic. Scientist's conscience demands to be modest in answering even those questions that appear simple at first sight. The scientific novelty is to summarize the key trends of the memory policy in Ukraine in 2014-2019 and to identify a number of problems that have a negative impact on Ukraine's European integration process. The article considers Ukrainian experience of memory policy as a mechanism for influencing political reality.

Memory policy refers to effective mechanisms for influencing political reality, in particular, to change the degree of social consolidation, citizens' self-awareness, the formation and strengthening of collective identities. In 2014-2019 the gradual awareness of the effectiveness of these mechanisms caused the increase of interest in collective memory, which was demonstrated by the leaders of the state, politicians, political parties and civil society structures. The formation and implementation of memory policy in Ukraine were getting increasingly conscious and directed. The search for such a model of memory policy, which would be able to promote the consolidation of these groups into a united civil society, to convert a diversity of the images of the past of Ukraine into its resource, not its problem. This is also encouraged by the ongoing Russian hybrid aggression. One of its manifestations appears a permanent imposing on Ukrainians of the imperial-Soviet image of the past by the propaganda structures of the Russian Federation. This is prompted by a well-defined strategy for

Ukraine's European integration. As the experience of 2014-2019 has shown, Ukraine with some of foundations of its historical policy fits quite organically into the pan-European scheme (for example, by strengthening the influence and role of civil society in this area). At the same time, there were some problems during the mentioned period. First of all, they were related to the search for an adequate model of the collective memory, which focuses on the value of the state as a common homeland and a human rights' guarantee. An important step was 2014 decommunization policy in Ukraine. By condemning totalitarianism (Nazi and Soviet models), it ensured that Ukraine's public space was cleansed of communist symbolism (though not definitively). At the same time, it has created new risks and new questions that need to be discussed and answered with the obligatory participation of expert scientists.

Keywords: *historical memory, European integration, memory studies, memory policy / historical policy, decommunization, transnational forms of cultural (historical) memory, Ukrainian Institute of National Memory, Institute of National Memory of Poland.*

УДК 930.1:159.953]:001.891

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2020-11-2>

Ткаченко В.М., Якуба В.В.

ВІЙНИ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ (до постановки проблеми)

Стаття є дослідженням війн історичної пам'яті. Зокрема, чи не найбільш виукло і науково-провокативно окреслив фронт «війн історичної пам'яті» директор Інституту європейських, російських і євразійських досліджень Школи міжнародних відносин ім. Елліотта Університету Джорджа Вашингтона (м. Вашингтон) Марлен Ларюель: «Визначивши, на кого можна повісити ярлик «фашист», ми отримаємо ідеальну Європу. Якщо фашист Росія (тобто режим Путіна можна типологізувати як фашистський або ж радянське минуле, котре Кремль не бажає осудити, еквівалентне нацизму, як то стверджують держави Центральної і Східної Європи), тоді Росію слід виключити з Європи. Окрім того, було проаналізовано, що політика продовжує втручатися у потрактування історії, сіючи антагонізм між народами. Виявлено, що «війни історичної пам'яті» стали однією із вагомих складових сучасної геополітики, і як такі вони заслуговують на те, щоб стати предметом окремого наукового дослідження. У наші дні це особливо стосується тих актуальних питань історії, що запалахкотили у переддень 75-ї річниці закінчення Другої світової війни. Акцентується увага на тому, що проблема назрівала й раніше, а нині просто перейшла в фазу «війн історичної пам'яті», були ювілейні заходи у Москві на честь 70-ї річниці Великої Перемоги ще п'ять років тому (2015 р.). Після аресії Росії проти України ці урочистості відбувалися без присутності західних лідерів. Це сприймалося Кремлем (чи то зображалося ним) як образа й заперечення величезних жертв Другої світової війни – адже часто пишуть про 27 мільйонів «руських», що поклали своє життя на вівтар Перемоги. Окрім того якимось не уточнюється багатонаціональний склад Червоної армії. А такий підхід не поліщує взаєморозуміння між народами. У підсумку статті визначається те, що історія, на превеликий жаль, стала політичним інструментом, за допомогою якого легітимізується чи делегітимізується та чи інша соціально-політична система.

Ключові слова: війни історичної пам'яті, Голокост, Друга Світова війна, коронавірус, історична політика, пакт Молотова-Ріббентропа.

У Санкт-Петербурзі 20 грудня 2019 р., незадовго до католицького Різдва, відбувся виступ президента РФ Володимира Путіна перед главами держав-спадкоємців Радянського Союзу (за виключенням України і Грузії). А вже 6 січня 2020 р., напередодні православного Різдва, професор історії Східної і Південно-Східної Європи із Мюнхенського університету Мартін Шульце Вессель опублікував у німецькому виданні *Suddeutsche Zeitung* рефлексію на характер та мету цього зібрання. Унікальність заходу Мартін Вессель вбачав у тому, що «Путін використав цю зустріч країн СНД, щоб спробувати себе у новій ролі: в ролі історика» [1].

Що й казати – інформаційний привід для статті-рефлексії німецького дослідника був вагомий. Це вже вам не якийсь там постріл, що усипляє тигра, навіть не політ із стерхами і не амфори, підняті з дна морського. До

обговорення було представлено аж надто важливу проблему: про передісторію Другої світової війни і, зокрема, про пакт Молотова-Ріббентропа. Щоправда, характер цього дійства зовсім не скидався на протокольний виступ на міжнародному заході. За словами Мартіна Весселя, «з блиском в очах» російський президент «представляв нібито нові джерела, робив свої висновки, схилився над документом», водночас «інші президенти відчували себе в ролі слухачів лекції, запитання в котрій не передбачені» [1].

Приводом для доповіді Володимира Путіна стала резолюція Європарламенту «Про важливість європейської пам'яті для майбутнього Європи» від 19 вересня 2019 р. **Центральна ідея цього євродокументу – ототожнення націонал-соціалістичної політики Гітлера та радянської політики Сталіна.** Цей факт, мовляв, і дає підстави вважати Другу світову війну безпосереднім наслідком укладення пакту Молотова-Ріббентропа. Така постановка проблеми у євродокументі, як і будь-яка інша інтерпретація, заслуговує на науковий дискурс з боку представників науки. Хоча б тому, що в силу нинішнього геополітичного протистояння обговорення резолюції спрямувалося у світовому інформаційному полі в русло історичної політики, що стала дедалі виразніше набувати рис «війни історичної пам'яті». Назагал Путін звертався у своїх виступах до історичної тематики наприкінці грудня 2020 року п'ять разів.

Чи не найбільш випукло і науково-провокативно окреслив фронт «війни історичної пам'яті» директор Інституту європейських, російських і євразійських досліджень Школи міжнародних відносин ім. Елліотта Університету Джорджа Вашингтона (м. Вашингтон) Марлен Ларюель: «Визначивши, на кого можна повісити ярлик «фашист», ми отримаємо ідеальну Європу. Якщо фашист Росія (тобто режим Путіна можна типологізувати як фашистський або ж радянське минуле, котре Кремль не бажає осудити, еквівалентне нацизму, як то стверджують держави Центральної і Східної Європи), тоді Росію слід виключити з Європи. Вона стає антиподом усіх цінностей, які входять у поняття «Європа» – лібералізму, демократії, багатостороннього підходу і трансатлантичних зобов'язань. Якщо ж, напроти, як стверджує Москва, Європа знову стає «фашистською», якщо переглядається ідеологічний статус-кво, що сформувався після перемоги 1945 р. і так звані традиційні європейські цінності перебувають під загрозою, тоді Росія вказує шлях для «істинної» Європи – християнство, консерватизм, геополітична єдність і націоцентричність. Іншими словами, нинішнє з'ясування, хто є «фашистом», це боротьба за майбутнє Європи і ключове питання для включення Росії в європейські справи чи її виключення, де і проходить лінія розлому» [2].

Якщо ж ставити проблему не в площину ідеологічних абстракцій, а в поле практичної політики, то відповідь на поставлені вище запитання мала б лунати так: або ж історична пам'ять стає інструментом подальшого просування Заходом своїх геополітичних устремлінь (щодо розширення НАТО і

лібералізму) у бік Центральної і Східної Європи, або ж відбувається легітимація впливу Росії у її «ближньому зарубіжжі» і подальше ужорсточення великодержавної політики в цьому регіоні з боку Москви. При формуванні консолідованого судження з досліджуваної проблеми, формування історичної пам'яті перестало бути прерогативою істориків, бо на повну потужність задіяні могутні політичні сили. В результаті політизація минулого, як уже неоднократно засвідчувала історія, неминуче несе в собі серйозні міжнародні ризики.

Тож не дивно, що й увагу Мартіна Весселя привернув пункт резолюції Європарламенту, котрий представляє нацистську Німеччину і сталінський СРСР як «два тоталітарні режими, що в рівній мірі ставили за мету завоювання світу». Німецький професор вважає цей пункт резолюції Європарламенту досить сумнівним, оскільки «Гітлер вочевидь в будь-якому випадку розв'язав би війну, зокрема й без поділу Європи, до якого він вдався разом зі Сталінім». А тим часом, переконаний Вессель, СРСР за часів Сталіна не прагнув до масштабної експансії, а переймався насамперед проблемами побудови соціалізму.

З цією тезою професора, як на нашу думку, теж можна сперечатися. Так, досить спекулятивним є й положення про те, що Гітлер розв'язав би війну «в будь-якому випадку». Це твердження із сфери гіпотез. А те, що Гітлер у таємних додатках до пакту Молотова-Ріббентропа пішов назустріч Сталіну з цілої низки територіальних питань, засвідчує те, що фюрер прагнув укласти договір про ненапад за будь-яку ціну. Аби лиш потім, уже після укладення договору розв'язати війну. Втім це теж проблема для дискурсу, в результаті якого може сформуватися який консолідований погляд, який може бути оспорений наступним поколінням істориків.

Заповзівшись спростовувати резолюцію Європарламенту в ролі науковця, Володимир Путін, за спостереженням Мартіна Весселя, пішов шляхом «скрупульозного тлумачення джерел, що мало б підтвердити, що він є експертом в історії». А тим часом суть проблеми, власне, не в тому, що з'явилися якісь нові історичні джерела, а в загостренні геополітичного протиборства між ЄС і Росією. І тут, як то кажуть, пішла «стінка на стінку». А політики (що із Заходу, що із Сходу), на відміну від професійних істориків, нехтують врахуванням усієї складності осмислення феномену війни. Їхня справа – назвати ворога і його опонента: «Путін не хоче бачити того, що для Радянського Союзу війна була не лише оборонною, але, з урахуванням пакту Молотова-Ріббентропа, і загарбницькою. На Заході, зокрема, випускають із поля бачення дві інші сторони російського воєнного досвіду: війна значила для Росії неймовірні жертви, наприклад, при блокаді Ленінграда, а також стала справжнім предметом гордості за звільнення Європи від націонал-соціалізму. Ці спогади також не повинні виноситися за поля в європейській пам'яті» [1].

Тож лекція Путіна, попри посилання на архівні джерела, врешті-решт скотилася до традиційного переведення напряду звинувачень із Радянського Союзу на якусь іншу країну. Тому Мартін Вессель і зазначає: «своєю досконалою роботою із джерелами Путін насамперед хоче зачепити Польщу», звинувачуючи польських керівників у тому, що вони стали на шлях розв'язання Другої світової війни. На підтвердження цієї думки професор Вессель наводить слова Путіна про те, що польські керівники «переслідуючи свої вузькокорисливі, непомірно завищені інтереси, підставили свій народ, польський народ, під воєнну машину Німеччини і, окрім того, сприяли взагалі тому, що розпочалася Друга світова війна». Отже, Польща в лекції Володимира Путіна виступає якщо не в ролі палія, то, принаймні, одного із розпалювачів Другої світової війни. Що і слід було цією лекцією довести, принаймні для терплячих слухачів із керівництва країн СНД.

Так чи не так, але до цієї ситуації слід поставитись серйозно. Бо коли на панель дискурсу глав держав виставляється резолюція Європарламенту, і коли реакція Путіна на цей документ є такою різкою, і коли в ролі нового «зловмисника» виставляється Польща (а нині вона є однією із потужних держав Євросоюзу), то ми є свідками того, що історична політика дійшла своєї критичної межі і досягла рівня «війни історичної пам'яті». Тож в цьому пункті мабуть варто було б дослухатися до провідної ідеї статті Мартіна Весселя, що презентує аж надто тривожну ситуацію в нинішньому світі: **«Замість ідеологічного провалля, що поділяло Захід і Схід за часів холодної війни, сьогодні загрожує з'явитися провалля між Росією і Європою в сфері історичної політики»** (тут і далі курсив наш. – Авт) [1].

Чи не найкращою ілюстрацією до тези про «провалля в сфері історичної політики» можуть слугувати ювілейні заходи з приводу 75-річчя звільнення Освенціма, що відбулися 23 січня у Іерусалимі, та 27 січня 2020 р. в Освенцімі. Ці урочистості наочно продемонстрували, що політика продовжує втручатися у трактування історії, сіючи антагонізм між народами. Замість примирення й порозуміння ми стали свідками загострення відносин між Польщею і Росією. Як зазначає професор історії і культури Східної Європи і Росії в Університеті імені Фрідріха-Вільгельма (м. Бонн) Мартін Ауст, польський президент Анджей Дуда утримався від поїздки до Іерусалиму на чергову річницю спогадів, «оскільки не захотів вислуховувати ще одну лекцію з історії від Путіна, котрий був визначений одним із головних ораторів на цьому заході. З погляду антагоністичної політики в інтерпретації історії не було нічого дивного в тому, що Путіна не було серед гостей на церемонії в Освенцімі». З огляду на зазначені події, Мартін Ауст прогнозував ще на початку 2020 р., що «75-літня річниця закінчення Другої світової війни в Європі 8-9 травня 2020 р., очевидно, ще раз проілюструє, що пам'ять про війну та її закінчення скоріше поділяє, ніж об'єднує США, Європу і Росію» [2].

Хто ж міг на початку 2020 р. передбачити, що епідемія коронавірусу внесе свої корективи і в ювілейні заходи 8-9 травня в Москві. Однак навіть епідемія була не в силі перекреслити те, що історична політика вочевидь залишилась головним полем ідеологічного протистояння, набуваючи тим самим рис «війн історичної пам'яті». Тож цій ситуації рано чи пізно доведеться давати раду, спрямовуючи дискусію у русло вираженого осмислення. І для цього усі сторони протистояння мали б засвідчити готовність до наукового аналізу. А цього наразі немає, про що Мартін Шульце Вессель з гіркотою констатує: «Видимість науковості скоріше служить тому, щоб підвищити дієвість історичної політики».

Ситуація створює враження якоїсь безвихідності: скидається на те, що не лише верхи продукують свої наративи в руслі історичної політики, але й з боку суспільства формується запит на міфотворчість в дусі «війн історичної пам'яті». Саме на це звертає увагу відомий російський політичний оглядач Дмитро Шушарін: «Ну гаразд, на прес-конференції Путін наговорив багато ахінеї. Посміялися. Зрозуміли, що сперечатися й спростовувати немає сенсу. Але розуміти, що це було, і пам'ятати це, на жаль, необхідно. Все це може що найдурнішим і неприємним чином втілитися – і вже втілюється – в політичній практиці. І непотрібно говорити, що пресування повторюється. Ні. Воно стає дедалі абсурднішим, злішим й агресивнішим. В тій частині, яку не буде обговорювати жодна прогресивна громадськість. Ні в ЗМІ, ні в соціальних мережах. **Про війни, котрі вела й веде Росія, про Україну, Грузію, Сирію, про те, як СРСР і рейх розпочали Другу світову війну спільним нападом на Польщу, про багато чого іншого в історії й сучасності говорять одиниці, а Путін, схоже на те, за прикладом своїх попередників, збирається тепер писати настановчі статті, можливо, навіть книги**» [3].

На таку наукоподібну продукцію з боку влади цілеспрямовано формується соціальний попит. Складовим елементом цього дійства є курс на відродження сталінізму. За словами професора Андрія Зубова: «наразі самоочевидне, що путінська влада не слідує за волею народу в любові до Сталіна, а формує цю волю народу і формує любов до Сталіна». І що вдіяти, коли практика ХХ ст. засвідчує: «Більша частина суспільства слідує тим лініям пропаганди, котрі веде держава». Якби у свій час не було масованої антигітлерівської, антинацистської пропаганди в Німеччині, яку запровадили союзники після 1945 р., і якої дотримувалися хай менш рішуче, але все ж досить послідовно Аденауер і християнські демократи, то зовсім іншим було б ставлення до Гітлера в нинішній ФРН [4].

Суть справи, можливо, не так у самій суперечливій особистості Сталіна, захист якої відкидає довгу тінь на кожного адвоката сталінізму. Питання значно простіше, і, одночасно, більш широкоформатне. Тож варто було б прислухатися до думки професора російських, центральноевропейських і балканських досліджень Університету Осло Пола Колстьо: «Проста відповідь – нинішнє

російське керівництво не зацікавлене у виділенні Сталіна і його соратників (в російському суспільстві є інші сили, що готові це зробити), але пам'ять про страждання і тріумф у Другій світовій війні – зовсім інша справа. Ця пам'ять – наріжний камінь національної консолідації. Жовтнева революція, що колись була легітимуюча основа режиму, дискредитована. Як зазначає соціолог Лев Гудков, нині в російському суспільстві вирують ідеологічні суперечки між сталіністами, лібералами й прихильниками Путіна, і пам'ять про перемогу над нацизмом залишається єдиною можливістю об'єднати націю, іншого фундаменту для національної гордості немає. Кремль нікому не дозволить спаплюжити священну пам'ять про ту перемогу, а Сталін відіграв у ній ключову роль» [2].

Який резонанс викликає цей агресивний курс історичної політики у світі? Чи знайдуться його апологети, а то й послідовники? Судячи із результатів обговорення на панелі журналу «Россия в глобальной политике», хіба що китайський дослідник доктор історичних наук У Еньюань високо вшанував «героя Другої світової війни Сталіна», посилаючись на нібито сказані генералісимусом слова: «Я знаю, що після моєї смерті на мою могилу нанесуть купу сміття, але вітер історії безжально розвіє її» [2].

Чи набув нинішній російський наратив історичної пам'яті визнання у світі? Чи знаходить своїх симпатиків у світі традиційна великодержавна російська система цінностей? Судячи з матеріалів цієї ж панелі, низка країн Центральної і Східної Європи дотримуються подібної до Росії неоконсервативної внутрішньої політики, поєднуючи неотрадиціоналізм із нелібералізмом. Це дозволяє їм вибудувати зручні відносини з Кремлем (Чехія, Угорщина). Але не завжди: прикладом може бути Польща. І не останню роль в цьому відіграє фактор історичної пам'яті. З цього приводу згадуваний вище Пол Колстьо зазначає: «Це не новина, але конфлікт, безумовно, загострився, особливо після звинувачень з боку Росії. Якщо це була зумисна спроба повпливати на громадську думку в світі, то Путін, схоже на те, переоцінив свої можливості» [2].

На внутрішньополітичному фронті Росії справи складаються дещо по-іншому. Шляхом масивної пропаганди з боку російської влади серед населення формується горезвісна «переважаюча більшість». За даними соціолога «Левада-центру» Дениса Волкова, нині в Росії позитивно ставиться до Сталіна близько 70% населення, і лише 15% заперечують репресії та помилки у війні. Здебільшого люди говорять, що Сталін виграв війну, що він створив велику державу, і, що особливо актуально нині, – при ньому був порядок. Тобто, фігура Сталіна стає символом наведення порядку, при цьому мало хто замислюється про масовий характер репресій – існує стійке переконання що репресії були вжиті Сталіним лише проти корумпованої верхівки. І так має бути й нині. Народ готовий терпіти тирана, якщо він виступить у ролі «народного месника» за усі нинішні поневіряння [4].

А тим часом ця небезпечна тенденція має свою внутрішню логіку. У попередніх роботах ми уже зазначали, що в Росії ряджені з георгієвськими стрічками на лацканах зомбують обивателя своїми закличками «На Берлін!». Для бритоголових шовіністичних ультраправих – це ще один привід компенсувати комплекс неповноцінності істеричними вигуками: «Первый тост – за Холокост» або ж надписом на дорогому автомобілі «Куплю кожу Обамы. Дорого». Саме під останнім гаслом «Единая Россия» у Воркуті влаштувала у свій час автопробіг. Згодом ініціативу підхопили «единороссы» і члени партії «Патриоты России» в Сиктивкарі (Республіка Комі), мотивуючи свої дії тим, що нібито «економіка Росії розірвана Америкою на шматки» [5, с. 248-249].

Чи варто при цьому дивуватися, що, за свідченням наукового співробітника Ієрусалимського університету Леоніда Прайсмана, відродження сталінізму викликає в іноземця почуття страху: «Те, що 70% населення мріє про повернення страшного диктатора, який знищив величезну кількість представників усіх національностей Радянського Союзу, в цьому питанні Сталін був справжнім інтернаціоналістом, страчував він буквально всіх, можливо були національності, котрі він не любив більше, ніж решту, наприклад, українців і євреїв. Він відверто зізнався Черчиллю про те, що жалкує, що українців надто багато, він не може їх усіх вислати. Ми знаємо, що готувалися плани масового виселення єврейського населення» [4].

І от Володимир Путін пообіцяв написати статтю, а то й книгу на захист невмирущих цінностей «історичної Росії». На ці плани утвердження російського історичного нарративу відреагували не лише російські, але й польські аналітики. Так, заступник директора Польсько-російського центру діалогу і згоди Лукаш Адамський звернув увагу на те, що лекція Путіна на історичну тематику, як і низка інших суджень з історії, стали лише стартовим сигналом для великого контингенту біля кремлівських дослідників: «Я б звернув увагу на нараду російських спеціалістів з історичної політики, яка відбулась у специфічний період – напередодні Нового року [2020]. Головою виступив пов'язаний із Кремлем експерт Федір Лук'янов. Я думаю, цей захід спішно організували, реагуючи на те, що Польща прийняла виклик і відповіла на звинувачення. Росіяни подумали, що розпочалася війна за пам'ять, інтерпретацію історії. Кремль остерегається, що він у ній не переможе, і кидає клич: свистати усіх наверх! Лук'янов, виконуючи кремлівські настанови, запитував, що можна зробити. Лунали відповіді, що раз Ізраїль і щонайменше частина європейських лівих виступають союзниками Росії, а Польща – ворогом, то варто піднімати тему польського антисемітизму. Крім того, слід говорити, що Друга світова війна розпочалася не в Польщі, а на Далекому Сході, і, звичайно, що пакт Молотова-Ріббентропа був один із численних договорів про ненапад, хоча поляки вважають інакше» [6].

Позиція Лукаша Адамського щодо перспектив цього протистояння, як на наш погляд, є дещо оптимістичною. Він дивиться на «війни історичної пам'яті»

з впевненістю у неминучу перемогу Польщі. А те, що Кремль вирішив виставити у ролі прапороносця історичної пам'яті не когось там, а самого президента Путіна, то цьому слід, мовляв, порадуватись, адже репутація у нього на Заході досить-таки підмочена. А назагал, вважає Адамський, натовп пропагандистів за будь-яких умов програє професіональним дослідникам, які мають вільний доступ до архівів. У підсумку «війну історичної пам'яті» Польща виграє, «а Путіна я закликаю писати статті, хай компрометує себе й в подальшому» [6].

Тим часом з боку голови Ради Фонду Стефана Баторія (м. Варшава) Олександра Смоляра можна почути дещо стриманішу оцінку перспектив і можливих ризиків тієї «війни історичної пам'яті», що розверзалась між Польщею і Росією. Складність проблеми полягає в тому, що наразі офіційні версії історичної пам'яті двох країн різко суперечать одна одній. Впродовж трьох останніх десятиліть, після падіння в 1989 р. комуністичного правління, польський наратив Другої світової війни було простим і зрозумілим для населення: Польща була окупована 1 вересня 1939 р. німецькими військами, до котрих 17 вересня того ж року приєдналася Червона Армія. Відповідно до пакту Молотова-Ріббентропа, підписаного 23 серпня 1939 р., відбувся новий поділ Польщі – після подій XVIII ст., коли три імперії (Росія, Німеччина і Австро-Угорщина) вперше ліквідували польську державність. В роки війни 6 млн. поляків загинуло, сотні тисяч були заслані до Сибіру, понад 20 тис. польських офіцерів було розстріляно радянськими органами в Катині. Червона Армія форсувала Віслу лише після розгрому німцями Варшавського повстання, коли було вбито понад 200 тис. поляків. То ж не дивно, що польські історики практично не використовували термін «звільнення Польщі від німецької окупації у 1945 р., тому що новий режим було нав'язано Москвою». Така схема подій Другої світової війни була одночасно трагічною і героїчною, що влаштовувало багатьох [2].

І раптом виявилось, що в цьому польському наративі є дві значимі бреші. Володимир Путін акцентував на них увагу, і для поляків, «заява президента Володимира Путіна про негативну роль Польщі у Другій світовій війні виявилась несподіваною». Перша проблема, визнає Олександр Смоляр, полягає у необхідності визнання того, що «Польща скористалася Мюнхенською угодою і німецькою окупацією Чехословаччини, щоб зайняти невелику територію навколо Тешина. Польща не була партнером нацистів, але поступила негарно, отримавши вигоду від нацистського вторгнення». Друга велика моральна проблема, «яку польська національна свідомість не в силах легко вирішити, – це проблема євреїв. У 1941 р., сталося багато єврейських погромів, відбувалися вони й після війни. Під час війни євреїв викривали, шантажували тощо. Багато поляків допомагали євреям, але в пам'яті єврейського народу переважає негативний образ польської поведінки» [2].

У світлі викладених фактів, втрачав усякий сенс Закон про Голокост, ухвалений в Польщі у 2018 р. Згідно закону, було неприпустимо покладати на польський народ і польську державу відповідальність за причетність до Голокосту. Міжнародна реакція на прийняття цього закону виявилася аж надто гострою. Тож польській владі довелося анулювати пункт про тюремне ув'язнення за порушення цього закону.

Те, що польський наратив виявився вразливим, не може бути виправданням, а тим більше обілюванням російського наративу, окресленого нами вище. Російська версія історії переслідує свої великодержавні інтереси, залишається важливим фактором легітимації глобальної ролі Росії. Саме тому такою різкою була реакція Кремля на резолюцію Європарламенту від 19 вересня 2019 р., що прирівнювала радянський режим до нацистського. Зазіхання на російський наратив сприймається Кремлем як наслідок підвищення ролі Східної Європи на континенті, де Польща і балтійські держави, поза всяким сумнівом, відіграють дедалі важливішу роль. А от чи вдасться Росії вбити клин між «старою» і «новою» Європою – покаже час.

З позиції України, нам не хотілося б, щоб обидві сторони цього протистояння на полі історичної політики назавжди зайшли в глухий кут, з якого немає виходу. Тішить те, що як з боку російської наукової думки, так і з польської сторони час від часу можна почути заклики до спокійного й виваженого діалогу. Для прикладу можна було б навести слова ректора Академії Фінансів і Бізнесу «Вістула» професора Вавжинця Конарського, сказані наприкінці січня 2020 р. після різного роду ідеологічних баталій та заходів щодо ушанувань пам'яті жертв Другої світової війни. На його переконання, полякам так і не вдалося «сформуванню наше історичне послання таким чином, щоб його в якомусь розумінні автоматично враховували у світі». Причин такого стану справ багато, однак слід враховувати і той фактор, що «Путін – досвідчений і розумний політик, він уміє робити висновки. Зверніть увагу, що в Польщі політичні діячі, частина публіцистів й істориків уже впродовж багатьох років дотримуються підходу, що приписує применшувати роль Червоної армії у звільненні Польщі від окупації... Парадокс ситуації полягає однак у тому, що саме наступальний рух Червоної армії через польську територію, такий, а не інший кінець війни насправді дозволив нам уникнути фізичного знищення, на яке прирекла б нас нацистська Німеччина. Про це не слід забувати. Представники польських еліт частіше всього роблять наголос на участі Червоної армії в нападі на Польщу у вересні 1939 р., але не кажуть, що могло б статися, якби німці в тій війні перемогли. Також варто нагадати, що політика – це завжди гра інтересів, тому *Радянський Союз після 1941 року із агресора перетворився у союзника*» [7].

Переведення історичного дискурсу в русло «війн історичної пам'яті», на думку ректора Конарського, призвело до того, що росіяни вдаються до агресивної риторики: «Вони висувають дуже образливі, брехливі, неприйнятні

тези, але це плата за наші гріхи. Я хочу, щоб мене вірно зрозуміли: я не виправдовую Росію, а хочу лише сказати, що вести діалог за умов, коли одна сторона недооцінює роль іншої, а друга у відповідь чинить у той же спосіб, втрачає будь-який сенс». Справі може зарадити лише якийсь «круглий стіл» за участю істориків, а, можливо, й політиків із Росії та Польщі. Слід припинити звинувачення один одного, бо такий шлях ні до чого не приведе. Це важке завдання, але без цього не обійтись.

Наведені вище судження, як на наш погляд, засвідчують, що «війни історичної пам'яті» стали однією із вагомих складових сучасної геополітики, і як такі вони заслуговують на те, щоб стати предметом окремого наукового дослідження. У наші дні це особливо стосується тих актуальних питань історії, що запалахотіли у переддень 75-ї річниці закінчення Другої світової війни. А надто коли мова заходить про резолюцію Європейського парламенту від 19 вересня, прийняту до 80-ліття початку війни. Що не кажи, а в ній сталінський СРСР офіційно називається заводієм агресії поруч із фашистською Німеччиною. І це на сьогоднішній день стало консолідованою точкою зору держав Європейського союзу. Так само показово є і та бурхлива реакція з боку керівництва Росії, де роль заводія поряд з Німеччиною приписується Польщі.

Ось тут неупереджений аналіз ідеології, державної політики та практики різноманітних дослідницьких установ і окремих експертів щодо причин, перебігу та результатів Другої світової війни, зокрема трактування проблем Голокосту, й дає нам можливість виявити, чи то наука лише обслуговує кон'юнктурні інтереси політичної верхівки державної бюрократії, а чи виступає глибинним виразником громадянського суспільства, що пропонує на злобу дня свою версію «спільності історичної долі» й порозуміння. На превеликий жаль, констатує професор антропології й славістики в Принстонському університеті Сергій Ушакін, «особливість нинішньої ситуації полягає у на диво швидкій нормалізації того, що раніше називалося “соціальним замовленням”, а нині “публічною історією” – тобто усвідомленим використанням історичного матеріалу задля досягнення цілей, не пов'язаних безпосередньо з історією» [2].

На жаль, складається враження, що навіть проблема Голокосту в протистоянні Росії й Польщі стала заручницею нинішніх великодержавних імперських зазіхань Кремля. Як зазначає відомий російський історик Андрій Зубов, «Путін відверто заявляє про те, що він є продовжувач Радянського Союзу, тому він виправдовує дії Радянського Союзу. Тому для нього немає того ж сталінського антисемітизму, немає вбивства Міхоелса, немає справи до єврейських лікарів, немає фактів антисемітизму в бюрократії й армії після 1943 р., котрий був відомий і постійно посилювався, всього цього немає для нього, це все забуто» [4].

Та й на Заході трактування проблеми Голокосту викликає час від часу в ліпшому випадку здивування. За свідченням уже згаданого Сергія Ушакіна,

при створенні Меморіального музею Голокосту у Вашингтоні у 1990-і рр. боролися дві музейні школи. Прихильники однієї закликали формувати раціональну свідомість відвідувачів, посилаючись на документи, артефакти й наукові дослідження. Інші вважали, що найголовніше завдання експозиції – формувати у відвідувачів почуття всього жаху від побаченого. Перемогла друга група «історичної драматургії», розповсюджуючи ці принципи на формування експозиції в Єврейському музеї і центрі толерантності в Москві, а також в Єльцин-центрі в Єкатеринбурзі. В результаті таких трактувань історія перетворилася в привід для емоційного переживання, а «афективний менеджмент історії» ставить за мету не правдоподібність викладу, а здатність викликати сильну реакцію у відповідь, де емоції беруть гору над раціональністю. Історична істина була відсунута на другий план [2].

Так само й Путін вдається до «афективного менеджменту історії» й «переводить стрілку» в інший бік: звертається до надзвичайно болісного для поляків аргументу – звинувачуючи їх у антисемітизмі. І це вразливо для польської сторони, бо йдеться про окремі реальні факти антисемітизму в Польщі часів Другої Республіки. Ніде правди діти й щодо проявів ультра-націоналістичного курсу в політичному житті Польщі стосовно євреїв і українців. Так само був поширений і католицький антиїудаїзм. Однак для Путіна порушення цієї болючої теми слугує лише прелюдією для того, щоб виставити себе головним борцем з антисемітизмом. Уникаючи розмови про злочинний зговір Сталіна з Гітлером, «він робить акцент на звільненні радянськими військами концтабору Аушвіц [Освенцім], водночас щедро демонструє приклади польського антисемітизму часів уряду пізньої “санації”». В такий спосіб Путін намагається формувати сучасний фронт боротьби з польським історичним антисемітизмом» [8].

Мета цих заходів досить прагматична – російський президент прагне зберегти усталений після Другої світової війни статус, де Радянському Союзу було забезпечено легітимність визволителя від фашизму. А нині, коли імідж Росії як правонаступниці СРСР було підірвано після її агресії проти України, Кремль у жодному разі не хоче допустити утвердження в світі уявлення про СРСР як агресора нарівні з нацистською Німеччиною в 1939 р., а після 1944-1945 рр. ще й в ролі окупанта Східної Європи. Окрім того – для Росії надзвичайно важливо добитися визнання її вирішальної ролі в перемозі над нацизмом. А для цього слід примусити замовкнути усіх опонентів і утвердити свій «єдино-правильний» наратив російської історичної пам'яті.

Наразі ми не можемо твердити, що кампанія Володимира Путіна щодо дискредитації Польщі увінчалась для нього повним успіхом, однак вона привернула увагу дослідників до низки проблем, які раніше не заслуговували на аж надто прискіпливе ставлення до себе. Професор російських, центральноевропейських і балканських досліджень Університету Осло Пол Кельсте зазначає: «Історики, що намагалися перевірити факти, наведені у

виступі Путіна, дійшли висновку, що документи, на які він покликається, справжні й добре відомі в наукових колах. Тим не менше, не дивлячись на достовірність цих документів, йому докоряють за серйозні замовчування й вибірковий підхід при добиранні історичних “вишеньок на торті”. До того ж деякі з них досить великі й перебувають за межами стандартного наративу в Польщі й на Заході в цілому. Зокрема це стосується основного пункту в переліку звинувачень Польщі – що поляки брали участь у поділі Чехословаччини в жовтні 1938 р. Паралельно з окупацією Судетської області Гітлером, поляки захопили частину чехословацької території у Вехній Сілезії – Цешин (Чеські-Тешин), а угорці анексували південну частину Словаччини й Карпатської Русі. Звичайно, польський шматок пирога був відносно невеликим, порівняно з іншими територіальними захопленнями в Європі того часу, але готовність співпрацювати з тоталітарними режимами заради територіальних набутоків була однаковою» [2].

Немає необхідності доводити самоочевидне – нагадуючи про поділ Чехословаччини у 1938 р., Путін прагнув відволікти увагу від того, як диктатори Німеччини й Радянського Союзу поділили Польщу рік по тому. І посилення на те, що всі підписували договори з Німеччиною про ненапад, нікого не переконують. Щодо цього Пол Кельсте без жодних застережень констатує: «Експерти підкреслюють, що в європейській історії в міжвоєнний період було безліч пактів про ненапад, зокрема й з Гітлером, але лиш пакт Молотова-Ріббентропа містив секретні протоколи, котрі давали Німеччині і Радянському Союзу карт-бланш ділити Європу на сфери впливу. Путін натякнув, що деякі інші угоди з Гітлером могли містити в собі аморальні секретні додатки, що невідомі нам донині, тому що зберігаються в архівах, але такий аргумент залишається спекуляцією і не можна вважати переконливим» [2].

Зримо свідченням того, що проблема назривала й раніше, а нині просто перейшла в фазу «війн історичної пам'яті», були ювілейні заходи у Москві на честь 70-ї річниці Великої Перемоги ще п'ять років тому (2015 р.). Після агресії Росії проти України ці урочистості відбувалися без присутності західних лідерів. Це сприймалося Кремлем (чи то зображалося ним) як образа й заперечення величезних жертв Другої світової війни – адже нерідко пишуть про 27 мільйонів «руських», що поклали своє життя на вівтар Перемоги. До того ж якось не уточнюється багатонаціональний склад Червоної армії. А такий підхід не поліпшує взаєморозуміння між народами.

То ж чи здатні ми щось вдіяти для припинення «війн історичної пам'яті»? Так само можна поставити питання: а чи здатні ми покінчити з війнами як фактором людської історії взагалі? І якщо хтось буде стверджувати однозначно, що це нам під силу, то виникає зустрічне запитання: то чого цього не здійснено й досі? І це не просто академічне розумування, а спроба знайти відповідь на проблему, яка стосується кожного.

Професійні історики можуть сказати, що є цивілізований спосіб вирішити цю проблему – вдатися до об'єктивних досліджень, заснованих на архівних матеріалах. І в цьому є певний сенс. Однак для цього архівні матеріали мали б бути як мінімум оцифровані й доступні для широкого вжитку. А ще має бути сформованим суспільний запит на історичну продукцію. На жаль, нині люди уже призвичаєні до кліпів, а не до широкоформатної кіноепопеї, до коротеньких блогів, а не до історичних фоліантів, врешті-решт – до коміксів і глянцевого ілюстрованих журналів, а не до проблемних і постановочних наукових статей. І хай нас не тішить думка, що життя пливе самотино: сила історичної пам'яті є настільки потужною, що політики, на превеликий жаль, не готові облишити її виключно для професіональних дослідників. Окрім того – політики раз-по-раз вдаються до ухвалення законів, які мають регулювати «що писати» і «як писати». І який має бути термін ув'язнення за, так би мовити, «фальсифікацію історії на шкоду державі».

А тим часом, як у свій час стверджував видатний вчений-фізик Петро Капиця, все те, що заплановано й зарегульовано, не має жодного відношення до науки. Наукове відкриття є тим самим «чорним лебедем», який або вилетить, або ні. Цю думку розвивав і видатний філософ Мераб Мамардашвілі. Коли йдеться про справжню науку, то її функцією є лише продукування нового знання на основі попередніх знань і спостережень. Щоправда в гуманітарній сфері, зокрема історичних досліджень, наука є не просто сумою знань, а ще й діяльністю в напрямі розширення способу сприйняття людиною світу і себе у світі. І от саме цією сферою діяльності політики бажають монополювати управління. От тоді і з'являється конфлікт інтересів, а потерпають врешті-решт люди і взаємовідносини між народами. А ще завдається шкода об'єктивному знанню, яке відкриває гармонію й порядок у світі, встановлює своєрідні «острівці порядку в хаосі Всесвіту» [9, с. 122-125].

У підсумку мусимо визнати, що історія, на превеликий жаль, стала політичним інструментом, за допомогою якого легітимізується чи делегітимізується та чи інша соціально-політична система. Відтак політики не готові облишити історичне поле турботам учених. І не історики є першопричиною того, що полеміка навколо ролі Радянського Союзу в Другій світовій війні загострилася. Вона була викликана посиленням загальної політичної напруги між Сходом і Заходом. Коли напруга спаде, то менш запеклими стануть й історичні баталії. В цьому розумінні «війни історичної пам'яті» є скоріше симптомом, а не причиною конфліктів у світі.

І, накінець, у зазначеному контексті наголошуємо: ми не ставили перед собою широкого надзавдання – опрацювати сучасну концепцію перебігу Другої світової війни. Це проблема для великих академічних колективів чи, принаймні, університетських кафедр. Предмет нашого аналізу значно вужчий – не власне історія, а поточна історична політика й прикладна роль історичних наративів у

сучасних світоглядних баталіях «війн історичної пам'яті» навколо витоків і результатів Другої світової війни.

Список використаних джерел та літератури

1. *Suddeutsche Zeitung*: лекція професора Путіна. [Електронний Ресурс]. – Режим доступу: <https://www.lrt.lt/novosti/17/1130623/suddeutsche-zeitung-lektsiia-professora-putina>
2. Олімпіада жертв історической несправедливости. [Електронний Ресурс]. – Режим доступу: <https://globalaffairs.ru/articles/olimpiada-zhertv/>
3. Беляев И. Путин и свиньи: соцсети о странном интересе президента к истории. [Електронний Ресурс]. – Режим доступу: <https://www.svoboda.org/a/30345335.html>
4. Соколов М. За Сталина, за Путина. [Електронний Ресурс]. – Режим доступу: <https://www.svoboda.org/a/30342270.html>
5. Ткаченко В. Україна: quo vadis – куди йдемо? – К.: Видавництво ЛОГОС-Україна. – 2017. – 424 с.
6. GW: пусть Путин обнародует очередные документы о Польше и продолжит компрометировать себя. [Електронний Ресурс]. – Режим доступу: <https://www.inosmi.info/gw-pust-putin-obnaroduet-ocherednye-dokumenty-o-polshe-i-prodolzhit-komprometirovat-sebya.html>
7. Польский политолог: россияне мстят нам, и это плата за наши грехи (Interia). [Електронний Ресурс]. – Режим доступу: <https://www.inosmi.info/polskiy-politolog-rossiyane-mstyat-nam-i-eto-plata-za-nashi-grekhi-interia.html>
8. Zachid: причины «антипольского» похода хозяина Кремля. [Електронний Ресурс]. – Режим доступу: <https://www.inosmi.info/zachid-prichiny-antipolskogo-pokhoda-khozyaina-kremlya.html>
9. Мамардашвили М. Как я понимаю философию. – М.: Издательская группа «Прогресс», 1992. – 415 с.

References

1. *Suddeutsche Zeitung*: *lektsiya professora Putina* [Suddeutsche Zeitung: Lecture by Professor Putin]. [Online]. Available from: <https://www.lrt.lt/novosti/17/1130623/suddeutsche-zeitung-lektsiia-professora-putina> [In Russian].
2. *Olimpiada zhertv istoricheskoy nespravedlivosti* [Olympiad of victims of historical injustice]. [Online]. Available from: <https://globalaffairs.ru/articles/olimpiada-zhertv/> [In Russian].
3. Belyaev, I. *Putin and the pigs: social networks about the president's strange interest in history* [Putin i svin'i: sotsseti o strannom interese prezidenta k istorii]. [Online]. Available from: <https://www.svoboda.org/a/30345335.html> [In Russian].
4. Sokolov, M. *Za Stalina, za Putina* [For Stalin, for Putin]. [Online]. Available from: <https://www.svoboda.org/a/30342270.html> [In Russian].
5. Tkachenko, V. (2017). *Ukrayina: quo vadis – kudy ydemo?* [Ukraine: quo vadis – where are we going?]. – Kyiv: Vydavnytstvo LOHOS-Ukrayina. [In Ukrainian].
6. GW: *Pust' Putin obnaroduyet ocherednyye dokumenty o Pol'she i prodolzhit komprometirovat' sebya* [GW: let Putin publish the next documents about Poland and continue to compromise himself]. [Online]. Available from: <https://www.inosmi.info/gw-pust-putin-obnaroduet-ocherednye-dokumenty-o-polshe-i-prodolzhit-komprometirovat-sebya.html> [In Russian].
7. *Pol'skiy politolog: rossiyane mstyat nam, i eto plata za nashi grekhi* [Polish political scientist: the Russians are taking revenge on us, and this is a payment for our sins]. [Online]. Interia. Available from: <https://www.inosmi.info/polskiy-politolog-rossiyane-mstyat-nam-i-eto-plata-za-nashi-grekhi-interia.html> [In Russian].
8. *Zachid: prichiny "antipol'skogo" pokhoda khozyaina Kremlya* [Zachid: the reasons for the "anti-Polish" campaign of the Kremlin host]. [Online]. Available from:

<https://www.inosmi.info/zachid-prichiny-antipolskogo-pokhoda-khozyaina-kremlya.html>
[In Russian].

9. Mamardashvili, M. (1992). *Kak ya ponimayu filosofiyu* [How I understand philosophy]. Moskva: Izdatel'skaya grupa "Progress".

Ткаченко В.Н., Якуба В.В. Войны исторической памяти (к постановке проблемы).

Статья представляет собой исследование войн исторической памяти. В частности, не наиболее выпукло и научно-провокационно очертил фронт «войн исторической памяти» директор Института европейских, российских и евразийских исследований Школы международных отношений им. Эллиотта Университета Джорджа Вашингтона (г. Вашингтон) Марлен Ларюель: «Определив, на кого можно повесить ярлык «фашист», мы получим идеальную Европу. Если фашист Россия (то есть режим Путина можно типологизировать как фашистский или советское прошлое, которое Кремль не желает осудить, эквивалентное нацизма, как утверждают государства Центральной и Восточной Европы), тогда Россию следует исключить из Европы. Кроме того, были проанализированы, что политика продолжает вмешиваться в трактовку истории, сея antagonism между народами. Обнаружено, что «войны исторической памяти» стали одной из весомых составляющих современной геополитики, и как таковые они заслуживают того, чтобы стать предметом отдельного научного исследования. В наши дни это особенно касается тех актуальных вопросов истории, которые запылали в канун 75-й годовщины окончания Второй мировой войны. Акцентируется внимание на том, что проблема назревала и раньше, а сейчас просто перешла в фазу «войн исторической памяти», были юбилейные мероприятия в Москве в честь 70-й годовщины Великой Победы еще пять лет назад (2015). После агрессии России против Украины эти торжества проходили без присутствия западных лидеров. Это воспринималось Кремлем (или изображалось им) как оскорбление и отрицание огромных жертв Второй мировой войны – ведь часто пишут о 27000000 «русских», положившие свою жизнь на алтарь Победы. При этом как-то не уточняется многонациональный состав Красной армии. А такой подход не улучшает взаимопонимание между народами. В итоге статьи определяется то, что история, к сожалению, стала политическим инструментом, с помощью которого легитимизируется или делегитимизируется та или иная социально-политическая система.

Ключевые слова: войны исторической памяти, Холокост, Вторая Мировая война, коронавирус, историческая политика, пакт Молотова – Риббентропа.

Tkachenko V., Yakuba V. Wars of Historical Memory (to the Statement of the Problem).

The article is a study of historical memory wars. In particular, the director of the Institute of European, Russian and Eurasian Studies of the School of International Relations named after Elliott, George Washington University (Washington) Marlene Larwell most convexly and provocatively outlined the front of the wars of historical memory: "By identifying who can be labeled a 'fascist', we get the perfect Europe". If Russia is fascist (that is, Putin's regime can be typified as fascist or the Soviet past, which the Kremlin does not want to condemn, is equivalent to Nazism, as Central and Eastern European states claim), then Russia should be excluded from Europe. In addition, it was analyzed that politics continues to interfere with the interpretation of history, sowing antagonism between peoples. It has been found that "wars of historical memory" have become one of the important components of modern geopolitics, and as such they deserve to be the subject of a separate scientific study. Today, this is especially true to those pressing issues of history that flared up on the eve of the 75th anniversary of the end of World War II. Emphasis is placed on the fact that the problem has matured before, and now has simply entered the phase of "wars of historical memory", there were anniversary events in Moscow in honor of the 70th anniversary of the Great Victory five years ago (2015). After Russia's aggression against Ukraine, these celebrations took place without the presence

of Western leaders. This was perceived by the Kremlin (or portrayed by him) as an insult and denial of the great victims of World War II – because they often write about the 27 million “Russians” who laid their lives on the altar of Victory. At the same time, the multinational composition of the Red Army is somehow not specified. And this approach does not improve mutual understanding between peoples. The article concludes that history, unfortunately, has become a political tool through which to legitimize or delegitimize a particular socio-political system.

Keywords: *historical memory wars, Holocaust, World War II, coronavirus, historical policy, Molotov-Ribbentrop Pact.*

НОВА ІСТОРІЯ

УДК 94:323.1(84)“XIX/XX”

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2020-11-3>

Перга Т.Ю.

ПОЛІТИКА АВСТРАЛІЇ ЩОДО КОРИННОГО НАСЕЛЕННЯ (КІНЕЦЬ XIX СТ. – ПЕРША ТРЕТИНА XX СТ.)

Здійснено аналіз урядової політики Австралії щодо корінного населення. Розкрито негативні наслідки колонізації австралійського континенту, зокрема значне зменшення чисельності аборигенів внаслідок поширення алкоголю й епідемій, захоплення їхніх територій. Зроблено висновок, що колонізація Австралії ґрунтувалась на ідеї ієрархії людського суспільства, вищості і нижчості різних рас і груп людей, а відповідно – зверхності європейської культури і цивілізації. Її унаочненням стало створення резервацій для аборигенів і прийняття законодавства, спрямованого на сегрегацію білого і кольорового населення країни і асиміляцію окремих представників корінного народу в європейське суспільство, у першу чергу – дітей від змішаних шлюбів. Доведено, що, вважаючи аборигенів вимираючим народом і прагнучи його захистити від самого себе, європейці бачили шлях його порятунку у міцегенації – міжрасових шлюбах та ізоляції дітей аборигенів від батьків. Така політика здійснювалась з кінця XIX ст. до 1970-х рр. і призвела до порушення культурних і родинних зв'язків і руйнування общин аборигенів, хоча урядові кола позиціонували її як політику турботи про корінних австралійців. У зв'язку з цим, покоління аборигенів, яких забрали від батьків і передали на виховання в інтернати або сім'ї білошкірих європейців, отримало назву «втраченого покоління». Розкрито діяльність А.О. Невілля, який більше двох десятиліть обіймав посаду головного захисника аборигенів у Західній Австралії і фактично став ідеологом політики їхньої асиміляції. Він обґрунтував ідею біологічного поглинання корінної австралійської раси як ключової умови її збереження і надзвичайно жорстоко впроваджував політику відділення дітей аборигенів від їхніх батьків. Зроблено висновок, що політика щодо корінного населення Австралії кінця XIX – першої третини XX ст. будувалась на принципі дискримінації за расовою ознакою.

Ключові слова: Австралія, аборигени, корінні народи, асиміляція.

Проблема дискримінації за расовою і національною ознаками має глибоке коріння. Історія колонізації багатьох континентів сповнена трагічних сторінок винищення корінних народів, позбавлення їх земель та асиміляції. Не оминувала стороною ця доля і аборигенів Австралії. Метою цієї статті є вивчення політики урядових кіл Австралії щодо місцевого населення – аборигенів, починаючи з кінця XIX ст. і до початку Другої світової війни.

Ця тема широко дискутується в Австралії й дослідженню різних аспектів цієї політики присвячено багато наукових статей і монографій. Перш за все, варто згадати монографію одного з ідеологів політики асиміляції аборигенів у європейське суспільство – А.О. Невілля, який більше двох десятиліть обіймав посаду головного захисника аборигенів у Західній Австралії – «Кольорові меншини Австралії: їх місце в суспільстві». У ній він обґрунтував ідею

біологічного поглинання корінної австралійської раси як ключової умови її збереження [1]. Публічні дебати щодо державної політики відносно аборигенів відображені у матеріалах Першої конференції співдружності та установ штатів, відповідальних за політику щодо аборигенів «Спільне процвітання Австралії. Благополуччя аборигенів» [2], яка відбулась у 1937 р. Корисним джерелом для дослідження законодавчої бази цієї політики є електронні ресурси державних бібліотек Австралії.

З огляду на той факт, що активне обговорення наслідків політики «захисту» аборигенів і їхньої насильницької асиміляції розпочалось в Австралії після 1967 р., коли в країні відбувся референдум, який офіційно визнав їх громадянами країни, то перші дослідження цієї діяльності з'явилися вже в 1970-х рр. Наразі австралійська історіографія цієї проблеми досить ґрунтовна. Зокрема, результатам взаємодії колоністів з корінним населенням австралійського континенту присвятили увагу Р.Х Різ [3], Р. Кідд [4], Г.С. Болтон [5], Ч.Д. Роулі [6] та ін. С. Солонець [7], Д. Меллор [8], А. Гебіч [9], Х. Зогбаум [10], М. Якобс [11], Ч.Д. Роулі [12] та ін. провели глибокий аналіз політики сепарації дітей аборигенів від матерів і формування «напівкаст», до яких входили діти від змішаних шлюбів та її наслідки. Оцінюючи конференцію 1938 р., А. Чарлтон розглянула формування концепції цієї політики, яка мала наслідком руйнування суспільства австралійських аборигенів [13]. Широка низка напрацювань присвячена політиці окремих штатів щодо аборигенів (П. Біскуп [14], А. Гебіч [15], М.Ф. Крісті [16]). Варто згадати також чималу кількість досліджень, які розкривають життя аборигенів у резерваціях.

На противагу, в українській історичній науці ця тема не стала предметом ґрунтовного опрацювання. Політика австралійської влади щодо корінних народів лише побіжно згадується у підручниках з країнознавства для студентів вищих навчальних закладів. Це обумовлює актуальність нашої розвідки в цій царині і заповнення існуючої наукової прогалини.

Прибуття перших європейських колоністів на австралійський континент у 1788 р. відкрило нову сторінку в історії її корінного населення. На той час суспільство аборигенів перебувало ще на стадії первіснообщинного розвитку; вони жили родовими громадами, які керувалися радою дорослих чоловіків, і вели кочовий спосіб життя. Основними видами діяльності були полювання, рибальство і збиральництво.

Колонізація Австралії ґрунтувалась на ідеї, що європейська цивілізація і культура стоять на вищому щаблі, тому європейці можуть перетворювати світ згідно до своїх бажань і уявлень. Вони сприймали аборигенів як частину фауни і не визнавали за людей. На початку ХІХ ст. в англійських колоніях на континенті навіть проходили серйозні юридичні дебати з приводу того, чи дійсно корінні австралійці є «людьми» в такій мірі, що їх вбивство можна вважати кримінальним злочином [17, с. 6].

Англійці завезли на австралійський континент хвороби, проти яких у тубільців не було імунітету, і алкоголь, що сприяло вимиранню місцевого населення. Культура землекористування (мається на увазі відношення до права власності) європейців і корінного населення суттєво відрізнялась. Європейські поселенці огорожували свої земельні ділянки, а аборигени, які до цього вільно пересувалися по країні, перетворювались на порушників, які вторгались у чужі володіння. Можна з впевненістю констатувати, що «біла» колонізація супроводжувалася цілеспрямованим винищенням корінних австралійців, обезземеленням і витісненням їх в глиб континенту, в екологічно несприятливі райони, що, в свою чергу, суттєво збільшило їхню смертність. Так, якщо на початковому етапі колонізації чисельність місцевого населення складала близько 300 тис. осіб., то на кінець XIX ст. вона скоротилась до 60 тис. [18]. На даний час корінний народ складає менш ніж 2,2% населення країни (приблизно 400 тис. осіб) [19]. Швидке зменшення чисельності аборигенів привело до вкорінення у свідомості колонізаторів ідеї про те, що вони є вимираючим народом, який потрібно захищати. Шлях до їхнього порятунку європейці бачили у повному контролі над життям корінних австралійців і у створенні перепон для розвитку відносин між білим і кольоровим населенням. Хоча політика щодо аборигенів була у віданні штатів і тільки аборигени Північної Території підпорядковувались центральному уряду, вона ґрунтувалась на єдиних принципах, заснованих на расовій дискримінації і включала: окрему освіту і проживання, введення комендантських годин, заборону на алкоголь, відсутність соціального страхування, нижчу заробітну плату, державну опіку над дітьми, що полягала у забиранні дітей від матерів. Законодавчо було закріплено створення спеціальних резервацій для їх проживання за межами міст або у віддалених районах.

Резервації для аборигенів почали створюватися в Австралії вже у XIX ст., що обґрунтовувалось турботою про них і прагненням захистити їх від самих себе. Зокрема передбачалось, що у резерваціях вони зможуть отримати землю для ведення господарства, що зменшить їх залежність від урядової підтримки, а також припинить сутички за територію з європейцями. Резервації проіснували аж до 1960-х рр.

Для захисту аборигенів уряди штатів створювали спеціальні посади захисників та колективні органи – Ради захисту аборигенів. Вперше посада головного захисника аборигенів з'явилась у 1836 р. у Південній Австралії (ним став Меттью Мурхаус), у 1839 р. – у Вікторії (її зайняв Джордж Август Робінсон) [20]. У 1860 р. за результатами проведеного двома роками раніше огляду проживання і благоустрою місцевого населення у штаті Вікторія була створена Центральна рада для нагляду за інтересами аборигенів, яка у 1867 р. змінила назву на Центральну раду захисту аборигенів.

У Новому Південному Уельсі Рада захисту аборигенів почала працювати з 1883 р. Вона складалася з п'яти чоловік і наглядала за розподілом соціальної

допомоги аборигенам на території всієї Австралії. Спочатку до неї входили чоловіки-добровольці, які нерідко мали певний досвід роботи з місцевим населенням. Хоча рада не мала законних повноважень, в її арсеналі було широке коло інструментів неформального впливу на аборигенів, зокрема розподіл продуктової допомоги, дозвіл на залізничні перевезення, надання невеликих земельних ділянок. Також рада консультувала інші урядові установи з питань, що стосувались корінного населення.

У Південній Австралії питаннями «туземців» опікувалось Міністерство у справах колоній Британської імперії. Після створення у 1886 р. Ради із захисту аборигенів у складі секретаря і п'яти членів, які призначались губернатором, повноваження у цій царині перейшли до нового органу. У Західній Австралії Рада захисту аборигенів була створена в 1887 р. (у 1897 р. її перетворили на Департамент аборигенів). У 1897 р. така рада була створена і в Квінсленді [21].

Контроль за життям аборигенів та регулювання їхнього життя було закріплено у низці законодавчих актів, які штати почали приймати вже у другій половині XIX ст. Першим у цій царині став «Закон про захист аборигенів», який набрав чинності у штаті Вікторія в 1869 р. Він надавав Центральній раді захисту аборигенів широкі повноваження з контролю над місцем проживання, роботою, шлюбом і сім'єю корінних австралійців. Хоча цей закон приймався одночасно з проведенням у Британії та її австралійських колоніях демократичних реформ, які передбачали надання права голосу всім чоловікам, незважаючи на матеріальний стан і введення таких заходів, як безкоштовна державна освіта, вони не стосувались аборигенів.

У 1886 р. у штатах Вікторія і Західна Австралія були прийняті законодавчі акти відомі під назвою «Закон про змішані раси». У Вікторії цей закон (його повна назва «Закон про захист корінних народів Вікторії і управління ними») дозволяв забирати аборигенів змішаного походження, відомих як «змішані раси» або «напівкасти», з таборів або резервацій, де вони мешкали, з метою асиміляції в європейське суспільство. Такі дії розлучали сім'ї, розривали культурні зв'язки між батьками і дітьми, руйнували громади і спричиняли широкі протести аборигенів. Окрім того Рада відмовлялась допомогти людям, які підпали під дію цього закону. Передбачалося, що ця політика призведе до скорочення населення в резерваціях і подальшого закриття багатьох з них. У цьому законі не було положень щодо укладання угод про отримання аборигенами заробітної плати, хоча існувало положення про забезпечення робітників одягом, ковдрами і «достатнім забезпеченням» [22].

Згідно да закону, прийнятого у Західній Австралії, вказана вище рада отримала широкі повноваження захищати аборигенів і запобігати порушенням, а також брати участь у їхньому житті, зокрема нагляд, опіку, виховання та освіти їх дітей. Закон також уповноважував магістрати привчати дітей-аборигенів до роботи у віці до 21 року. Його імплементація фактично призвела до встановлення жорсткого контролю над корінним населенням. Одним із

мотивів такої «турботи», якою виправдовувалися такі дії, була земля, на якій мешкали аборигени і яку прагнули захопити європейці [23].

Наступні законодавчі акти, які приймалися в цих та інших австралійських штатах, розвивали положення попередніх законів. Наприклад, у регламенті 1899 р., прийнятому губернатором штату Вікторія до чергового «Закону про аборигенів» від 1890 р. зазначено, що «губернатор може для кращого догляду, опіки та виховання будь-яких дітей-аборигенів наказувати передавати їх під опіку Департаменту бездоглядних дітей або Департаменту реформаторських шкіл». Хоча закон 1910 р. відновив допомогу аборигенам за межами резервацій і усунув різницю між «напівкастами» та «повнокровними» аборигенами, це призвело до відчуження деяких земельних ділянок, що знаходились на їхній території внаслідок зменшення кількості жителів.

Закон 1915 р. скасував низку положень законів 1890 р. та 1910 р. та відновив відмінність між «напівкастами» та «повнокровними» аборигенами і відповідні їм права на проживання та підтримку на станціях. Він деталізував положення щодо контактів, посвідчень, заробітку та їх розподілу й опіки над дітьми аборигенів [22]. У 1917 р. Рада вирішила зосередити вікторіанських аборигенів у резервації на озері Тіерс.

Закон про аборигенів, який набрав чинності в 1897 р. у Західній Австралії, обмежив витрати на добробут корінного населення фіксованою сумою на противагу 1% доходу, як того вимагала Конституція, що суттєво зменшило підтримку корінних австралійців, які і так змушені були виживати. У 1905 р. у Західній Австралії прийняли черговий закон, який передбачав кращий захист і догляд за аборигенним населенням регіону. На його основі політика щодо аборигенів впроваджувалась протягом наступних шістдесяти років. Закон створив посаду головного захисника аборигенів, який став законним опікуном кожної дитини аборигенів у віці до 16 років, і дозволив органам влади «відправляти та затримувати» дітей-аборигенів на службі (роботі) [24].

У Новому Південному Уельсі перший закон, присвячений аборигенам, набрав чинності в 1909 р. З поправками від 1915 р., 1918 р., 1936 р., 1940 р., 1943 р. та 1963 р. він також регулював життя корінного населення до середини 1960-х рр. Закон передбачав, що всі резервації та станції і всі будівлі аборигенів мають бути передані Раді захисту аборигенів. Вона мала повноваження виселяти аборигенів з міст; призначати керівників місцевих комітетів і місцевих опікунів резервацій; контролювати резервації; не допускати продажу спиртних напоїв аборигенам; зупиняти білих людей від спілкування з аборигенами або відвідування резервацій. Він також заклав основу для політики Ради щодо виведення молоді аборигенів з резервацій і налагодження їхньої роботи на європейців. Поправки до Закону від 1915 р. та 1918 р. дозволили Раді відбирати дітей у батьків для навчання, а також змушували «напівкасти» залишати резервації [24]. Молодих дівчат відправляли до Кутамундра, де вони мали готувались до роботи домашніх слуг, а хлопців – до Сінглтона для освоєння

навичок служби в господарствах європейців. У 1924 р. був створений спеціальний будинок для хлопчиків Кінчели в Кемдені [25].

Починаючи з 1920-х рр., політика урядових кіл Австралії щодо корінного населення набула яскраво вираженої форми примусової асиміляції з метою прискорення зменшення чисельності жителів резервацій. У 1930-х рр. низку резервацій закрили, а аборигенів перевели в інші місця, у результаті чого їх землю передали в оренду сусіднім білим фермерам, як це сталося в районі Тибооберра, Енгледул та Каровра [26]. У 1937 р. уряд Співдружності провів першу національну конференцію з питань аборигенів, на якій була підтримана політика асиміляції «напівкаст». У 1940-х рр. цю діяльність було продовжено у рамках «нової політики асиміляції».

Однією з найбільш трагічних сторінок в історії взаємин європейців з корінними австралійцями є вилучення дітей змішаної раси аборигенів від матерів, законодавче підґрунтя для якого заклав закон 1867 р. Хоча ця політика почала формуватися ще наприкінці XIX ст., її ідеологом можна вважати Аубера Октавіуса Невілла, який був головним захисником аборигенів у Західній Австралії у 1915-1935 рр. і комісаром у справах туземців у 1936-1940 рр. Він мав великий вплив на розробку її теоретичних засад і впровадження не лише у цьому штаті, а й у всій країні. Його призначення на цю посаду призвело до суворого виконання Закону про аборигенів 1905 р. і безпрецедентного втручання у життя корінного народу у Західній Австралії.

Невілл перебував під впливом поширеної наприкінці XIX – на початку XX ст. ідеї про ієрархію людського суспільства, вищість і нижчість різних рас і груп людей, яка виправдовувала жорстоке відношення європейців до аборигенів. Як зазначає Х. Зогбаум, Невілл розробив два механізми контролю над аборигенним населенням. Перший з них – це вилучення дітей – представників «напівкаст» від своїх матерів.

На першому етапі своєї кар'єри (1915-1920 рр.) Невілл зосередив увагу на створенні поселень, які перебували під керівництвом уряду. Ідея їх появи полягала у прагненні ізолювати дітей аборигенів від батьків, виховати і навчити для виконання некваліфікованої роботи, наприклад, обслуговування будинків європейців або праці на фермі. Діти мешкали на території спеціальних інтернатів, де їм заборонялося говорити рідною мовою. Вони також не мали можливості бачитися зі своїми батьками. Дітей навчали англійської мови і давали їм початкову освіту, якої було достатньо для роботи на фермах або заняття іншою фізичною працею. Водночас ці поселення відігравали роль бар'єрів, адже білі громади не хотіли, щоб аборигени таборували на околицях міст. Інституалізацію цього шляху яскраво характеризує наступна цитата Невілла: «У Західній Австралії у нас є лише декілька закладів для прийому позашлюбних дітей “напівкаст”, однак сотні людей, які живуть у таборах, близько до міських міст, в поганих умовах. Нескінченно краще взяти дитину від матері та помістити в установу, де вона буде опікуватися, ніж дозволити їй

виховувати під впливом таких таборів. Ми дозволяємо матерям також ходити до закладів, хоча вони відокремлені від дітей. Матері перебувають у таборі на деякій відстані, а діти живуть у гуртожитках. Батьки можуть вийти на роботу і повернутися, щоб побачити, що за їхніми дітьми добре і доглянуто. Ми, зазвичай, вважаємо, що через кілька місяців вони з задоволенням залишають там своїх дітей» [1, р. 37].

Вважаючи, що «повнокровних» аборигенів слід залишити в спокої і не намагатися цивілізувати, адже вони з часом вимруть, він найбільше переймався долею людей змішаного походження. У 1937 р. на першій конференції співдружності та установ штатів, відповідальних за політику щодо аборигенів він сказав: «На мою думку, проблема є такою, яка врешті сама вирішиться. У Західній Австралії дуже багато повнокровних аборигенів, які живуть власним природним життям. Здебільшого вони не отримують достатню кількість їжі, і вони насправді спустошені власними племінними звичаями. Незалежно від того, що ми робимо, вони вимруть» [2, р. 16].

Однак Невілл був переконаний, що «напівкасти» можуть стати такими ж хорошими громадянами, як і будь-які інші представники європейської раси. Тому він виступав за збільшення їх чисельності, що обґрунтовувало більш активне вилучення дітей у матерів у дитячому віці. Ці погляди демонструє наступна цитата з його виступу на конференції: «Якщо кольорові люди цієї країни повинні бути поглинені у загальну спільноту, вони повинні бути всебічно придатними та освіченими... Якщо вони можуть читати, писати і рахувати, і знати, яку зарплату вони повинні отримувати, і як укласти угоду з роботодавцем, це все, що потрібно. Як тільки це буде досягнуто, у світі немає причин, чому цих кольорових людей не слід поглинати до громади. Однак для досягнення цієї мети ми повинні мати відповідальність за дітей у віці шести років: марно чекати, поки їм не виповниться дванадцять чи тринадцять років... ми маємо намір створити достатньо населених пунктів для навчання та виховання цих дітей, щоб вони були поглинені у загальну спільноту» [2, р. 11].

Унаслідок цієї політики тисячі дітей аборигенів були забрані від батьків і передані на виховання в інтернати або сім'ї європейців. Після закінчення цієї політики в Австралії було введено в обіг спеціальний термін, який характеризує дітей аборигенів, що потрапили під дію цієї «програми» – «вкрадене покоління». Наразі їх точна цифра невідома. За приблизними оцінками австралійського уряду вона становить близько 10% населення аборигенів. Лише у Новому Північному Уельсі було забрано від батьків 6200 дітей. На момент перепису 2011 р. в країні нараховувалось 14700 представників «вкраденого покоління» [27].

Другий механізм контролю над аборигенами полягав у «відбілюванні» корінного населення. Зокрема Невілл висловив припущення, що у результаті цілеспрямованої політики міцегенації (міжрасових шлюбів між представниками «напівкаст» і європейців) можна знищити всі ознаки аборигенів. Мається на

увазі збереження залишків корінних австралійців від повного вимирання шляхом кровозмішення з білим населенням. У своїй книзі «Кольорові меншини Австралії: їх місце в суспільстві» він артикулював віру в те, що асиміляція аборигенів змішаного походження може відбуватися лише через «розведення кольору» [1, р. 27]. У цій книзі розміщено багато фотографій, які демонструють цей процес на прикладі шлюбів аборигенів і «напівкаст» з білими австралійцями.

У цьому контексті досить цинічним виглядає його бачення майбутнього аборигенів Австралії: «Чи будемо ми мати населення в один мільйон негрів у Співдружності, чи збираємось об'єднати їх у нашу білу громаду і врешті забути, що в Австралії коли-небудь були аборигени? ... Я не бачу заперечень щодо остаточного поглинання в нашу власну громаду і перемоги над всією існуючою корінною австралійською расою» [1, р. 25]. Х. Зогбаум назвав її великим біологічним експериментом, у результаті якого влада штатів фактично вирішувала, яким аборигенам дозволено одружуватися, а яким – ні [10, р. 124]. Ця політика була особливо популярна від початку ХХ ст. до Другої світової війни.

Отже, починаючи з другої половини ХІХ ст. і до кінця 1930-х рр. уряд Австралії проводив політику насильницької асиміляції корінного населення, що мало наслідком знищення його мов, традицій, звичаїв і культури. Попри різні варіації законів, всі вони слугували єдиній меті – захопити землю аборигенів, а з корінної раси створити слуг, що мають допомагати європейцям у господарстві, що безперечно є дискримінацією за расовою ознакою. Не дивлячись на те, що вона обґрунтовувалась захистом аборигенів, це призвело до різкого зменшення його чисельності і десоціалізації. Деякі дослідники вважають її геноцидом представників австралійської раси, який продовжувався до 1970-х рр. [28]. На користь цієї версії говорить і той факт, що Кевін Майкл Радд, депутат австралійського парламенту і прем'єр-міністр Австралії з 2007 по 2010 рр., публічно вибачився в 2008 р. за політику щодо аборигенів, яка принесла їм страждання. Хоча після референдуму 1967 р. політика в Австралії відносно корінних народів змінилась кардинальним чином, трагічні сторінки минулого ще мають певний вплив на суспільство країни.

Список використаних джерел та літератури

1. Neville A.O. Australia's Coloured Minority: Its Place in the Community. – Sydney: Currawong Publishing Company, 1947. – 264 p.
2. Initial Conference of Commonwealth and State Aboriginal Authorities. – Canberra, 1937. – 36 p. [Електронний ресурс]. National Library of Australia. – Режим доступу: <https://nla.gov.au/nla.obj-52771316/view?partId=nla.obj-88456768#page/n0/mode/1up>
3. Reece R.H. Aborigines and Colonists: Aborigines and Colonial Society in the 1830s and 1840s. – Sydney: Sydney University Press, 1974. – 254 p.
4. Kidd R. The Way We Civilise: Aboriginal Affairs – the Untold Story. – St Lucia: University of Queensland Press, 1997. – 389 p.

5. Bolton G.C. Black and white after 1897 // *A New History of Western Australia* / Ed. by C.T. Stannage. – Perth: University of Western Australia Press, 1981. – P. 124-180.
6. Rowley C.D. *The Destruction of Aboriginal Society*. – Ringwood, Vic.: Penguin Books Australia, 1972. – 430 p.
7. Solonec C. Proper mixed-up: Miscegenation among Aboriginal Australians // *Australian Aboriginal Studies*. – 2013. – № 2. – P. 76-85.
8. *Many Voices: Reflections on Experiences of Indigenous Child Separation* / Ed. D. Mellor, A. Haebich. – Canberra: National Library of Australia, 2002. – 324 p.
9. Haebich A. *Broken Circles: Fragmenting Indigenous Families 1800-2000*. – Fremantle, W.A.: Fremantle Arts Centre Press, 2000. – 725 p.
10. Zogbaum H. Herbert Basedow and the Removal of Aboriginal Children of Mixed Descent from their families // *Australian Historical Studies*. – 2003. – Vol. 32, Issue 121. – P. 122-138.
11. Jacobs M. *White Mother to a Dark Race*. – Lincoln and London: University of Nebraska Press, 2009. – 592 p.
12. Rowley C.D. *Outcasts in White Australia*. – Canberra: Australian National University Press, 1971. – 472 p.
13. Charlton A. Racial essentialism: A mercurial concept at the 1937 canberra conference of commonwealth and state aboriginal authorities. [Електронний ресурс] // *Journal of Australian Studies*. – 2002. – Vol. 23, Issue 75. – P. 33-41. – Режим доступу: <https://doi.org/10.1080/14443050209387801>
14. Biskup P. *Not Slaves, Not Citizens: The Aboriginal Problem in Western Australia 1898-1954*. – St. Lucia, Qld.: University of Queensland Press; New York: Crane, Russak & Co., 1973. – 342 p.
15. Haebich A. *For Their Own Good: Aborigines and Government in the south west of Western Australia 1900-1940*. – Nedlands, W.A.: University of Western Australia Press for the Charles and Joy Staples West Region Publication Fund Committee, 1988. – 413 p.
16. Christie M.F. *Aborigines in colonial Victoria, 1835-86*. – Sydney: Sydney University Press, 1979. – 227 p.
17. Ананидзе Ф.Р., Куцуров О.Ю. Правовое положение коренных народов Австралии. Пробелы в российском законодательстве // *Юридический журнал*. – 2016. – № 8. – С. 367-373.
18. *Коренное население: глобальное стремление к справедливости. Доклад для НКМГВ*. – М.: Международные отношения, 1988. – 600 с.
19. Андреев К.Ю. Правовой статус коренных малочисленных народов в зарубежных странах: справочник. – М.: ИНИОН РАН, 2006. – 141 с.
20. Crooks A., Lane J., Thomas T. *Voices from the Past: Extracts from the Annual Reports of the South Australian Chief Protectors of Aborigines, 1837 onwards*. – Adelaide: Hopleton Press, 2016. – 332 p.
21. Chesterman J., Galligan B. *Citizens Without Rights: Aborigines and Australian Citizenship*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 277 p.
22. *Aboriginal people and the law*. [Електронний ресурс]. – Acts and regulations Victoria. – Режим доступу: <https://guides.slv.vic.gov.au/law/acts#:~:text=The%20Acts%20and%20their%20accompanying,earnings%20and%20ownership%20of%20property>
23. Heather G. *Invasion to Embassy: Land in Aboriginal Politics in New South Wales, 1770-1972*. – Sydney: Allen & Unwin, 1996. – 421 p.
24. *Western Australia. Legislation*. [Електронний ресурс]. – Find & Connect. History and information about Australian orphanages, children Homes and other institutions. – Режим доступу: [https://www.findandconnect.gov.au/guide/wa/WE00403#:~:text=1886%20\(50%20Vict.,Contracts%20with%20such%20Aboriginal%20Natives](https://www.findandconnect.gov.au/guide/wa/WE00403#:~:text=1886%20(50%20Vict.,Contracts%20with%20such%20Aboriginal%20Natives)
25. *Kinchela Boys Home Aboriginal Corporation*. [Електронний ресурс]. – КВНАС. – Режим доступу: <https://kinchelaboyshome.org.au/>

26. Protection and segregation 1890s to the 1950s. [Електронний ресурс]. – Working with indigenous Australians. – Режим доступу: http://www.workingwithindigenoustralianians.info/content/History_4_Protection.html
27. Stolen generations. [Електронний ресурс]. – AIATSIS. – Режим доступу: <https://aiatsis.gov.au/research/finding-your-family/before-you-start/stolen-generations>
28. Moses D. Genocide and Settler Society: Frontier Violence and Stolen Indigenous Children in Australian History (War and Genocide). – New York: Berghahn Books, 2006. – 344 p.

References

1. Neville, A.O. (1947). *Australia's Coloured Minority: Its Place in the Community*. Sydney: Currawong Publishing Company. [In English].
2. Initial Conference of Commonwealth and State Aboriginal Authorities (1937). [Online]. Available from: <https://nla.gov.au/nla.obj-52771316/view?partId=nla.obj-88456768#page/n0/mode/1up> [Accessed: 16th March 2020]. [In English].
3. Reece, R.H. (1974). *Aborigines and Colonialists: Aborigines and Colonial Society in the 1830s and 1840s*. Sydney: Sydney University Press. [In English].
4. Kidd, R. (1997). *The Way We Civilise: Aboriginal Affairs – the Untold Story*. St Lucia: University of Queensland Press. [In English].
5. Bolton, G.C. (1981). Black and white after 1897. In Stannage, C.T. (eds). *A New History of Western Australia*. Perth: University of Western Australia Press. [In English].
6. Rowley C. D. (1972). *The Destruction of Aboriginal Society*. Ringwood, Vic.: Penguin Books Australia. [In English].
7. Solonec, C. (2013). Proper mixed-up: Miscegenation among Aboriginal Australians. *Australian Aboriginal Studies*, 2, pp. 76-85. [In English].
8. Mellor, D. & Haebich, A. (ed.) (2002). *Many Voices: Reflections on Experiences of Indigenous Child Separation*. Canberra: National Library of Australia. [In English].
9. Haebich, A. (2000). *Broken Circles: Fragmenting Indigenous Families 1800-2000*. Fremantle, W.A.: Fremantle Arts Centre Press. [In English].
10. Zogbaum, H. (2003). Herbert Basedow and the Removal of Aboriginal Children of Mixed Descent from their families. *Australian Historical Studies*, 32, (121), pp. 122-138. [In English].
11. Jacobs, M. (2009). *White Mother to a Dark Race*. Lincoln and London: University of Nebraska Press. [In English].
12. Rowley, C.D. (1971). *Outcasts in White Australia. 1970*. Canberra: Australian National University Press. [In English].
13. Charlton, A. (2002). Racial essentialism: A mercurial concept at the 1937 canberra conference of commonwealth and state aboriginal authorities. *Journal of Australian Studies*, 23, (75), pp. 33-41. [In English].
14. Biskup, P. (1973). *Not Slaves, Not Citizens: The Aboriginal Problem in Western Australia 1898-1954*. St. Lucia, Qld.: University of Queensland Press; New York: Crane, Russak & C. [In English].
15. Haebich, A. (1988). *For Their Own Good: Aborigines and Government in the south west of Western Australia 1900-1940*. Nedlands, W.A.: University of Western Australia Press for the Charles and Joy Staples West Region Publication Fund Committee. [In English].
16. Christie, M.F. (1979). *Aborigines in colonial Victoria, 1835-86*. Sydney: Sydney University Press. [In English].
17. Ananidze, F.R. & Kutsurov, O.Y. (2016). Pravovoe polozhenie korennykh narodov Avstralii. Probely v rossiyskom zakonodatel'stve [The legal status of the indigenous peoples of Australia. Gaps in Russian legislation]. *Yuridicheskii zhurnal [Journal of Law]*, 8, pp. 367-373. [In Russian].

18. *Korennoye naseleniye: globalnoye stremleniye k spravedlivosti. Doklad dlya NKMGV* (1988). [Indigenous peoples: the global pursuit of justice. Report for the ICIHA]. Moskva: Mezhdunarodnyye otnosheniya. [In Russian].
19. Andreev, K.Y. (2006). *Pravovoy status korennykh malochislennykh narodov v zarubezhnykh stranakh: spravochnik* [Legal status of indigenous peoples in foreign countries: a handbook]. Moskva: INION RAN. [In Russian].
20. Crooks, A., Lane, J. & Thomas, T. (2016). *Voices from the Past: Extracts from the Annual Reports of the South Australian Chief Protectors of Aborigines, 1837 onwards*. Adelaide: Hoplon Press. [In English].
21. Chesterman, J. & Galligan, B. (1997). *Citizens Without Rights: Aborigines and Australian Citizenship*. Cambridge: Cambridge University Press. [In English].
22. Aboriginal people and the law. [Online]. Acts and regulations Victoria. Available from: <https://guides.slv.vic.gov.au/law/acts#:~:text=The%20Acts%20and%20their%20accompanying,earnings%20and%20ownership%20of%20property> [Accessed: 6th March 2020]. [In English].
23. Heather, G. (1996). *Invasion to Embassy: Land in Aboriginal Politics in New South Wales, 1770–1972*. Sydney: Allen & Unwin.
24. Western Australia. Legislation.Find & Connect. [Online]. History and information about Australian orphanages, children Homes and other institutions. Available from: [https://www.findandconnect.gov.au/guide/wa/WE00403#:~:text=1886%20\(50%20Vict.,Contract%20with%20such%20Aboriginal%20Natives](https://www.findandconnect.gov.au/guide/wa/WE00403#:~:text=1886%20(50%20Vict.,Contract%20with%20such%20Aboriginal%20Natives) [Accessed: 6th March 2020]. [In English].
25. Kinchela Boys Home Aboriginal Corporation. [Online]. KBHAC. Available from: <https://kinchelaboyshome.org.au/> [Accessed: 6th March 2020]. [In English].
26. Protection and segregation 1890s to the 1950s. [Online]. Working with indigenous Australians. Available from: http://www.workingwithindigenoustralians.info/content/History_4_Protection.html [Accessed: 6th March 2020]. [In English].
27. Stolen generations. [Online]. AIATSIS. Available from: <https://aiatsis.gov.au/research/finding-your-family/before-you-start/stolen-generations>. [Accessed: 6th March 2020]. [In English].
28. Moses, D. (2006). *Genocide and Settler Society: Frontier Violence and Stolen Indigenous Children in Australian History (War and Genocide)*. New York: Berghahn Books. [In English].

Перга Т.Ю. Политика Австралии относительно коренного населения (конец XIX в. – первая треть XX в.).

Осуществлен анализ правительственной политики Австралии относительно коренного населения. Раскрыты негативные последствия колонизации австралийского континента, в частности значительное уменьшение численности аборигенов в результате распространения алкоголя и эпидемий, захвата их территорий. Сделан вывод, что колонизация Австралии основывалась на идее иерархии человеческого общества, превосходства и отставания в развитии различных рас и групп людей, а соответственно – превосходства европейской культуры и цивилизации. Ее наглядным примером является создание резерваций для аборигенов и принятие законодательства, направленного на сегрегацию белого и цветного населения страны и ассимиляцию отдельных представителей коренного народа в европейское общество, в первую очередь – детей от смешанных браков. Доказано, что, считая аборигенов вымирающим народом и стремясь его защитить от самого себя, европейцы видели путь его спасения в мицегенации – межрасовых браках и изоляции детей аборигенов от родителей. Такая политика осуществлялась с конца XIX в. до 1970-х гг. и привела к нарушению культурных и родственных связей и разрушению общин аборигенов, хотя правительственные круги позиционировали ее как политику заботы о коренных австралийцах. В связи с этим, поколение аборигенов, которых забрали от родителей и передали на воспитание в интернаты или семьи белокожих европейцев, получило название «потерянного поколения». Раскрыта деятельность А.А. Невилля, который более двух десятилетий занимал должность главного защитника

аборигенов в Западной Австралии и фактически стал идеологом политики их ассимиляции. Он обосновал идею биологического поглощения коренной австралийской расы как ключевого условия ее сохранения и чрезвычайно жестоко внедрил политику отделения детей аборигенов от их родителей. Сделан вывод, что политика в отношении коренного населения Австралии конца XIX - первой трети XX в. строилась на принципе дискриминации по расовому признаку.

Ключевые слова: Австралия, аборигены, коренные народы, ассимиляция.

Perga T. Australian Policy Regarding the Indigenous Population (End of the XIXth Century – the First Third of the XXth Century).

An analysis of Australia's governmental policy towards indigenous peoples has been done. The negative consequences of the colonization of the Australian continent have been revealed, in particular, a significant reduction in the number of aborigines due to the spread of alcohol and epidemics, the seizure of their territories. It is concluded that the colonization of Australia was based on the idea of the hierarchy of human society, the superiority and inferiority of different races and groups of people, and accordingly - the supremacy of European culture and civilization. It is demonstrated in the creation of reservations for aborigines and the adoption of legislation aimed at segregating the country's white and colored populations and assimilating certain indigenous peoples into European society, primarily children from mixed marriages. It has been proven that, considering the aborigines an endangered people and seeking to protect them from themselves, Europeans saw the way to their salvation in miscegenation - interracial marriages and the isolation of aboriginal children from their parents. This policy has been pursued since the end of the XIX century by the 1970s and had disrupted cultural and family ties and destroyed aboriginal communities, although government circles positioned it as a policy of caring for indigenous Australians. As a result, the generation of aborigines taken from their parents and raised in boarding schools or families of white Europeans has been dubbed the "lost generation". The activity of A.O. Neville who for more than two decades held the position of chief defender of the aborigines in Western Australia and in fact became the ideologist of the aborigines' assimilation policy has been analyzed. He substantiated the idea of the biological absorption of the indigenous Australian race as a key condition for its preservation and extremely harshly implemented the policy of separating Aboriginal children from their parents. It is concluded that the policy towards the indigenous population of Australia in the late XIX – first third of the XX century was based on the principle of discrimination on racial grounds.

Keywords: Australia, aborigines, indigenous peoples, assimilation.

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94:314.74(47+57+71)«1929»
<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2020-11-4>

Виктор Дённингхаус

«МЫ НЕ ТАК ГЛУПЫ, ЧТОБЫ УСТРАИВАТЬ БУНТЫ И ВОССТАНИЯ...»: ПОПЫТКА МАССОВОЙ ЭМИГРАЦИИ НЕМЕЦКОГО НАСЕЛЕНИЯ ИЗ СССР В КАНАДУ В 1929 г.

Массовое бегство немецких крестьян в Москву в 1929 г. привлекло внимание международной общественности к бедственному положению советских немцев. Неожиданно упорное сопротивление немецкого сельского населения политике социалистических преобразований, его желание выехать из СССР в Канаду, сопровождающееся соответствующими призывами к Западу, укрепили недоверие правящего режима к «нелояльным» национальностям. По мере того, как ухудшались отношения между СССР и Германией, в Москве росло предубеждение против немцев как чрезвычайно реакционной группы населения, дискредитирующей советский строй в глазах мировой общественности. Политбюро ЦК ВКП(б) уделило «эмигрантам» большое внимание не только потому, что периферия оказалась не в состоянии справиться с этой проблемой, но и потому, что речь шла о западных меньшинствах. К тому же эта группа, организованно выступившая против политики советской власти, не укладывалась в «классовую» схему, так как среди немецких крестьян, решивших эмигрировать из СССР, были в основном середняки и бедняки. В оппозиции к советской системе оказалась не социальная, а национальная группа. Режим разрешил это противоречие, перестав считать охваченных «американской лихорадкой» немецких крестьян «нейтральными» и коллективно переведя их в разряд «классовых врагов». На фоне принудительной коллективизации Кремль расценил массовое движение немцев за выезд из СССР как прямую поддержку «правых уклонистов», что придавало этому движению «антисоветский характер». Принадлежность беглецов и их многочисленных сторонников к западному меньшинству побудила органы ОГПУ искать организаторов эмиграционного движения по ту сторону границы. Мирная эмиграция немцев из СССР оказалась специфическим, но очень действенным способом протеста против коллективизации. Ее лавинообразный характер, так же как и обращение за помощью к Германии как к «исторической родине» были сочтены проявлением нелояльности к СССР всего немецкого населения страны. Политика протектората со стороны Германии, направленная на защиту жизни, собственности и основных прав своей «диаспоры», выражалась как в дипломатическом нажиме на Кремль, так и в конкретных актах помощи советским немцам. Подобное покровительство немцам в СССР неизбежно пробуждало у кремлевского руководства опасения, что они, особенно в атмосфере надвигающейся войны, представляют угрозу для безопасности государства.

Ключевые слова: СССР, Канада, Германия, советские немцы, национальные меньшинства, коллективизация, эмиграция, внешняя политика.

В течение всей первой половины 1920-х гг. сохранялся относительно свободный выезд из СССР советских граждан немецкой национальности, как в целях воссоединения с родственниками, так и переселения на постоянное место

жительства в Германию или другие страны. Данное явление характеризовало не столько наличие демократических свобод в СССР, сколько позицию Кремля, согласно которой советское государство покидали в основном лица, недовольные новым социальным строем, что позволяло сократить число «внутренних врагов» и недоброжелателей [1, л. 70об.]. Относительно свободной эмиграции из СССР несомненно способствовала и заинтересованность Кремля в налаживании экономического и политического сотрудничества со странами Запада, что вынуждало советское руководство поддерживать сложившиеся нормы международного права [2]. Необходимо учитывать и то обстоятельство, что в начале 1920-х гг. в СССР набирал силу НЭП, складывались сравнительно благоприятные условия для хозяйственного и культурного развития крестьянства, что, в свою очередь, несколько поубавило общее число желающих эмигрировать [3, с. 88-89; 4, s. 471-473]. Сказывалось и потепление отношений Советского Союза с Германией, выразившееся в налаживании обоюдновыгодного сотрудничества в области экономики, в культурной, военной и научной областях.

Основную часть немецкоговорящего населения, выезжавшего в этот период из СССР, составили именно меннониты, первыми осознавшие всю бесполезность как сопротивления политике советской власти, так и попыток конструктивного диалога с ее носителями [5, с. 192-200]. В целом за время нэпа за океан перебралось около 20 тыс. меннонитов [6, s. 159; 7, s. 278], не пожелавших принимать участие в качестве «подопытных» в «великом социальном эксперименте» [8, л. 8; 9, л. 3; 10, л. 68]. Большую часть из них – около 60% – составили выходцы из Украины, где успехи советизации были намного заметнее, чем на восточных окраинах страны. Нестабильность хозяйственного и политического положения меннонитов, недалёковидная и волюнтаристская политика государства по отношению к их национальным традициям, а главное, противоборство атеизма и религии, государственной и частной собственности только стимулировали их отъезд [11, с. 48; 12, с. 148-166; 13, с. 16-19].

Решившиеся на эмиграцию прибегали к услугам многочисленных международных религиозных организаций, предоставлявших им через различные транспортные компании т.н. «кредитовые шифскарты» – оплаченные частично или полностью проездные билеты до места назначения¹. Основным посредником выступало акционерное общество «РУСКАПА»² («Российско-канадско-американское пассажирское агентство»), которое только

---

¹ Для приобретения билета на пароход требовалась «характеристика» от старейшин и представителя церкви, подтверждавшая национальную и религиозную принадлежность эмигранта, его моральные качества, профессиональную подготовку и т.д.

² Кроме «РУСКАПА» активное участие в организации эмиграции меннонитов в Парагвай принимало американское акционерное общество «БОАРД», располагавшее специальным эмигрантским фондом (по сведениям ОГПУ он равнялся 1 млн. долларов).

в 1924-1928 гг. обслужило около 13,5 тыс. человек [14, с. 15-16]. Однако если в 1926 г. из СССР выехало 4 тыс. чел. немецкой национальности, то в 1927 г. – всего 416 человек³ [15, л. 69]. Подобное положение объяснялось не столько быстрым восстановлением крестьянского хозяйства, временным попустительством местных властей несколько «поослабивших вожжи» в немецкой деревне или спадом эмиграционных настроений, сколько введенными с конца 1926 г. общими ограничениями на выезд из СССР «производительных сил». 9 декабря 1926 г. вышел секретный циркуляр ЦИК'а и СНК СССР, в котором всем местным органам власти предписывалось отказывать в льготах и освобождении от сборов при оформлении выездных документов не только гражданам, лишенным избирательных прав и находящимся под судом и следствием, но и тем, чей выезд за границу был бы *«нецелесообразен с точки зрения общегосударственных интересов»*, включая меннонитов.

Несмотря на все принятые Центром меры, число меннонитов, желавших эмигрировать из СССР, регулярно увеличивалось. По данным, представленным Сталину зам. председателем ОГПУ Г.Г. Ягодой, в «РУСКАПА» и «Совторгфлоте» к началу 1927 г. официально зарегистрировались на выезд из страны около 7,5 тыс. меннонитов. К концу апреля 1927 г. численность потенциальных эмигрантов только на территории РСФСР выросла до 10 тыс. человек [11, с. 48, 333]. Начальник Информационного отдела ОГПУ СССР Н.Н. Алексеев, оценивая положение в немецких селениях СССР осенью 1927 г., в своей аналитической записке в адрес высшего партийного руководства делал следующие прогнозы на будущее: *«Отдельные колонии предполагают целиком эмигрировать в Америку и Канаду. Эмиграционное настроение, вызванное недовольством колонистов принципами землепользования, ограничивающими возможность расширения хозяйств, существовало и раньше, и лишь усилилось в связи со слухами о войне...»* [16, л. 27]. В 1928 г. желание эмигрировать охватило еще больший круг немецкоговорящего населения СССР, что напрямую было связано как с ликвидацией меннонитских кооперативных объединений в стране [17, с. 7-43], активизацией процесса «раскулачивания» и коллективизации, так и новым витком репрессивной политики по отношению к религии и верующим⁴. Подстегнул волну немецкой эмиграции голод, охвативший к весне 1928 г. все южные округа Украины и явившийся прямым следствием «социальных реформ», жесткой хлебозаготовительной кампании и административного произвола в деревне [18, с. 239-240; 19, с. 150-156].

---

³ В 1928 г. СССР покинули 1,286 чел. немецкой национальности.

⁴ С 1928 г. религиозные общины были лишены права осуществлять благотворительную деятельность, а также оказывать верующим медицинскую и иную помощь. 8 апреля 1929 г. вышло совместное постановление ЦИК и СНК СССР «О религиозных объединениях», направленное на максимальное ограничение роли и влияния религиозных организаций на общественную жизнь.

На страницах германской прессы все чаще стали появляться репортажи о раскулачивании в немецкой деревне, борьбе с религией, насильственной коллективизации и желании колонистов любыми путями покинуть советское государство. Германская печать не обходила стороной и проблемы «социальных реформ» в немецких колониях СССР, прогнозируя предпосылки массового голода на юге страны и провоцируя читателей заголовками типа «В России голодают немецкие семьи» [20, s. 352-353]. Не оставались безучастными к судьбе советских немцев и дипломатические представительства Германии в СССР, регулярно представлявшие в Берлин информацию о положении в немецкой деревне и нуждах «братьев по вере». Уже с конца июля 1928 г. в посольстве Германии в Москве стали разрабатываться мероприятия на случай необходимости оказания продовольственной помощи «колонистам». С весны этого же года, в поездку по южным регионам СССР для ознакомления с хозяйственным состоянием «немецких колоний» был послан атташе Германского посольства Отто Аухаген, курирующий вопросы сельского хозяйства [21, s. 7-11].

В отличие от начала 1920-х гг., когда массовый голод был официально признан советским правительством и оно само ходатайствовало о международной поддержке (включая германский Красный Крест) [22, s. 309-310], существование «критической продовольственной ситуации» в 1928 г. полностью отрицалось Кремлем, уже даже не допуская мысли о «вмешательстве» Запада. В августе 1928 г. Политбюро ЦК ВКП(б) официально отвергло «германское предложение» об оказании продовольственной помощи немецким селениям юга Украины [23, л. 15], а в ноябре 1928 г. [24, л. 14; 25, л. 22] – аналогичное ходатайство комитета Фритьофа Нансена в отношении меннонитов⁵. Причем, «предложение Нансена» выносилось на заседания Политбюро ЦК ВКП(б) несколько раз и в начале 1929 г., где оно также отклонялось с регулярным постоянством [26, л. 28; 27, л. 26; 28, л. 12]. Вместе с тем, начиная с весны 1929 г., сотрудники консульств Германии все чаще стали сообщать об ухудшении положения «немецких колонистов» и их желании покинуть страну [20, с. 354; 29, с. 5-62].

Особенностью эмиграционного движения немцев конца 1920-х гг. явилось прежде всего то, что в нем приняли участие представители всех социальных слоев. Причем, именно немецкая беднота составила основной костяк желавших выехать из СССР, несоизмеримо превысив долю представителей из «зажиточных слоев» [30, л. 11об.]. Создание «единого национального фронта», выступавшего против коллективизации, массовое желание колонистов эмигрировать из страны, а также активизация германских дипломатических служб вынудили руководство ЦК ВКП(б) более детально заняться «немецкой

---

⁵ Фритьоф Нансен (Fridtjof Nansen) являлся с 1921 г. верховным комиссаром Лиги наций по делам беженцев («Нансеновский комитет») и руководил оказанием помощи голодающим в СССР.

проблемой» [18, с. 276-277]. 24 октября 1928 г.⁶, после «инспекции» немецких селений Крымской АССР, Южной Украины и Сибири сотрудником Германского посольства Аухагеном [21, с. 74-75], Секретариат ЦК ВКП(б) принял решение о создании специальной комиссии из работников Отдела по работе в деревне и ЦБ немсекций. Целью комиссии явилась проверка состояния «партийно-советской работы и хозяйственного строительства в немецких колониях», а главное – выявление причин, побуждающих немецкое крестьянство к эмиграции из СССР. Выводы, к которым в результате детального обследования целого ряда округов и районов Советского Союза пришли ее члены, не вполне вписывались в традиционную схему о «вредителях» и «классовых врагах». Дело в том, что основную тяжесть вины за эмигрантские настроения комиссия возложила не на «кулаков» и духовенство, а на местные советские и партийные органы. Так, практически во всех обследованных ею регионах были зафиксированы более высокие нормы обложения налогами немецких колоний⁷, чем находящихся по соседству иноязычных деревень – при фактически одинаковой урожайности и доходности хозяйств [31, л. 128]. Оценка хозяйственного положения немецких колоний «как сплошь кулацких» привела к повсеместным «перегибам» в отношении лишения части населения избирательных прав (до 12%), нарушению «революционной законности» в процессе хлебозаготовок, когда зерно насильно изымалось не только у «кулаков», но и бедняков и т.д. Безусловно, что подобные «мероприятия» советской власти, особенно на фоне развернувшейся борьбы с религией, не могли не подстегнуть эмиграционные настроения в немецкой деревне, породив многочисленные лозунги в ее пользу: «Советская власть хочет, чтобы мы все были бедными», «Советская власть разоряет немецкое крестьянское хозяйство путем более высокого налогового обложения», «В Америке и Германии лучше жить, там можно хозяйничать, как хочется» и т.п. [32, л. 67]. В отчете комиссии однозначно давался прогноз на дальнейшее расширение эмиграционного движения среди немцев по всей стране (в Крыму, Украине, Сибири и Северном Кавказе), массовость которого сдерживалась только «административными мерами», в том числе отказами в выдаче паспортов [32, л. 67-68об.].

Вместе с тем комиссия выявила довольно своеобразную специфику развития немецкой деревни в послереволюционный период. Во-первых, темпы

---

⁶ В 1928 г. Отто Аухаген лично посетил целый ряд регионов СССР, с целью обследования положения немецкого населения: в мае – Крымскую АССР; в июле-августе – Украину; в августе-сентябре – Сибирь.

⁷ Так, в Крымской АССР, к примеру, в сельсовете Нойзатц [Neusatz] (всего 5 селений) две немецкие колонии (166 хозяйств, 1,300 дес. земли) обязаны были сдать 38 тыс. пудов хлеба, а два русских и одно татарское село (274 хозяйства, 2,700 дес. земли) в пять раз меньше (7 тыс. пудов).

кооперирования в немецких колониях были очень высокими⁸: по линии потребительской кооперации было объединено около 85% немецких хозяйств, по линии сельскохозяйственной – 65% [19, с. 151]. Причем, «зажиточная и кулацкая часть» немецкого крестьянства была кооперирована в большей степени, чем ее «бедняцко-средняцкая часть» [32, л. 62]. Несмотря на социальное и имущественное расслоение колонистов, главной предпосылки «обострения классово-борьбы», все попытки властей расколоть немецкую деревню на «богатых и бедных» особого успеха не имели. Фактор религиозно-культурной традиции оказался более сильным средством внутреннего сплочения немцев, особенно у меннонитов, чем ростки «классовой ненависти». Именно этим обстоятельством комиссия объяснила и «неправильное использование фондов кооперирования», который в немецких селениях распределялся без соответствующей «классовой дифференциации» как «кулакам», так и беднякам [30, л. 14-16].

Во-вторых, несмотря на определенные успехи коллективизации в немецкой деревне⁹, социальный состав колхозников был весьма далек от «идеала»: в колхозах мирно сосуществовали не только бедняки и середняки, но и кулаки¹⁰ [32, л. 62-63].

В-третьих, на фоне «русификации» немецких сельсоветов, острого недостатка «красных» учителей и слабости партийно-комсомольских организаций еще более усилилась роль духовенства в немецкой деревне [32, л. 66], активно формировавшего «единое религиозно-национальное объединение всех немцев», в независимости от их имущественного положения¹¹.

Высшее партийное руководство не совсем удовлетворили выводы и оценки «состояния немецкой деревни», к которым пришли члены комиссии. Вместе с тем, руководство ЦК ВКП(б) все же получило то, что и требовалось доказать – наличие подрывной деятельности «классово-враждебных элементов» в немецких селениях и районах СССР. Постановление Секретариата ЦК ВКП(б) «Об итогах хозяйственного и культурного строительства в немецких колониях» от 12 апреля 1929 г., в котором указывалось на необходимость принятия срочных мер в отношении представителей немецкого меньшинства, явилось конечным результатом «обработки» материалов указанной комиссии [32, л. 57-59; 33, л. 127-128]. В целом, содержание постановления сводилось к пяти основным «блокам»: 1) мобилизовать руководящих партработников для

---

⁸ Так, к маю 1929 г., количество колхозов в национальных немецких районах в УССР возросло почти в два раза, а число «обобщественных» крестьянских хозяйств – в три.

⁹ Так, если в Северо-Кавказском крае в 1927 г. в колхозы вошли только 1,7% немецких хозяйств, то в 1928 г. – уже 19,6%.

¹⁰ Например, в Северо-Кавказском крае доля середняков в колхозах составила к началу 1929 г. 42,9%, кулаков - 6,1%.

¹¹ Так, если в Волынском округе (УССР) в 1926 г. было зарегистрировано 11 евангелических общин (1,225 чел.), то через год их число увеличилось почти втрое, достигнув 30 (2,699 чел.).

«разоблачения антисоветской сущности агитации за эмиграцию»; 2) провести 100% охват сельхозкооперацией всех немецких крестьян; приступить к строительству МТС и колхозов-гигантов; 3) обратить повышенное внимание на культурное обслуживание немецкой деревни; 4) активизировать процесс «коренизации» советского аппарата и перевода всей массовой работы на немецкий язык; 5) продолжить вовлечение в ВКП(б) бедняков, батраков и «лучших элементов» из колхозников [33, л. 22-23]. Другими словами, апрельское постановление ЦК ВКП(б) свелось к общим «предложениям» всей вертикали власти, как партийных, так и советских органов, повторив, уже не раз изложенные и апробированные ЦБ немсекций «проекты», для внедрения и осуществления которых в немецкой деревне не было ни соответствующей базы, ни подготовленных сил.

Так как в это время в высших эшелонах власти разворачивалась борьба между сторонниками и противниками НЭПа¹², отстранялась от власти «правая оппозиция» и страна все глубже погружалась в экономический кризис, апрельское постановление Секретариата ЦК ВКП(б) в отношении немцев фактически прошло незамеченным как для ЦК КП(б)У, так и целого ряда краевых (областных) комитетов партии – Крымского, Сибирского, Нижне-Волжского, Средне-Волжского, Северо-Кавказского, Казахстанского и Закавказского [30, л. 17; 34, с. 198-200].

К началу осени 1929 г., на волне подъема ультралево́й политики форсированной индустриализации и насильственного объединения в колхозы миллионов крестьянских хозяйств [35, с. 23], давление на немецкую деревню не только не уменьшилось, а наоборот усилилось¹³ [31, л. 126об.-127]. По словам самих ответработников на местах, они несколько «перетянули гайку». Немецкие крестьяне, не желавшие «коллективизироваться», все упорнее стремились покинуть СССР, а местные власти столь же упорно стремились их удержать. Большинство тех, кто подавал заявление о выдаче заграничного паспорта, не удовлетворившись отказом на местах, продолжало обжаловать его в вышестоящих инстанциях, вплоть до ОГПУ и ВЦИК.

Не получив паспортов, наиболее решительная часть немецких крестьян, распродав за бесценок свое имущество, выехала в Москву, чтобы через

---

¹² Пленум ЦК ВКП(б) (апрель 1929 г.), XVI партконференция (апрель 1929 г.), V съезд Советов СССР (май 1929 г.).

¹³ Так, если в Одесском округе в октябре 1927 г. имелось всего 13 немецких колхозов, объединявших ок. 1% всех немецких хозяйств, то к июню 1929 г. их число достигло 79, с охватом 14,6% всех немецких хозяйств округа. Если в июне 1929 г. в Высокопольском районе Херсонского округа было коллективизировано всего 17% немецких хозяйств, то в октябре этого же года – уже 30%. В АССР НП только с 1.10.1928 г. по 1.06.1929 г. было организовано 110 новых колхозов, а к началу октября 1929 г. колхозным движением здесь было охвачено уже 12% всех хозяйств республики. Аналогичные тенденции наблюдались в Крымской АССР и Сибири.

«РУСКАПА», представителей Германского посольства и личное обращение к советскому правительству, попытаться добиться разрешения на выезд из страны [14, с. 46; 36, с. 312-322]. *«Особенностью эмиграционного движения от прочих контрреволюционных выступлений заключается в том, – комментировалось в одном из докладов, представленном в Секретариат ЦК ВКП(б), – что кулак-немец [...] в борьбе против социалистической перedelки деревни, [...] не стал прибегать к террору и оружию, а нашел себе отдушину на территории германского и американского капитализма...»* [30, л. 11]. Летом 1929 г. три группы (преимущественно меннонитов из Сибири), общей численностью около 300 чел., пробыв в советской столице около трех месяцев, добились от ВЦИК долгожданного разрешения на выезд в Канаду [5, с. 246, 249-250; 14, с. 46]. Подобный прецедент получение паспортов в Москве без разрешения на то местных властей, на фоне усиления темпов коллективизации и административного произвола в деревне, послужил сигналом для выезда в столицу сотен немецких крестьян, уже давно «сидевших на чемоданах» и вызвал своего рода цепную реакцию. Последними, получившими официальное разрешение покинуть страну, стали 60 немецких семей, эмигрировавшие из Советского Союза в августе 1929 г. [21, с. 54].

16 сентября 1929 г. ВЦИК официально принял постановление о полном прекращении выдачи разрешений на выезд за границу немцам, являющимися советскими гражданами и занимающимися сельским хозяйством. Однако уже было поздно: массовый выезд немецких колонистов в столицу приобрел характер панического бегства [30, л. 11-11об.; 7, с. 283-284]. Если к середине сентября численность беженцев, осевших в дачных поселках под Москвой, составляла около тысячи чел., то к концу сентября она увеличилась более чем в два раза¹⁴ [7, с. 287]. Численность лиц, готовых к отъезду, включая уже находившихся в пути, доходила по данным ЦБ немсекций при ЦК ВКП(б) до 20 тыс. чел. [20, с. 356-357; 21, с. 58] Антисанитарные условия проживания, опасность пожаров в непригодных для зимы помещениях, недостаток продуктов и отсутствие медицинской помощи – все это грозило со временем перерасти в гуманитарную катастрофу. Необходимо признать, что появление в Москве огромного числа немцев, желающих выехать из СССР и буквально осадивших Германское посольство, ставшее для них в условиях практически полного бессилия «РУСКАПА» последней надеждой, сильно осложнило работу дипломатов. Положение усугублялось еще и тем, что все эти события разворачивались на фоне заметно ухудшившихся советско-германских отношений, вызванных кампанией борьбы против «правой оппозиции» внутри СССР и «социал-фашистов» (социал-демократов) в Германии [14, с. 48;

---

¹⁴ К концу первой декады ноября число желающих покинуть СССР достигло уже около 13 тыс. человек. Большинство из них прибыло из Сибири, Казахстана, Крыма и Северного Кавказа. Около 3 тыс. беженцев уже имели на руках билеты в Канаду, оплаченные иностранными меннонитскими организациями.

37, s. 225-230; 38, s. 99-101]. Необходимо подчеркнуть, что германский посол Герберт фон Дирксен, еще в августе 1929 г., т.е. до начала массового эмиграционного движения, попытался через своих сотрудников довести до сведения «немецких колонистов», желающих покинуть СССР, что существующее положение дел не позволяет им помочь [5, с. 247-249].

К середине октября 1929 г. число находящихся под Москвой беженцев, преимущественно меннонитов, превысило уже 5 тыс. человек [21, s. 54]. Эмиграционное движение немцев стало захватывать и русскоязычных крестьян, которые все чаще стали подсаживаться в «немецкие поезда». К этому времени руководство МИДа Германии распорядилось направить в Москву для неофициальных переговоров руководителя Русского отдела, консула Карла Динстманна [20, s. 358]. «Повышенный интерес» германского правительства к немцам – гражданам СССР был расценен Кремлем, как определенное вмешательство во внутренние дела советского государства. Несмотря на то, что советское руководство было вынуждено признать МИД Германии в качестве партнера, «интересующегося» делами немецкого нацменьшинства в Советском Союзе, оно регулярно подчеркивало неофициальный характер проводимых переговоров, не забывая регулярно напоминать о том, «кто в доме хозяин» [36, с. 314].

15 октября 1929 г. сотрудник НКВД Б.Е. Штейн пообещал Динстманну содействие советской стороны в разрешении «колонистской аферы», выставив условием отсутствие официального обращения немецкой стороны, ибо в данном случае оно будет отклонено советской стороной «по формальным соображениям» [36, с. 314].

Сам факт попытки Германии выступить «посредником» в решении «немецкого вопроса» в советском государстве, четко проявившейся с момента массового наплыва колонистов в Москву (заинтересованность германских дипломатов в их выезде из страны; оказываемая беженцам моральная и материальная помощь; мобилизация зарубежных средств массовой информации и т.д.) сыграл, по сути, роковую роль в дальнейшей судьбе немецкого населения СССР. Необходимо признать, что сам посол Дирксен, целиком разделяя мнение о необходимости сохранения «германской самобытности в России», все же считал, что мобилизация средств массовой информации в отношении «защиты немецких колоний» принесет больше вреда, чем пользы. Любая активизация попытки протектората Германии над «колонистами», полагал Дирксен, только усилит внимание советского руководства к «немецкому вопросу» и ускорит проведение коллективизации в немецких селениях. По его словам, было бы наивно полагать, что советское правительство, в угоду развития отношений с Германией, «из-за нескольких сотен тысяч немецких колонистов приостановит свою программу [коллективизацию сельского хозяйства – В.Д.], затрагивающую около 125 млн. человек сельского населения...» [20, s. 355-356]. Остается добавить, что

прогнозы Дирксена были пророческими и полностью подтвердились уже через несколько месяцев.

Проблема «немецких эмигрантов» довольно быстро вышла за рамки «компетенции» руководителей отделов и подотделов ЦК ВКП(б), и уже к концу сентября 1929 г. перешла в сферу особо доверенных соратников Сталина, членов Политбюро ЦК ВКП(б) В.М. Молотова и Л.М. Кагановича, непосредственно отвечавших за ее решение. Так, на одной из докладных записок, поступившей в Кремль в середине октября 1929 г., в которой сообщалось о посещении «подмосковных» немцев представителями Германского посольства и зарубежными журналистами¹⁵ [39; 40; 41], а также подчеркивалось, что движение немцев за выезд из СССР начинает принимать массовый характер, зампред ОГПУ Г.Г. Ягода приписал: *«Тов. Молотов: есть сведения, что около трехсот человек хотят демонстративно идти к т. Калинину. Предлагаю выслать обратно на места»*. Реакции Вячеслава Молотова – члена Политбюро, секретаря ЦК ВКП(б) и одновременно председателя Совнаркома СССР, долго ждать не пришлось. Последний, ознакомившись с докладом, тут же поставил свою визу: *«Кажется, дело серьезное, надо обсудить. В. Молотов»* [5, с. 263].

Уже 16 октября 1929 г. вопрос «Об эмиграционном движении среди немецких крестьян из СССР» был вынесен на заседание Секретариата ЦК ВКП(б), констатировавшего, что парторганизации Сибири и Средне-Волжской области не только не проявили должного внимания к эмиграционному движению среди немцев, но и полностью проигнорировали постановления ЦК ВКП(б) от 12 апреля 1929 г. «О хозяйственном и культурном строительстве в немецких колониях». Острой критике подверглось и партийное руководство советской столицы, *«не проявившее должной чуткости к приехавшим в Москву немецким колонистам»*, что дало повод использовать их *«враждебными элементами»* (т.е., представителями Германского посольства). На заседании Секретариата ЦК ВКП(б) было подчеркнуто, что эмиграционное движение охватило преимущественно «бедноту и середнячество»¹⁶, что однозначно ставило под сомнение всю десятилетнюю политику «советизации» немецкой деревни [30, л. 11об.]. В качестве первоочередных мер по ликвидации «эмиграционных настроений» было решено немедленно отправить всех прибывших в Москву беженцев назад, на места их постоянного жительства. Кроме этого, было предложено провести обследование силами работников

---

¹⁵ 11 октября атташе Аухаген, в сопровождении двух германских и трех американских корреспондентов, посетил поселения «беженцев-колонистов». Идя навстречу пожеланиям посольства Германии, журналисты пообещали не опубликовывать сразу материалы о тяготах «подмосковных беженцев». Поэтому первое сообщение о них появилось в германской прессе только через две недели.

¹⁶ Так, к примеру, в эмиграционном движении в Славгородском округе участвовало 14,6% – бедняков и 56,4% – середняков. Из Оренбургского округа выехало в Москву 20% – бедняков и 35,2% – середняков и т.д.

ЦК ВКП(б) наиболее охваченных «американской лихорадкой» Славгородского и Оренбургского округов, организовать охрану оставленного крестьянами имущества, произвести мобилизацию не менее 50 «немцев от станка» для агитпропработы в немецких селениях, а также направить 15 студентов КУНМЗ для изменения «настроения» подмосковных беженцев [42, л. 42-42об.]. В заключение, специальным протоколом был оформлен еще один, особо секретный пункт постановления Секретариата ЦК ВКП(б): *«Признавая, что причиной усиления эмиграционных настроений среди немецких колонистов является [...] систематическая антисоветская работа враждебных элементов, поручить ОГПУ после отправки приехавших немцев к месту их жительства, принять все необходимые меры по отношению к элементам ведущим среди немцев эту работу...»* [5, с. 263-264].

Состоявшееся через два дня, 18 октября 1929 г., заседание Политбюро ЦК ВКП(б), в целом одоббив постановление Секретариата, все же пришло к мнению *«не возражать против выезда меннонитов, скопившихся возле Москвы»* [43, л. 182]. 19 октября 1929 г. заместитель заведующего 2-м Западным отделом НКВД Н.Я. Райвид проинформировал полпреда СССР в Германии Н.Н. Крестинского об эмиграции меннонитов, так объяснив решение Политбюро: *«Вчера инстанция постановила выпустить их всех за границу, считая, что нам нет нужды задерживать желающие эмигрировать из СССР кулацкие элементы»* [36, с. 315]. Подобное решение объяснялось не столько международной оглаской «американской лихорадки», получавшей все больший резонанс в средствах западной печати, сколько активной позицией замнаркома иностранных дел М.М. Литвинова, считавшего неразумным ухудшать советско-германские отношения из-за «кулацкой эмиграции». Кремлевское руководство также не было заинтересовано в затягивании разрешения данной проблемы, опасаясь расширения «германского протектората» над советскими немцами. Особенно тщательно отслеживались все контакты сотрудников Германского посольства в Москве с немцами-беженцами, а также попытки Германского консульства в Киеве наладить связи с немецкими колониями на Украине [20, s. 361; 21, s. 74-76].

19 октября советское правительство официально дало «зеленый свет» на отправку беженцев из СССР, о чем было тут же сообщено в Германское посольство. Условие было одно – немедленный выезд всех скопившихся под Москвой немцев, без участия посредников из других стран. Советское руководство было настолько заинтересовано в скорейшем отъезде немецких беженцев, что вместо выдачи индивидуальных паспортов, разрешило использовать «коллективные паспорта», т.е. списки, составленные сотрудниками Германского посольства [5, с. 273]. 26 октября 1929 г. Б.Е. Штейн писал Н.Н. Крестинскому: *«Как Вам уже сообщалось, меннонитов мы выпускаем. Сегодня мы обратились в Гермипосольство с просьбой о выдаче групповой визы»* [36, с. 316]. Сделанное Кремлем исключение распространялось

только на зарегистрированных немецких беженцев, т.е. все потенциальные желающие, включая находившихся в пути, от «акции переселения» были отсечены. Все «эмигранты» были вскоре поделены на 11 групп, а через неделю (27 октября) первые две группы (673 чел.) покинули Советский Союз [7, с. 286].

Временное «потепление» в Москве ни в коем случае не означало «изменения климата» в местах компактного проживания немцев в СССР. 26 октября 1929 г. на места была отправлена директива ЦК ВКП(б), в которой констатировалось: *«ЦК КП(б)У, Крымбком, Сибирский, Нижне-Волжский, Средне-Волжский, Северо-Кавказский, Казахстанский и Закавказский краевые комитеты партии, особенно Сибирский и Средне-Волжский, [...] прозевали организованное враждебными элементами антисоветское движение, принявшее форму эмиграционного движения»*. В директиве указывалось на необходимость принятия немедленных мер по усилению советизации немецких селений, переброски в них партийных и советских кадров, а главное – полной изоляции всех организаторов и «вдохновителей» эмиграционного движения. Были поставлены и жесткие сроки его исполнения – до 1 декабря 1929 г. [44, л. 107; 1, л. 62-62об.]. Необходимо заметить, что «превентивные меры» по ликвидации эмиграционного движения не заставили себя долго ждать: по немецким селениям прокатилась волна арестов наиболее активных «эмигрантов» и проповедников¹⁷, была приостановлена продажа билетов на вокзалах, начаты проверки в поездах, выставлена ночная охрана деревень, органы ГПУ стали отчитываться каждые три дня о положении на местах и т.д. [30, л. 11об.; 44, л. 111; 45, л. 16]. *«Данные мероприятия [советского – В.Д.] правительства, по моему мнению, необходимы, – заметил по этому поводу атташе Аухаген (28 октября), – в противном случае, нужно ожидать нового массового эмиграционного движения, которое может привести к катастрофе. Хотя, несмотря и на эти меры, можно все же с уверенностью ожидать новой волны эмигрантов...»* [21, с. 58]. Как показали дальнейшие события, прогнозы посольского работника оказались верны. Несмотря на все принятые меры на местах, поток желающих выехать из СССР не только не ослаб, а наоборот усилился. К середине ноября число беженцев, скопившихся под Москвой, достигло 12,5 тыс. чел., большая часть из которых (3/4) представляли меннониты [30, л. 11; 21, с. 76-78].

Положение резко обострилось в конце октября, после того, как канадские власти заявили о невозможности приема беженцев до весны 1930 г. На это заявление сразу же отреагировало германское правительство¹⁸, дав указание

¹⁷ Так, к примеру, в Оренбургском округе тут же было арестовано 25 чел. «активных агитаторов за эмиграцию», в Славгородском округе – 29 чел.

¹⁸ Слабый коалиционный кабинет Веймарской республики, состоящий в основном из представителей левых партий, испытывая огромные трудности, вызванные экономическим кризисом и наличием сотен тысяч собственных безработных, не был готов инвестировать около 3 млн. рейхсмарок, которые были необходимы по подсчетам правительства для временного содержания и последующего транзита «московских беженцев» за океан.

прекратить оформление загранпаспортов российским немцам, посчитав, что в этом случае все финансовое бремя по их содержанию ляжет на Германию [20, s. 362-363]. Не осталась в долгу и Москва, где власти, начиная со 2 ноября, решили больше не выдавать разрешения на выезд из страны и все более склонялись в пользу силового решения проблемы беженцев [46, s. 263-277].

Внешнеполитическое ведомство Германии развернуло интенсивную работу по разрешению сложившегося кризиса: в Оттаве прошли переговоры о срочном принятии эмигрантов, в Москве – об отсрочке депортации российских немцев на места их бывшего пребывания. Руководитель Второго (Западного отдела) НКВД Борис Штейн, в доверительной беседе с советником посольства Твардовским, замещавшим на время отпуска посла Дирксена, отметив полную неожиданность для руководства страны подобного демарша «колонистов» [1, л. 62-62об.], подчеркнул готовность НКВД содействовать их выезду, несмотря на сопротивление представителей «внутренних ведомств» [36, с. 316]. Указав Твардовскому на нежелательность афиширования данной акции в средствах массовой информации, Штейн предупредил его, что если Запад немедленно не возобновит прием «колонистов», их вывезут назад, на восток [20, s. 361; 47, s. 100-101].

В своей телеграмме в МИД от 8 ноября 1929 г. фон Твардовски писал, что Г.В. Чичерину *«со ссылкой на Германию удавалось до сего времени, и даже на срок после 7 ноября, оттянуть транспортировку колонистов к местам проживания. Но теперь все возможности исчерпаны. Сразу же после окончания праздников лагерь беженцев должен быть ликвидирован, если только из Германии не поступит позитивный ответ в отношении выдачи виз эмигрантам»* [36, с. 316].

Однако, вопреки потугам руководства СССР и Германии, не желавших *«из-за каких-то кулаков»* ухудшения дипломатических отношений между странами, «status quo» был нарушен. Средства массовой информации Германии развернули активную кампанию, как против собственного правительства страны, обвиненного журналистами в нерешительности, так и против руководства СССР, вызвавшего своими реформами катастрофу в «немецких колониях». Титульные страницы ежедневных газет запестрели жирными заголовками о бедственном положении *«подмосковных беженцев»* и *«искоренении германской самобытности в Советском Союзе»*. Нарком иностранных дел Г.В. Чичерин, в свою очередь, предостерег германское правительство об использовании *«колонистской эмиграции»* в пропагандистских целях, и о последствиях подобной политики для самих *«немецких беженцев»* [20, s. 361; 21, s. 82].

Одним из камней преткновения в вопросе помощи *«колонистам из СССР»* явилась проблема финансирования. Причем особую тревогу в Берлине вызывали не столько расходы на вывоз и содержание нескольких тысяч *«советских беженцев»*, сколько последствия подобной акции, а именно –

нарастание эмиграционных настроений среди немецких крестьян. По данным Аухагена, около 800 тыс. немцев были готовы покинуть «советский рай» [21, s. 57, 61-62]. Поэтому, не вызывает особого удивления острая полемика по данному вопросу, развернувшаяся в правительственных кругах Германии. Старший правительственный советник Планк, к примеру, предложил не только отклонить ходатайство МИД, касавшегося поддержки выезда «московских немцев» из СССР, а наоборот – выделить деньги на отправку беженцев назад, «в Сибирь». Против оказания помощи выступил и министр финансов, представитель социал-демократической партии Хильфердинг, посчитав, что последствия подобной акции, как финансовые, так и политические, могут быть непредсказуемыми. Свою позицию он объяснял тем, что число «подмосковных беженцев» за считанные дни достигло 15 тыс. чел., а около 80 тыс. «немцев-колонистов» уже сидят на чемоданах. Большие сомнения в пользу данной акции имелись и у премьер-министра прусского правительства, социал-демократа Отто Брауна [20, s. 362; 48, p. 1].

Необходимо заметить, что кремлевское руководство не осталось пассивным наблюдателем нарастающего потока немецких крестьян¹⁹. С конца октября представители органов ОГПУ начали проводить регулярные облавы на предмет проверки регистрационных документов и аресты [36, с. 317-318; 21, s. 79], заблокировав все подходы к Германскому посольству в Москве (По данным Германского посольства, к 16 ноября 1929 г. было арестовано в общей сложности около 1 тыс. чел.). Свои опасения по вопросу нарастания эмиграционных настроений среди немцев высказал и секретарь ЦБ немсекций И. Гебхарт. В своей докладной записке секретарю ЦК ВКП(б) Кагановичу от 5 ноября 1929 г., отметив направление в немецкие села дополнительных «5 партийцев-немцев для ведения агитационной работы», создание «ударных бригад» в отдельных окружках и крайках СССР, а также развернувшуюся «разъяснительную работу об антисоветской сущности эмиграционного движения» в немецкоязычных изданиях [49; 50], Гебхарт открыто высказал свои опасения по вопросу обуздания сложившейся ситуации: «Эмиграционное движение среди немецких крестьян охватывает все новые районы, особенно после того, как на местах стало известно, что немецким крестьянам, которые находятся под Москвой, разрешен выезд из СССР в Канаду». Основные меры, предложенные секретарем ЦБ немсекций, сводились к следующему: 1) организовать Правительственную комиссию с выездом ее членов на места и ознакомления с положением дел в колониях; 2) выслать часть

---

¹⁹ 15 ноября 1929 г. органы ОГПУ начали массовые аресты лидеров эмиграционного движения и приступили к насильственному возвращению беженцев на места их прежнего проживания. По данным секретаря немецкой секции при АПО ЦК ВКП(б) И. Гебхарта, в ночь с 15 на 16 ноября было арестовано около 500 семей эмигрантов, а среди оставшихся на свободе было проведено собрание, в результате которого около 100 семей изъявили желание «добровольно» вернуться в Сибирь.

немецких крестьян обратно «для стабилизации» ситуации в колониях; 3) не допускать приезда в СССР международных комиссий канадских врачей с целью отбора эмигрантов, *«т.к. как она несомненно будет отбирать только здоровых, а больных и нетрудоспособных оставлять в СССР»* [5, с. 278-279].

В этот же день, 5 ноября 1929 г., на имя секретаря ЦК ВКП(б) В.М. Молотова поступила докладная записка от зам. начальника ОГПУ Г.Г. Ягоды и начальника контрразведывательного отдела ОГПУ Я.К. Ольского о проводимых «мероприятиях» в местах компактного проживания немецкого населения: *«По всем подверженным эмиграционному движению районам [...] проведены аресты организаторов и руководителей движения – кулаков, попов и лиц, связанных с “РУСКАПА” и прочими заграничными организациями, занимающихся вербовкой к эмиграции немцев-колонистов из СССР»*. В представленном докладе делался акцент на то, что «эмиграционное движение, вопреки всем принятым мерам, расширяется». *«Известие о разрешении выезда за границу колонистам, накопившимся под Москвой, – отмечали руководители ОГПУ, – используется на местах как доказательство успешности и целесообразности решительного, организованного действия и дает новый стимул к эмиграции»*. Приводя примеры по активизации движения в Украине, АССР НП, Средне-Волжском крае и Крымской АССР, Ягода и Ольский подчеркивали: *«Движение организовано хорошо, руководителями преследуется цель путем эмиграции устроить эффективную политическую демонстрацию против Сов[етской] власти и нанести ущерб престижу ее...»* [44, л. 109-110; 30, л. 10об.-11]. Необходимо указать, что с конца октября 1929 г. в сообщениях, поступающих в Кремль, все чаще муссировался тезис о том, что основным организатором эмиграционного движения выступает не «кулацко-поповский блок», а «заграничные агенты», занимающиеся «антисоветской агитацией» среди немцев-колонистов [51, с. 33-35].

Несмотря на то, что 12 ноября 1929 г. стало известно о поддержке рейхспрезидентом Паулем фон Гинденбургом проведения акции по сбору средств на содержание эмигрантов, и 14 ноября 1929 г. на встрече лидеров политических партий Германии было принято решение о выделении правительством 5-6 млн. марок, а в ближайшее время ожидался последний шаг немецкой стороны в решении вопроса – подтверждение предоставления средств бюджетным комитетом Рейхстага. 15 ноября 1929 г. органы ОГПУ начали аресты лидеров эмиграционного движения и приступили к организации насильственного возвращения беженцев на места их прежнего проживания. В ночь с 15 на 16 ноября около 500 глав немецких семейств, проживавших в самых отдаленных подмосковных поселках, были арестованы. Часть из них была вывезена в Москву и подвергнута допросу на предмет выявления «агитаторов» и наличия связей с Германскими дипломатическими представительствами. В процессе дознания «эмигрантам» было обещано прощение за участие «в контрреволюционной акции», а в случае

«добровольного» возвращения на места их постоянного проживания – пятисотрублевая ссуда для выкупа проданного имущества, продовольственная помощь и семена.

Насильственное давление органов ГПУ на «подмосковных беженцев» только усилило интерес германской прессы к данной проблеме. 13 ноября целый ряд газет (Франкфуртская газета, Берлинская ежедневная газета, газета «Вперед» и т.д.) вышли с призывами благотворительных организаций о помощи немцам в СССР, под весьма красноречивыми заголовками: «Братья в нужде!». Рейхспрезидент Германии Пауль фон Гинденбург, как почетный президент Красного креста, обратился к гражданам с просьбой о пожертвованиях в пользу беженцев [20, s. 363; 52, s. 119-128]. Подлила масло в огонь и статья в защиту «колонистов» самого атташе Германского посольства в Москве Аухагена, вышедшая в ноябрьском выпуске журнала «Восточная Европа». В ней он не только наглядно продемонстрировал масштаб бедственного положения немецких крестьян в Советском Союзе, но и назвал причину их «массового бегства» в Москву – политику насильственной коллективизации. С целью усиления общественного резонанса, Аухаген разослал копию своей статьи во все центральные газеты, которые тут же стали использовать его материал для своих публикаций [21, s. 62-73; 53, s. 271-273]. К середине ноября, благодаря этой акции, практически все ежедневные газеты стали посвящать проблеме «колонистов» целые страницы, не только призывая германское правительство к немедленной помощи «своим братьям», но и резко критикуя политику советского руководства [54]. Антисоветский тон газетных статей, по мнению советника Германского посольства Твардовского, мог привести только к одному исходу – немедленной депортации «подмосковных немцев» на места их постоянного проживания. В своих сообщениях Твардовский умолял работников МИД усилить контроль за содержанием газетных материалов, не публиковать репортажи бывших колонистов о жизни в СССР, а главное – ускорить приемку беженцев в Германию [20, s. 364-365].

18 ноября 1929 г. германское правительство все же уступило давлению прессы и общественных организаций, объявив о готовности немедленно принять четыре тысячи человек. Вопрос о приеме остальных беженцев должен был решиться на заседании Бюджетной комиссии рейхстага 25 ноября 1929 г. Однако было уже поздно. Начиная с вечера 17 ноября, органы ГПУ начали организованный сбор «немцев-колонистов» для отправки их назад, в свои селения [7, s. 287]. Советское руководство, не считаясь с напряженными дипломатическими отношениями, подкрепленное нерешительностью германского правительства и развернувшейся массовой антисоветской кампанией в прессе, решило больше не затягивать этот вопрос. Уже к концу ноября 1929 г. самые населенные немецкими беженцами поселки Подмосковья были «очищены» от переселенцев. Возвращение беженцев назад, на места их постоянного проживания, служило задаче отбить охоту всем желающим

покинуть страну, а главное – пресечь все слухи о возможностях эмиграции из СССР. 18 ноября с подмосковных станций отошли восемь первых железнодорожных составов с «эмигрантами»: четыре – в «восточном» и четыре – в «южном направлении» [21, s. 79-82]. Необходимо заметить, что операции насильственного выселения предшествовала докладная записка Гебхарта от 17 ноября 1929 г. в Секретариат ЦК ВКП(б), в которой он охарактеризовал положение около 15 тыс. скопившихся под Москвой немецких крестьян как «катастрофическое» и требующее «немедленных мер по разгрузке». 18 ноября, в день высылки «подмосковных беженцев», были предприняты санкции и в отношении «РУСКАПА», чья вербовочная переписка с немецкими крестьянами была квалифицирована советским руководством как «правый уклон», а также всех остальных пароходных компаний, обслуживавших эмигрантов из СССР. Отныне им запрещалось субсидированное обеспечение переселенцев-немцев проездными документами, а органы ГПУ приступили к роспуску и ликвидации «всех организаций и обществ» на местах, способствующих эмиграционному движению [14, с. 52-53].

20 ноября представитель НКВД Б.Е. Штейн официально сообщил руководству Германского посольства в Москве о невозможности обсуждать какие-либо технические подробности эвакуации, так как *«соответствующие административные власти, не имея возможности ожидать неопределенное время разрешения Германским правительством вопроса о визах, и, принимая во внимание, что пребывание беженцев под Москвой служит стимулом для дальнейшего увеличения их числа, вынуждены были поставить перед правительством вопрос о пересмотре ранее принятого решения и о коренном разрешении всего вопроса в целом»*. Далее Штейн заявил, что *«правительственное решение ожидается не ранее 25 числа и я в настоящий момент не могу сказать ничего позитивного»* [5, с. 315].

Однако полемика по вопросу немецкой эмиграции из СССР в Германии не только не прекратилась, а наоборот, получила дополнительный импульс²⁰. Газетные репортажи сместили свой аспект с «немцев-колонистов» на советскую систему, вызвавшую их бегство. Почти вся некоммунистическая пресса оценила действия беженцев как яркий симптом болезни всего советского общества, более того – его возможного конца [20, s. 368-369; 21, s. 74-76].

---

²⁰ Что касается советских журналистов, то они довольно поздно отреагировали на «колониетский вопрос». Только в 20-х числах ноября 1929 г. в центральных газетах появились первые статьи об антисоветской кампании, развернутой западными средствами массовой информации, в связи с «кулацкой эмиграцией». Журналисты обвиняли германское правительство в клевете и вмешательстве во внутренние дела СССР. 28 ноября 1929 г. в «Правде» появилась статья об атташе Аухагене, который был назван *«кулацким идеологом с дипломатическим паспортом»*, подстрекающим «немецких колонистов» против аграрной программы советского правительства. В начале 1930 г. Аухаген был освобожден от должности атташе Германского посольства и покинул СССР.

Рейхспрезидент Германии Гинденбург выделил общественной организации «Братья в нужде» из своего депозитного фонда 200 тыс. рейхсмарок, призвав организации и частные лица помочь в сборе средств для помощи «колонистам» в СССР. Германская почта и частные банки развернули организованный прием пожертвований, а руководство железной дороги осуществляло бесплатную транспортировку собранных вещей. Несмотря на все интенсивные попытки Германского МИД приостановить высылку беженцев, органы ГПУ только за одну неделю, успели вывезти из Москвы около восьми тысяч немецких колонистов [20, s. 366-367].

21 ноября министр иностранных дел Юлиус Куртиус поручил советнику посольства Твардовскому официально заявить Литвинову, «что отказ советского правительства на выезд из страны [немецких беженцев], несмотря на решение Кабинета министров, рассматривается германской общественностью, как недружественный акт по отношению к германскому правительству» [20, s. 367]. Аналогичное заявление прозвучало и в беседе Куртиуса с полномочным представителем СССР в Германии Крестинским [20, s. 367-368].

Решительные действия немецкой общественности и твердая позиция германского правительства вынудили кремлевское руководство пойти на уступки. Политические отношения между двумя странами обострились настолько, что руководство НКВД смогло переломить сопротивление ОГПУ²¹ [20, s. 368; 14, с. 63-64]. 25 ноября состоялось заседание Политбюро ЦК ВКП(б) [17, с. 321-322], на котором было принято компромиссное решение: разрешить выехать из страны всем беженцам, которых еще не успели вывезти из Подмосковья²² [7, s. 287; 21, s. 137-138]. Посол Дирксен, в свою очередь, обратился к своему руководству с просьбой приостановить нападки германской прессы на советское правительство. Однако затишье продлилось недолго. Прибывшие в Германию беженцы – 5671 чел. – из первых рук поведали журналистам о всех своих тяготах и невзгодах в стране Советов, что тут же выплеснулось на страницы многочисленных германских газет и журналов [20, s. 368].

Таким образом, около 6 тыс. представителей немецкой национальности смогли покинуть «страну рабочих и крестьян», однако большая часть эмигрантов, около 8 тыс. чел., была насильственно отправлена назад. «Возвращенцы», а также все те, кто не смог или не успел приехать в Москву, были взяты «на контроль» органами ОГПУ. «Агитаторы» и активисты, «засветившиеся» в период «американской лихорадки», были арестованы.

---

²¹ По мнению Н.Н. Крестинского, «колониистская афера» была на руку социал-демократической партии, развернувшей антисоветскую пропаганду в Германии, чтобы дискредитировать коммунистов на коммунальных выборах.

²² Из 5671 граждан немецкой национальности, покинувших СССР, 3885 составляли меннониты, 1260 – лютеране, 468 – католики, 51 – баптисты. Семь человек являлись адвентистами.

Повышенное внимание к проблеме немецкой эмиграции со стороны Политбюро ЦК ВКП(б) объяснялось не столько «переносом» проблемы с периферии в столицу, сколько специфической особенностью «эмигрантов», представлявших нацменьшинства Запада. Причем контингент, организованно выступивший против политики советской власти, совершенно не вписывался в привычную схему «классовых врагов», т.к. большинство из немецких крестьян, желавших покинуть СССР, являлись ее социальной «опорой» – середняками и бедняками [30, л. 20]. «Национальное единство» однозначно превалировало над «классовым самосознанием», что автоматически переводило охваченных «американской лихорадкой» немецких крестьян из статуса «неопределившихся» в статус «классовых врагов»²³ [5, с. 395-405]. Массовое движение немцев за выезд из СССР на фоне кардинальных реформ в деревне было расценено Кремлем как прямая поддержка «правых уклонистов», что придало ему «выраженный антисоветский характер» [30, л. 12об.]. Принадлежность беженцев и их многочисленных сторонников на местах к западной национальности дало возможность органам ГПУ искать «организаторов» эмиграционного движения за пределами советского государства. К подобной ненасильственной форме сопротивления в виде массовой эмиграции из СССР оказалась неготовой ни местная, ни центральная власть. Массовость эмиграционного движения, а также обращение немцев за помощью к зарубежному государству, в данном случае Германии, однозначно определили в глазах большевистского руководства низкую степень лояльности к советской власти как самих беженцев, так и их многочисленных сторонников на местах.

Список использованных источников и литературы

1. Государственный архив Российской Федерации (далее – ГАРФ). – Ф. Р-3316. – Оп. 23. – Д. 1339.
2. Toews J.B. Lost Fatherland. The story of Mennonite emigration from Soviet Russia, 1921-1927. – Scottdale, Pa.: Herald Press, 1967. – 262 p.
3. Джафарли М. Политический террор и судьбы азербайджанских немцев. – Баку 1998. – 314 с.
4. Unger H. Ein paar Worte über die Emigration der Ukrainer Mennoniten nach Amerika // Die Arbeit. – 1923. – № 1(20). – S. 471-473.
5. Этноконфессия в советском государстве. Меннониты Сибири в 1920-1930-е годы: эмиграция и репрессии. Документы и материалы / Сост. А.И. Савин. – Новосибирск: Посох, 2009. – 752 с.

---

²³ В своем докладе об итогах обследования эмиграционного движения немцев (2.02.1930 г.) инструктор ЦК ВКП(б) Г.А. Козлов процитировал заявление немецкого крестьянина Матиса из села Претория (Оренбургский округ): *«Нам развивать свое хозяйство дальше нельзя, дорога в колхоз нам закрыта, мы не так глупы, чтобы устраивать бунты и восстания. У нас есть другой выход: мы свернем полностью наше хозяйство и уедем отсюда в Канаду, там мы сумеем хозяйствовать, как хозяйствовали раньше...»*.

6. Ehrh A. Das Mennonitentum in Rußland. – Langensalza-Berlin-Leipzig: Verlag von Julius Beltz 1932. – 175 s.
7. Detlef B., Savin A. Die Sibiriendeutschen im Sowjetstaat 1919-1938. – Essen: Klartext Verl., 2001. 495 s.
8. ГАРФ. – Ф. Р-3316. – Оп. 17. – Д. 677.
9. ГАРФ. – Ф. Р-3316. – Оп. 16. – Д. 177.
10. ГАРФ. – Ф. Р-3316. – Оп. 13. – Д. 2.
11. «Совершенно секретно»: Лубянка – Сталину о положении в стране (1922-1934 гг.): Сб. док. в 10 т. Т. 5. 1927 г. / Отв. ред. А.Н. Сахаров, В.С. Христофоров. – М.: ИРИ РАН, 2003. – 804 с.
12. Осташева Н.В. На переломе эпох... Меннонитское сообщество Украины в 1914-1931 гг. – М.: Готика, 1998. – 253 с.
13. Євтух В.Б., Чирко Б.В. Німці в Україні (1920-і – 1990-і роки). – К.: Інтел, 1994. – 182 с.
14. Белковец Л.П. «Большой террор» и судьбы немецкой деревни в Сибири (конец 1920-х – 1930-е годы). – М.: ИВДК: Лит. агентство Варяг, 1995. – 317 с.
15. ГАРФ. – Ф. Р-3316. – Оп. 42. – Д. 99.
16. Российский государственный архив социально-политической истории (далее – РГАСПИ). – Ф. 17. – Оп. 85. – Д. 289.
17. Этноконфессия в советском государстве. Меннониты Сибири в 1920 – 1980-е годы. Аннотированный перечень архивных документов и материалов. Избранные документы / Сост. А.И. Савин. – Новосибирск; СПб., 2006. – 496 с.
18. «Совершенно секретно»: Лубянка – Сталину о положении в стране (1922-1934 гг.): Сб. док. в 10 т. Т. 6. 1928 г. / Отв. ред. А.Н. Сахаров, В.С. Христофоров. – М.: ИРИ РАН, 2002. – 804 с.
19. Иваненко В.В., Голуб А.И. Голод начала 30-х годов и судьба немецких колонистов // Вопросы германской истории. Немцы в Украине. – Днепропетровск 1996. – С. 150-156.
20. Mick C. Sowjetische Propaganda. Fünfjahrplan und deutsche Rußlandpolitik 1928-1932. – Stuttgart: Franz Steinez, 1995. – 490 s.
21. Auhagen O. Die Schicksalswende des rußlanddeutschen Bauerntums in den Jahren 1927-1930. – Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1942. – 197 s.
22. Hedeler W., Savin A. Die Deutschen in der UdSSR – eine “fünfte Kolonne”. Die sowjetisch-deutschen Beziehungen Mitte der 1920er Jahre aus der Sicht der OGPU // Internationale wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. – 2006. – № 2(3). – S. 309-310.
23. РГАСПИ. – Ф. 17. – Оп. 163. – Д. 744.
24. РГАСПИ. – Ф. 17. – Оп. 163. – Д. 755.
25. РГАСПИ. – Ф. 17. – Оп. 163. – Д. 757.
26. РГАСПИ. – Ф. 17. – Оп. 163. – Д. 764.
27. РГАСПИ. – Ф. 17. – Оп. 163. – Д. 771.
28. РГАСПИ. – Ф. 17. – Оп. 163. – Д. 772.
29. Klaube M. Die Mennoniten-Dörfer im Amurgebiet – Verlauf und Entwicklung der letzten größeren deutschen Mennonitenkolonisation in Russland // Forschungen zur Geschichte und Kultur der Rußlanddeutschen. – 2000. – № 10. – S. 5-62.
30. РГАСПИ. – Ф. 17. – Оп. 113. – Д. 822.
31. ГАРФ. – Ф. Р-3316. – Оп. 42. – Д. 95.
32. РГАСПИ. – Ф. 17. – Оп. 113. – Д. 717.
33. РГАСПИ. – Ф. 17. – Оп. 113. – Д. 719.
34. Судоргина Т.В. Эмиграция оренбургских немцев 1929 г. и ее итоги // Архивы Урала. – 1995. – № 2. – С. 198-200.
35. Документы свидетельствуют. Из истории деревни накануне и в ходе коллективизации 1927-1932 гг. / Под ред. В.П. Данилова, Н.А. Ивницкого. – М.: Политиздат, 1989. – 525 с.

36. Савин А.И. Эмиграция меннонитов из СССР 1929 г. в свете документов Архива внешней политики РФ // Немцы Сибири: история и культура. Материалы VI международной научно-практической конференции. – Омск 2010. – С. 312-322.
37. Ruland B. Deutsche Botschaft Moskau: 50 Jahre Schicksal zwischen Ost und West. – Hestia, Bayreuth, 1964. – 502 s.
38. Dirksen von H. Moskau, Tokio, London. Erinnerungen und Betrachtungen zu 20 Jahren deutscher Aussenpolitik (1919-1939). – Stuttgart: W. Kohlhammer Verlag, 1949. – 279 s.
39. Das deutsche Elendvorden Toren Moskaus // Hamburger Fremdenblatt. – 1929. – 25 Oktober.
40. Die Sibiriendeutschen vor Moskau. Wird die Ausreiseerlaubnis erteilt? // Kölnische Zeitung. – 1929. – 26 Oktober.
41. Deutsche Sibirienbauern nach Kanada // Vossische Zeitung. – 1929. – 29 Oktober.
42. РГАСПИ. – Ф. 17. – Оп. 113. – Д. 786.
43. РГАСПИ. – Ф. 17. – Оп. 162. – Д. 7.
44. РГАСПИ. – Ф. 17. – Оп. 113. – Д. 791.
45. ГАРФ. – Ф. 1235. – Оп. 124. – Д. 59.
46. Quiring W. Die Urenkel kehren heim. Die Massenflucht der rußlanddeutschen Bauern 1929. // Deutschtum im Ausland. – 1935. – № 5(22). – S. 263-277.
47. Quiring W. Die Tragödie eines Auswanderungsversuchs. // Heimatbuch der Deutschen aus Rußland: 1985-1989. – Stuttgart, 1990. – S. 100-101.
48. Day D. 90.000 Russian Mennonites May Migrate; Cruel Soviet Policies Have Utterly Ruined Russia's Best Farmers // Mennonite Weekly Review. – 1929. – November 13. – P. 1.
49. Den Kulaken wird der Boden zu heiß // Rote Fahne (Berlin). – 1929. – 9 November. – 1929.
50. Die Not der Deutschen in der UdSSR ein entlarvter Wahlschwindel // Rote Fahne (Berlin). – 1929. – 14 November.
51. Кичихин А.Н. Советские немцы: откуда, куда и почему? // Военно-исторический журнал. – 1990. – № 8. – С. 33-35.
52. Das Rote Kreuz bei Notständen: Deutsche-Russen-Hilfe 1929/30 // Blatt des Deutschen Roten Kreuzes. – 1930. – № 3(9). – S. 119-128.
53. Auhagen O. Die Ursachen der Massenflucht der deutschen Bauern aus Sowjetrußland // Deutsche Post aus dem Osten. – 1930. – № 1(5). – S. 271-273.
54. Rosenberg A. Das deutsche Bauernsterben in Sowjetrußland. // Völkischer Beobachter. – 1929. – 29 November.

References

1. Gosudarstvennyy arkhiv Rossiyskoy Federatsii (further – GARF) [The State Archive of the Russian Federation (further – GARF)]. F. R-3316. Op. 23. D. 1339. [In Russian].
2. Toews, J.B. (1967). *Lost Fatherland. The story of Mennonite emigration from Soviet Russia, 1921-1927*. Scottsdale, Pa.: Herald Press. [In English].
3. Dzhafarli, M. (1988). *Politicheskiy terror i sud'by azerbaydzhanskikh nemtsev* [Political terror and the fate of Azerbaijani Germans]. Baku. [In Russian].
4. Unger, H. (1923). Ein paar Worte über die Emigration der Ukrainer Mennoniten nach Amerika. *Die Arbeit*, 1, (20), ss. 471-473. [In German].
5. Savin, A.I. (ed.) (2009). *Etnokonfessiya v sovetskom gosudarstve. Mennonity Sibiri v 1920-1930-ye gody: emigratsiya i repressii. Dokumenty i materialy* [Ethnic denomination in the Soviet state. Mennonites of Siberia in the 1920-1930s: emigration and repression. Documents and materials]. Novosibirsk: Posokh. [In Russian].
6. Ehart, A. (1932). *Das Mennonitentum in Rußland*. Langensalza-Berlin-Leipzig: Verlag von Julius Beltz. [In German].
7. Detlef, B. & Savin, A. (2001). *Die Sibiriendeutschen im Sowjetstaat 1919-1938*. Essen: Klartext Verl. [In German].

8. GARF. F. R-3316. Op. 17. D. 677. [In Russian].
9. GARF. F. R-3316. Op. 16. D. 177. [In Russian].
10. GARF. F. R-3316. Op. 13. D. 2. [In Russian].
11. Sakharov, A.N. & Khristoforov, V.S. (2003). “*Sovershenno sekretno*”: *Lubyanka – Stalinu o polozhenii v strane (1922-1934 gg.): Sb. dok. v 10 t. T. 5. 1927 g.* [“Top Secret”: Lubyanka – to Stalin about the situation in the country (1922-1934): Coll. Doc. in 10 vol. Vol. 5. 1927]. Moskva: IRI RAN. [In Russian].
12. Ostasheva, N.V. (1998). *Na perelome epokh... Mennonitskoye soobshchestvo Ukrainy v 1914-1931 gg.* [At the turn of the era ... Mennonite community of Ukraine in 1914-1931]. Moskva: Gotika. [In Russian].
13. Yevtukh, V.B. & Chyrko, B.V. (1994). *Nimtsi v Ukrayini (1920-i – 1990-i roky)* [Germans in Ukraine (1920s - 1990s)]. Kyiv: Intel. [In Ukrainian].
14. Belkovets, L.P. (1995). “*Bol'shoy terror*” i sud'by nemetskoy derevni v Sibiri (konets 1920-kh – 1930-ye gody) [“The Great Terror” and the fate of the German village in Siberia (late 1920s – 1930s)]. Moskva: IVDK: Lit. agentstvo Varyag. [In Russian].
15. GARF. F. R-3316. Op. 42. D. 99. [In Russian].
16. Rossiyskiy gosudarstvennyy arkhiv sotsial'no-politicheskoy istorii (further – RGASPI) [The Russian State Archive of Socio-Political History (further - RGASPI)]. F. 17. Op. 85. D. 289. [In Russian].
17. Savin, A.I. (ed.) (2006). *Etnokonfessiya v sovetskom gosudarstve. Mennonity Sibiri v 1920 – 1980-ye gody. Annotirovanny perechen' arkhivnykh dokumentov i materialov. Izbrannyye dokumenty* [Ethnic denomination in the Soviet state. Mennonites of Siberia in the 1920s – 1980s. An annotated list of archival documents and materials. Selected Documents]. Novosibirsk; SPb. [In Russian].
18. Sakharov, A.N. & Khristoforov, V.S. (2002). “*Sovershenno sekretno*”: *Lubyanka – Stalinu o polozhenii v strane (1922-1934 gg.): Sb. dok. v 10 t. T. 6. 1928 g.* [“Top Secret”: Lubyanka – to Stalin about the situation in the country (1922-1934): Coll. Doc. in 10 vol. Vol. 6. 1928]. Moskva: IRI RAN. [In Russian].
19. Ivanenko, V.V. & Golub, A.I. (1996). Golod nachala 30-kh godov i sud'ba nemetskikh kolonistov [The famine of the early 30s and the fate of the German colonists]. *Voprosy germanskoy istorii. Nemtsy v Ukraine* [Questions of German history. The Germans in Ukraine]. (Pp. 150-156). Dnepropetrovsk. [In Russian].
20. Mick, C. (1995). *Sowjetische Propaganda. Fünffjahrplan und deutsche Rußlandpolitik 1928-1932.* Stuttgart: Franz Steinez. [In German].
21. Auhagen, O. (1942). *Die Schicksalswende des rußlanddeutschen Bauerntums in den Jahren 1927-1930.* Leipzig: Verlag von S. Hirzel. [In German].
22. Hedeler, W. & Savin, A. (2006). Die Deutschen in der UdSSR – eine “fünfte Kolonne”. Die sowjetisch-deutschen Beziehungen Mitte der 1920er Jahre aus der Sicht der OGPU. *Internationale wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung*, 2, (3), ss. 309-310. [In German].
23. RGASPI. F. 17. Op. 163. D. 744. [In Russian].
24. RGASPI. F. 17. Op. 163. D. 755. [In Russian].
25. RGASPI. F. 17. Op. 163. D. 757. [In Russian].
26. RGASPI. F. 17. Op. 163. D. 764. [In Russian].
27. RGASPI. F. 17. Op. 163. D. 771. [In Russian].
28. RGASPI. F. 17. Op. 163. D. 772. [In Russian].
29. Klaube, M. (2000). Die Mennoniten-Dörfer im Amurgebiet – Verlauf und Entwicklung der letzten größeren deutschen Mennonitenkolonisation in Russland. *Forschungen zur Geschichte und Kultur der Rußlanddeutschen*, 10, ss. 5-62. [In German].
30. RGASPI. F. 17. Op. 113. D. 822. [In Russian].
31. GARF. F. R-3316. Op. 42. D. 95. [In Russian].

32. RGASPI. F. 17. Op. 113. D. 717. [In Russian].
33. RGASPI. F. 17. Op. 113. D. 719. [In Russian].
34. Sudorgina, T.V. (1995). Emigratsiya orenburgskikh nemtsev 1929 g. i yeye itogi [The emigration of Orenburg Germans in 1929 and its results]. *Arkhivy Urala* [Archives of the Urals], 2, pp. 198-200. [In Russian].
35. Danilov, V.P. & Ivnitkiy, N.A. (1989). *Dokumenty svidetel'stvuyut. Iz istorii derevni nakanune i v khode kollektivizatsii 1927-1932 gg.* [Documents attest. From the history of the village on the eve and during the collectivization of 1927-1932]. Moskva: Politizdat. [In Russian].
36. Savin, A.I. (2010). Emigratsiya mennonitov iz SSSR 1929 g. v svete dokumentov Arkhiva vneshney politiki RF [Mennonite emigration from the USSR in 1929 in the light of documents of the Archive of the Foreign Policy of the Russian Federation]. *Nemtsy Sibiri: istoriya i kul'tura. Materialy VI mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii* [Germans of Siberia: History and Culture. Materials of the VI international scientific and practical conference]. (Pp. 312-322). Omsk 2010. [In Russian].
37. Ruland, B. (1964). *Deutsche Botschaft Moskau: 50 Jahre Schicksal zwischen Ost und West.* Hestia, Bayreuth. [In German].
38. Dirksen von, H. (1949). *Moskau, Tokio, London. Erinnerungen und Betrachtungen zu 20 Jahren deutscher Aussenpolitik (1919-1939).* Stuttgart: W. Kohlhammer Verlag. [In German].
39. (1929). Das deutsche Elendvorden Toren Moskaus. *Hamburger Fremdenblatt*, 25 Okt. [In German].
40. (1929). Die Sibiriendeutschen vor Moskau. Wird die Ausreiseerlaubnis erteilt? *Kölnische Zeitung*, 26 Okt. [In German].
41. (1929). Deutsche Sibirienbauern nach Kanada. *Vossische Zeitung*, 29 Okt. [In German].
42. RGASPI. F. 17. Op. 113. D. 786. [In Russian].
43. RGASPI. F. 17. Op. 162. D. 7. [In Russian].
44. RGASPI. F. 17. Op. 113. D. 791. [In Russian].
45. GARF. F. 1235. Op. 124. D. 59. [In Russian].
46. Quiring, W. (1935). Die Urenkel kehren heim. Die Massenflucht der rußlanddeutschen Bauern 1929. *Deutschum im Ausland*, 5, (22), ss. 263-277. [In German].
47. Quiring, W. (1990). Die Tragödie eines Auswanderungsversuchs. *Heimatbuch der Deutschen aus Rußland: 1985-1989.* (Ss. 100-101). Stuttgart. [In German].
48. Day, D. (1929). 90.000 Russian Mennonites May Migrate; Cruel Soviet Policies Have Utterly Ruined Russia's Best Farmers. *Mennonite Weekly Review*, Nov. 13, p. 1. [In English].
49. (1929). Den Kulaken wird der Boden zu heiß. *Rote Fahne*, 9 Nov. [In German].
50. (1929). Die Not der Deutschen in der UdSSR ein entlarvter Wahlschwindel. *Rote Fahne*, 14 Nov. [In German].
51. Kichikhin, A.N. (1990). Sovetskiye nemtsy: otkuda, kuda i pochemu? [Soviet Germans: where, where and why?]. *Voyenno-istoricheskiy zhurnal* [Military History Journal], 8, pp. 33-35. [In Russian].
52. (1930). Das Rote Kreuz bei Notständen: Deutsche-Russen-Hilfe 1929/30. *Blatt des Deutschen Roten Kreuzes*, 3, (9), ss. 119-128. [In German].
53. Auhagen, O. (1930). Die Ursachen der Massenflucht der deutschen Bauern aus Sowjetrußland. *Deutsche Post aus dem Osten*, 1, (5), ss. 271-273. [In German].
54. Rosenberg, A. (1929). Das deutsche Bauernsterben in Sowjetrußland. *Völkischer Beobachter*, 29 Nov. [In German].

Деннінґхаус В. «Ми не такі дурні, щоб влаштовувати бунти та повстання...»: спроба масової еміґрації німецького населення з СРСР до Канади у 1929 р.

Масова втеча німецьких селян в Москву в 1929 р. привернула увагу міжнародної громадськості до важкого становища радянських німців. Несподівано запеклий опір німецького

сільського населення політиці соціалістичних перетворень, його бажання виїхати з СРСР до Канади, що супроводжувалося відповідними закликами до Заходу, зміцнили недовіру правлячого режиму до «нелояльних» національностей. Відповідно до того, як погіршувалися відносини між СРСР і Німеччиною, в Москві зростало упередження проти німців як надзвичайно реакційної групи населення, яка дискредитує радянський лад в очах світової громадськості. Політбюро ЦК ВКП(б) приділило «емігрантам» велику увагу не тільки тому, що периферія виявилася не в змозі впоратися з цією проблемою, але і тому, що мова йшла про західні нацменшини. Окрім того ця група, організовано виступила проти політики радянської влади, не вкладалася в «класову» схему, так як серед німецьких селян, які вирішили емігрувати з СРСР, були переважно середняки і бідняки. В позиції до радянської системи виявилася не соціальна, а національна група. Режим вирішив це протиріччя, переставши вважати охоплених «американською лихоманкою» німецьких селян «нейтральними» і колективно перевівши їх в розряд «класових ворогів». На тлі примусової колективізації Кремль розцінив масовий рух німців за виїзд з СРСР як безпосередню підтримку «правих ухильників», що надавало цьому руху «антирадянського характеру». Належність втікачів і їх численних прихильників до західного меншості спонукала органи ОГПУ шукати організаторів еміграційного руху по той бік кордону. Мирна еміграція німців з СРСР виявилася специфічним, але дуже дієвим засобом протесту проти колективізації. Її лавиноподібний характер, так само як і звернення за допомогою до Німеччини як до «історичної батьківщини» були розцінені як прояв нелояльності до СРСР всього німецького населення країни. Політика протекторату з боку Німеччини, спрямована на захист життя, власності і основних прав своєї «діаспори», виражалася як в дипломатичному натиску на Кремль, так і в конкретних актах допомоги радянським німцям. Подібне заступництво німцям в СРСР неминуче пробуджувало у кремлівського керівництва побоювання, що вони, особливо в атмосфері незворотньої війни, становлять загрозу для безпеки держави.

Ключові слова: СРСР, Канада, Німеччина, радянські німці, національні меншини, колективізація, еміграція, зовнішня політика.

Dönninghaus V. “We are not so Fuzzy to Build Riots and Rebellion...”: Attempt of Massive Exemption of German Population from the USSR to Canada in 1929.

The mass exodus of German peasants to Moscow in 1929 attracted international attention to the plight of Soviet Germans. The unexpectedly stubborn resistance of the German rural population to the policy of socialist transformations, his desire to leave the USSR for Canada, accompanied by appropriate calls for the West, reinforced the regime's distrust of “disloyal” nationalities. As relations between the USSR and Germany worsened, prejudice grew in Moscow against the Germans as an extremely reactionary group of people that discredited the Soviet system in the eyes of the world community. The Politburo of the Central Committee of the All-Union Communist Party of Bolsheviks (Bolsheviks) paid great attention to the “emigrants” not only because the periphery was unable to cope with this problem, but also because it was a question of Western national minorities. Moreover, this group, which in an organized manner opposed the policy of the Soviet regime, did not fit into the “class” scheme, since among the German peasants who decided to emigrate from the USSR, there were mainly middle peasants and poor people. The opposition to the Soviet system was not a social, but a national group. The regime resolved this contradiction by ceasing to consider the German peasants engulfed by the “American fever” “neutral” and collectively transferring them to the category of “class enemies”. Against the background of forced collectivization, the Kremlin regarded the mass movement of Germans for leaving the USSR as direct support for the “right deviators”, which gave this movement an “anti-Soviet character”. The belonging of the fugitives and their many supporters to the Western minority prompted the organs of the OGPU to look for the organizers of the emigration movement on the other side of the border. Peaceful emigration of Germans from the USSR turned out to be a specific, but very effective way of protesting collectivization. Its avalanche-like character, as well as the appeal for help to Germany as a “historical homeland” was considered a

manifestation of disloyalty to the USSR of the entire German population of the country. Germany's protectorate policy aimed at protecting the life, property and fundamental rights of its "diaspora" was expressed both in diplomatic pressure on the Kremlin and in specific acts of assistance to Soviet Germans. Such patronage of the Germans in the USSR inevitably aroused fears among the Kremlin leadership that they, especially in the atmosphere of impending war, pose a threat to the security of the state.

Keywords: *USSR, Canada, Germany, Soviet Germans, national minorities, collectivization, emigration, foreign policy.*

УДК 94:327(510)

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2020-11-5>

Oleh Oliynyk

HISTORIC ROLE OF CHINA IN INTERNATIONAL DEVELOPMENT

The article considers the evolution of China's policy of participation in international development, as well as the periodization of the main stages of development of China's international relations with the world. It is established that China's international cooperation and participation in international development have provided China with world recognition and international prestige. As a result of the analysis of the policy of international cooperation, the main priorities, directions and measures of the policy of international cooperation of China were revealed. After the formation of China, the country's leadership preferred China's cooperation with the Soviet Union and developing countries. If through cooperation with the USSR, China attracted technology, credit resources and specialists, then by cooperating with developing countries, China provided international assistance to the newly independent countries. Due to differences in political views between the USSR and China on development strategy and foreign policy priorities, relations between the USSR and China were frozen. As a result, China is declaring a policy of «non-alignment». Public diplomacy played an important role in shaping China's positive image in the international arena. As China's position in the world has strengthened, so do China's tactics of international cooperation with developing countries has also changed. Gradually, China has been transforming from a donor to a global investor. China is becoming an active supporter of the intensification of the globalization of the world economy. It's revealed China's leadership has been linked China's future with increased involvement in global governance. China's political circles believe that the world needs greater political coordination, financial integration, infrastructural connectivity, impartial trade and human relations. China is pursuing its vision of global governance in the «One Belt, One Road» global initiative. China sees the future of human civilization in the joint development and creation of a world community of a common destiny.

Keywords: international cooperation, joint development, globalization, global governance, “One Belt, One Road”.

The research of China remains relevant to many international organizations, research institutions, research centers, periodicals, and ultimately all circles that have been concerned with international development and international relations for more than 40 years, with only change of the accents in the topic research. At the beginning of the policy of reform and openness in 1978, China was the object of skepticism and criticism about the essence of the reform policy, which was seen as another experiment on Chinese society. However, with the implementation of reforms, the subject of research is gradually changing and today the experience of China is an example of the success of economic reforms. China is following its own, hitherto untested path, refuting seemingly well-established theories and standards of development. Of particular importance is the study of China's experience in international relations and international development. This is due to the role that China plays today in international processes, its influence on international processes and global initiatives that China is actively promoting in the world.

As a result, a galaxy of Chinese scholars and scholars from other countries has been formed around the world to study China's international relations and its participation in international development. Among Chinese scholars, this community includes such scholars as Qiu Huafei, Ouyang Xianning, He Yafei, Wu Sike, Li Hong, Zhang Wenzong, Zhang Xin, Zhang Hui, Ma Huiyuan, Jin Ling, Liu Yi, Xu Yanzhuo, Jiang Shixue, Li Anshan, Wu Jianmin, Chen Jing, Tian Dewen, Xu Yanzhuo, Zhou Lin, Wu Li, Kou Liyan, An Xinzhu, Liu Qinghai, Wen Bin, Li Yuan, Chen Sijia, Liu Jia, Shi Yajun, Li Yinyin, Zhu Jintao, Zhong Xiaowen, and others.

In Ukraine, the study of China's international relations and Ukrainian-Chinese cooperation is carried out by such scholars as: Bezruchko O.V., Velichko V.V., Goncharuk A.Z., Gorodnya N.D., Gutsalo S.E., Demenko O.F., Klimenko O.A., Kudryachenko A.I., Leshchenko L.O., Mingazutdinova G.I., Mironchuk A.S., Oliynyk O.M., Prorochenko N.O., Tsapko O.M., Tsivatiy V.G., Chekalenko L.D. etc.

Among the experts from other countries studying the field of international relations of China, the following can be singled out: Henry Kissinger, Zbigniew Brzezinski, Richardson Sophie, Alessandro Arduino, Pichamon Yeophantong, James M. Dorsey, Meidi Kosandi, Michèle A. Flournoy, Henry Farrell, Abraham Newman, Christopher R. Hill, Kevin Rudd, Benn Steil and Benjamin Della Rocca, Laura Rosenberger, Michael Green, Evan S. Medeiros, Andrew J. Nathan, Dexter Roberts, Robert Peckham, Brad W. Setser, Adam E. Casey and Seva Gunitsky, Donald Zagoria, Benjamin Ho, Frank Umbach, John Ross, Sebastian Roussillat, Henry M. Paulson, Robert Parkinson, Deborah Bräutigam, Michael Zárate, Verena Menzel and others.

This article presents an analysis and results of the formation and evolution of Chinese government policy aimed at international recognition of the country in the international arena and the country's participation in international development and its historical development since the formation of China to the present.

Historic preconditions of China's foreign policy formation

Each country in the world makes its own contribution to the development of world civilization. However, they do it differently. Some countries make a more significant contribution, others less significantly. There is a group of countries that have a significant impact on world development, they set the rules of the game in the international arena, and there are countries that have to adapt to these rules and live by these rules. The philosophical law of development, the essence of which is that the material world is in constant motion, clearly confirms its fidelity in the development of mankind. World history has many examples when some countries, which in different historical periods were leaders of world development, owned many territories and even ruled the world. It seemed that there was no such force that would be able to defeat them and turn the course of history in another direction. However, over time, the former empires gradually lost their power and even went down in history, while the former vassal countries gained power and replaced the former metropolises. In most cases, the latter lost their influence forever, and were no longer

able to reproduce the former power, and some even disappeared without a trace from the world map.

A special place in world history is occupied by China, whose history is marked by periods of ups and downs, as well as periods of decline and collapse.

In ancient times, China has made remarkable strides in astronomy, medicine, and geography that have attracted worldwide attention. All these discoveries and inventions were closely connected with production activities, they provided strong support to agriculture and the development of manufacturing. The English philosopher Francis Bacon praised these achievements: “The technique of printing books, the invention of gunpowder and the compass - these three great inventions were able to change the whole material face of the world and its condition. No empire, no religious denomination, or great personality has had much influence or power over the entire process of human development” [1, c. 288].

According to some estimates, by the 16th century, 300 important discoveries and inventions had been made in the world, with China accounting for 173, which is ahead of Europe for the same period. For a long time, China has held a leading position in the world. China’s culture and thought, social system, economic development, science and technology have significantly influenced neighboring countries, from which this influence has spread further. However, in the last historical period, China has gradually turned from a leading state into a backward state. One reason for this is that China has lost many of the opportunities and chances for gigantic development provided by the scientific, technological and industrial revolutions [1, c. 289].

Speaking on January 18, 2016 at the 5th Plenum of the CPC Central Committee of the 18th convocation, Chinese President Xi Jinping identified three stages in the development of China’s relations with the world. The first is the transition from a completely closed state, isolated from the rest of the world, to a semi-colonial and semi-feudal system. Before the Opium Wars, China was completely separated from the world market and the global trend toward industrialization. After the Opium Wars, China was repeatedly invaded from the outside and defeated in these wars, making it a poor and weak state. The second stage is the period of “tilting only in one direction”. After the formation of the People’s Republic of China, China followed only one path, at the beginning of which there was a “tilt only in one direction” towards the Soviet Union. The difficult search for ways to build socialism in conditions of relative isolation continued. During the “cultural revolution”, China completely closed the gates for relations with the outside world. The third stage is the stage of comprehensive openness to the outside world. Since the proclamation of reforms and openness, China has been able to take full advantage of the chances and opportunities offered by globalization. Constantly expanding its openness, China has made historic changes in its relations with the rest of the world [1, c. 304].

Given the lessons of the historical development of previous years, the Chinese leadership tried to avoid external isolation by establishing diplomatic relations with

other countries and developing economic cooperation. During Mao Zedong's lifetime, China also sought to expand economic and technical exchanges with foreign countries, including the development of trade and economic relations with some capitalist countries. The Chinese leadership even wanted to attract foreign investment and set up joint ventures. However, in those circumstances, other countries kept China in isolation. Later, the "gang of four" called all these intentions "blind worship of foreign countries", "betrayal of national interests" and China was completely cut off from the outside world [2, c. 20]. Breaking the blockade, gaining international support for economic recovery and growth have become for New China the most important content of the priority course of economic construction. In March 1949, speaking at the 2nd Plenum of the 7 convocation, Mao Zedong said that first of all it was necessary to trade with socialist countries and people's democracies, at the same time it was necessary to trade with capitalist countries. In 1956, Mao Zedong wrote about relations between China and foreign countries in his work "On the Question of Ten Relations". In this work, he clearly formulated the idea that you need to learn from abroad. He also noted that the country's course is to take advantage of other countries, to take their real advantages in politics, economics and technology, literature and art. In turn, Prime Minister Zhou Enlai, who has made a significant contribution to the theory of international relations not only of China but also of the world, noted that no country in the world, existing in this world and carrying out state-building, can completely isolate itself from the outside world and live on the principles of self-sufficiency [2, c. 21].

These ideas of China's leaders laid the foundation for China's foreign economic policy after its creation. In the first years of its existence, China adhered to the real principle of openness. If a foreign state recognized the new China, China was ready to have equal and mutually beneficial trade relations with it.

Shortly after the formation of the People's Republic of China, Mao Zedong visited the USSR, where the Treaty of Soviet-Chinese Friendship was signed. Later, Zhou Enlai and Li Fuchun also visited the USSR and held constructive talks. With the help of the USSR, 156 large facilities were built in China, and with the help of Eastern European countries, complex enterprises appeared. At that time, these facilities were in line with the advanced international level in terms of technical equipment. During the period from 1949 to 1960, about 20,000 foreign specialists were invited to China, and 10,000 students and interns were sent abroad to study [2, c. 24].

At the same time, China has developed relations with neighboring countries and liberated nation states. In 1952, China and Japan established a bridge of friendship, and the first trade agreement was signed between China and Japan, which was not yet a formal intergovernmental agreement.

In the early 1960's, relations between China and the Soviet Union deteriorated sharply. The Soviet Union unilaterally canceled previously signed contracts and withdrew its specialists from China. Mao Zedong and Zhou Enlai have decided that the main centers of trade and supply of technical equipment will be Western

countries, as well as countries that want to have friendly relations with China. From 1962 to 1966, China imported 20 large and small sets of equipment from Western countries, with a total value of \$300 mln. Equipment for the metallurgical, petrochemical, electronic industries, high-precision machines was imported [2, с. 27].

Thus, during the 17 years preceding the “cultural revolution”, China sought to be open to the world and to develop relations with other countries, regardless of socio-political system. However, during the “cultural revolution” China found itself in a state of self-isolation. In the field of foreign trade and economic relations, the principle of “self-reliance” was opposed to cooperation and mutual exchange with foreign countries.

Mao Zedong pointed out that a strong coalitions of the Third World could be decisive in Cold War confrontations. China’s strategy emphasized building political coalitions in the Third World at two different levels. First, China supported “national liberation struggle” both to force out the remaining colonial regimes and to overthrow those independent Third World government that were most closely allied with the West. Second, China attempted to build close cooperative relations with the rest independent Third World government, urging them to reject the West.

China first effort to assume influence in the Third World came in April 1955, when it attended the Bandung Conference of Asian and African states which took place in Bandung, Indonesia. The conference was organized by Indonesia, Burma, Pakistan, Ceylon (Sri Lanka) and India and was attended by representatives from twenty-nine countries with a total population of about 1,4 bln people. The conference’s aims were to promote Afro-Asian economic and cultural cooperation and to oppose colonialism and neocolonialism by the imperialistic nations. China played an important role in the conference and strengthened its relations with other Asian countries. At the conference the Chinese Premier Zhou Enlai called for a “nonaligned movement”. Nonalignment, rather than alliance with the West against China was preferred by the major Asian countries, such as India, Indonesia, Ceylon, Malaysia and Burma [3, p. 10].

The theme of peaceful coexistence was repeated at the conference of twenty-nine Afro-Asian states when they signed the 10-point “declaration on promotion of world peace and cooperation” which incorporated the principles of the United Nations Charter. The Final Communiqué of the Conference underscored the need for the developing countries to loosen their economic dependence on the leading industrialized nations by providing technical assistance to one another through the exchange of experts and technical assistance for developmental projects, as well as the exchange of technical know-how and the establishment of regional training and research institutes [3, p. 71].

Five Principles of Peace Co-existence

Since its foundation in 1949, China had given high priority to its relations with Third World. In order to declare the China’s philosophy of the proper relations among states in the international system the China developed “Five Principles of

Peaceful Coexistence” (和平共处五项原则) which include: mutual respect for each other’s territorial integrity and sovereignty; mutual nonaggression; mutual non-interference in each other’s internal affairs; equality and mutual benefit; peaceful coexistence. They were first set forth by Premier Zhou Enlai in his talk to the Indian delegation at the start of the negotiations that took place in Beijing from December 1953 to April 1954 between representatives of the Chinese and Indian government on relations between the countries in Tibet [4].

Over the past 50 years, in spirit of the Five Principles of Peace Co-existence, China settled border problems left over by history with Myanmar, Nepal, Pakistan, and Mongolia and solved the problem of double-nationality of Indonesian-Chinese, thus setting up an image of peace in Asia and becoming an example for strengthening regional stability and consolidating unity of Asian countries. Statistics show that by 1976, the year in which Premier Zhou Enlai passed away, there had been more than 90 countries who recognized the Five Principles in the form of government documents jointly issued with China, and, on this basis, more than 100 countries established diplomatic relations with China. However, India also solved successfully its border disputes with Myanmar and Nepal according to the Five Principles.

Meanwhile, the Five Principles also crossed ideological gap and broke the barrier between western, oriental cultures by winning recognition from western countries. In 1956, Finland, Denmark, Sweden, France and Belgium introduced the Five Principles into related documents; after the 1970s, Japan, Britain, Holland, West Germany, Australia and the United States accepted the Five Principles one after another and wrote them into friendship agreement or joint communiqué signed by China. During half a century, the Five Principles have been included into more than 160 international documents. Just as former Indian President Kocheril Raman Narayanan put it, the fact that a principle agreement signed between two countries got accepted by most world countries is very rare in the international history of international relations [3, c. 75].

Why are the Five Principles so widely accepted by the international community? David Abel, former minister of Myanmar cabinet, gave his explanation in an interview. He believes that the Five Principles proposed by China included basic norms in international relations, and summarized the purpose and principles of the UN Charter in a succinct way, that’s why they can be widely recognized. The Five Principles stand for non-aggression, non-interference and peaceful co-existence, thus providing a practical way in solving border disputes and handling relations between big and small countries [3, p. 76].

The Five Principles also lay stress on equality and recognition of the diversity of the world by advocating the norms of seeking common ground while reserving difference and do not impose on others what you yourself do not desire, which demonstrates the democratic spirit in modern international relations and needs of the vast developing countries and therefore are in the fundamental interests of world people.

Former Australia Prime Minister Robert James Lee Hawke once emphasized that the notion of «mutual benefit» put forward in the Five Principles serves as a base for creating a safer world, which calls for a spirit of cooperation, and it is where the vitality of the Five Principles lies. Former Indian President Kocheril Raman Narayanan expressed his opinion on the Five Principles: «I think a new international order can be built on the basis of the five principles, because these principles recognize dignity and sovereignty of each other and respect others' territories. For any peaceful world order, this is the first requisite that you must recognize the sovereignty of each other and respect other nations» [5].

China's Foreign Aid Policy

In the 1950s, soon after the founding of the People's Republic of China, although it was short of funds and materials, China began to provide economic aid and technical assistance to other countries, and gradually expanded the scope of such aid. In 1950 China provided assistance to the Democratic People's Republic of Korea and Vietnam, two neighboring countries having friendly relations with China. Following the Asian-African Conference in Bandung, the scope of China's aid extended from socialist countries to other developing countries, along with the improvement of China's foreign relations. In 1956, China began to aid African countries. In 1964, the Chinese government declared the Eight Principles for Economic Aid and Technical Assistance to Other Countries, which are presented beneath:

1. The Chinese government always bases itself on the principle of equality and mutual benefit in providing aid to other countries. It never regards such aid as a kind of unilateral alms but as something mutual.

2. In providing aid to other countries, the Chinese government strictly respects the sovereignty of recipient countries, and never attaches any conditions or asks for any privileges.

3. China provides economic aid in the form of interest-free or low-interest loans, and extends the time limit for the repayment when necessary so as to lighten the burden on recipient countries as far as possible.

4. In providing aid to other countries, the purpose of the Chinese government is not to make recipient countries dependent on China but to help them embark step by step on the road of self-reliance and independent economic development.

5. The Chinese government does its best to help recipient countries complete projects which require less investment but yield quicker results, so that the latter may increase their income and accumulate capital.

6. The Chinese government provides the best-quality equipment and materials manufactured by China at international market prices. If the equipment and materials provided by the Chinese government are not up to the agreed specifications and quality, the Chinese government undertakes to replace them or refund the payment.

7. In giving any particular technical assistance, the Chinese government will see to it that the personnel of the recipient country fully master the technology.

8. The experts dispatched by China to help in construction in recipient countries will have the same standard of living as the experts of the recipient country. The Chinese experts are not allowed to make any special demands or enjoy any special amenities [6].

In October 1971, with the support of other developing countries, China resumed its legal seat in the United Nations, established relations of economic and technical cooperation with more developing countries, and funded the Tanzania-Zambia Railway and other major infrastructure projects. In this period, China overcome its own difficulties, and provided maximum assistance it could afford to other developing countries in their efforts to win national independence and to develop national economy, thus laying a solid foundation for its long-term friendly cooperation with developing countries [7].

After the adoption of the policies of reform and opening up in 1978, China's economic cooperation with other developing countries extended from economic aid to multi-form and mutually beneficial cooperation. China adjusted the scale, arrangement, structure and sectors of its foreign aid in accordance with its actual conditions. It strengthened its foreign assistance to the least developed countries, paid more attention to the economic and long-term effects of aid projects, and provided aid in more diversified and flexible ways. To consolidate the achievements of existing productive projects, China conducted multi-form technical and managerial cooperation with recipient countries, such as managing aid projects on behalf of recipient countries, lease management and joint ventures. After adopting the aforesaid cooperation models, some already-completed productive projects accomplished more than traditional technical cooperation in improving enterprise management and production level. Through adjustment and consolidation, China's foreign aid embarked on a development road which suits better to China's actual conditions and the needs of recipient countries.

In 1983, the Chinese Government proposed the Four Principles of China-Africa Economic and Technological Cooperation, which included "equality and mutual benefit, efficiency, diversity and mutual development" and which consisted of the next:

1. In carrying out economic and technical cooperation with African countries, China abides by the principles of unity and friendship, equality and mutual benefit, respects their sovereignty, does not interfere in their internal affairs, attaches no political conditions and asks for privileges whatsoever.

2. In China's economic and technological cooperation with African countries, full play will be given to the strong points and potential of both sides on the basis of their actual needs and possibilities, and efforts will be made to achieve good economic results with less investment, shorter construction cycles and quicker returns.

3. China's economic and technological cooperation with African countries takes a variety of forms suited to the specific conditions, such as offering technical services, training technical and management personnel, engaging in scientific and technical

exchanges, undertaking construction projects, entering into cooperative production and joint ventures. With regard to the cooperative projects it undertakes, the Chinese side will see to it that the signed contracts are observed, the quality of work guaranteed and stress laid on friendship.

4. The purpose of China's economic and technical cooperation with African countries is to contribute to the enhancement of the self-reliant capabilities of both sides and promote the growth of the respective national economies by complementing and helping each other [8].

In the 1990s, in the course of the shift from the planned economy to the socialist market economy, China took a series of measures to reform its foreign aid mechanism, focusing on diversifying the sources and means of funding. In 1993, the Chinese government set up the Foreign Aid Fund for Joint Ventures and Cooperative Projects with parts of the interest-free loans repaid to China by developing countries. The fund was mainly used to support Chinese small- and medium-sized enterprises to build joint ventures or conduct cooperation with the recipient countries in the production and operation spheres. In 1995, China, via the Export-Import Bank of China, began to provide medium- and long-term low-interest loans to other developing countries, effectively expanding funding sources of its foreign aid. Meanwhile, it attached greater importance to supporting the capacity building of recipient countries, and kept enlarging the scale of technical training. Officials from recipient countries receiving training in China became an important part in the cooperation of human resources development between China and those countries. In 2000, the Forum on China-Africa Cooperation (FOCAC) was initiated, and it became an important platform for dialogue between China and friendly African countries and an effective mechanism for pragmatic cooperation in the new circumstances. Through reforms in this period, China further expanded its foreign aid with more notable effects.

In the 21st century, especially since 2004, on the basis of sustained and rapid economic growth and enhanced overall national strength, China's financial resource for foreign aid has increased rapidly, averaging 29,4% from 2004 to 2009. In addition to deciding aid projects arranged through traditional bilateral channels, group consultations were held by China with recipient countries at the international and regional levels. The Chinese government announced a series of well-targeted foreign aid policies at many international and regional conferences, such as the UN High-Level Meeting on Financing for Development, UN High-Level Meeting on the Millennium Development Goals, Forum on China-Africa Cooperation, Shanghai Cooperation Organization, China-ASEAN Leaders Meeting, China-Caribbean Economic & Trade Cooperation Forum, China-Pacific Island Countries Economic Development & Cooperation Forum, and Forum on Economic and Trade Cooperation between China and Portuguese-Speaking Countries, to strengthen foreign aid in the fields of agriculture, infrastructure, education, health care, human resources, and clean energy. In August 2010, the Chinese government held the

National Conference on Foreign Aid to summarize its experience of foreign aid work, and define the major tasks for strengthening and improving foreign aid in new circumstances. China's foreign aid thus entered a new stage.

Basic features of China's foreign aid policy are as follows:

- Unremittingly helping recipient countries build up their self-development capacity. Practice has proved that a country's development depends mainly on its own strength. In providing foreign aid, China does its best to help recipient countries to foster local personnel and technical forces, build infrastructure, and develop and use domestic resources, so as to lay a foundation for future development and embarkation on the road of self-reliance and independent development.

- Imposing no political conditions. China upholds the Five Principles of Peaceful Coexistence, respects recipient countries' right to independently select their own path and model of development, and believes that every country should explore a development path suitable to its actual conditions. China never uses foreign aid as a means to interfere in recipient countries' internal affairs or seek political privileges for itself.

- Adhering to equality, mutual benefit and common development. China maintains that foreign aid is mutual help between developing countries, focuses on practical effects, accommodates recipient countries' interests, and strives to promote friendly bilateral relations and mutual benefit through economic and technical cooperation with other developing countries.

- Remaining realistic while striving for the best. China provides foreign aid within the reach of its abilities in accordance with its national conditions. Giving full play to its comparative advantages, China does its utmost to tailor its aid to the actual needs of recipient countries.

- Keeping pace with the times and paying attention to reform and innovation. China adapts its foreign aid to the development of both domestic and international situations, pays attention to summarizing experiences, makes innovations in the field of foreign aid, and promptly adjusts and reforms the management mechanism, so as to constantly improve its foreign aid work [9, p. 116].

Between 1950 and 2016, China, despite its modest level of development and low standard of living, provided a total of 400 bln yuan in foreign aid, initiated more than 5,000 aid projects in various fields, including nearly 3,000 complex projects, and conducted on its territory more than 11 thousand trainings for more than 260,000 specialists from developing countries.

“People to People” Diplomacy

The relative isolation of China during its first two decades increased the importance of cultural exchange and informal ties with people of other countries through mass organization and friendship societies. In some cases, activities at this level have signaled important diplomatic breakthrough, as was the case with American-Chinese ping-pong exchange in 1971. In addition to educational and cultural institutions, many other organizations, including the media, women's and

youth organization, and academic and professional societies, have been involved in foreign relations. Chinese Ministry of Foreign Affairs has set up the Division for Public Diplomacy and many academic seminars have been held to explore ideas, channels and measures with regards to public diplomacy so as bring about a new situation of public diplomacy in China. Two institutes responsible for this aspect of Chinese diplomacy were associated with the Ministry of Foreign Affairs and staffed largely by former diplomats: the Chinese People's Association for Friendship with Foreign Countries and the Chinese People's Institute of Foreign Affairs.

Public Diplomacy has become a major topic in international relations community. As a new pattern of diplomacy, public diplomacy usually resorts to outflanking strategy to tackle foreign affairs. The classification of public diplomacy divides its practice into five distinct and well established activities, including: listening to foreign publics and refining policy accordingly; advocating to promote a particular policy before a foreign public; engaging in cultural diplomacy to export particular practice and build good feeling abroad; exchanging in cultural diplomacy to export particular practices and building networks to develop links and facilitate mutual knowledge; finally, using international broadcasting to provide news to foreign publics who might otherwise be denied access to balanced information [10].

Although Chinese civil society is far from reaching levels of independence comparable to industrialized countries, China's new public diplomacy seems to have taken careful note of how to strengthen the country's image abroad through cultural relations. The Confucius Institute plays an important role in the implementation of public diplomacy. Backed by the Chinese government, Confucius institutes now present on five continents, stress the global ambitions of Chinese public diplomacy which display the effects of highlighting China's cultural sophistication to the world and providing traditional Chinese philosophy and ideology. The recovery of the figure of Confucius also evoke the soft influence that China exerted over Asia in ancient times and its growing presence now in region.

Sports can figure in all areas of public diplomacy. The Chinese government approached the organization of the Beijing Olympics with a conviction that the Games could be used to educate the world about modern China. The heart of the plan was a blending of ancient Chinese culture, which seems to strike a positive note around the world, with images of modern China and spirit of Olympic movement. The 2008 Beijing Olympic Games lived up to the expectations of the Chinese government. It posed a grand gathering of human civilization and were recognized as one of the best ever organized.

Chinese government pay more and more attention to public diplomacy. It's supposed to integrate Chinese hard power and soft power to create a good image of China in international community [11].

China's globalization strategy

As an alternative to the then "development strategy", the so-called strategy of globalization was proposed in China. The strategy was first presented at the

15th Congress of the Communist Party of China (CPC) in 1997. Its essence was to increase the presence of Chinese companies abroad.

The strategy was formally approved by the CPC's 16th Congress in 2001, which gave a powerful impetus to increase China's foreign investment. Between 2001 and 2011, China's foreign investment rose from \$5,5 bln to \$65 bln. Presenting the government's intentions for foreign investment for the Fifteenth Five-Year Plan (2011-2015), Premier Wen Jiabao stressed the need to accelerate the globalization strategy. He also stressed the importance of focusing foreign investment on market needs, encouraging enterprises of various forms of ownership to participate in foreign investment projects.

In 2004, the first international forum organized by the Ministry of Commerce of China took place where it was actually presented the concept of globalization to the international community. The Chinese side said that the decision to implement the new strategy is important in terms of further development of openness policy and the need to expand China's participation in international economic development. The development of such a strategy was conditioned by the current trends in the world economy, as well as the problems of China's economic development. The main aspects of the new strategy were presented at the forum, the essence of which is the following priorities:

1. Increase foreign investment, develop toll and assembly production. Strengthening investment cooperation, it is necessary to use any means to create new jobs and thus strengthen opportunities for self-development of local economies in China.

2. Intensify cooperation on resource development abroad. By developing cooperation with other countries in the field of development and extraction of resources, including gas, oil, minerals, forests, fish and vegetation, China can provide appropriate technology, create jobs. This will increase household income, budget revenues and strengthen export potential and opportunities for self-development for local economies. In addition, it is necessary to assist other countries in transforming their resource advantages into development advantages.

3. To expand the practice of contractual cooperation in the framework of technological projects. The participation of Chinese enterprises in the form of contractual participation in technological, research and consulting projects should be encouraged, providing appropriate funding.

4. To develop foreign cooperation in the field of agriculture. The benefits of Chinese technology and equipment in this area must be fully exploited, and companies should be encouraged to implement foreign projects to develop agriculture. This direction requires the application of many approaches to create an international base of agricultural production and processing of agricultural products.

5. To stimulate the development of foreign cooperation in the field of science, technology and talent development. Companies should be encouraged to set up research centers in regions that have the appropriate level of science and technology

development. Such centers should intensify technology exchange, cooperation, and stimulate the development of innovation potential and technology.

6. Raise co-operation in the provision of labor services. Given the needs of international markets, Chinese companies need to diversify and expand the use of labor services. This, in turn, should help improve the project management system.

7. Stimulate cooperation in trade and services. Chinese companies should be encouraged to enter foreign markets and develop cooperation in trade, distribution, financial services (banking, insurance, securities trading, futures, fund management), telecommunications, logistics, shipping and brokerage. Chinese companies are expected to intensify international trade in services in order to accelerate international trade and investment. In order to implement the strategy of globalization and mobilization of various forms of investment cooperation abroad, the Chinese government has created a system of support and management of foreign cooperation, based on market levers. Under this scheme, the Chinese government provides services to Chinese companies.

Thanks to a balanced strategy to pursue its own course in foreign economic and monetary spheres, China has reached a leading position in the world. The country ranks first in the world in terms of exports of goods, second in terms of GDP and total foreign trade.

China has gained significant competitive advantages from globalization and the policy of opening up to the global economy. The widespread use of open trade policies by many countries around the world has stimulated steady global demand for Chinese goods, while China's policy of economic openness has increased demand for other countries' goods. The opening of China's domestic market to foreign investors has helped increase the country's economic efficiency, which has also intensified domestic competition and stimulated demand for modern technology. Attracting significant amounts of foreign direct investment has contributed to the intensification of market efficiency of competition, the involvement of modern technologies, training programs for workers, which in turn has allowed China to increase productivity.

Since the beginning of reforms and openness, China has attracted in total of more than \$1,7 trln in foreign investment and invested more than \$1,2 trln abroad having made a great contribution to the development of the world economy. After the outbreak of the international financial crisis, China's share of world economic growth averaged more than 30% annually. According to these indicators, China ranks first in the world [1, c. 697].

China's success in economic growth has influenced China's political leadership's position on China's role in world affairs. The Chinese leadership is increasingly declaring the need to take an active part in world development and even to influence global processes. In order to expand China's economic presence in the world, the Chinese leadership is actively using a number of economic tools and levers, including: - the creation of special economic zones; - development of foreign trade

and production cooperation; - involvement of foreign modern equipment and technologies; - attracting foreign investment and making foreign investments; - providing financial and technical assistance; - implementation of joint projects; - scientific and technical cooperation.

China Promotes Common Development through the BRI

In 2014, China adopted a “Strategic Program for the construction of the Silk Road Economic Belt and the 21st Century Maritime Silk Road” which was named “One belt, one road” initiative (BRI). In 2015, the document “Prospects and actions to promote joint construction of the Silk Road Economic Belt and the 21st Century Maritime Silk Road” was proclaimed. This event caused a wide resonance in the international community.

The BRI has become China’s vision of playing a responsible power in a new era. China is trying to build a new type of international relations, namely mutual respect, fairness, justice and mutual benefit. This means that many countries can participate in international cooperation in a new way to promote their development. The purpose of the BRI is to foster and expand market for all countries through joint participation and common development. When China developed its strategy, it especially paid attention to the internal and external environment of interactivity.

China attempts to realize two basic domestic and international transformation through the BRI. Domestically, firstly, the relationship between government and market needs adjustment further. A basic experience of China and East Asian economies is that the government should play an active role in economic development and constantly adjust its role. With more and more China’s capital and people flows into the international market, Chinese government should adapt to the international rules and promote domestic market. Secondly, it needs transform imbalanced China economy into a much more balanced one. China is moving towards the ranks of high-income countries, but the gap between western and eastern provinces is also expanding. At the same time, China is also facing severe challenges such as environmental pollution. China needs to make a balance in political, economic, social, cultural and ecological relations.

From the perspective of international influence, China also has two basic objectives. First, China attempts to transform from accused of “free-rider” into public good provider. China is becoming more and more active in this direction. Second, China attends to shift from price taker into a rule maker. When making rules, developing countries will give more consideration to the opinions of ordinary people. China believes that will make the world economy more fair and just. With the accelerating development of these two basic transformations, China’s contribution will gradually expand through the connectivity, industrial shift and the new globalization.

In the economic belts of the Silk Road Economic Belt, three strategic directions of its orientation were identified: China – Central Asia – Russia – Europe (Baltic Sea); China – Central and Western Asia – Persian Gulf and Mediterranean Sea; China –

South East and South Asia – Indian Ocean. The “One Belt, One Road” project should be based on international transit routes and major cities along the “One Belt, One Road” route, thus creating economic corridors, in particular: China – Mongolia – Russia; China – Central and East Asia; China – Pakistan; Bangladesh – China – India – Myanmar; China – Indochina Peninsula. Within the framework of the 21st Century Maritime Silk Road, two strategic directions were identified: from the coastal areas of China, through the South China Sea, to the Indian Ocean; from the coast of China, across the South China Sea, to the South Pacific. The global project has to connect three continents: Europe, Asia and Africa. The “One Belt, One Road” initiative is the largest global project in the history of mankind, as it covers 60 countries and districts along its strategic corridors, with 4,4 billion people, accounting for 63% of the world’s population. It should be noted that the Chinese initiative is open to any country in the world. This means that any country can turn to China’s leadership with a proposal to participate in a global project and can count on support. The goal of the global project is to strengthen links and interactions between countries and regions, as well as contribute to creating a favorable climate for investment, an efficient exchange of goods, services, capital, technology and personnel. Unlike traditional forms of interaction, the initiative adopted a mechanism for cooperation, joint participation, planning, construction and use of the fruits of joint development. Most countries located along the strategic lines refer to developing countries. The level of average per capita income of these countries remains lower than the level of developed countries. Most of these countries alone can not establish a perfect infrastructure network. The participation of these countries in the initiative creates new opportunities for building new roads and building an infrastructure network. In addition to the development of infrastructure, the initiative is aimed at the development of sectoral cooperation, development of energy resources, the creation of industrial parks, port economic zones and port logistics networks [13].

In order to strengthen international cooperation within the BRI, the Chinese government has implemented the concept of financial integration under the “One Belt, One Road” initiative. Thus, in June 2015, a ceremony of signing the “Agreement on the Establishment of the Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB)” was held in Beijing, which was attended by representatives of 57 founding countries. Such a large number of participants in the creation of the AIIB is a great success for China and its important step towards becoming a responsible and constructive member of the international community. According to this agreement, the authorized capital of AIIB is \$100 bln, which is divided into 1 million shares worth \$100 thsd. At the same time, China's share in the authorized capital is \$29,78 bln, which is 30,34% of the total. Thus, China is the largest owner of AIIB shares.

Liu Wajdong, Director of the Center for Strategic Studies under the “One Belt, One Road” initiative, at the Chinese Academy of Sciences, said that three years after the launch of the initiative “One Belt, One Road” initiative, the key concept of which is inclusive globalization, the achievement has been more than expected. At present,

the initiative is incorporated in the UN resolution and has received support from more than one hundred countries and international organizations of the world. China has signed cooperation agreements on joint construction with more than 40 countries and international organizations [14].

The BRI has potential to create an innovative understanding of development issues in the world. It will at least put the infrastructure construction, the international capacity cooperation and new type of globalization into the field of development economics, and develop a 21st century political economy for developing countries.

China's view on future Global development

In December 2017, Xi Jinping took part in the World Economic Forum, which took place in Davos. At the forum, the President of the People's Republic of China made a report "Is China the New Champion for the Liberal International Order?". He dedicated his report to the problem of globalization. In his report, Xi Jinping noted that humanity is now living in a contradictory time. On the one hand, the accumulation of material values is constantly going on, there is continuous scientific and technological progress, the development of mankind has reached the highest level in history. On the other hand, there are constant regional conflicts, global challenges in the form of terrorism and refugee flows. Poverty, unemployment and the income gap are growing in the world, and uncertainty and insecurity are growing among the people.

It is believed that the globalization of the international economy is to blame for these troubles, so the topic of globalization is hotly debated in the world. According to the Chinese leader, the cause of all the troubles from which humanity suffers today is not globalization. When millions of people from Africa or the Middle East leave their homes and are forced to migrate to safer and more developed countries, globalization is not to blame. This is a consequence of the unbridled race for profit on the part of financial capital and a serious lack of control and regulation. It is simply wrong to blame globalization for all the world's troubles, and this position not only does not agree with the facts, but also does not help solve problems.

Historically, economic globalization has become an objective requirement for the development of social productive forces and an inevitable result of scientific and technological progress. Economic globalization has given a strong impetus to the world economy, contributed to the movement of goods and capital, the progress of technology and culture, interaction between peoples of different countries. Attempts to artificially block the flow of capital, technology, goods, industries and personnel between the economies of all countries can not only exacerbate existing contradictions, challenges and problems in the world economy, but also lead to more radical challenges and events that cannot be solved without emergency measures.

The President of the People's Republic of China believes that it is necessary to adapt and direct economic globalization in the right direction, leveling its negative impact and achieving it to bring greater benefits to all countries and peoples.

Xi Jinping calls on all countries to take active steps to properly manage economic globalization in order to unleash its positive effects and rebalance to a greater extent.

The Chinese leader singles out the two most pressing problems in the world economy today: the gap between rich and poor, as well as between the North and the South. In his opinion, there are three critical contradictions in the economic sphere that have not been effectively resolved. First, there are not enough impulses for global growth. The growth rate of the world economy has been the lowest in recent years, and the growth rate of global trade continues to lag behind the growth rate of the economy. Traditional growth engines play a weak role in boosting the economy, and new ones are not yet powerful enough to replace them [1, c. 690].

Second, given the backwardness of global economic governance, it is difficult to adapt to new changes in the global economy. In recent years, there have been radical changes in the ratio of international economic forces, but the system of governance of the global economy can not reflect new circumstances without sufficient representativeness and inclusiveness. The global production structure is constantly being adjusted, new production and value chains and supply chains are being formed on a daily basis, but the rules of trade and investment do not keep up with these new conditions. The existing global financial management mechanism is not able to adapt to new needs, which leads to fluctuations in international financial markets.

Third, the current imbalance in global development makes it impossible to meet people's hopes for a better life. The wealth of 1% of the world's most affluent population exceeds the total wealth of the remaining 99% of people. People are concerned about the injustice of income distribution and the unbalanced space for development. About 700 million people still live in extreme poverty. This remains the greatest challenge facing the world today, as well as an important problem of social upheaval in individual countries. These problems indicate the existence of real problems related to global economic growth, governance and development models.

The President of the People's Republic of China sees a way out of the current situation in the modern world, first of all in the economic sphere, in the joint concerted actions of all countries of the world. As a "recipe" for the treatment of the "painful" state of the world economy, he offers the following [1, c. 691].

First, it is necessary to firmly adhere to the concept of development by stimulating innovation, to form a model of growth, which is characterized by significant dynamism. The problem of lack of momentum for growth can be solved through innovation. Compared with previous industrial revolutions, the fourth industrial revolution develops more geometrically than linearly. It is necessary to update the growth model, to make proper use of the opportunities that bring with them a new round of the industrial revolution, in particular the digital economy and others. It is important to pay attention to the fact that new industries, new management methods contribute to the development of employment opportunities and, accordingly, the creation of new jobs. This will allow people to gain hope and confidence in life, which in turn will ensure social stability in society [1, c. 692].

Secondly, it is necessary to insist on coherence and joint work, to create a model of cooperation based on openness and mutual benefit. Today, humanity has become a community of one destiny, united by inseparable ties, highly integrated by interests and interdependence. Each country must consider its interests in a broader context and avoid trying to pursue them at the expense of others. Protectionism is a return to yesterday, it does not solve the problem in essence, it only complicates the problem.

Third, it is important to keep pace with the times, to develop a model of fair and sound governance. The urgency of reforming the world economy is becoming more apparent. A global system of governance can provide a reliable guarantee for the world economy only if it is adapted to the new requirements of the world economic situation. Countries, regardless of their size, power and wealth, are all equal members of the international community, they must participate equally in decision-making, the exercise of rights and the fulfillment of responsibilities. Developing countries and emerging markets economies need to be more representative and have the right to vote.

Fourth, it is necessary to achieve justice and inclusiveness, to promote a model of balanced development that will bring common benefits. The goal of development must be for the benefit of the people. The concept and model of development should be improved in the direction of greater fairness, efficiency, balance and consolidation. To achieve this, it is necessary to implement the 2030 Agenda and support sustainable development around the world [1, c. 692-694].

At the World Forum in Davos, the President of the People's Republic of China put forward proposals to approve the concept of a community of common destiny. He also believes that we need to work together, take responsibility, support each other and overcome difficulties together.

China's rapid growth has created a steady and powerful impetus for the stability and growth of the global economy. China's relationship with other countries has contributed to a more balanced development of the global economy. China has made remarkable strides in the inclusive growth of the world economy. If China continues to promote a policy of reform and openness that will create an important driving force for the development of an open world economy.

Conclusions

From the time of its establishment until now, China has actually made a breakthrough in international relations. From a country isolated from the rest of the world, China has become an influential international player. Thanks to its far-sighted foreign policy, China has been able to gain the trust of the international community and create the image of a responsible and progressive country. It also reflects China's millennial Eastern wisdom on public administration which is based on the theoretical conclusions of ancient Chinese philosophers and the historical memory of public administration formed over millennia under their influence. The most important of these conclusions are two – harmony and mutual benefit. Chinese philosophers argue that it is impossible to ensure peace and development of the state without achieving

harmony, both internal and external. The prosperity of society cannot be ensured without mutual benefit. These findings have in fact laid the groundwork for China's peaceful development policy and have become fundamental principles of China's foreign policy.

Being in difficult economic poverty, the country's leadership makes a strategically correct decision to provide assistance to countries that have lost colonial rule and embarked on the path of independent development. In a troubled environment, China offers international assistance to other countries, thus introducing their joint development. For this purpose, the principles of international assistance and the principles of peaceful coexistence of different countries were developed. Over time, these principles have been recognized by many countries around the world and international organizations. The Five Principles of Peace Co-existence remain today the fundamental principles of the formation of the international system of international relations. Participation through the provision of international assistance to other countries and public diplomacy led to the formation of a positive image of China in the international arena and recognition by the world community.

China, like the rest of the world, has experienced two major global crises in the late 1990s (Asian crisis of 1997-1998) and 2008-2009. It is thanks to the Chinese government's policy of maintaining foreign relations that Asian countries have been able to emerge from the Asian crisis with less losses and resume growth in a short time. In fact, the situation was repeated during the financial crisis of 2008-2009, when the Chinese government refrained from protectionist measures and took measures to preserve international trade and investment. Although these crises have also led to losses on the part of China, China has emerged stronger and more aware of the correctness of the chosen path for the development of international cooperation.

Unlike many countries around the world who have blamed globalization for all the troubles, China is in favor of stepping up the globalization process, but offering new approaches to international development and cooperation, which are as follows: to firmly adhere to the concept of development by stimulating innovation, to form a model of growth, which is characterized by significant dynamism; to insist on coherence and joint work, to create a model of cooperation based on openness and mutual benefit; to keep pace with the times, to develop a model of fair and sound governance; to achieve justice and inclusiveness, to promote a model of balanced development that will bring common benefits. The goal of development must be for the benefit of the people. The concept and model of development should be improved in the direction of greater fairness, efficiency, balance and consolidation.

In order to implement the concept of joint international development, China is introducing a global initiative «One Belt, One Road». According to President Xi Jinping, the ancient path, which stretched for ten thousand li (里 – chinese mile) and lasted for thousands of years, has accumulated a special spirit of the Silk Road, which is based on peace and cooperation, openness and inclusiveness, mutual education, mutual benefit and common good. The Spirit of the Silk Road is the most valuable

heritage of mankind of human civilization, which will ensure peace, sustainable development and benefits for all mankind [1, p. 721-725].

Bibliography

1. 习近平谈治国理政：俄文 / 习近平著；俄文翻译组译。 – 北京：外文出版社，2017。 – 802 с. [Си Цзиньпин. О государственном управлении. – Пекин: Иностранная языковая пресса, 2017. – 802 с.]
2. Ли Ланьцин. Прорыв: Как открывались ворота страны: 30-летию начала реформ в Китае посвящается // Пер. Ли Иньнань. – М.: Издательство Московского университета, 2010. – 472 с.
3. 仇华飞. 当代中国外交与国际关系. – 北京：时事出版社，2013. – 428 с. [Qiu Huafei. Contemporary Chinese Foreign Affairs and International Relations. – Beijing: Current Affairs Press, 2013. – 428 p.]
4. Richardson S. China, Cambodia, and the Five Principles of Peaceful Coexistence. – New York: Columbia University Press, 2009. – 344 p.
5. Five Principles Far from Being Outdated, President Hu Jintao's visit to Brunei, Indonesia and Philippines and 50th Anniversary of the Bandung Conference // People's Daily. – 2005. – April 15.
6. Eight Principles for Economic Aid and Technical Assistance to Other Countries. [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <file:///C:/Китай/8%20Principles%20on%20Aid.pdf>
7. China's Foreign Aid. [Электронний ресурс]. – Режим доступу: http://english1.english.gov.cn/official/2011-04/21/content_1849913_3.htm
8. Brautigam D. The Dragon's gift: The real story of China in Africa. – Oxford University Press; Reprint edition, 2011. – 416 p.
9. Cheng I-Hsuan, Chan Shen-Ju. International Education Aid in Developing Asia. Policies and Practices. – Singapore: Springer, 2015. – 254 p.
10. Cull N.J. Public Diplomacy: Seven Lessons for Its Future from its Past // Engagement: Public Diplomacy in a Globalized World / Eds by J. Welsh, D. Fearn. – London: Foreign and Commonwealth Office, 2008. – P. 16-29.
11. Wang Y. Public Diplomacy and the Rise of Chinese Soft Power // The Annals of the American Academy of Political and Social Science. – 2008. Vol. 616. – № 1. – P. 257-273.
12. "One Belt, One Road" Initiative promotes the creation of a better balance dglobal economic structure. [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://russian.cctv.com/2017/01/20/ARTIwGiXpjeBiuDQc6NnFJbD170120.shtml>
13. Oliynyk O. "One Belt, One Road" initiative - project of world significance: prospects for Ukraine // The financial and economic potential of successful cooperation between Ukraine and China in the context of "One Belt, One Road Initiative": collection of scientific works / State Institution "Institute for Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine". – Kyiv, 2018. – P. 49-56. [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ief.org.ua/docs/scc/12.pdf>
14. Ло Цзе. Ключевой шаг для АБП // Китай. – 2015. – Август. – № 8(118). – С. 24-25.

References

1. 习近平谈治国理政：俄文 / 习近平著；俄文翻译组译。 – 北京：外文出版社，2017. [In Chinese].
2. Li, Lan'tsin (2010). *Proryv: Kak otkryvalis' vorota strany: 30-letiyu nachala reform v Kitaye posvyashchayetsya* [Breakthrough: How the gates of the country opened: dedicated to the 30th anniversary of the start of reforms in China]. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta. [In Russian].

3. 仇华飞. 仇华飞 当代中国外交与国际关系. – 北京: 时事出版社, 2013. [In Chinese].
4. Richardson, S. (2009). *China, Cambodia, and the Five Principles of Peaceful Coexistence*. New York: Columbia University Press. [In English].
5. (2005). Five Principles Far from Being Outdated, President Hu Jintao's visit to Brunei, Indonesia and Philippines and 50th Anniversary of the Bandung Conference. *People's Daily*, April 15. [In English].
6. Eight Principles for Economic Aid and Technical Assistance to Other Countries. [Online]. Available from: file:///C:/Китай/8%20Principles%20on%20Aid.pdf [In English].
7. China's Foreign Aid. [Online]. Available from: http://english1.english.gov.cn/official/2011-04/21/content_1849913_3.htm [In English].
8. Brautigam, D. (2011). *The Dragon's gift: The real story of China in Africa*. Oxford University Press; Reprint edition. [In English].
9. Cheng, I-Hsuan & Chan, Shen-Ju. (2015). *International Education Aid in Developing Asia. Policies and Practices*. Singapore: Springer. [In English].
10. Cull, N.J. (2008). Public Diplomacy: Seven Lessons for Its Future from its Past In: Welsh, J. & Fearn D. (eds.) *Engagement: Public Diplomacy in a Globalized World*. (Pp. 16-29). London: Foreign and Commonwealth Office. [In English].
11. Wang, Y. (2008). Public Diplomacy and the Rise of Chinese Soft Power. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 1, (616), pp. 257-273. [In English].
12. "One Belt, One Road" Initiative promotes the creation of a better balance dglobal economic structure. [Online]. Available from: <http://russian.cctv.com/2017/01/20/ARTIwGiXpjeBiuDQc6NnFJbD170120.shtml> [In English].
13. Oliynyk, O. (2018). "One Belt, One Road" initiative - project of world significance: prospects for Ukraine. [Online]. In: *The financial and economic potential of successful cooperation between Ukraine and China in the context of "One Belt, One Road Initiative": collection of scientific works*. (Pp. 49-56). Kyiv. Available from: <http://ief.org.ua/docs/scc/12.pdf> [In English].
14. Lo, TSze. (2015). Klyuchevoiy shag dlya ABII [The key step for ABII]. *Kitay* [China], 8, (118). pp. 24-25. [In Russian].

Олійник О.М. Історична роль Китаю в міжнародному розвитку.

В статті розглянуто еволюцію політики Китаю щодо участі в міжнародному розвитку, а також представлено періодизацію основних етапів розвитку міжнародних відносин Китаю зі світом. Встановлено, що міжнародне співробітництво та участь Китаю в міжнародному розвитку забезпечили Китаю світове визнання та міжнародний авторитет. В результаті аналізу політики міжнародного співробітництва були виявлені основні пріоритети, напрямки та заходи політики міжнародного співробітництва Китаю. Після утворення Китаю керівництво країни надавало перевагу співробітництву Китаю з СРСП та країнами що розвиваються. Якщо через співпрацю з СРСП Китай залучав технології, кредитні ресурси та спеціалістів, то співпрацюючи з країнами що розвиваються, Китай надавав новим незалежним країнам міжнародну допомогу. Через розбіжності в політичних поглядах між СРСП та Китаєм щодо стратегії розвитку та зовнішньополітичних пріоритетів, відносини між СРСП та Китаєм згортаються. Як наслідок Китай проголошує політику «неприєднання». Важливу роль у формуванні позитивного іміджу Китаю на міжнародній арені відігравали публічна дипломатія. По мірі зміцнення позицій Китаю в світі, також змінюється і тактика міжнародного співробітництва Китаю з країнами що розвиваються. Поступово Китаю перетворюється з донора на глобального інвестора. Китай стає активним прихильником посилення процесу глобалізації світової економіки. Встановлено, що керівництво Китаю пов'язує майбутнє Китаю з посиленням його участі в глобальному управлінні. Політичні кола Китаю вважають, що світ потребує більшої політичної координації, фінансової інтеграції, інфраструктурної зв'язаності, неупередженої торгівлі та міжлюдських стосунків. Своє бачення щодо глобального управління Китай реалізує у глобальній ініціативі «Один пояс, один

шлях». Майбутнє людської цивілізації Китай бачить у спільному розвитку та створенні світової спільноти єдиної долі.

Ключові слова: міжнародне співробітництво, спільний розвиток, глобалізація, глобальне управління, «Один пояс, один шлях».

Олейник О.Н. Историческая роль Китая в международном развитии.

В статье рассмотрена эволюция политики Китая в отношении участия в международном развитии, а также представлена периодизация основных этапов развития международных отношений Китая с миром. Установлено, что международное сотрудничество и участие Китая в международном развитии обеспечили Китаю мировое признание и международный авторитет. В результате анализа политики международного сотрудничества были выявлены основные приоритеты, направления и меры политики международного сотрудничества Китая. После образования Китая руководство страны предпочитало сотрудничество Китая с СССР и развивающимися странами. Если через сотрудничество с СССР Китай привлекал технологии, кредитные ресурсы и специалистов, то сотрудничая с развивающимися странами, Китай предоставлял новым независимым странам международную помощь. Из-за разногласий в политических взглядах между СССР и Китаем в отношении стратегии развития и внешнеполитических приоритетов, отношения между СССР и Китаем сворачиваются. В результате Китай провозглашает политику «неприсоединения». Важную роль в формировании положительного имиджа Китая на международной арене играла публичная дипломатия. По мере укрепления позиций Китая в мире, также меняется и тактика международного сотрудничества Китая с развивающимися странами. Постепенно Китай превращается из донора в глобального инвестора. Китай становится активным сторонником усиления процесса глобализации мировой экономики. Установлено, что руководство Китая связывает будущее Китая с усилением его участия в глобальном управлении. Политические круги Китая считают, что мир нуждается в большей политической координации, финансовой интеграции, инфраструктурной связности, беспристрастной торговли и межчеловеческих отношений. Свое видение относительно глобального управления Китай реализует в глобальной инициативе «Один пояс, один путь». Будущее человеческой цивилизации Китай видит в совместном развитии и создании мирового сообщества единой судьбы.

Ключевые слова: международное сотрудничество, совместное развитие, глобализация, глобальное управление, «Один пояс, один путь».

УДК 94:327+299.512(510)

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2020-11-6>

Tetyana Meteliova, Vira Chghen

THE IMPACT OF CONFUCIAN VALUES ON CHINA'S FOREIGN POLICY DURING THE PERIOD OF "REFORMS AND OPENNESS"

The article is devoted to identifying the role of the Confucian component in shaping China's foreign policy during the period of "reforms and openness". The author analyzes the Chinese "soft power" model and its differences from the classical one, the theoretical foundations of which were formulated by J. Nye, and discovers the China's "soft power" features in foreign policy and establishes its meaningful connection with Confucian values and concepts. The article provides an overview of "soft power" interpretations in the main works of Chinese scholars, examines the reflection of Confucian "soft power" ideas in the state and party documents and decisions of the period of "reforms and openness", shows the application of Confucian principles in the foreign policy of China.

It is shown that the creation of effective Chinese "soft power" tools is becoming a part of a purposeful and long-term policy of the state. Such tools include the swift reform of leading media, TV and radio companies using modern technologies and focusing on foreign audience abroad, promoting China's traditional and modern culture in foreign cultural markets, increasing China's presence on the world market, spreading and promoting the Chinese language, "Education Export" and widening educational contacts, economic ties development and scientific and technical cooperation, public diplomacy development, support of the compatriots living abroad. Geopolitically, China's soft power strategy is focused on developing relations with its close neighbors and creating a security belt around China.

It has been proved that modern China seeks to proclaim itself as a new "soft power" center, the creation of which is a part of the State purposeful long-term policy. It is accompanied by the active appeal of Chinese ideologists to the country's traditional cultural heritage and basing of this new foreign policy on the conservative values of Confucianism, which is a kind of civilizational code determining all aspects of social life for China.

Keywords: *Chinese foreign policy, period of "reforms and openness", Confucian values, "soft power", export of culture and education.*

Since the transition of the country's leadership to the "reforms and openness" course in 1978, China's global role has been steadily becoming more important and significant. Along with the rapid strengthening of China's economic position, there is a distinguishable China's strengthening in the global politics. Modern China seeks to proclaim itself as a new 'soft power' center, the creation of which is a part of the State purposeful long-term policy.

A notable feature of China's new foreign policy is the country's leadership attempts to extend China's international impact primarily through Chinese cultural influence increase and expanding China's cultural presence on the world market. "Soft power" strengthening in the context of the national culture development has become one of the key tasks in the CPC's policy. All these processes are also accompanied by the active appeal of Chinese ideologists to the country's traditional

cultural heritage and the basing of the new foreign policy on the conservative values of Confucianism, which for China is a kind of civilizational code that determines all aspects of its social life.

The “Soft Power” Concept first formulated by the American political scholar Joseph S. Nye in the late 1980s – early 1990s, it appeals to the opportunities of construction country’s image attractiveness, values, worldview, language, history, and cultural heritage, which contributes to its influencing the other countries. J. Nye defined “soft power” as “the ability to achieve the desired purpose on the basis of voluntary participation of allies, not through compulsion or pittance” [1] or “to compel another power to wish what you wish” [2, p. 167].

The Western “soft power” concept adaptation problems to Chinese realities, the culturally centric development formation of Celestial Empire soft power are thoroughly considered in the works of D. Bell [3], who assesses the practical Confucianism in China as a viable alternative to Western liberalism. The same problems are studying GJ. Gilboy and E. Higginbotham [4]. In comparative analysis of China and India foreign policy strategies they highlight the positive components of the Chinese experience of soft power policy.

The subject of China’s “soft power” specific use in foreign policy has been adequately covered in the works of national sinologists and specialists in world history, international relations, political science, etc. Studies of China’s international relations in the historical context are carried out by V.V. Velychko, A.Z. Goncharuk, I.A. Kiptsar, R.V. Lenivskiy and Y.V. Poita, V.V. Sednev, V.B. Urusov (all – Ukrainian-Chinese relations), I.G. Vyshnevska-Cherkas, M.A. Taran (American-Chinese relations), M. Smotrinskaya (Russian-Chinese relations), S.V. Kapranov (Japanese-Chinese relations and cross-cultural impact), V.A. Musiychuk (Sino-Vietnamese interactions), S.O. Nikishenko (China’s relations with Japan, Korea and Vietnam). Much attention is paid to the policy of China on the international arena by the famous Ukrainian Chinese scholar V.O. Kiktenko, as well as domestic scientists V.V. Velychko, O.O. Koval, V.V. Sednev, M.A. Taran. The works published during the period from 1980 to the present day and reflecting the influence of Confucianism on the formation of China’s foreign policy during the period of “reforms and openness” can be also singled out as an independent line. In particular, Chinese scientists Wang Huning, Guo Xuetang, Guo Zemin, Gao Zhangxiang, San Hong, Xu Fugun, Fan Dongmei, He Lin, Zhang Jie, Zhou Guitian, and Yu Xintian are fruitfully working in this direction.

It should be noted, however, that domestic works on the Confucian component of China’s foreign policy during the period of “reforms and openness” in 1978-2013 in fact are absent. This fact determined the choice of the problem under study.

Therefore, the purpose of this article is to identify the role of the Confucian component in shaping China’s foreign policy during the period of “reforms and openness”. This goal determines the solution of a number of problems. In particular: to identify the features of China’s use of “soft power” in foreign policy; to analyze

the Chinese model of “soft power” and to establish its meaningful connection with Confucian values and concepts; to provide an overview of “soft power” interpretation in the main works of Chinese scientists; to study the reflection of the “soft power” Confucian ideas development in the state and party documents and decisions during the period of “reforms and openness”; to reflect the Confucian principles use in the practical actions of China on the foreign policy arena.

In recent decades, the “soft power” aspect has been increasingly included in the foreign policy strategies of the world countries. However, China has become a powerful pioneer among the Asian countries in this regard. Taking J. Nye’s concept as a starting point, the Chinese scholars and ideologists have significantly transformed it, filling it with authentic cultural and value components and thus defining cultural centrality not less (apparently, even more important provision) than it is now in the basic EU documents (in particular, in the Lisbon Treaty). In the light of globalization challenges, culture is becoming one of the most important factors that unite society and contribute to socio-economic development and strengthening the power of the state.

The new “soft power” components, through which China now claims the role of a new center of power, are drawn from the cultural and historical heritage of China and reach their origins in the Confucian 7-6 centuries B.C. treatises. The idea of “soft power” as a way to establish interpersonal communication contacts and gain a dominant position in communication is deeply inherent in the Chinese mentality and is ingrained in China’s cultural heritage. The very idea of using the “soft power” to establish influence over other states and gain power is found in the texts of ancient Chinese philosophers. In particular, one of the most significant thinkers of ancient China Lao Tzu, who is considered the author of the philosophical treatise “Tao De Jing”, noted: “The best ties are those that are not held by anything material, they cannot be broken” [5, c. 18]. Lao Tzu also has a saying that is a vivid demonstration of the Chinese “soft power” features: “In the celestial the softest prevails over the hardest” [6, c. 15-21].

The founder of China’s military strategy, Sun Tzu, claimed that “true victory is won without a fight”, and a wise strategist should hate the war and should use weapons only as a last resort, because any confrontation is counterproductive and “destructive to both sides”. According to one of China’s ancient political and military theorists, Sun Bin, who explained Sun Tzu’s position, war is waged for the survival of the state, but “he who loves war will perish” [7, c. 116]. Another source states: “There is nothing softer and weaker in the whole world than water, but water overcomes what is strong and solid. ... The whole world knows that the weak will overcome the strong, and the soft will overcome the hard ...” [8, c. 37].

Confucian texts have been and remain now the quintessence of such a worldview. Focused on the ideal social order establishment, Confucius left virtually no statements concerning the foreign policy of the state, but his instructions and maxims, designed for “domestic use” and individual self-improvement, can be applied in this

area. Applied in this way, they form the basis of what can be called a “soft power” with Chinese features. Let us recall the well-known statement of Confucius (consistent with the Kant categorical imperative, but expressed over 2,000 years earlier): “Do *not* treat others in ways that you would *not* like to be treated”. One can also mention the no less famous Confucian saying: “Governing by the power of virtue can be compared to the Pole Star, which remains fixed in place while all the other **stars** orbit respectfully around it”.

No wonder the researcher of this issue E.E. Kudryashova concludes: “The great reformer Deng Xiaoping in his foreign policy advocated a Confucianism peaceful position” [9].

Thus, J. Nye’s concept of the “soft” over “hard” primacy was consistent with the Chinese national worldview, based on the Confucianism philosophy; it resonates with the Chinese mentality features. However, in the Chinese version, “soft power” has become a persuasion art, the use of intangible cultural resources and political ideals to influence people in other countries. Moreover, even Deng Xiaoping’s military strategy was fundamentally focused not only on the military protection of national interests, but also on the prevention of military conflicts: “A critical function of military strategy”, – Lee Chipping Wei wrote in his study of the military doctrine of policy-making openness – “is not only the planning of wars, but also the containment of wars. ... If the economic benefits of using violent conflict are less than the cost of the conflict, the best way is to avoid conflict as soon as possible and look for other better ways to resolve the dispute” [10].

The “soft power” ideas transcribed through China’s cultural heritage, received a new interpretation and spread in the Chinese science in the late 1990s, in the mid-2000s the “soft power” topic as a “humanistic” way to gain the authority in the world received the widest possible discussion in scientific and political circles. In total, from 1997 to 2007, more than 500 scientific studies were published in China, with the “soft power” key word in the title of which. Five years later their number reached more than 2,000 publications [11].

The first scientific work devoted specifically to this problem was the article by Professor Wang Hongying “Culture is the ‘soft power’ of the state power” [12], which was published in 1993. The scholar points out that unlike the “hard power”, which can be used only under certain political conditions, “soft power”, based on a socio-cultural values system, is constantly supported and disseminated by the international community, representing the potential energy of the world culture. Besides, the Chinese “soft power” concept, in contrast to the American one, is built around the “traditional culture” concepts, ‘economic development’ model, “national unity”, “social justice”, “political reform”, “moral norms”, “corruption combating” etc., while the American “soft power” model appeals to the political and legal advantages of its leader, including human rights [13, p. 10].

Gao Zhangxiang in *The Power of Culture* [14] emphasizes that it is the “cultural power” that stimulates the development of the economy and policy, and the cultural

revival is a necessary condition for the nation revival. It is also worth noting Guo Zemin's work "The soft power of Culture Blue Book": a study report on the soft power of Chinese culture" [15], where the author proves that the core of culture is its value system, which, although capable of adaptation, however, plays a restrictive and motivating role in the society and is a kind of code that underlies not only all cultural manifestations, but also other components of public life, including foreign policy.

Lu Gang and Guo Xuethan in their work "Interpretation of the Chinese Threat" (this is a version of the title in foreign translations, the original says: Who's Threatened by China: An Interpretation of "China's Threat Theory") emphasize the need for a new theory of international relations based on traditional Chinese values [16, p. 418-419], among which there are those which coincide with the Indo-European world (both ancient and modern India and Europe): the "unity in diversity" ideas, peace and humanity (love for people). Diverse variations of these ideas incarnations are found in the famous book of Lun-yu, where Confucius teaches that "it is valuable to achieve unity through disagreement". And even the strategy in case of war or military conflict means not to fight "against", but to fight "for": to change the enemy's worldview, its value system, which can be achieved without armed struggle. Therefore, great attention is paid to diplomatic maneuvering, not military confrontation.

The cultural "soft power" concept based on the Confucian principles has gained widespread recognition in China, as a part of the leading party ideology adopted in the official documents of China. Special research centers and institutions were created for its theoretical substantiation. Thus, in 2012, the Guang Dong Southern Soft Power Research Institute was established in Guangzhou. In 2013, the Joint Soft Power Research State Innovation Center for Chinese culture was established on the basis of Wuhan University. The main theoretical studies of the Center's staff are published in the annual publication "Report on the Development of the 'Soft Power' of Chinese Culture" ("中国文化软实力发展报告").

It should be noted that as early as 1954, on the joint initiative of China, India and Burma, five principles of peaceful coexistence were proclaimed (in India they were called "Panch Shila" principles), which became fundamental to China's foreign policy soon after the crucial 3rd Plenum of the Central Committee of the CPC of the 11th convocation, which took place in December 1978 and started an era of "reforms and openness". These principles are: respect for each other's sovereignty and territorial integrity, mutual non-aggression and non-interference in internal affairs, equality and mutual benefit. It is also worth mentioning that these five principles of peaceful coexistence briefly and accurately reflect the goals and principles of the UN Charter. Today, the five principles of peaceful coexistence proclaimed more than 60 years ago have become a norm of international law, characterized by openness and tolerance, and in a concentrated form have united the concepts of sovereignty, justice, democracy and the rule of law. During the period of "reforms and openness" China openly and clearly proclaimed these principles as its guidelines.

At the 12th CPC Congress (September 1982), Deng Xiaoping proclaimed three main principles of China's foreign policy: independence, autonomy, and self-reliance. Hu Yaoban's report at the same congress emphasized: "Revolution cannot be exported", so China adheres to the five principles of peaceful coexistence [17, c. 4-5, 9-14, 34-38, 60-69]. "The nowadays world is the world of broad relations", Deng Xiaoping said in one of his speeches in 1984. "China was backward in the past precisely because of its isolation". After establishing the People's Republic of China, we were blocked, but to some extent we kept ourselves closed ... The experience gained during 30 years shows that it is impossible to improve the country behind closed doors – you will not achieve development" [18, c. 71]. Thus, the country's "openness" in its foreign policy (as well as economic and social) dimension has become a kind of guarantee of its modernization and successful progress through reforms, ensuring the country's participation in global processes.

The 13th CPC Congress (October 25 – November 1, 1987) proclaimed the protection of peace and the promotion of development as the main goals of China's foreign policy and the "main problems of the modern world" [19, c. 5, 10-16, 151-155], the 14th Congress (October 12-18, 1992), noting (and in fact recognizing) the world's not only cultural but also socio-economic and political diversity and legitimizing by this recognition the numerous differences between the states. It introduced an important provision in the foreign policy doctrine of China: the people of this or that country have the right to choose the social system and the path of development that correspond to the specific situation in a particular country. Thus the words of Confucius "The noble man seeks harmony, but not similarity; a small-minded man seeks monotony, but not harmony" ("Lun Yu", chapter "Zi Lu") acquired a new meaning. We also can agree with O.M. Borokh and O.V. Lomanov, who conclude from this: "Beijing has declared itself as the ideal heir, according to whom the exalted and educated Confucian "noble man" seeks harmonious relations with others and does not want to achieve similarity either by imposing their values on others or by accepting the values of others. The second part of the quote became a description of the Western policy, which, like "small-minded people", neglects harmony and wants to make the world the same in accordance with their vision" [20].

The 15th CPC Congress (September 12-18, 1997) rejected the idea of the world war inevitability in its foreign policy, stating the opposite: namely, the modern world dominant trend is peace and development.

Active work on the foreign policy development and its theoretical support began with Hu Jintao leadership (2002). Initially, it was a matter of opposing foreign concepts, which foretold the inevitable collapse of Chinese reforms and the growth of "Chinese threat". However, in the mid-2000s, the necessity of increasing China's own "soft power" and conducting cultural competition with other countries was announced. At the 16th CPC Congress (November 18-24, 2002), the China's entire foreign policy doctrine acquired complete and conceptual form. The Congress set the

priorities of China's foreign policy: developed countries, neighboring countries, third world countries.

The 17th CPC Congress (October 15-21, 2007) emphasized China's commitment to strengthening peace and stability. In the report by General Secretary of the CPC Central Committee, Chinese President Hu Jintao, the congress called for the state's cultural "soft power" increase to create a "harmonious society" inside China and a "harmonious world" outside it [21], where the main resource for it was the traditional Chinese culture based on Confucian values. Thus, the foreign policy course received a domestic political explication: the task of strengthening and spreading Confucian values within the Chinese society.

Therefore, having reached a high level of economic power, the country has consciously followed the path of forming its positive image in the eyes of foreign countries through culture and other tools to influence the public opinion of the population and elites of the world. Since the inclusion of the "soft power" concept in the Communist Party program materials, China has begun to purposefully "export" its culture not only to neighboring countries in the region, but also around the world. At the 6th Plenum of the CPC Central Committee of the 17th convocation in October 2011, the program document "Decision of the CPC Central Committee on Some Important Issues of Deepening the Reform of the Cultural System, Promoting the Development and Prosperity of Socialist Culture" was adopted, which emphasized that "culture plays an increasingly important role in the rivalry between countries, great powers purposefully use the 'soft power' to increase their international competitiveness" [22]. The documents emphasizes the need to implement a strategy of culture, increase its international influence, promote the international influence of Chinese culture, show the world a new image of China's reforms and openness, and formulate the task of broad coverage of "basic national features, values, ways of China's domestic and foreign policy development. It stressed the importance of creating the "world-class media", which, based on the innovative methods of foreign propaganda, are designed to strengthen China's "voice" on the international arena which will allow to influence the world public opinion.

At the 18th CPC Congress (November 2012), Hu Jintao singled out the task of "strengthening the role of culture as a 'soft power' of the state" among the tasks of building the xiao kang society and "comprehensive deepening of reforms and openness". Complementary to the "xiao kan" idea is the Confucian "datong" idea – "great unity", which is also widely used for reasoning the CPC goals, in foreign policy it means the value harmonization of diverse cultures. Hu Jintao's report underlined the need to raise the cultural level of citizens and the society civility, and emphasized the need to actively promote Chinese culture abroad [23, C. 38].

According to international experts, in recent years China has been among the top three in terms of soft power policy spending, second only to the United States and the European Union. The researchers highlight the promotion of traditional and modern culture, including the language spread and promotion, widening of educational

contacts, developing of economic ties, scientific and technological cooperation, promoting of international development, deepening of public diplomacy, supporting of compatriots living abroad among the main China's "soft power" policy directions.

The China's "soft power" strategy is focused geopolitically on developing relations with its close neighbors, creating a kind of security belt around China. In particular, strengthening of China's position in the Asia-Pacific region through APEC and in Southeast Asia through ASEAN is the priority. The other international platforms, such as the SCO (co-founded by China), and the BRICS, also pursue this purpose. It is from the standpoint of the "soft power" component that one can assess China's colossal diplomatic, information and economic efforts since 2013 to promote the idea of creating a new Great Way ("one belt - one road" or "Economic Silk Road" and "The 21st Century Maritime Silk Road"), whose extra goal is peaceful unification of the developed and developing countries (more than 60 countries of the world), under the socio-cultural and economic auspices of China. It is planned to spend \$ 1 trillion to fulfill this idea.

Since the middle of the 2000s, China has been actively working to adapt the Confucian heritage to the challenges of contemporary national and foreign policy. China's growing economic power, coupled with China's growing openness to the outside world and the soft expansion of Chinese culture, has allowed it to hold key positions at the G20, G7, and UN Security Council Summits. According to Chinese experts, the main purpose of conducting Chinese foreign policy through the cultural expansion doesn't mean to convince the world of the moral superiority of China's development path, but of the universality of China's proposed moral values and to reconcile the world community with the inevitability of China's rise.

One of the manifestations of China's "soft power" in international relations is its active participation in peacekeeping missions. Among the UN Security Council permanent members China ranks second (after France) in the number of peacekeepers sent to the "hot spots" of the world. China's humanitarian aid to countries in need is diverse and large-scale. Over the last 40 years, more than 2,000 Chinese doctors have been sent to Yemen to provide medical care to the local population (it should be noted that in response, China has gained access to Yemeni energy resources) [24]. From the beginning of the period of "reforms and openness" to the end of the first decade of the new century, more than 15 thousand doctors provided care to about 180 million patients in almost 50 African countries [24].

For China, the creation of a positive foreign policy image is becoming more relevant every year. Just after the Sixth Plenum the CPC Central Committee of the 17th convocation, the Chinese leadership began to implement tasks to improve the country's image on the international arena, to promote Chinese ideas and traditional values, including by increasing the share of cultural industry in GDP, ensuring the cultural security of the country from the expansion of the soft power of other actors and to expand the cultural influence on other countries.

In this context, the use of national media and global communications to promote Chinese culture, values and achievements is of great importance. The Chinese leadership is taking powerful steps to create new channels for broadcasting abroad and global media corporations, to develop a powerful film industry and promote national cinema in the cultural world as a new element of soft power policy. Promoting China's contemporary cultural achievements through television, radio, media, as well as the world demanded and competitive cinema is one of the ways to implement soft power policy. To fulfill these ambitious plans of national media and cinema system rapid development, China has succeeded in creating a modern media industry capable of being a real alternative and competitor to Western global media in the global information space.

One of the real implementations of the cultural expansion policy was the opening in 2004 of the Confucius Institutes around the world; they created a network of specialized educational institutions established in different countries of the world. The official website of this organization defines the goal of the Confucius Institutes as the spread of the Chinese language and culture around the world, promotion of multiculturalism and building a harmonious world [25].

The Confucius Institutes world network dates back to 1987. At that time, the Council for the International Dissemination of the Chinese Language was formed at the governmental level, which included the heads of 12 Chinese ministries and departments. The Council permanent working body is the Office (abbr. - Hanban), which is a specialized body and non-governmental organization under the Ministry of Education of the PRC. However, the real opening of Confucius Institutes started in 2004 (South Korea).

The Confucius Institute Offices are being created in different countries on the basis of higher education institutions. An absolute condition for the establishment of such an office is the presence of a partner-University from the Chinese side. Chinese side specialists provide methodological, organizational, personnel assistance to spread the Chinese language and culture in the office location region. But the Hanban financial assistance is considered to be the main contribution. The content of the Confucius Institutes activity is similar to the German Goethe Institute, the Spanish Cervantes Institute or the British Council activities. However, from the organizational part, the Chinese side has found its way, abandoning to create and register the Chinese language center branches in foreign countries. Instead the Confucius Institutes appear directly within existing foreign educational institutions, where one of the Chinese universities is a partner. Foreigners provide premises, Chinese – teachers and teaching materials. There are direct links between Chinese and foreign universities. At the same time, Confucius classes are created on the basis of secondary schools.

It should be noted that as of the end of 2018, 548 Confucius Institutes were established in 154 countries, 1,87 million people study there, and the number of teaching staff is 46.7 thousand people [26]. 1193 Confucius classes have also been

opened in 83 countries. The Confucius Institutes are located across the continents as follows: 126 offices in 34 Asian countries, 59 – in 43 countries in Africa, 182 – in 41 European countries, 160 – in 24 countries of America, 21 – in 5 countries of Oceania.

This way of promoting culture and its values in the scientific literature was called “export of education” [27]. One more example is the involvement of foreign students in education (training, internships) in China. The idea is to provide quality education in comfortable environment for foreigners, to form their positive memories and feelings about the host country, to lay the foundation for future friendly relations with the foreign countries’ residents and institutions. That is why international educational exchange programs, which aim not only to develop cooperation between states but also to improve mutual understanding between peoples and demonstrate national achievements through education, are welcomed at the State level and receive comprehensive State support from the Chinese state.

The creation of effective China’s soft power tools is becoming part of the state’s purposeful and long-term policy. It should be noted that China regulates various areas of “soft power” policy. Such normative and legal regulators include Party Program documents (Congress and Plenum of the CPC Central Committee resolutions), legislative acts are laws that contain China's foreign relations provisions. For example, a separate section of the Law of the People's Republic of China on Education regulates foreign exchanges and international cooperation in the field of education; in turn, the laws are detailed by bylaws of state institutions responsible for a specific area.

Therefore, the changes in China’s foreign policy are connected with the transition to “soft power” policy based on Confucian postulates and maxims, thus they can be grouped in the following areas. First of all, it is the security policy aimed at preventing the international situation deterioration: in full accordance with the Confucian position of the best victory without war. China stays apart from any military conflict if it does not directly affect its territorial interests (like Taiwan, the islands in the South China Sea) and wide participation in peacekeeping missions. Secondly, it is the humanitarian activity including the assistance to other countries that is not connected with political conditions or ideological issues. The vivid example of such assistance is China’s current response to the needs of the EU and the post-Soviet countries during the coronavirus pandemic. Finally, the third area is the cultural expansion itself, both through the creation of its own positive image by the media, using cultural products, and through “the export of education”.

Bibliography

1. Най Дж. Soft power, или «мягкая сила» государства // Восток. – 2006. – № 5(41). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.situation.ru/app/j_art_1165.htm
2. Nye J., Jr. Soft power // Foreign Policy. – 1990. – № 80. – P. 153-171.
3. Bell D. China’s New Confucianism. – Princeton: Princeton University Press, 2008. – 280 p.
4. Gilboy G., Heginbotham E. Chinese and Indian Strategic Behavior: Growing Power and Alarm. – New York: Cambridge University Press, 2012. – 376 p.

5. Лао-Цзы. Дао-Дэ-Цзин / Под ред. В.В. Антонова. – Одесса: New Atlanteans. 2009. – 60 с.
6. Мьяль Л.Я. К пониманию «Дао дэ цзина» // Учёные записки Тартуского государственного университета. – Тарту, 1981. Вып. 558. С. 115-126.
7. Кокошин А.А. О наследии Сунь-цзы // Социс. Социологические исследования. – 2016. – № 11. – С. 114-123.
8. Малявин В.В. Китайская военная стратегия. – М.: АСТ, Астрель, 2002. – 432 с.
9. Кудряшева Е.Е. Влияние конфуцианства на внешнеполитическую стратегию КНР в период правления Мао Цзэдуна. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.elib.bsu.by/bitstream/123456789/179146/1/157-162.pdf>
10. 李志萍 章取名 鄧小平軍事戰略思想及戰略決策 [Лі Чіпінг Вей ім. Військове стратегічне мислення Ден Сяопіна та стратегічне рішення]. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cpc.people.com.cn/BIG5/n/2014/0723/c69113-25326384.html>
11. 现代社会的重新认识《文化力》 [Сучасне суспільство має оновити знання про «силу культури»]. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cprc.bnu.edu.cn/bencandy.php?fid=4&id=695>
12. 王沪宁作为国家实力的文化：软实力 [Ван Хунін. Культура – «м'яка сила» державної могутності] 复旦大学学报 [Вісник Фуданського університету]. – 1993. – № 3. – С. 23-28.
13. 郑咏年, 张也 国际政治中的软力量以及对非国软力量的观察 [Чжен Юнн्यान, Чжан Чи. М'яка сила міжнародної політики й аналіз м'якої сили Китаю]. 世界经济与政治 [Світова економіка і політика]. – 2007. – № 7. – С. 6-12.
14. 高占祥 文化力 [Гао Чжаньсян. Сила культури]. 北京大学出版社 [Видавництво Пекинского університету], 2007. – 318 с.
15. 文化软实力蓝皮书. 中国文化软实力研究报告2010 [Го Цземінь. Блакитна книга про «м'яку силу» культури: доповідь про дослідження м'якої сили культури Китаю-2010]. 社会科学文献出版社 [Пекін: Видавництво суспільних наук], 2010. – 436 с.
16. 陆钢, 郭学堂. 中国威胁论解读“中国威胁论”. 上海 [Лу Ган, Го Сюетан. Інтерпретація гитайської загрози], 2004. – 440 с.
17. XII Всекитайский съезд Коммунистической партии Китая: Документы. – Пекин: Изд-во литературы на иностранном языке, 1982. – 614 с.
18. Дэн Сяопин. Строительство социализма с китайской спецификой. – М.: Наука, 1997. – 364 с.
19. Китайская Народная Республика в 1987 г.: политика, экономика, культура. – М., 1989. – 220 с.
20. Борох О., Ломанов А. От мягкой силы к культурному могуществу. Россия в глобальной политике. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://globalaffairs.ru/articles/ot-myagkoj-sily-k-kulturnomu-mogushhestvu/>
21. Доклад Ху Цзиньтао на 17-м съезде КПК. Синьхуа. 2007. 24 октября. Синьхуа. 2007. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://russian.china.org.cn/china/archive/shiqida/2007-10/25/content_9120930.htm
22. 中央关于深化文化体制改革若干重大问题的决定中央政府门户网站 [Рішення ЦК КПК про деякі важливі питання поглиблення реформи культурної системи, сприяння розвитку і процвітанню соціалістичної культури]. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gov.cn/jrzq/2011-10/25/content_1978202.htm
23. Отчётный доклад генерального секретаря ЦК КПК Ху Цзиньтао на XVIII всекитайском съезде КПК. XVIII съезд Коммунистической партии Китая. – Экспресс-информация ИДВ РАН, 2012. – № 7. – С. 14-106.
24. Chinese Soft Power and It's Implications for the United States. Competition and Cooperation in the Developing World. CSIS: Center for Strategic and International Studies. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://csis.org>
25. Confucius Institute Headquarters (Hanban). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.hanban.org/hb/node_7446.htm

26. Количество Институтов Конфуция в мире достигло 548. Синьхуа Новости [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://russian.news.cn/2018-12/05/c_137652677.htm
27. Сюн Лэпин. Высшее образование как инструмент «мягкой силы» России и Китая: дис. канд. полит. наук. ФГАОУ ВО «Российский университет дружбы народов», 2018. – 191 с.

References

1. Nay, Dzh. (2006). Soft power, ili “myagkaya sila” gosudarstva [Soft power, or “soft power” of the state] [Online]. *Vostok* [East], 5,(41). Available from: http://www.situation.ru/app/j_art_1165.htm [In Russian].
2. Nye, J., Jr. (1990). Soft power. *Foreign Policy*, 80, pp. 153-171. [In English].
3. Bell, D. (2008). *China's New Confucianism*. Princeton: Princeton University Press. [In English].
4. Gilboy, G. & Heginbotham, E. (2012). *Chinese and Indian Strategic Behavior: Growing Power and Alarm*. New York: Cambridge University Press. [In English].
5. Lao-TSzy. (2009). *Dao-De-TSzin* [Tao De Ching]. – Odessa: New Atlanteans. [In Russian].
6. Myall, L.YA. (1981). K ponimaniyu “Dao-De tszina” [To the understanding of “Tao de jing”]. *Uchonyye zapiski Tartuskogo gosudarstvennogo universiteta* [Scientific notes of Tartu State University]. Tartu, Vol. 558. [In Russian].
7. Kokoshin, A.A. (2016). O nasledii Sun-tszy [On the legacy of Sun Tzu]. *Sotsis. Sotsiologicheskiye issledovaniya* [Socis. Case studies], 11, pp. 114-123. [In Russian].
8. Malyavin, V.V. (2002). *Kitayskaya voyennaya strategiya* [Chinese military strategy]. Moskva: AST, Astrel, 2002. [In Russian].
9. Kudryasheva, Ye.Ye Vliyaniye konfutsianstva na vneshnepoliticheskuyu strategiyu KNR v period pravleniya Mao TSzeduna [The influence of Confucianism on the foreign policy of China during the reign of Mao Zedong]. [Online]. Available from: <http://www.elib.bsu.by/bitstream/123456789/179146/1/157-162.pdf> [In Russian].
10. 李志萍 章取名 鄧小平軍事戰略思想及戰略決策 [Lee Chipping Wei them. Deng Xiaoping's military strategic thinking and strategic decision]. [Online]. Available from: <http://cpc.people.com.cn/BIG5/n/2014/0723/c69113-25326384.html> [In Chinese].
11. 现代社会应重新认识«文化力» [Modern society must update knowledge about the “power of culture”]. [Online]. Available from: <http://www.ccprc.bnu.edu.cn/bencandy.php?fid=4&id=695> [In Chinese].
12. 王沪宁作为国家实力的文化：软实力 [Wang, (1993). Hunin. Culture is the “soft power” of state power]. *复旦大学学报* [Bulletin of Fudan University], 3, pp. 23-28. [In Chinese].
13. 郑际年, 张弛 国际政治中的软力量以及对华软力量的观察 [Zheng Yunnan & Zhang Chi. (2007). The soft power of international politics and the analysis of China's soft power]. *世界经济与政治* [World Economy and Politics], 7, pp. 6-12. [In Chinese].
14. 高占祥 文化力 [Gao Zhangxiang. (2007). The power of culture]. *北京大学出版社* [Beijing University Publishing House]. [In Chinese].
15. 文化软实力蓝皮书·中国文化软实力研究报告 2010 [Guo Zemin. (2010). A black book about the culture's “soft power”: more about the cultural progress of China's 2010]. *社会科学文献出版社* [Beijing: Social Sciences Publishing House]. [In Chinese].
16. 陆纲·郭学堂. 中国威胁论解读“中国威胁论”. *上海* [Lu Gan, Guo Xuetao. (2004). Interpretation of the Chinese threat]. [In Chinese].
17. *XII Vsekitayskiy syezd Kommunisticheskoy partii Kitaya: dokumenty* (1982). [XII All-China Congress of the Communist Party of China: Documents]. Pekin: Izd-vo literatury na inostrannom yazyke. [In Russian].
18. Den, Syaopin (1997). *Stroitelstvo sotsializma s kitayskoy spetsifikoy* [The construction of socialism with Chinese characteristics]. Moskva: Nauka. [In Russian].
19. *Kitayskaya Narodnaya Respublika v 1987 g.: politika, ekonomika, kul'tura* (1989). [The People's Republic of China in 1987: politics, economics, culture]. Moskva. [In Russian].

20. Borokh, O. & Lomanov, A. Ot myagkoy sily k kulturnomu mogushchestvu. Rossiya v globalnoy politike [From soft power to cultural power. Russia in global politics]. [Online]. Available from: <https://globalaffairs.ru/articles/ot-myagkoj-sily-k-kulturnomu-mogushchestvu/> [In Russian].
21. Doklad Khu TSzintao na 17-m syezde KPK. 2007. 24 oktyabrya. Sinkhua. 2007. [Report of Hu Jintao at the 17th Congress of the CCP. Xinhua. 2007. 24 October. Xinhua. 2007]. [Online]. Available from: http://russian.china.org.cn/china/archive/shiqida/2007-10/25/content_9120930.htm [In Russian].
22. 中央关于深化文化体制改革若干重大问题的决定中央政府门户网站 [Decisions of the CPC Central Committee on some important issues of deepening the reform of the cultural system, promoting the development and prosperity of socialist culture]. [Online]. Available from: http://www.gov.cn/jrzq/2011-10/25/content_1978202.htm [In Chinese].
23. Otchotnyy doklad general'nogo sekretarya TSK KPK Khu TSzintao na XVIII vskitayskom s'yезде KPK. XVIII syezd Kommunisticheskoy partii Kitaya [Report of the Secretary General of the CPC Central Committee Hu Jintao at the XVIII All-China Congress of the CPC. XVIII Congress of the Communist Party of China]. *Ekspress-informatsiya IDV RAN* [Express Information IFES RAS], 7, pp. 14-106. [In Russian].
24. Chinese Soft Power and It's Implications for the United States. Competition and Cooperation in the Developing World. CSIS: Center for Strategic and International Studies. [Online]. Available from: <http://csis.org> [In English].
25. Confucius Institute Headquarters (Hanban). [Online]. Available from: http://www.hanban.org/hb/node_7446.htm [In English].
26. Kolichestvo Institutov Konfutsiya v mire dostiglo 548. Sinkhua Novosti http://russian.news.cn/2018-12/05/c_137652677.htm [In English].
27. Syun, Lepin. (2018). *Vyssheye obrazovaniye kak instrument "myagkoy sily" Rossii i Kitaya: dis. kand. polit. Nauk* [Higher education as an instrument of the "soft power" of Russia and China: dis. cand. polit. sciences]. FGAOU VO "Rossiyskiy universitet druzhby narodov". [In Russian].

Метельова Т.О., Чжен В.А. Вплив конфуціанських цінностей на зовнішню політику Китаю періоду «реформ і відкритості».

Статтю присвячено виявленню ролі конфуціанського складника у формуванні зовнішньої політики КНР у період «реформ і відкритості». Автор аналізує китайську модель «м'якої сили» та її відмінності від класичної, теоретичні засади якої сформульовано Дж. Наєм, розкриває особливості застосування Китаєм «м'якої сили» у зовнішньополітичній діяльності та встановлює її змістовний зв'язок з конфуціанськими цінностями й концептами. У статті надано огляд тлумачень «м'якої сили» в основних працях китайських учених, досліджено відображення розвитку конфуціанських ідей «м'якої сили» в партійних і державних документах та рішеннях періоду «реформ і відкритості», відображено застосування конфуціанських принципів у практичних діях Китаю на зовнішньополітичній арені.

Показано, що створення ефективних інструментів «м'якої сили» Китаю стає частиною цілеспрямованої і довгострокової політики держави. До таких інструментів належать прискорене реформування провідних ЗМІ, теле- і радіокомпаній із застосуванням найсучасніших технологій і орієнтацією на зовнішнього споживача, просування традиційної та сучасної культури Китаю на зовнішні ринки культурної продукції, збільшення форм присутності культурної продукції Китаю на світовому ринку, поширення та популяризація китайської мови, «експорт освіти» й розширення освітніх контактів, розвиток економічних зв'язків і науково-технічне співробітництво, розвиток громадської дипломатії, підтримка співвітчизників, які проживають за кордоном. Геополітично ж китайська стратегія «м'якої сили» зорієнтована на розвиток відносин зі своїми найближчими сусідами та створення навколо Китаю своєрідного поясу безпеки.

Доведено, що сучасний Китай прагне заявити про себе як новий центр «м'якої сили», створення якої є частиною цілеспрямованої довгострокової політики держави. Це

супроводжуються активним зверненням ідеологів КНР до традиційної культурної спадщини країни та опертям нового зовнішньополітичного курсу на консервативні цінності конфуціанства, яке для Китаю є своєрідним цивілізаційним кодом, що детермінує всі сторони соціального життя.

Ключові слова: зовнішня політика Китаю, період «реформ і відкритості», конфуціанські цінності, «м'яка сила», експорт культури і освіти.

Метелёва Т.А., Чжен В.А. Влияние конфуцианских ценностей на внешнюю политику Китая периода «реформ и открытости»

Статья посвящена выявлению роли конфуцианской составляющей в формировании внешней политики КНР в период «реформ и открытости». Автор анализирует китайскую модель «мягкой силы» и ее отличия от классической, теоретические основы которой сформулированы Дж. Наем, раскрывает особенности применения Китаем «мягкой силы» во внешнеполитической деятельности и устанавливает ее содержательную связь с конфуцианскими ценностями и концептами. В статье дан обзор толкований «мягкой силы» в основных трудах китайских ученых, исследовано отображения развития конфуцианских идей «мягкой силы» в партийных и государственных документах и решениях периода «реформ и открытости», отражено применение конфуцианских принципов в практических действиях Китая на внешнеполитической арене.

Показано, что создание эффективных инструментов «мягкой силы» Китая становится частью целенаправленной и долгосрочной политикой государства. К таким инструментам относятся ускоренное реформирование ведущих СМИ, теле- и радиокomпаний с применением самых современных технологий и ориентацией на внешнего потребителя, продвижение традиционной и современной культуры Китая на внешние рынки культурной продукции, увеличение форм присутствия культурной продукции Китая на мировом рынке, распространение и популяризация китайского языка, «экспорт образования», расширение образовательных контактов, развитие экономических связей и научно-техническое сотрудничество, развитие общественной дипломатии, поддержка соотечественников, проживающих за рубежом. Геополитически же китайская стратегия «мягкой силы» ориентирована на развитие отношений со своими ближайшими соседями и создание вокруг Китая своеобразного пояса безопасности.

Доказано, что современный Китай стремится заявить о себе как новый центр «мягкой силы», создание которой является частью целенаправленной долгосрочной политики государства. Это сопровождается активным обращением идеологов КНР к традиционному культурному наследию страны и опорой нового внешнеполитического курса на консервативные ценности конфуцианства, которое для Китая является своеобразным цивилизационным кодом, детерминирующим все стороны социальной жизни.

Ключевые слова: внешняя политика Китая, период «реформ и открытости», конфуцианские ценности, «мягкая сила», экспорт культуры и образования.

УДК 327(73+470+571+510)

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2020-11-7>

Mykola Fesenko

THE DANGER OF CONFRONTATION BETWEEN THE UNITED STATES AND CHINA IN THE NEW COLD WAR

The article analyzes the risks to global security in the face of confrontation, as well as the struggle for world leadership in the United States and China. It is shown that the confrontation and deepening of contradictions between the United States and the People's Republic of China can lead to a nuclear war. However, many researchers also believe that the image of the Chinese threat is now heavily exaggerated and based on the misunderstanding of China's intentions. In general, expert and analytical centers are encouraged to start technological cooperation with China, rather than exacerbate confrontation. Therefore, on this day there is no clear answer to the question of whether the PRC really threatens US leadership in the framework of the emerging world order. On the contrary, among scholars, politicians and experts one can see the split that is growing in relation to this problem. Despite the opposite view on the ambitions of the People's Republic of China to represent serious US competition in all areas, rivalry between countries of the so-called "Group Two" ("G-2") in the coming years will intensify and more and more to put global security policy tasks.

China will be able to pursue a more independent policy than the United States only if it bypasses them in the areas of armaments and high technology. However, it is here that American leadership will remain undisputed for a long time to come. However, many analysts predict China's world leadership in the next decade or decades, as it may soon surpass the United States in economic terms. However, being the greatest does not mean being the first one. In addition to being the world's second largest economy, China is still a long way from taking the lead or competing in other areas (military-strategic, technological, social, etc.).

It has been proved that the optimal choice for China will not be the desire to forcibly introduce its regional, not to mention global, unipolarity, but to actively enter the multipolar world as a major independent center of power.

Keywords: *US, PRC, security, Cold War, confrontation, nuclear war, RF.*

Nowadays, the analysis of the new Cold War remains a topical issue in the scientific and expert community. Unlike the first Cold War, in which two formation blocs opposed each other - the capitalist and the socialist one, today we are talking about different formats of confrontation, not only between Russia and the United States, but also between the United States and China. This fact makes the new Cold War more many-sided, contradictory and dangerous for world security and stability, given the latest scientific, technical and information technologies. Given all the circumstances, we consider it necessary to analyze the less studied format of confrontation in the Cold War between the United States and China.

An important place in the struggle of the United States and China for leadership is occupied by security aspects. In this context, it should be noted that the economic and technological dominance of the United States is supported by enormous military potential. After the collapse of the bipolar system, the United States did not weaken its power positions and did not reduce defense spending, but rather accelerated the modernization of its military arsenal. This is justified both by the need for the latest

defense orders for concerns, companies specializing in the production of weapons, and the need to finance new technical developments, the economic benefits of which support the US economy.

Thus, among the countries that will eventually be able to overtake the United States in the military sphere, the American leadership singles out China. It is stated that the country's military budget is constantly and dynamically growing, and the People's Liberation Army of China can become an armed force that will meet all modern requirements. In this regard, the modern concept of China's national security is of high interest. Its provisions are set out in such program documents as the decisions of the congresses of the Communist Party, the resolutions of the plenums and the Central Military Commission of the CPC Central Committee, as well as in the documents of the Central Military Council and the State Council. The main provisions on this topic in an open official interpretation are presented to the general public in the White Paper "National Defense of the People's Republic of China", which is updated regularly [1; 2].

The main principle of China's national security strategy is self-reliance, which is interpreted as "using all available opportunities in the country to protect national interests, pursue an independent foreign policy, non-participation in military-political blocs and refusal to join alliances with major powers, and counteracting US hegemony". According to the Chinese leadership, national security directly depends on the power of the state. Its main components are economics, science and technology, domestic political stability and military power [1; 2].

In this context, the position of the Ukrainian scientist, Professor S. Shergin, is interesting, who is convinced that the scale and multifactorial nature of globalization give grounds to interpret it as an objective process of restructuring and qualitative development of the international space. With the redistribution of spheres of global influence, the main opponent of the United States, China, has already created new institutional structures beyond American reach – the Shanghai Cooperation Organization (SCO). In the competition for access to the planet's resources, China has significantly expanded the boundaries of its economic expansion. Thus, the total competition of the globalization era continues. Its main participants are, on the one hand, the "Group of Seven", and on the other – the countries of the world periphery, which continue to implement the opposite geopolitical goals [3, c. 42-46].

Professor of Political Science and International Relations, director of the Institute for Security and Conflict Studies at the Eliot School of International Relations at George Washington University, Charles Glaser, notes that a country's behavior as a superpower and whether its actions and those of other players lead to conflict is determined by general schemes of international policy, and specific factors. A broader consideration of the conditions under which a change of world leader can lead to conflict is beyond the attention of international relations theorists, who have something to add to this discussion [4].

The danger of overestimating security threats in the nuclear field is much greater. The Obama administration's "Nuclear Strategy 2010" states that "United States and China's Asian neighbors are concerned about Beijing's current efforts to modernize its military, including the quantitative and qualitative modernization of its nuclear arsenal". However, the document does not explain the dangers of China's military modernization. No projected nuclear modernization in the bright future will allow China to destroy most of America's nuclear forces and undermine its ability to strike a large-scale retaliatory strike. The greatest thing that can be achieved with such modernization is to deprive the United States of a serious nuclear advantage, as China will gain more significant and capable forces and thus reduce America's ability to threaten it with nuclear escalation in the event of a major crisis.

The nuclear strategy states that the United States "must continue to maintain stable strategic relations with Russia and China", but China has always lacked the kind of force that provides stability by American standards. If the United States decides that its security requires maintaining a nuclear advantage over China, the United States will have to invest in weapons designed to destroy China's new nuclear force. Such efforts would be in line with the American nuclear strategy of the Cold War period, when special emphasis was placed on the ability to destroy the Soviet nuclear arsenal. Now the arms race of this kind is even less appropriate than then. The United States will be able to maintain significant deterrence, even if China modernizes its forces, and an aggressive nuclear policy harms the country's security, giving Beijing a signal of US hostility and thus increasing China's insecurity.

Undoubtedly, China's build-up of conventional and nuclear weapons will limit some of the capabilities of the United States that it would prefer to maintain. But the United States should not rush to conclusions and see this build-up of hostility. On the contrary, it should be understood that this is the natural desire of China for security [4].

In short, the rise of China may be peaceful, but such an outcome is by no means guaranteed. Contrary to the standard arguments of realism, the pressure of the international system will not push the United States and China into conflict. Nuclear weapons, a geographical barrier in the form of the Pacific Ocean and political relations, which are currently at a fairly good level, should help both countries to ensure a high level of security and avoid militarization, which could lead to serious misunderstandings. The U.S. commitment to protect allies in Northeast Asia complicates matters somewhat, but there is a reason to believe that the United States will be able to extend deterrence to Japan and South Korea, its most important partners in the region. The challenge for the United States is to adjust its policies in situations where non-vital interests may cause problems related to China's growing power and military capabilities.

With all the caveats, China, in principle, has sufficient resources for large-scale military construction. As the experience of the Soviet "superpower" and of China itself shows, the low overall efficiency of the economy and the low standard of living

of the population do not exclude the priority of mass contributions to the building of armaments and armed forces. The accumulated potential allows China to deploy military programs, and those that are projected not only on geographically close areas, but also on a global level, including in the nuclear missile sphere. Of course, to reach the “supranational” level of China’s military power requires a radical modernization of the armed forces based on a strong socio-economic base within the country. And it will take more than a decade. In the meantime, we state that China has no guarantee of reliable internal stability.

Many American researchers are wary of China, which has probably survived since the Korean and Vietnam Wars. Brzezinski sees the future as follows: “Both the pace of China’s economic development and the scale of foreign investment in China – both among the highest in the world - provide a statistical basis for predicting that in about two decades China will become a world power equal to the United States and Europe... So far, China can significantly outpace Japan in terms of GDP. Economic impetus will allow China to reach a level of military power that will become a threat to all its neighbors, perhaps even to geographically more distant opponents of China’s hopes... Greater China will become not only the dominant power of the Far East, but also the world’s first power rank” [5, c. 190].

Henry Kissinger offers a more balanced forecast: “The large Chinese market, backed by China’s military power, which is growing in the hands of skilled and determined leaders, will provide an opportunity for growing political influence. However, this does not mean that China will really seek hegemony or that American policy will lose its ability to influence evolution in Asia... For the first time in history, China is connected to the world economy and the global international system. First of all, to address the policy of confrontation, it is necessary to give a chance to relations that are based on cooperation... American policy should not exclude the possibility of a political relationship with Beijing. Both sides have an interest in avoiding war in Asia, and China’s disputes with some of its neighbors are likely to be more serious than its disputes with the United States. In addition, in the near future, China will not have enough military power to pursue a hegemonic policy. Given all this, it is advisable to try to resolve the contradictions where possible, and where it is impossible to mitigate them” [6].

The famous American researcher M. Lind drew attention to an important notable circumstance. It is that during the bipolar confrontation, the USSR was a military, not a commercial, adversary of the United States, and Japan was a commercial, not a military adversary. During the Second Cold War, China became both a military and a commercial adversary of the United States. That is why the United States needs to abandon its established principle of the division of geopolitics and geoeconomics and adopt the classic practice of great powers, in which the armed forces, diplomacy and trade are seen as three tools of a single strategy that work together. Instead of allowing countries with state capitalism like China to restructure the US economy to serve their own purposes, the US should develop its own industrial strategy. In other

words, the United States needs to return to a time-tested and successful Hamiltonian industrial strategy, which is to use all available means – tariffs, subsidies, public procurement, tax breaks, and loans to countries that buy US-made goods to ensure that the strategic industries needed to maintain US military power have been established in or remain in the United States [7].

In the framework of Made in China 2025 initiative, the Chinese government has announced its commitment to China's leadership in ten key areas, including advanced information technology, aviation, pharmaceuticals, railways, and so on. This should be a turning point for the United States, prompting Americans to identify and promote not specific companies but entire dual-purpose industries that are important for both military and civilian commerce.

At present, China's GDP can be seen as an indicator of potential military power. And although China's per capita GDP is still significantly below that of developed countries, China has already overtaken the United States in terms of purchasing power parity, becoming the world's largest economy. Judging by the market exchange rate, China has the opportunity to overtake the United States by 2030. According to the European Commission, in 2050 China will account for 28% of global GDP, while the US will account for about 16%, the EU – 15% , India – 8%, Japan – 5%. China's state-owned enterprise sector has already caught up with Japan's economy. In the United States and China, which will remain the most influential participants in international relations for a long time, there will be no choice but to work out the principles of what was called "peaceful coexistence" during the First Cold War. There are very few examples in history of deep and warm peace between independent great powers. But the "cold peace", as in the 1990s, or temporary detente, as in the 1970-s is a very realistic goal [7].

Another, no less famous American political scientist, R. Kaplan, is convinced that the new Cold War with China, which has every chance of becoming "hot", will be much more dangerous than the Cold War between the United States and the Soviet Union. According to R. Kaplan, China will be a more formidable enemy than the Soviet Union once was, and the wars of the future will be naval. The onset of the new Cold War is evidenced by constant, endless hacking attacks by the Chinese, who broke the technical documentation for the maintenance and repair of American warships, lists of Pentagon workers, and so on. Thus, the new Cold War is a war "by other means". According to R. Kaplan, "this situation will continue for decades and will only worsen regardless of a trade agreement concluded between the smiling presidents of the United States and China, and through which financial markets instantly soar. The new Cold War is permanent because of many factors that generals and strategists understand, but many prefer to object. And because US-China relations are the most important in the world, the Cold War between them becomes a negative organizing principle of geopolitics" [8].

In general, there are obvious and fundamental differences between the United States and China. China seeks to oust the US Navy and Air Force from the western

Pacific (from the South and East China Seas), and the US military is determined to stay there. From China's point of view, his aspiration is quite logical. The Chinese perceive the South China Sea in the same way as American strategists perceived the Caribbean basin in the nineteenth century. and in the early XX century. In China, the sea is considered the most important extension of its continental land into the ocean, control over which allows them to advance their fleet and navy further into the Pacific and Indian Oceans, as well as control Taiwan. This can be compared to how domination of the Caribbean allowed the United States to exercise strategic control in the Western Hemisphere and thus influence the balance of power in the Eastern Hemisphere during the two world wars and the Cold War. For the United States, a world power, it all started in the Caribbean, and for China, it all starts in the South China Sea. Today, the threat from China has a much greater impact on the US Department of Defense and is more motivating to action than the threat from Russia. China's leadership believes that China, with its agility, a growing technological power, and unfettered by the slowness and bureaucratic control of the United States itself, will catch up and possibly surpass the United States in 5G networks and digital combat systems. China is a new threat with which the US military today compares its strengths and capabilities [8].

R. Kaplan also highlights the ideological aspect of the new Cold War between the United States and China. For several decades, China's rapid development was perceived positively in the United States, and the relatively educated authoritarianism of Deng Xiaoping and his successors were tolerated there, especially by the American business community. But under Xi Jinping, China went from soft authoritarianism to hard authoritarianism. Instead of a collegial group of non-charismatic technocrats, limited in their actions by the need to retire, today there is a lifelong president with a cult of personality. It controls opinions and restricts intellectual freedom through digital means, including through face recognition and tracking the searches of its citizens on the Internet. This is taking on a rather sinister form and is increasingly disliked by American leaders of both parties. It is also a regime that in recent years has thrown almost a million of ethnic Uighur Muslims into concentration camps. The philosophical difference between the American and Chinese systems is as vast as the gap between American democracy and Soviet communism. It should also be borne in mind that technology does not alleviate this conflict, but serves as an incentive for it. Because the United States and China now live in the same digital ecosystem, for the first time in history, wars of "implementation" are possible when "borders are measured in thousands of miles and one mouse click, China can invade American commercial and military computer networks in the same way as the United States can invade the Chinese" [8].

European experts, analysts and political scientists, as well as their American counterparts, are convinced that in the context of the new Cold War, China is much more dangerous than Russia. German researcher of the new Cold War R. Herzinger believes that while Russia openly challenges the West with its military aggression in

Ukraine, brutal participation in the Syrian war and cyberattacks on Western democracies, China is expanding its influence in the world by more subtle methods. If the Putin regime behaves on the world stage like an elephant in a crockery shop, then China is approaching the levers of power in the world rather on its back. For a long time, this gave the illusion that China was a more acceptable antithesis of the West in the long run. And not just because China's economy is the second largest in the world, while Russia's economic potential is somewhere at the level of South Korea. Due to its more homogeneous system of power from an ideological and organizational point of view, China is better prepared to join the world's leading powers than Russia, whose neo-imperialist ambitions are an aggressive defense for fear of death and disintegration.

While the United States is gradually losing its leading position in the contemporary system of international relations under Trump's presidency, China's leadership is increasingly asserting its claims to world leadership. At the same time, contrary to the long-awaited hope in the West that China's exceptional economic growth will sooner or later lead to the liberalization of its political system, it is "increasingly tightening ideological motives". This re-ideologisation is accompanied by the unprecedented armament of the country and the systematic expansion of the electronic system of total surveillance of its own population, which is complemented by a set of penalties for misconduct. Recently, the Chinese leadership has repeatedly stated that it is inclined to the Chinese model of socialism, reaffirms its Marxist roots, and considers it necessary to have comprehensive control over all spheres of the economy and social life. All this leaves no doubt that the Chinese "new campaign for the revival of a great nation" includes the development of a comprehensive social model, the opposite of Western democracy [9].

R. Herzinger rightly believes that with the help of his project "New Silk Road" China, investing hundreds of millions of dollars, expands its influence in the world. At the heart of this project is a network of transport routes in Europe and Asia, for the expansion of which China provides loans, making recipient countries dependent on it. China has been operating in Africa in a similarly successful way for a long time, seizing raw materials and land in many countries of the continent in exchange for cheap loans and free construction projects. Despotic African regimes are very fond of this option of economic aid, as China does not associate it with such annoying demands as respect for human rights or the fight against corruption. Xi Jinping's stated goal of returning China to its rightful place in the world shows that the Chinese regime sees its own socio-political system as a model for all mankind. The Chinese mixture of socialist retro theory and extreme nationalism is inspired by its claim to cultural superiority, based on the glorification of China as a civilization that has many millennia and surpasses everything around it.

According to Herzinger, the idea among some German politicians that China is a potential partner of Europe in defending "multilateralism" against Trump's nationalist course "America above all else" seems criminally naive against this

background. When the Chinese leadership promotes a “multipolar world order”, it does not in any way imply a law-based system of peaceful, equal cooperation. It implies the elimination of the international order, built on the principles of the rule of law and respect for human rights [9].

Another European researcher from Denmark, L. Erslev Andersen, rightly argues that China seeks to become a global superpower at the expense of the United States. Exactly a year after the Trump administration announced its national security strategy, in which China and Russia were identified as the greatest strategic threat to the United States, in December 2018, the US Department of Defense published a report on the growth of China’s military capabilities. Analysts and think tanks regularly send comments and reports around the world portraying China as a new world power that threatens the United States economically, technologically, and militarily and forces them to defend themselves. In particular, Vice President M. Pence constantly calls China a strategic threat. He is supported by the former Danish Minister of Education and Research, S. Pinn, who describes China as an “evil empire”.

Along with the United States, China has made significant strides in the development of artificial intelligence, advanced surveillance technology, and machine learning, which allows computers to learn on their own without special human programming. China uses advanced IT technologies to track its citizens, as well as to control and suppress the Muslim Uighur population in Xinjiang Province, which borders Pakistan and Afghanistan. It is in Pakistan that China is investing heavily in President Xi’s prestigious project, the so-called “New Silk Road Project”, but the plan has already begun to materialize in many parts of the world. By investing in major infrastructure projects, China is expanding its economy, providing itself with important resources and, according to President Xi, contributing to the economic development and prosperity of developing countries. The United States accuses China of wish to control partner countries by making them financially dependent and exporting advanced control technologies. In this context, it should be noted that human rights organizations support these allegations [10].

In the context of scientific and technological leadership and rivalry between the United States and China, we note that the space race between China and the United States will be significantly different from the original of the Cold War. China’s space program is as commercially oriented as NASA’s, giving the new space race an economic dimension that never existed before. The military aspect of the Sino-US space race is also different, as the focus now is on protecting and attacking satellite communications systems, rather than fighting intercontinental ballistic missiles. But this state of affairs can change quickly. On January 3, 2019, the Chinese National Space Administration landed a lunar launcher on the other side of the moon. This is an outstanding technical achievement, which became possible only due to the fact that China has already managed to launch a halo-orbit beyond the Moon at a distance of 64 thousand kilometers satellite-repeater. This satellite can transmit signals from

the Earth to the research apparatus and back, which solved the problem of communication, which is that direct communication with the other side of the Moon was impossible [11].

However, it should be noted that China joined the space race quite late, but today China is, without a doubt, the second space power. Therefore, strategy experts earnestly affirm that the second space race has begun, something similar to the first one, which was conducted from the 1950s to the 1980s by the United States and the Soviet Union. However, the closer we begin to look at the details, the less similarities we will find between today's Sino-American and Soviet-American rivalries of the age of bipolar confrontation. Chinese leaders have consistently stated that their space program shows the strength of China's national culture, not the benefits of socialism.

The space race of the 2010s is distinguished by the fact that the Chinese program has the same commercial orientation on the NASA program. It has already created a satellite-based global positioning system, which has become an alternative to older American, Russian and European navigation systems. Today, it generates annual revenue of 30 billion dollars. Chinese engineers have been working to generate solar energy in space since the early 1990s. Scientists from the Chinese Academy of Space Technology say that by 2035 they will build a solar power plant between the Earth and the Moon with a capacity of 100 megawatts. This station will be one kilometer in size and will weigh 10,000 tons (25 times more than the International Space Station, which is now the largest artificial object in orbit). Scientists believe that by 2050 the station will start operating, and this will be a revolution in global energy. In the Soviet space program, little posed such a threat to US strategic positions as China's current ambitions.

In the military-strategic context for the United States, China and Russia, space is of military interest mainly because they intend to protect their satellite communications systems and threaten each other's communications systems, but not because of their desire to launch intercontinental ballistic missiles. The US space command, which became an independent military command at the end of 2018, certainly sees this as its main task. In 2007, China caused widespread outrage when it demonstrated the ability, like Russia and the United States, to shoot down satellites with its missiles. In 2016, China launched a spacecraft into orbit with a robotic manipulator arm, ostensibly to remove dangerous fragments of space debris. However, military analysts fear that the real purpose of the launch is to capture American satellites instead of blowing them up and creating new garbage that will pose an additional danger to all. In the space race, China has managed to pose a very serious challenge to US global leadership. However, it cannot be assumed that the new space race between China and the United States will be a simple repetition of the old Soviet-American space race [11].

British researcher I. Stelzer notes that President D. Trump realizes that China is at war to oust the United States from the Asia-Pacific region and take away from the United States the status of the world's leading military and economic power. Trump

has finally acknowledged that he is not the only one world leader who plans to “make America great” again. Xi Jinping, China’s lifelong leader, has set the same goal. Xi’s plan to restore China’s greatness, dubbed “Made in China 2025”, is more comprehensive, and the tools he has chosen to implement the plan are more effective than the tariffs that Trump has imposed on Chinese products. To the theft of American intellectual property, according to the US trade mission, its volume is 250-600 billion dollars annually, and to the requirement that American companies seeking to enter the Chinese market to transfer their intellectual property to the Chinese, Xi adds subsidies some promising industries. This guarantees China leadership in important sectors, and the funds received from them will be spent on strengthening its army. In this context, we will add that with its One Belt, One Road initiative, China will gain priority access to the markets of more than 70 countries in Asia, Africa and Europe, not to mention the impact on their economy and foreign policy [12].

Recognizing that he would have to run his country in a new Cold War, not just a trade war with China, Trump sent his national security adviser, J. Bolton, to Russia in the fall of 2018 to announce the United States’ withdrawal from the Treaty. on the elimination of medium-range and short-range missiles, which prevents the United States from expanding its nuclear arsenal. This agreement was extremely useful when the geopolitical struggle for supremacy was waged only by R. Reagan and M. Gorbachev. China was too weak to sign that agreement, and its violator, Vladimir Putin, had not yet come to power. However, today Trump has decided that the United States should release itself from its obligations to rebuild its nuclear arsenal and prevent China from ousting the United States from the Asia-Pacific region.

The transformation of the trade war into a new Cold War has several important potential implications for some aspects of US foreign policy. Tariffs are no longer just tactical and temporary weapons designed to force the Chinese leader to sit down at the negotiating table, accept more American exports and restrict Chinese exports. Tariffs remain just one tool in the Cold War, which will last a very long time. Its consequences will include: rising prices for consumer goods; costs that will result from disruptions in supply chains passing through China and that will result in additional price pressure; pressure on the Federal Reserve, which will be forced to raise key rates to hamper these costs and rising prices will provoke excessive inflationary risks; strengthening the dollar in response to a key rate hike that will force emerging markets to finance their interest payments on dollar debt and purchase oil for dollars [12].

In this regard, China has recently carried out cyberattacks against corporations, including defense contractors. The U.S. government is also a frequent target, and China launched a cyber attack on a naval college back in 2006. The White House published a new national cyber strategy in 2018, saying the United States would respond to all confirmed cyberattacks. The US administration believes that this is a reasonable deterrent and that the administration will continue to prevent provocations from China by taking appropriate measures. The success of the United States in the

development of artificial intelligence will give an advantage in both digital and kinetic warfare in the coming years. Artificial intelligence will soon allow unmanned military platforms to work against the enemy without direct human control. You can imagine a flock of small submarines that can communicate with each other and sink enemy ships. Increased emphasis on artificial intelligence will ensure continued US military and naval dominance, despite the accelerating pace of Chinese militarization. This dominance can be exacerbated by the removal of bureaucratic obstacles in the Ministry of Defense that slow down the introduction of new technologies [13].

As for the United States' closest allies, Taiwan, a strong opponent of China's claims to territory, should be singled out. The Trump administration approved the double sale of weapons to Taipei in June 2018 and should expand cooperation with the Taiwanese armed forces. The United States and Taiwan need to establish friendly relations through meetings between high-ranking diplomats and military officers, as well as a warm welcome from naval ships in their ports. The United States should also provide support for Taiwan's new submarine program. Taiwan's stronger defenses, especially against blockades or naval attacks, could reduce China's chances of seizing the island by force.

Another priority is to pay more attention to Japan's security. President Trump's strong relationship with Prime Minister Shinzo Abe should lead to closer cooperation at sea. Japan has already begun to actively improve its defense capabilities, and the United States must help develop it by expanding arms supplies. By cooperating with Taiwan, Japan's armed forces could become a single center of command and control that will monitor the coastal waters of both countries. Finally, the United States needs to strengthen its naval presence on Australia's north coast. China must understand that the US allies will strongly deny any attempt to control the straits through the archipelagos between the Indian and Pacific Oceans [13].

However, despite US attempts to oppose China's leadership in the world, there is a view that China still lacks the strength to participate in the new Cold War. When the Soviet Union ceased to exist in 1991, the Chinese Communist Party became seriously concerned with finding an answer to the question of why this happened. State think tanks, which were entrusted with this task, blamed Mikhail Gorbachev. The Communist Party of China (CCP) has no doubt memorized the first major lesson in the collapse of the Soviet Union. It is that strong economic performance is critical to maintaining political legitimacy. The CCP's focus on stimulating GDP growth over the past few decades has led to an "economic miracle": nominal per capita income has soared from 333 dollars. US in 1991 to 7329 dollars. USA in 2018. This is the main and most important reason why the CCP retains power. But the policy that led to the weakening of the economy was barely the only mistake of the Soviet leadership. In addition, the country was embroiled in a costly arms race with the United States that was impossible to win, and fell victim to imperial overstrain, squandering money and resources in favor of regimes that were of little strategic importance and a long history of chronically poor economic governance. Now that

China is entering a new Cold War with the United States, the Chinese Communist Party seems to risk repeating the same catastrophic mistakes.

At first glance, it may seem that China is not really participating in the arms race with the United States. The fact is that China's official defense budget for 2018 is about 175 billion dollars. And is only a quarter of the 700 billion dollars US military budget approved by Congress. USA. However, China's real military spending is estimated to be much higher than its official budget. According to the Stockholm Institute for Peace Studies, in 2018 China spent about 228 billion dollars on the army. US, which is about 50% more than the official figure of 151 billion dollars. One way or another, the problem is not in itself the amount of money China spends on armaments, but in the constant growth of military spending, which means that the country is preparing to enter a long-term race for depletion with the United States. Meanwhile, China's economy is not prepared to produce the resources needed to maintain spending at the level required to win on this front.

If China had a sustainable model of economic growth that supports a highly efficient economy, then it could afford a moderate arms race with the United States. But it has none of that, and at the macro level, China's economic growth is likely to continue to slow. This is due to the rapid aging of the population, high levels of debt, imbalances in loan repayment, as well as the escalation of the trade war launched by the United States. All this will deplete the CCP's limited resources. For example, as the demographic burden of the pension increases, the cost of health care and pensions will increase. In addition, although the Chinese economy may be much more efficient than the Soviet economy, it is far less efficient than the US economy. The main reason for this is to maintain the role of Chinese state-owned enterprises, which absorb half of the total amount of bank loans in the country, although their contribution to value creation and employment is only 20%. Important is the fact that the Chinese leadership was unable to adequately assess: the need to avoid imperial overstrain. About ten years ago, when a huge foreign trade surplus created a surplus of hard currency in the country, the Chinese government began to make expensive commitments abroad and subsidize parasitic "allies".

In view of the above, the American researcher M. Lind believes that in the fight against China, geopolitics and geoeconomics must merge. Today, the United States is taking part in an arms race with China and Russia, which is gaining momentum. In Ukraine and Syria, the United States and Russia are waging indirect wars, although in Syria they occasionally cooperate with each other to eradicate ISIS. The Great Wall of China, which consists of enlarged and fortified islands in the South China Sea, as well as the challenge of China's territorial claims in the form of maritime freedom exercises conducted by the United States with its regional allies, evokes the image of an iron the veil that divided Europe during the Cold War and regularly provoked crises around divided Berlin.

Today, e-warfare tools have added a new component to the Cold War-familiar tools of espionage, sabotage, and propaganda. The Trump administration has

launched a trade war against China, motivated by complaints about forced technology transfer and mercantilist trade practices, but which is actually based on fear of China, which is evolving from a developing country into a high-tech superpower.

Now the most pressing question is what is the path of further development of the United States in the Cold War with China. In the current Second Cold War, as in the First Cold War, there are four basic strategic options: rollback, deterrence, detente policies, and pacification policies. American leaders of the First Cold War rejected both the policy of appeasement and any reckless attempts to “roll back” Soviet influence in Eastern Europe, which threatened direct war, and opted for either a policy of deterring, blocking, or substantially raising the price of enemy attempts to expand its influence, or truce, which took the form of a policy of detente [7].

Tactical appeasement can sometimes be helpful, but the great strategy of appeasement is to return the United States to North America and transfer the rest of the world to the great Eurasian powers against the interests of the United States. The United States was able to win the world wars and the Cold War only through alliances with the great powers of the Old World, alliances that became possible only through US domination at sea, in the air and in space. The United States needs to retain its allies in Eurasia and other regions outside of North America, and the richer, more influential, and populated the allies, the better. The “rollback” option is not suitable in the context of the Second Cold War. China is unlikely to give up the positions it managed to capture in the South China Sea.

Thus, we note the escalation of geopolitical and geoeconomic confrontation between the United States and China, which according to many analysts could lead to nuclear war. However, many researchers also believe that the image of the Chinese threat is now greatly exaggerated and based on a misunderstanding of China’s intentions. In general, US think tanks recommend starting technological cooperation with China, rather than exacerbating the confrontation. Therefore, to date, there is no clear answer to the question of whether China really threatens US leadership in the emerging world order. On the contrary, there is a growing rift among researchers, politicians and experts towards this issue.

Despite opposing views on China’s ambitions for world leadership, in the coming years the rivalry between the countries of the so-called “Group of Two” (“G-2”) will intensify and increasingly set global challenges in the field of security policy. Global climate change and mineral depletion amid a demographic boom – in two years China’s population is increasing by Ukraine’s population will strengthen China’s foreign policy, which will pursue expansionist goals aimed at expanding its influence in the world and capturing new suitable territories for its population.

The relationship between cooperation and hostility between China and the United States may change. However, today, we believe that even with the most serious escalation, Sino-US disputes will not grow into a new global bipolarity. This will not happen in the event of a clash between the two states (which is unlikely, but not completely ruled out), if totalitarian tendencies prevail in Chinese politics. Under

such conditions, a more or less broad anti-Chinese coalition of democracies, led by the United States, is likely to emerge, to which China will not be able to oppose a military alliance comparable in strength and cohesion.

China will be able to pursue a more independent policy than the United States only if it bypasses them in the areas of armaments and high technology. However, it is here that American leadership will remain undisputed for a long time to come. However, many analysts predict China's world leadership in the next decade or decades, as it may soon surpass the United States in economic terms. However, being the greatest does not mean being the first one. In addition to being the world's second largest economy, China is still a long way from taking the lead or competing in other areas (military-strategic, technological, social, etc.).

Obviously, absolute figures do not give an idea of the relative importance of Chinese economic growth. Due to its huge population, China cannot be considered one of the leading countries with per capita income. Regulating excessive population growth remains an important issue. Reform of the unprofitable public sector has not been completed, the budget deficit is growing, the infrastructure does not meet the requirements of economic development, unemployment is not falling, the gap between the rapidly developing coastal zones and the backward deep provinces is growing. High economic growth threatens its overheating. China is still a developing country, far behind the most developed countries.

Thus, it is safe to assume that at least until the middle of the century, the best choice for China would not be to forcibly impose its regional, let alone global, unipolarity, but to actively enter the multipolar world as a major independent center of power. In this way, as noted, temporary deviations of Chinese policy to confrontational positions in case of complication of the situation inside the country or aggravation of the situation in the region (for example, in the area of Taiwan or on the Korean Peninsula) are not excluded. Yet the main focus is likely to be on transforming China into a major pole power capable of playing an important role in East Asia, and throughout the Asia-Pacific region, and then possibly in global international affairs.

Bibliography

1. Hartnett D.M. China's 2012 Defense White Paper. [Електронний ресурс]. CNA China Studies. – Режим доступу: <http://www.cna.org/research/2013/chinas-2012-defense-white-paper>
2. Chinese Military Power [Електронний ресурс] Council on foreign relations. – 2013. – Режим доступу: <http://www.cfr.org/china/chinese-military-power/p5985>
3. Шергін С.О. Парадокси і проблеми глобалізації // Зовнішні Справи. – 2008. – Травень. – С. 42-46.
4. Глейзер Ч. Приведет ли подъем Китая к войне? [Електронний ресурс]. Globalaffairs. – 11 июня 2011. – Режим доступу: <http://www.globalaffairs.ru/print/number/Privedet-li-podem-Kitaya-k-voine-15223>
5. Бжезинский З. Великая шахматная доска. – М. : Международные отношения, 1998. – 256 с.
6. Киссинджер Г. Незнакомый нам мир // Ньюсуик. – 1997. – 27 января.

7. Lind M. Cold War II. In the Contest with China, Geopolitics and Geo-economics Must be One [Електронний ресурс] // National review. – May 28, 2018. – Режим доступу: <https://www.nationalreview.com/magazine/2018/05/28/us-china-relations-cold-war-ii/>
8. Kaplan D. A New Cold War Has Begun [Електронний ресурс] // Foreign Policy. – January 7, 2019. – Режим доступу: <https://foreignpolicy.com/2019/01/07/a-new-cold-war-has-begun/>
9. Herzinger R. Warum China noch viel gefährlicher als Russland ist [Електронний ресурс] // Die Welt. – 01.02.2019. – Режим доступу: <https://www.welt.de/wirtschaft/plus188051327/China-Pekings-gefaehrliche-Alternative-zur-Demokratie.html>
10. Andersen L.E. Kan den kolde krig mellem USA og Kina blive varm? [Електронний ресурс] // Jyllands-Posten. – 27.01.2019. – Режим доступу: <https://jyllands-posten.dk/debat/international/ECE11146076/kan-den-kolde-krig-mellem-usa-og-kina-blive-varm/>
11. Fields J. A nuclear treaty between Russia and the US is falling apart – can it be saved? [Електронний ресурс] // The Conversation. – February 5, 2019. – Режим доступу: <https://theconversation.com/a-nuclear-treaty-between-russia-and-the-us-is-falling-apart-can-it-be-saved-111024>
12. Stelzer I. A new cold war with China [Електронний ресурс] // The Times. – October 2, 2018. – Режим доступу: <https://www.thetimes.co.uk/article/irwin-stelzer-a-new-cold-war-with-china-rnhrc2wf>
13. Cropsy S. How to Win a Cold War With Beijing [Електронний ресурс] // The Wall Street Journal. – October 25, 2018. – Режим доступу: <https://www.wsj.com/articles/how-to-win-a-cold-war-with-beijing-1540507833>
14. Китай проигрывает новую Холодную войну [Електронний ресурс] // 7 дней. – 09.07.2018. – Режим доступу: <https://7days.us/kitaj-proigryvaet-novuu-holodnuu-voynu>

References

1. Daniel, M. Hartnett, D.M. (2013). *China's 2012 Defense* [Online]. CNA China Studies. Available from: <https://www.cna.org/research/2013/chinas-2012-defense-white-paper> [In English].
2. Chinese Military Power (2013). *Council on foreign relations* [Online]. Available from: <http://www.cfr.org/china/chinese-military-power/p5985> [In English].
3. Shergin, S. (2008). Paradoxy i` problemi globali`zatsi`yi [Paradoxes and problems of globalization]. *Zovni`shni` Spravi* [Foreign Affairs], 5, pp. 42-46. [In Ukrainian].
4. Glejzer, Ch. (2011) Privedet li pod'em Kitaya k vojne? [Will the rise of China lead to war?] *Globalaffairs*. – 11 iyunya 2011. [Online]. Available from: <http://www.globalaffairs.ru/print/number/Privedet-li-podem-Kitaya-k-voine-15223> [In Russian].
5. Bzhezinskij, Z. (1998). *Velikaya shakhmatnaya doska* [Great Chess Board]. Moskva: Mezhdunarodny`e otnosheniya. [In Russian].
6. Kissindzher, G. (January 27, 1997). Neznakomy`j nam mir [Unfamiliar world]. *N`yusuik* [Newsweek], 27 jan. [In Russian].
7. Lind, M. (May 28, 2018). Cold War II. In the Contest with China, Geopolitics and Geo-economics Must be One [Online]. *National review*. Available from: <https://www.nationalreview.com/magazine/2018/05/28/us-china-relations-cold-war-ii/> [In English].
8. Kaplan, D.A (January 7, 2019) New Cold War Has Begun [Online]. *Foreign Policy*. Available from: <https://foreignpolicy.com/2019/01/07/a-new-cold-war-has-begun/> [In English].
9. Herzinger, R. (01.02.2019). Warum China noch viel gefährlicher als Russland ist [Online]. *Die Welt*. Available from: <https://www.welt.de/wirtschaft/plus188051327/China-Pekings-gefaehrliche-Alternative-zur-Demokratie.html> [In German].
10. Andersen, L.E. (27.01.2019). Kan den kolde krig mellem USA og Kina blive varm? [Online]. *Jyllands-Posten*. Available from: <https://jyllands-posten.dk/debat/international/ECE11146076/kan-den-kolde-krig-mellem-usa-og-kina-blive-varm/> [In German]

11. Fields, J.A (February 5, 2019). Nuclear treaty between Russia and the US is falling apart – can it be saved? [Online]. *The Conversation*. Available from: <https://theconversation.com/a-nuclear-treaty-between-russia-and-the-us-is-falling-apart-can-it-be-saved-111024> [In English].
12. Stelzer, I. (October 2, 2018) A new cold war with China [Online]. *The Times*. Available from: <https://www.thetimes.co.uk/article/irwin-stelzer-a-new-cold-war-with-china-rmhnc2wf> [In English].
13. Cropsey, S. (October 25, 2018) How to Win a Cold War With Beijing [Online]. *The Wall Street Journal*. Available from: <https://www.wsj.com/articles/how-to-win-a-cold-war-with-beijing-1540507833> [In English].
14. Китай проигрывает новую Холодную войну [China loses new Cold War] (09.07.2018) [Online]. *7 дnej*. Available from: <https://7days.us/kitaj-proigryvaet-novuu-holodnuu-voynu> [In Russian].

Фесенко М.В. Небезпека протистояння США і КНР в новій холодній війні.

У статті проаналізовано ризики світовій безпеці в умовах протистояння, а також боротьби за світове лідерство, США та КНР. Показано, що протистояння та поглиблення протиріч між США і КНР може привести до ядерної війни. Однак багато дослідників також вважають, що образ китайської загрози нині сильно перебільшений і заснований на неправильному розумінні намірів Китаю. В цілому експертно-аналітичними центрами рекомендується почати технологічне співробітництво з Китаєм, а не загострювати протистояння. Тому, нині не існує однозначної відповіді на питання, чи дійсно КНР загрожує лідерству США в межах світового порядку, що формується. Навпаки, серед дослідників, політиків і експертів можна побачити розкол, що посилюється у ставленні до цієї проблеми. Незважаючи на протилежні погляди з приводу амбіцій КНР, що представляють серйозну конкуренцію США у всіх сферах, в найближчі роки суперництво між країнами так званої «Групи двох» («G-2») буде посилюватися і все частіше ставити глобальні завдання в сфері політики безпеки.

КНР зможе проводити більш самостійну політику, ніж США, тільки якщо обійде їх у сферах озброєнь і високих технологій. Однак саме тут американське лідерство залишиться безперечним ще надовго. Проте, багато аналітиків прогнозують Китаю світове лідерство протягом найближчого десятиліття чи десятиліть, оскільки він може незабаром перевершити США за економічними показниками. Втім бути найбільшим ще не означає бути першим. Крім того, що Китай є другою економікою у світі, він все ще далекий від того, щоб посісти лідерські позиції або стати конкурентом в інших сферах (військово-стратегічній, технологічній, соціальній тощо).

Доведено, що оптимальним вибором для Китаю буде не прагнення насильницького запровадження своєї регіональної, не кажучи вже про глобальну, однополюсності, а активне виходження до багатопольсного світу в якості великого самостійного центра сили.

Ключові слова: США, КНР, безпека, холодна війна, протистояння, ядерна війна, РФ.

Фесенко Н.В. Опасность противостояния США и КНР в новой холодной войне

В статье проанализированы риски мировой безопасности в условиях противостояния, а также борьбы за мировое лидерство США и КНР. Показано, что противостояние и углубление противоречий между США и КНР может привести к ядерной войне. Однако многие исследователи также считают, что образ китайской угрозы сейчас сильно преувеличен и основан на неправильном понимании намерений Китая. В целом экспертно-аналитическими центрами рекомендуется начать технологическое сотрудничество с Китаем, а не обострять противостояние. Поэтому, на сегодняшний день не существует однозначного ответа на вопрос, действительно КНР угрожает лидерству США в рамках мирового порядка, который формируется. Напротив, среди исследователей, политиков и экспертов можно увидеть усиливающийся раскол в отношении к этой проблеме. Несмотря на противоположные точки

зрения по поводу амбиций КНР представляющих серьезную конкуренцию США во всех сферах, в ближайшие годы соперничество между странами так называемой «Группы двух» («G-2») будет усиливаться и все чаще ставить глобальные задачи в сфере политики безопасности.

КНР сможет проводить более самостоятельную политику, чем США, только если обойдет их в сферах вооружений и высоких технологий. Однако именно здесь американское лидерство останется бесспорным еще надолго. Тем не менее, многие аналитики прогнозируют Китаю мировое лидерство в течение ближайшего десятилетия или десятилетий, поскольку он может вскоре превзойти США по экономическим показателям. Впрочем быть самым еще не значит быть первым. Кроме того, что Китай является второй экономикой в мире, он все еще далек от того, чтобы занять лидерские позиции или стать конкурентом в других сферах (военно-стратегической, технологической, социальной и т.д.).

Доказано, что оптимальным выбором для Китая будет не стремление насильственного введения своей региональной, не говоря уже о глобальной, однополюсности, а активное вхождение в многополюсный мир в качестве крупного самостоятельного центра силы.

Ключевые слова: США, КНР, безопасность, холодная война, противостояние, ядерная война, РФ.

УДК 94 : 327.54 (477)

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2020-11-8>

Деменко О.Ф.

НОВА «ХОЛОДНА ВІЙНА» ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ПРІОРИТЕТІВ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

У статті досліджуються стан та тенденції розвитку сучасних міжнародних відносин. Зазначається, що сучасна наукова думка ще не виробила єдиних підходів до характеристики нинішнього етапу розвитку міжнародних відносин. Проте, багато науковців та політичних аналітиків оцінюють сучасний стан міжнародних відносин як нову «холодну війну». На підтвердження цієї позиції вони вказують, що останніми роками у світі розгорнулася ціла мережа зіткнень, війн і суперечностей, у центрі яких виявилися розбіжності того ж самого характеру, що і в роки першої «холодної війни». Водночас, існує думка, що нинішні відносини Заходу із РФ недоцільно характеризувати як нову «холодну війну». Статус Росії нині не можна порівняти зі статусом СРСР, Китай є набагато сильнішим за РФ, а США залишаються домінуючою силою у світі.

Зазначається, що, хоча нинішня конфліктність з багатьох параметрів відрізняється від першої «холодної війни», існує ціла низка спільних ознак, які поєднують сучасні міжнародні відносини із конфліктом попереднього історичного періоду. Змінився інструментарій, який можуть використовувати учасники конфлікту, змінилась роль ідеології і, навпаки, зросло значення економіки, технологій та інформаційної сфери, інший вплив та географію поширення має ядерна зброя, суттєво на динаміку міжнародних відносин впливають процеси глобалізації. Але у певному сенсі нинішній конфлікт можна назвати продовженням першої «холодної війни».

Україна, поряд із деякими іншими пострадянськими країнами, стала ареною протистояння колективного Заходу та РФ в умовах нової «холодної війни». Виходячи з цього, головним пріоритетом зовнішньої політики України має бути ефективна реалізація стратегії європейської та євроатлантичної інтеграції. Вхідження до євроатлантичної системи безпеки та наближення до західних стандартів демократії, права та соціально-економічного розвитку буде головною гарантією незалежності та подальшого прогресивного розвитку Української держави.

Ключові слова: міжнародні відносини, холодна війна, зовнішня політика України, США, КНР, РФ, європейська та євроатлантична інтеграція.

Сучасний етап у розвитку міжнародних відносин характеризується кардинальними змінами міжнародного безпекового середовища, які зумовлені викликами глобалізації, активізацією етнічних і релігійних чинників, намаганнями окремих країн зруйнувати існуючий світовий порядок. Зростає небезпека виникнення різних за масштабами та інтенсивністю збройних конфліктів, їх швидкої ескалації та втягування в них багатьох держав.

Загрози, які постали перед Україною, наочно демонструють недосконалість сучасної архітектури міжнародної безпеки. Протягом останніх років ми мали нагоду переконатись, що норми міжнародного права не можуть зупинити агресора, механізми міжнародної безпеки, на які покладалася Україна, виявилися не дієвими. Організація Об'єднаних Націй продемонструвала неспроможність бути гарантом миру і безпеки у світі.

У таких умовах гарантувати власну національну безпеку можна лише в тісній взаємодії з іншими народами і країнами. Трансформації сучасної системи міжнародних відносин суттєво впливають на позиціонування України в новому міжнародному середовищі та ставлять перед нею завдання формування та реалізації адекватної зовнішньополітичної стратегії.

Оцінюючи зростання конфліктності у сучасних міжнародних відносинах, політичні аналітики та науковці дедалі частіше характеризують їх нинішній стан як нову «холодну війну». Водночас, варто зазначити, що попри великий обсяг наукової та політичної літератури з питань проблематики сучасних міжнародних відносин, такий підхід до цього часу не отримав чіткої концептуальної обґрунтованості та характеризується широкою палітрою поглядів, які нерідко є політично заангажованими та носять суперечливий характер.

Дослідження тенденцій розвитку сучасних міжнародних відносин через призму феномену нової «холодної війни» привертає увагу багатьох науковців та політичних аналітиків. Це питання останніми роками перетворилося на предмет активних суперечок, підвищеного суспільного інтересу і водночас на поле для різного роду маніпуляцій. Заслуговує на увагу доробок таких науковців та аналітиків як Д. Най [1], Е. Лукас [2], С. Коен [3], М. Кофман [4], М. Крамер [5], Д. Маркус [6], Д. Хербст [7], М. Братерський [8], С. Рогов [9], Б. Парахонський [10], С. Толстов [11] та ін. Окрім того, що стосується інструментарію, ознак, характеристик, спонукальних мотивів, причин та наслідків нової «холодної війни» наукова спільнота здебільшого не має єдиних підходів.

Питання щодо того, чи можна вважати нинішнє загострення суперництва провідних держав світу аналогом першої «холодної війни» 1947-1991 рр., потребує подальшого дослідження та з'ясування. Чи були минулі й сучасні протиріччя подібними або принаймні однотипними за їх формою, змістом, масштабами, ідеологічним наповненням, ступенем гостроти та інтенсивності? Від відповіді на це питання залежить, зокрема, вибір пріоритетів зовнішньої політики України у контексті забезпечення її національної безпеки та її майбутнє як незалежної держави.

Мета статті полягає в аналізі основних концептуальних підходів науковців та політичних аналітиків до проблематики сучасних міжнародних відносин, як специфічної форми прояву ознак першої «холодної війни», та обґрунтуванні пріоритетів зовнішньої політики України на сучасному етапі.

Поняття «холодна війна» часто використовується для позначення феномену міждержавного конфлікту, за якого сторони не вдаються до прямих воєнних дій. Доцільно зазначити, що такі обставини неодноразово виникали між різними країнами, які з різних причин утримувалися від прямої воєнної конфронтації. На відміну від «холодного миру», який передбачає скорочення й «контрольоване» замороження відносин, «холодна війна» передбачає

проведення ворожої політики на всіх театрах взаємодії, окрім безпосереднього використання зброї з метою нанесення іншій стороні воєнної поразки. Цілком очевидно, що специфіка таких атрибутів політики «холодної війни» як «стримування» сама по собі вказує на проведення силової політики та конфронтаційної практики, покликаної змусити супротивника скоритися волі сильнішої сторони. Тобто у «холодній війні» сторони прагнуть досягти тих же результатів, що й у разі перемоги у війні, яка ведеться традиційними методами з використанням різних типів озброєнь. Доцільно відзначити, що, окрім політичного та силового стримування у контексті політичного або комбінованого міждержавного конфлікту, сторони можуть вдаватися до таких засобів як торговельні обмеження, енергетична блокада, санкції, кібернетичні атаки, інформаційно-психологічні війни та інші операції латентного впливу [11, с. 6-7].

Аналіз теоретико-методологічних підходів до «холодної війни» 1947-1991 рр. дозволяє зробити висновок, що вона мала характер глобальної конфронтації між двома військово-політичними блоками на чолі зі США та СРСР. Попри окремі періоди розрядки напруженості, ці відносини зберігали високий рівень конфліктності. Водночас, специфічною ознакою цих відносин було обмежене застосування воєнної сили та уникнення основними суперниками прямого військового зіткнення, – як між самими наддержавами, так і між ними та офіційними союзниками провідної держави-суперника, що очолювала протилежний блок. Проте, з початку 1970-х рр. конфігурація міжнародної системи набула складнішої природи, яка вже не вимірювалася суто протистоянням між двома конкуруючими блоками [12, с. 8-9].

Оцінюючи сучасні тенденції розвитку міжнародних відносин, дослідники вдаються до їх порівняння із практикою ХХ ст. та пропонують відповідні узагальнення. Проте у підсумку такі пошуки не дають чіткого і загальноприйнятого пояснення сучасних світових політичних процесів та демонструють дуже строкату картину думок та підходів, які нерідко є протилежними. Водночас, багато американських, європейських, російських і вітчизняних науковців та політичних аналітиків оцінюють сучасний стан міжнародних відносин як нову «холодну війну».

На підтвердження цієї позиції вони зазначають, що останніми роками у світі розгорнулася ціла мережа зіткнень, війн і суперечностей, у центрі яких виявилися розбіжності того ж самого характеру, що і в роки першої «холодної війни». Не дивлячись на зростання воєнно-політичної напруженості та цілу низку локальних військових конфліктів, провідні держави світу до відкритого військового протистояння поки що не залучені. До того ж система стримувань і противаг, яка балансувала відносини супротивників у першій «холодній війні», виявилася паралізованою, система контролю над озброєннями – фактично зруйнована після того як припинила діяти низка договорів у цій сфері, конфлікти різного рівня інтенсивності поширилися на всі регіони світу.

Колишній державний секретар США (1989-1992 рр.) Дж. Бейкер вважає, що США та Росія нині опинились у стані нової «холодної війни»: «Ми, чесно кажучи, опинились у новій «холодній війні», до того ж настільки ж «холодній», як і попередня. І якщо мене зараз питають, як у ній перемоги, то я можу лише запропонувати робити те саме, що ми робили попереднього разу», – зазначив Д. Бейкер. Такими діями є рішуча підтримка свободи, демократії та вільного ринку. Водночас, він зазначив, що відносини між США та Росією нині не гірші ніж за часів першої «холодної війни» [13].

М. Братерський зазначає, що у центрі нової «холодної війни» знаходиться головне питання: за якими правилами буде функціонувати система міжнародних відносин та світова економіка, хто ці правила буде встановлювати, отримувати зиск від їх використання та мати право примушувати інші країни дотримуватися встановленого порядку. Нова «холодна війна» є продуктом глобалізації, і у цьому її головна особливість. Саме глобалізація виступила каталізатором загострення системи суперечностей, які в основі нинішнього конфлікту. Центральними для нової «холодної війни» стали економічний та технологічний виміри [14, с. 8-10].

Перша «холодна війна» була насамперед війною ідей. Радянському казарменому колективізму протистояв західний культ індивідуальних прав і свобод людини. Боротьба відбувалася «за уми і серця» людей як на Заході, так і на Сході. Саме ідейний розгром СРСР визначив його фізичну смерть. Західний світ вклав у цю перемогу величезні фінансові та інтелектуальні ресурси.

Існує думка, що нова «холодна війна» також приречена стати ідеологічною війною. На боці Заходу той самий набір європейських гуманістичних цінностей. Але Кремль відтепер змінив зброю. Тепер це не комуністична ідеологія, а розкол, хаос, дестабілізація, ненависть і недовіра, які розпалюються за допомогою набору ультраправих, ультралівих, ксенофобських, конспірологічних меседжів, що їх адресно надсилають певній цільовій аудиторії, щоб нацькувати людей на істеблішмент, демократичні інститути й одне на одного. Поки у новій «холодній війні», на відміну від попередньої, Захід не готовий активно протистояти ідейному наступу зі Сходу. Усе популярнішими серед західних лідерів стають капітулянтські настрої, що, зокрема, демонструє поведінка президента Франції Е. Макрона. Деякі європейські лідери ніби забули, що сила Заходу не тільки в економіці, а, насамперед, в ідеях свободи, прав людини, гуманізму [15].

Є тільки два можливі варіанти фіналу нової «холодної війни»: або путінський режим впаде, а Росія повернеться на шлях цивілізованого розвитку, або Кремлю вдасться дестабілізувати й максимально послабити демократичні держави, переформатувати їхні інститути під свої потреби та інтереси.

Науковий керівник Інституту США і Канади академік РАН С. Рогов, навпаки, зазначає, що у нинішньому протистоянні немає ідеологічного підґрунтя, як це було у першій «холодній війні». Також нині відсутнє глобальне

суперництво двох соціально-економічних систем. У новій «холодній війні» Росія фактично наодинці протистоїть США та їх союзникам. У цьому конфлікті практично не беруть участі ціла низка інших важливих гравців [9]. До того ж, радше Китай є головним супротивником США на міжнародній арені, а РФ дедалі більше маргіналізується та потрапляє у залежність від КНР.

На думку С. Рогова існує ціла низка факторів, які дозволяють охарактеризувати нинішні відносини РФ із країнами Заходу як нову «холодну війну». По-перше, широке поширення пропаганди, яке підміняє собою стратегічний аналіз ситуації та призводить до формування образу ворога з обох боків. По-друге, посилення економічної війни проти РФ через запровадження санкцій з метою ізолювати і нанести Росії максимальний економічний збиток. По-третє, майже повне припинення нормальних дипломатичних контактів РФ із США та іншими західними країнами. Так, зокрема, припинила своє існування президентська комісія «Росія-США», Рада «Росія-НАТО» функціонує у формальному режимі, політичний діалог ускладнюють такі дії як висилка дипломатів, відмова у видачі віз російським представникам. По-четверте, початок нової гонки озброєнь і фактичний розвал системи контролю над ними [9].

Існують різні підходи щодо визначення термінів початку нової «холодної війни». Почесний професор Принстонського та Нью-Йоркського університетів Стівен Коен стверджує, що нова «холодна війна» з Росією розпочалася у кінці 1990-х рр. після бомбардувань авіацією НАТО Югославії [3].

Досить поширеною є думка, що початком відліку нової «холодної війни» можна вважати виступ В. Путіна на Мюнхенській конференції з безпеки 10 лютого 2007 р. Саме тоді російський лідер відверто заявив про претензії на участь в розподілі глобальних сфер впливу. Сенс його звернення полягав у заклику до країн Заходу зважати на амбіції Кремля та його бачення міжнародної ситуації. В. Путін нарікав на гіпертрофоване застосування військової сили з боку Заходу й переконував, що «однополярний світ не відбувся». Після цього Росія розпочала активну гру на міжнародній арені – із жагою помсти, із бажанням зацементувати свої позиції на пострадянському просторі, відновити свій вплив у світі та відігратися за зневажливе ставлення до себе з боку Заходу.

Британський журналіст і публіцист Е. Лукас у своїй книзі «Нова холодна війна. Як Кремль загрожує і Росії, і Заходу» зазначає, що Росія розв'язала другу «холодну війну» ще задовго до вторгнення в Грузію. Агресія 2008 р. лише доповнила цю «холодну війну» гарячим складником. Проте, колективний Захід навряд чи й помітив початок нової «холодної війни». На політичному напрямку вона точиться за відновлення впливу Москви на її колишні колонії у Центрально-Східній Європі та Балтії, на Кавказі та у Центральній Азії. В економічному сенсі – це боротьба за ринки збуту російських енергоносіїв та доступ до активів західних компаній. В ідеологічному вимірі – це ціннісний

конфлікт: особистість чи держава, свобода чи стабільність, право чи доцільність. На думку Е. Лукаса, на всіх цих напрямках Захід уже призвичаївся зазнавати поразки. Він фактично погодився із правом вето Москви на розширення НАТО, розчленування Грузії не мало для Росії фактично ніяких наслідків, доцільність витіснила право та мораль, а цінності ліберальної демократії поступились інтересам. Щоб перемогти у новій «холодній війні», підкреслює автор, Захід має нарешті усвідомити наявність серйозної небезпеки, припинити ідеалізацію Росії та свої марні прагнення повернути її на шлях ліберального розвитку. Ефективно протистояти політичній, економічній і територіальній експансії Кремля можна лише на основі єдності Заходу, диверсифікації джерел постачання енергоресурсів, підпорядкування інтересів бізнесу пріоритетам національної та колективної безпеки. Нарешті, Захід має відродити віру в європейські цінності, які забезпечили перемогу у першій «холодній війні» [2].

О. Мотиль зауважує, що нинішня «холодна війна» остаточно сформувалася із моменту окупації російськими військами українського півострова Крим та розв'язання агресивної війни проти України на Донбасі. До того ж, на його думку, нинішній конфлікт це не та «холодна війна», яку вели США та СРСР. Сучасна Росія, хоча і є спадкоємицею Радянського Союзу, суттєво поступається Заходу по усім показникам. Вона є недорозвиненою країною з ядерною зброєю, яка не може стати повноцінним суперником Америки. Водночас, дії РФ здатні поставити під загрозу усю післявоєнну архітектуру безпеки у Європі [16].

Заслуговує на увагу оцінка сучасного стану міжнародних відносин з боку відомого американського політолога Джозефа Ная, який мав суттєвий вплив на формування західної філософської та політичної думки в останні роки першої «холодної війни». Д. Най та його колега Р. Кеохейн чотири десятиліття тому заснували неоліберальну теорію зовнішньої політики. Вони стверджували, що, хоча військова сила і баланс сил залишаються важливими факторами, міжнародні відносини все більше трансформуються у результаті «складної взаємозалежності», у якій дедалі важливішу роль відіграє співпраця між країнами. Дж. Най попереджав про надмірну залежність зовнішньої політики від військової переваги і виступав за стратегію «розумної сили», що поєднує у собі «кооперативну» або «м'яку силу» (термін, який він запровадив у кінці 1980-х рр.) та військову міць як шлях до міжнародного впливу.

Що стосується сьогодення, Д. Най зазначає про важливість налагодження американсько-китайських відносин, оскільки ці дві країни є найбільшими центрами сили сучасного світу. Саме через призму відносин між КНР і США Дж. Най оцінює ймовірність початку нової «холодної війни». На його думку, Вашингтон та Пекін повинні співпрацювати з таких питань як пандемії та зміна клімату. Він охарактеризував ці проблеми як «екологічну глобалізацію», яка триватиме, незважаючи на те, що «економічна глобалізація» скорочується.

«Замість нової «холодної війни» ми станемо свідками кооперативного суперництва: будуть деякі сфери, в яких спостерігатиметься суперництво, і деякі сфери, де буде розвиватися співпраця», – зазначає науковець. Відносно Росії та її впливу на сучасну світову політику, Дж. Най зазначає, що ця країна вимагає від Заходу серйозного ставлення. Він охарактеризував Росію як «деградуючу державу», яка виявилася нездатною адаптувати та трансформувати свою соціально-економічну систему і перейти від сировинної економіки до сучасної економічної моделі, заснованої на технологіях. Разом з тим, Росія все одно залишається величезною країною з талановитими людьми та ядерним арсеналом. Врешті-решт, іноді саме країни, що знаходяться в занепаді, є найнебезпечнішими, тому що вони більше за інших готові йти на будь-який ризик [1].

Аналізуючи підходи американських аналітиків щодо визначення причин нової «холодної війни» між США та РФ, С. Толстов зазначає, що на сторінках та сайтах американських експертно-політичних журналів представлено дві основні концепції. Перша полягає у тому, що остаточне згортання політики «перезавантаження» було спричинене приєднанням Криму до Росії. Це призвело до припинення регулярних механізмів співпраці й дало поштовх для нової спіралі напруженості. Друга – в тому, що, проводячи політику розширення НАТО на схід, США свідомо провокували Росію, яка згодом відновила свою воєнну потугу й перейшла до контрнаступу [11, с. 8].

С. Коен послідовно відстоює думку, що відповідальність за початок нової «холодної війни» несуть США, які несправедливо відносилися до РФ, постійно підкреслювали власну перевагу, стимулювали розширення НАТО на Схід та неодноразово порушували свої обіцянки, надані Кремлю. Все це і спровокувало Росію на рішучі дії у відповідь. Втім, у цьому контексті варто зазначити, що в останні півтора десятиліття професор С. Коен, з його спробами пояснити дії РФ як обґрунтовану реакцію на провокативні дії США та поставити знак моральної рівності між США і путінською Росією, сприймається більшістю спостерігачів як «заблукавший маргінал». Окрім цього, сам С. Коен підкреслює, що його позицію не підтримують у США ні основні засоби масової інформації, ні Держдепартамент, ні головні політичні партії, за винятком декількох осіб, ні студентське середовище [3].

Переконання, що Захід ставився до Росії несправедливо після закінчення першої «холодної війни» і сам її спровокував на агресивні дії, звичайно, не є загальноприйнятим на Заході. Більшість західних аналітиків фокусуються на «російському реваншизмі» – поведінці, яку уособлює режим В. Путіна. Не випадково в одному зі своїх виступів він назвав розпад Радянського Союзу «найбільшою геополітичною катастрофою» ХХ ст. [6].

Саме нинішній російський політичний режим є загрозою міжнародному миру та безпеці. Необхідно мати на увазі, що Кремль розпочинав ті війни, в яких російське керівництво не вбачало ризику відповідальності за агресію та

захоплення територій інших країн, як це, наприклад, було у випадку із Грузією та Україною. Натомість, інша справа воювати з будь-якою країною-членом НАТО. Для Заходу загроза від Росії має зовсім інший характер. Вона полягає у потенційній внутрішній нестабільності цієї країни та її непередбачуваному майбутньому. У випадку системної кризи РФ із її величезним ядерним та військовим потенціалом може стати загрозою просто через її нестабільність. Країна, яка побудована на базі системної корупції, агресивної і неправдивої пропаганди, яка зневажає міжнародне право і погрожує своїм сусідам, не може сприяти безпеці та стабільності.

З метою збереження влади і зміцнення власного рейтингу В. Путін анексував Крим, розв'язав криваву війну на Донбасі, продовжує вести бойові дії у Сирії та Лівії. Ці зовнішні конфлікти слугують для Кремля інструментом зміцнення влади і відволікання уваги російського суспільства від внутрішніх проблем, які постійно загострюються. Тому очевидно, що відповідальність за початок нової «холодної війни» лежить на сучасній Російській Федерації.

Російські провладні науковці, говорячи про причини нової «холодної війни», воліють зосереджувати увагу на об'єктивних чинниках, які мають вагомий вплив на сучасні міжнародні відносини, таких як глобалізація, поширення зброї масового ураження, домінування Заходу у світових фінансових та економічних процесах. Водночас спостерігається штучне намагання надати нинішньому конфлікту глобального характеру. Так М. Братерський, зокрема, зазначає, що на світову арену вийшли зростаючі країни, перш за все КНР, Індія, Мексика Туреччина, Індонезія, Росія, які вимагають свого місця за столом світового управління. Ці держави вимагають належного політичного статусу, який би відповідав їхній потузі та кидають виклик тим інститутам, які забезпечують провідну роль Заходу у світових політичних та економічних процесах. Саме тому, робить висновок М. Братерський, у сучасний конфлікт залучено набагато більше країн і людей, ніж у першу «холодну війну», а в центрі цього конфлікту знаходяться інститути та правила [8, с. 22-23].

Як зазначалося вище, дійсно нинішні відносини між КНР та США, у разі подальшого загострення, мають всі підстави бути охарактеризовані як нова «холодна війна». З іншого боку, досить сумнівно вважати такі країни як Індія, Мексика Туреччина, Індонезія та деякі інші держави суб'єктами нової «холодної війни» та ще й в одному «союзі» із РФ, не зважаючи на певну конфліктність, яка має відношення до позиціонування вказаних країн на міжнародній арені.

Аналізуючи причини нової «холодної війни», російським науковцям варто було б звернути увагу на те, що саме РФ несе головну відповідальність за порушення правил та норм міжнародного права (анексія Криму, агресивні війни проти України та Грузії, цинічне нехтування міжнародними угодами та договорами, енергетичні війни, вбивства і замах на вбивства з боку російських спецслужб в інших країнах, терористичні акти тощо) та дискредитацію

міжнародних інститутів (неспроможність вирішувати конфліктні ситуації ООН, Радою Безпеки ООН, ОБСЄ через блокування їх діяльності якраз Росією).

А. Кріковіч та Ю. Вебер зазначають, що попередити «нову холодну війну» могли б взаємні поступки її головних суб'єктів. Росія зацікавлена в угоді із Заходом, яка б закріпила новий світовий порядок, її сфери впливу у цілих регіонах та гарантувала б, що США не впадуть до їх перегляду [17]. Дійсно, багато представників західних країн прагнуть до відновлення зв'язків із РФ, які були втрачені після початку російської агресії проти України. Надзвичайно високим є запит на досягнення миру і в Україні. Саме на гаслах припинення війни і повернення до мирного життя до влади в Україні прийшов нинішній Президент В. Зеленський.

Втім, ні Україна, ні США, ні Росія у принципі не готові до поступок, які б дозволили розрядити ситуацію у відносинах Заходу та Москви і попередити нову «холодну війну». Кремль не може повернути Крим, бо це негайно дестабілізує нинішній російський політичний режим. Будь-яка влада у Києві, якщо вона відмовиться від Криму чи піде на принципові поступки російському агресору на Донбасі, отримає серйозну внутрішню кризу. Країни НАТО також не погодяться із прагненням Росії отримати право вето щодо політики Альянсу, зокрема у питаннях подальшого розширення на Схід. Як наслідок, і Захід, і Росія будуть схилитися до нової «холодної війни», якої насправді не хоче жодна зі сторін [17].

Аналіз сучасної безпекової ситуації засвідчує, що Україна без здачі власних національних інтересів не може нічого зробити, щоб просунути відносини з Росією від стану «холодної війни» до якоїсь форми миру. Режим В. Путіна розв'язав війну і лише він може відновити мир. Нині немає жодних підстав вважати, що Росія прагне миру, що вона може погодитися вивести свої війська з Донбасу, повернути Україні контроль над Кримом та відновити рівноправну співпрацю з Україною. Також немає будь-яких ознак того, що В. Путін готовий визнати право України на незалежний і суверенний розвиток та припинити дії, спрямовані на дестабілізацію нашої країни. Водночас, нинішня Росія через свою репутацію країни-агресора і країни-терориста, відкриту агресивність та ворожість стосовно всього українського, економічну слабкість і деградацію не може запропонувати Україні будь-яку альтернативу європейській інтеграції.

Все, що Україна і Захід нині можуть зробити – це протидіяти бажанню Росії розв'язати повномасштабну українсько-російську війну чи вторгнутися в країни Балтії. Саме для досягнення такої мети зараз і докладаються зусилля США, НАТО та Європейського Союзу. Введені санкції проти Росії, НАТО зміцнює позиції в Східній і Північній Європі. Західні сусіди Росії збільшують свої військові витрати і домовляються про нові механізми співпраці проти можливої агресії. Україна, попри нестачу ресурсів, продовжує будувати одну із найчисленніших і найсильніших армій у Європі.

З іншого боку, деякі науковці та аналітики вважають, що нинішні відносини

Заходу із РФ недоцільно характеризувати як нову «холодну війну». Професор Марк Крамер, директор програми досліджень Холодної війни, старший науковий співробітник Центру російських і євразійських досліджень ім. Девіса при Гарвардському університеті зазначає, що на сьогодні не існує жодної з основних рис «холодної війни». Статус Росії нині не можна порівняти зі статусом СРСР, Китай є набагато сильнішим за РФ, а США залишаються домінуючою силою в світі. «Навіть із поправкою на паритет купівельної спроможності російський дохід на душу населення становить всього лише одну сьому частину доходу США, а військові витрати Росії – лише приблизно одну восьму від рівня Сполучених Штатів», – наголошує М. Крамер. Не існує на даний момент й істинного ідеологічного протистояння. Нині в Росії немає чіткої ідеології – так звані «традиційні цінності» та антизахідна риторика, пропаговані владою, не є ідеологією у традиційному розумінні цього терміну та стали приводом для утиску цивільних і політичних свобод в країні, а президент В. Путін більше зацікавлений в консолідації політичної влади, ніж в розробці послідовної ідеології. Змінилася і геополітична ситуація: Європа здебільшого інтегрована в НАТО та інші західні інститути. За словами М. Крамера, те, що ми маємо нині, – це ніяк не нова «холодна війна», а суперництво могутніх держав [5].

Співробітник Інституту Кеннана М. Кофман дотримується схожої позиції. Він підкреслює, що перша «холодна війна» була протистоянням, в основі якого лежала двохполюсна система, коли дві наддержави, кожна зі своїми економічними і військовими перевагами, змагалися за вплив на світову політику. Універсальні ідеології двох протилежних систем капіталізму й комунізму та наявний на той час розподіл сил робили їхній конфлікт неминучим. Те протистояння, яке ми спостерігаємо нині, зазначає М. Кофман, не впливає із розподілу сил або будь-якої ідеології як такої, а є результатом свідомих рішень, які приймають лідери, та стратегій, яким вони слідують. Тобто нинішнє протистояння можна зупинити. Окрім цього, баланс сил між Росією та Заходом суттєво змінився на користь останнього. Також у Росії на даний момент практично відсутній ресурс «м'якої сили»: вона більше не володіє привабливою ідеологією інтернаціоналізму, яку можна було б «продавати» іншим країнам. Тому Росія, вважає М. Кофман, веде боротьбу за залишки Російської імперії та за виживання в статусі міжнародної держави. Для досягнення цієї мети російські лідери відчайдушно намагаються сформувати навколо своєї території «буферні держави» та нав'язати сусідам свою волю [4].

Україна, поряд із деякими іншими пострадянськими країнами, стала ареною протистояння колективного Заходу та РФ в умовах нової «холодної війни». Кремль не приховує своїх агресивних цілей: наростити власну сферу впливу, змінити на свою користь міжнародний порядок, послабити НАТО, ЄС та трансатлантичні зв'язки, і застосовує повний спектр методів для їх досягнення, який у своїй сукупності отримав назву гібридної війни. Політика РФ містить:

використання етнічних зв'язків та релігії за кордоном, інформаційні війни, економічний тиск, заохочення корупції серед політичних еліт інших країн, застосування енергетичної зброї, а також стратегічне використання своїх спеціальних служб.

Д. Хербст зазначає, що Захід повинен відхилити ці агресивні намагання Москви, оскільки вони суперечать міжнародному праву, принципам свободи і демократії та становлять загрозу міжнародній безпеці. США повинні очолити Захід у прийнятті чіткої стратегії просування демократії, відкритих ринків та права націй на вибір власної зовнішньої політики, включно із правом приєднатися до ЄС та НАТО, якщо країни-претенденти мають такі наміри і відповідають певним вимогам. Підхід Заходу має ґрунтуватися на старих ідеях, що з'явилися наприкінці першої «холодної війни»: держави є суверенними, вони повинні мати територіальну цілісність і право на вибір власних політичної та економічної системи. Вони також повинні мати право вибирати собі друзів та союзників серед світової спільноти [7].

Водночас Д. Хербст наголошує на необхідності вдосконалення процесу вступу до НАТО нових країн із врахуванням того ворожого середовища, яке створила РФ. Оскільки Кремль активно виступає проти подальшого розширення НАТО, надання Альянсом Плану дій щодо членства таким країнам як Україна або Грузія очевидно перетворює ці країни на нову ціль для російської агресії. Тому в умовах відсутності захисту для країн-кандидатів, який мають члени НАТО, Альянс має бути готовим розглянути нові критерії членства. Зокрема, він повинен розглядати Комісію Україна-НАТО і Комісію Грузія-НАТО та їх річні національні програми як модель для досягнення членства. У рамках цього перегляду НАТО має чітко пояснити, що членство не може бути заблоковане агресією чи окупацією Кремля [7].

Натомість, цілком очевидно, що Росія прагне будь-якою ціною не допустити вступ до НАТО таких країн, як Україна та Грузія, використовуючи, зокрема, як засіб для досягнення цієї мети окупацію територій цих пострадянських країн. Зрозуміло, що члени Альянсу не мають особливого бажання приймати до своїх лав країни, в яких є території, окуповані Росією, оскільки згідно із п'ятою статтею Північноатлантичного договору це автоматично означало б необхідність воювати з Росією і відвойовувати ці території силою. Колишній спеціальний представник Держдепартаменту США з питань України К. Волкер пропонує шлях вирішення цієї проблеми. На його думку, необхідно ухвалити рішення, що п'ята стаття не повинна стосуватися окупованих територій країн-кандидатів на вступ до Альянсу. Такий підхід позбавить Росію права вето щодо вступу вказаних країн до НАТО через те, що вона окупувала їхні території. «Відповідна країна і НАТО підписують договір про те, що п'ята стаття не буде безпосередньо стосуватися окупованих територій. Ми зобов'язуємося першими не застосовувати силу, щоб їх повернути, і будемо підтримувати тільки мирну реінтеграцію цих територій і відновлення цілісності країн, що прагнуть

вступити до НАТО. Це має позбавити Росію стимулів для продовження окупації цих територій», – зазначає К. Волкер [18].

Агресивна поведінка РФ щодо розв'язання нової «холодної війни» виявила недостатню ефективність міжнародних інститутів, зокрема і структур Європейського Союзу. ЄС, віддавна сконцентрований на засобах «м'якої сили», виявився не готовим діяти в ситуації застосування засобів «жорсткої сили». Європейський Союз поки що не має адекватної тактики та стратегії для відповіді на наявні й нові виклики, що стало особливо ясно в контексті російської агресії проти України.

Оборонна складова зовнішньої політики ЄС та її наявний потенціал не передбачають можливості жорстких конкретних дій у подібних ситуаціях. Однак ЄС може виявити активність у напрямі боротьби з нетрадиційними регіональними загрозами, на які спирається тактика РФ у регіоні. Йдеться насамперед про сфери енергетичної, економічної та фінансової безпеки. Наразі ЄС реалізує опір агресору у вигляді економічних санкцій [10, с. 8-9]. Проте ефективність такого підходу викликає багато запитань.

Європейський Союз повинен чітко визначити перспективу членства своїх східних сусідів та докладати більше зусиль для тіснішої співпраці в межах Східного партнерства, наприклад, щодо усунення бар'єрів, які стримують торгівлю та інвестиції.

Європейська інтеграція України, як ключовий пріоритет зовнішньої політики, має здійснюватися на основі прагматизму та наповнюватися практичним змістом. Україні слід зосередитися на втіленні у життя європейських стандартів у всіх сферах суспільного життя, адаптації українського законодавства до права ЄС, впровадженні верховенства права, захисті прав і свобод людини, реалізації економічних реформ, поліпшенні інвестиційного клімату, безкомпромісній боротьбі з корупцією. Слід чітко усвідомити, що успішна реалізація євроінтеграційної стратегії є найпотужнішим чинником опору російській агресії у всіх її проявах.

Північноатлантичний альянс залишається ключовим елементом європейської безпеки. Російська агресія виявила не тільки оборонну й безпекову вразливість та незахищеність нашої держави, а й слабку захищеність східноєвропейського флангу НАТО. Це спонукало Альянс до вжиття невідкладних воєнних та політичних заходів, які вже продемонстрували ефективність та певною мірою вгамували агресивні наміри Кремля.

Відносини України з НАТО мають розвиватися шляхом поглиблення співробітництва з метою досягнення стандартів та критеріїв членства в Альянсі. З іншого боку, відносини особливого партнерства між Україною і НАТО вже давно не відповідають нашим прагненням. Тож Україна має активно просувати ініціативи, спрямовані на повноправне залучення до Альянсу, зокрема і шляхом приєднання до Плану дій щодо членства.

Важливим етапом на шляху євроатлантичної інтеграції стало запрошення

України до участі у Програмі розширених можливостей Альянсу. 12 червня 2020 р. Північноатлантична рада визнала Україну членом цієї важливої програми НАТО. Наша країна разом з Австралією, Фінляндією, Грузією, Йорданією і Швецією стала одним із шести партнерів розширених можливостей НАТО. Вказана програма є частиною партнерської ініціативи НАТО щодо взаємодії, метою якої є підтримка і поглиблення співпраці між союзниками і партнерами, які внесли значний внесок в операції та місії під проводом Альянсу. Будучи партнером розширених можливостей, Україна отримає розширений доступ до програм і навчань із взаємосумісності, а також долучиться до ширшого обміну інформацією. Це рішення визнає значний внесок України в місії НАТО і демонструє незмінну підтримку Альянсом своїх партнерів.

Варто очікувати, що у разі успішного протистояння російській загрозі і стримування та обмеження реваншистських намірів Кремля, Північноатлантичний альянс може повернутися до вирішення питання членства України в НАТО. Хоча не можна цілковито виключати, що Захід може обрати щодо Росії відому з часів першої «холодної війни» стратегію «мирного співіснування», що означало б фактичну згоду на право мати «зони впливу», яке наполегливо відстоює РФ. У такому разі рівень довіри до надійності НАТО був би значно підірваний, і його роль у підтримці безпекового середовища зменшилася б. Для України та Грузії такий перебіг подій означав би неможливість набуття членства в НАТО [10, с. 67]. Втім, Північноатлантичний альянс завжди позиціонував себе як союз демократичних країн, заснований на спільних інтересах та спільних цінностях, тому подібний сценарій навряд чи буде реалізований.

США та їх союзникам необхідно продовжувати подальшу військову підтримку Україні та Грузії, зокрема постачання зброї. Також слід збільшити присутність сил НАТО у Чорноморському регіоні. Це допоможе стримувати зростання агресії РФ.

Російська Федерація є найбільшою і довготривалою загрозою для незалежного існування України. Допоки ця ситуація не зміниться, українсько-російські відносини перебуватимуть у глухому куті. А захистити себе від зазіхань північного сусіда можливо лише у випадку консолідації українського суспільства, реалізації системних внутрішніх реформ, розбудови потужного оборонного комплексу та проведення переконливої інформаційної політики.

Таким чином, можемо констатувати, що сучасна наукова думка ще не виробила єдиних підходів до характеристики сучасного стану міжнародних відносин. Втім, очевидним є те, що, хоча нинішня конфліктність з багатьох параметрів відрізняється від першої «холодної війни», існує ціла низка спільних ознак, які поєднують сучасні міжнародні відносини із конфліктом попереднього історичного періоду. Змінився інструментарій, який можуть використовувати учасники конфлікту, зменшилась роль ідеології і, навпаки, зросло значення

економіки, технологій та інформаційної сфери, інший вплив та географію поширення має ядерна зброя, суттєво на динаміку міжнародних відносин впливають процеси глобалізації. Але у певному сенсі нинішній конфлікт можна назвати продовженням першої «холодної війни», у першу чергу у відносинах колективного Заходу та Російської Федерації.

У таких умовах для збереження політичного і економічного суверенітету країни, зміцнення демократичних механізмів у внутрішньополітичному житті держави та суспільства головним пріоритетом зовнішньої політики України має бути ефективна реалізація стратегії європейської та євроатлантичної інтеграції. Входження до євроатлантичної системи безпеки та наближення до західних стандартів демократії, права та соціально-економічного розвитку буде головною гарантією незалежності та подальшого прогресивного розвитку Української держави.

Список використаних джерел та літератури

1. Россия слабеет, но мир должен относиться к этому серьезно – политолог Джозеф Най. 20.05.2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.krymr.com/a/rossiya-slabeet-no-mir-dolzhen-otnositsya-k-etomu-seryezno-dzhozef-naj/30623747.html>
2. Лукас Е. Нова холодна війна. Як Кремль загрожує і Росії, і Заходу. – Київ: Темпора, 2009. – 488 с.
3. Жигалкин Ю. Новая версия холодной войны. Прогнозы кремленолога Стивена Козна. 27.04.2019. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.svoboda.org/a/usa-today-cold-war-russia-us/29906933.html>
4. Маркус Джонатан. Россия против Запада: новая холодная война или еще нет? 01.04.2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bbc.com/russian/features-43610405>
5. «Новая Холодная война» – метафора или геополитическая реальность? 22.02.2019. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.golos-ameriki.ru/a/new-cold-war-mark-kramer/4799904.html>
6. Маркус Джонатан. Чи чекає на світ нова холодна війна? 18.10.2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/10/161018_new_cold_war_marcus_yg
7. Хербст Джон. Нова «холодна війна». Варто повчитися на уроках «старої». 23.10.2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://glavcom.ua/world/observe/nova-holodna-viyna-varto-povchititsya-na-urokah-staroji-538643.html>
8. Братерский М.В. Истоки новой холодной войны: основные черты системного конфликта // Новая холодная война: перестроение отношений США, Европы и России. Актуальные проблемы Европы. – 2020. – № 1. – С. 15-31.
9. Соломонов Ю. «Холодная война 2.0» уже идет. 21.10.2019. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ng.ru/stsenarii/2019-10-21/9_7707_coldwar.html
10. Парахонський Б.О., Яворська Г.М. Зовнішня політика України в умовах кризи міжнародного безпекового середовища : аналіт. доп. – Київ : НІСД, 2015. – 100 с.
11. Толстов С.В. Ознаки та особливості нової «холодної війни» // Зовнішні справи. – 2019. – № 4-5. – С. 5-10.
12. Толстов С.В., Фесенко М.В. Феномен «нової холодної війни» з погляду політології міжнародних відносин. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [file:///C:/Users/IVI/Downloads/3821-14000-1-PB%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/IVI/Downloads/3821-14000-1-PB%20(1).pdf)
13. Екс-держсекретар США назвав формулу перемоги у «новій холодній війні» з Росією. 06.11.2019. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/world/10744599->

- eks-derzhsekreter-ssha-nazvav-formulu-peremogi-u-noviy-holodniy-viyni-z-rosiyeyu.html
14. Братерский М.В. Введение // Новая холодная война: переформатирование отношений США, Европы и России. Актуальные проблемы Европы. – 2020. – № 1. – С. 7-11.
  15. Ейдман І. Хто переможе в новій холодній війні? 10.09.2019. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wz.lviv.ua/blogs/397147-khto-peremozhe-v-novii-kholodnii-viini>
  16. Холодна війна триває, але вона не така, як колись – Atlantic Council. 04.03.2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dt.ua/WORLD/holodna-viyna-trivaye-ale-vona-ne-taka-yak-kolis-atlantic-council-201601.html>
  17. Нова «холодна війна» невідворотна, бо Росії нема чим заплатити за Крим – провідний аналітичний центр США. 01.10.2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukrainian.voanews.com/a/holodna-viyna-krum/2987347.html>
  18. Окупацією Криму та Донбасу Росія намагається не допустити вступ України до НАТО – Волкер. 22.05.2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dt.ua/POLITICS/okupaciyeu-krimu-ta-donbasu-rosiya-namagayetsya-ne-dopustiti-vstup-ukrayini-do-nato-volker-348593.html>

References

1. *Rossiya slabeet, no myr dolzhen odnosyt'sia k etomu ser'ezno – polytoloh Dzhozef Naj* (20.05.2020). [Russia is weakening, but the world should take this seriously – political analyst Joseph Nye]. [Online]. Available from: <https://ru.krymr.com/a/rossiya-slabeet-no-mir-dolzhen-otnositsya-k-etomu-seryezno-dzhozef-naj/30623747.html> [In Russian].
2. Lukas, E. (2009). *Nova kholodna vijna. Yak Kreml' zahrozhuie i Rosii, i Zakhodu* [New Cold War. How the Kremlin threatens both Russia and the West]. Kyiv: Tempora. [In Ukrainian].
3. Zhyhalkyn, Yu. (27.04.2019). *Novaya versiya kholodnoj vojny. Prohnozy kremlenoloha Styvena Koena* [A new version of the Cold War. Predictions by Kremlin expert Stephen Cohen]. [Online]. Available from: <https://www.svoboda.org/a/usa-today-cold-war-russia-us/29906933.html> [In Russian].
4. Markus Dzhonatan (01.04.2018). *Rossiya protyv Zapada: novaia kholodnaia vojna yly esche net?* [Russia against the West: a new cold war or not yet?]. [Online]. Available from: <https://www.bbc.com/russian/features-43610405> [In Russian].
5. *“Novaia Kholodnaia vojna” – metafora yly heopolytycheskaia real'nost'?* (22.02.2019). [“New Cold War” – a metaphor or geopolitical reality?]. [Online]. Available from: <https://www.golos-ameriki.ru/a/new-cold-war-mark-kramer/4799904.html> [In Russian].
6. Markus Dzhonatan. (18.10.2016). *Chy chekaie na svit nova kholodna vijna?* [Is a new Cold War waiting for the world?]. [Online]. Available from: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/10/161018_new_cold_war_marcus_yg [In Ukrainian].
7. Kherbst Dzhon (23.10.2018). *Nova “kholodna vijna“. Varto povchytyisia na urokakh “staroi”* [The new ‘cold war’. It is worth learning in the lessons of the ‘old’]. [Online]. Available from: <https://glavcom.ua/world/observe/nova-holodna-viyna-var-to-povchititsya-na-urokah-staroji-538643.html> [In Ukrainian].
8. Braterskyj, M.V. (2020). Ystoky novoj kholodnoj vojny: osnovnye cherty systemnoho konflykta [The origins of the new Cold War: the main features of the systemic conflict]. *Novaia kholodnaia vojna: pereformatyrovanye otnoshenij SShA, Evropy y Rossyy. Aktual'nye problemy Evropy* [The New Cold War: reformatting relations between the United States, Europe and Russia. Current problems in Europe], 1, pp. 15-31. [In Russian].
9. Solomonov, Yu. (21.10.2019). *“Kholodnaia vojna 2.0” uzhe ydet.* [“Cold War 2.0” is already underway]. [Online]. Available from: http://www.ng.ru/stsenarii/2019-10-21/9_7707_coldwar.html [In Russian].
10. Parakhons'kyj, B.O. & Yavors'ka, H.M. (2015). *Zovnishnia polityka Ukrainy v umovakh kryzy mizhnarodnoho bezpekovooho seredovyscha* [Ukraine's foreign policy in the context of the crisis

- of the international security environment]. Kyiv: NISS. [In Ukrainian].
11. Tolstov, S.V. (2019). Oznaky ta osoblyvosti novoi “kholodnoi vijny” [Signs and features of the new «cold war»]. *Zovnishni spravly* [Foreign Affairs], 4-5, pp. 5-10. [In Ukrainian].
  12. Tolstov, S.V. & Fesenko M.V. *Fenomen “novoi kholodnoi vijny” z pohliadu politolohii mizhnarodnykh vidnosyn* [The phenomenon of the “new cold war” in terms of political science of international relations]. [Online]. Available from: file:///C:/Users/IVI/Downloads/3821-14000-1-PB%20(1).pdf [In Ukrainian].
  13. Eks-derzhsekretar SShA nazvav formulu peremohy u “novij kholodnij vijni” z Rosiieiu (06.11.2019). [Former US Secretary of State calls formula for victory in “new cold war” with Russia]. [Online]. Available from: <https://www.unian.ua/world/10744599-eks-derzhsekretar-ssha-nazvav-formulu-peremogi-u-noviy-holodny-vijni-z-rosiyeyu.html> [In Ukrainian].
  14. Braterskyj, M.V. (2020). Vvedenye [Introduction]. *Novaia kholodnaia vojna: pereformatyrovanye otnoshenij SShA, Evropy y Rossyy. Aktual'nye problemy Evropy* [The New Cold War: reformatting relations between the United States, Europe and Russia. Current problems in Europe], 1, pp. 7-11. [In Russian].
  15. Ejzman, I. (10.09.2019). *Khto peremozhe v novij kholodnij vijni?* [Who will win the new Cold War?]. [Online]. Available from: <https://wz.lviv.ua/blogs/397147-khto-peremozhe-v-novii-kholodnii-viini> [In Ukrainian].
  16. Kholodna vijna tryvaie, ale vona ne taka, iak kolys' – Atlantic Council (04.03.2016). [The Cold War continues, but it is not as it used to be – Atlantic Council]. [Online]. Available from: https://dt.ua/WORLD/holodna-vijna-trivaye-ale-vona-ne-taka-yak-kolis-atlantic-council-201601_.html [In Ukrainian].
  17. Nova “kholodna vijna” nevidvorotna, bo Rosii nema chym zaplatty za Krym – providnyj analitychnyj tsentr SShA (01.10.2015). [A new “cold war” is inevitable, because Russia has nothing to pay for Crimea – the leading US think tank]. [Online]. Available from: <https://ukrainian.voanews.com/a/holodna-vijna-krym/2987347.html> [In Ukrainian].
  18. Okupatsiieiu Krymu ta Donbasu Rosiia namahaiet'sia ne dopustyty vstup Ukrainy do NATO – Volker. (2020). [By occupying Crimea and Donbas, Russia is trying to prevent Ukraine from joining NATO – Walker]. [Online]. Available from: https://dt.ua/POLITICS/okupaciyeyu-krimu-ta-donbasu-rosiya-namagayetsya-ne-dopustiti-vstup-ukrayini-do-nato-volker-348593_.html [In Ukrainian].

Деменко А.Ф. Новая «холодная война» и ее влияние на формирование приоритетов внешней политики Украины.

В статье исследуются состояние и тенденции развития современных международных отношений. Отмечается, что современная научная мысль еще не выработала единых подходов к характеристике нынешнего этапа развития международных отношений. При этом, многие ученые и политические аналитики оценивают современное состояние международных отношений как новую «холодную войну». В подтверждение этой позиции они указывают, что в последние годы в мире развернулась целая сеть столкновений, войн и противоречий, в центре которых оказались разногласия того же характера, что и в годы первой «холодной войны». В то же время, существует мнение, что нынешние отношения Запада с РФ нецелесообразно характеризовать как новую «холодную войну». Статус России сегодня нельзя сравнить со статусом СССР, Китай намного сильнее РФ, а США остаются доминирующей силой в мире.

Отмечается, что, хотя нынешняя конфликтность по многим параметрам отличается от первой «холодной войны», существует целый ряд общих признаков, которые позволяют говорить о сходстве современных международных отношений с конфликтом предыдущего исторического периода. Изменился инструментарий, который могут использовать участники конфликта, уменьшилась роль идеологии и, напротив, возросло значение экономики, технологий и информационной сферы, другое влияние и географию распространения имеет ядерное

оружие, существенно на динамику международных отношений влияют процессы глобализации. Но в определенном смысле нынешний конфликт можно назвать продолжением первой «холодной войны».

Украина, наряду с некоторыми другими постсоветскими странами, стала ареной противостояния коллективного Запада и РФ в условиях новой «холодной войны». Исходя из этого, главным приоритетом внешней политики Украины должна быть эффективная реализация стратегии европейской и евроатлантической интеграции. Вхождение в евроатлантическую систему безопасности и приближение к западным стандартам демократии, права и социально-экономического развития будет главной гарантией независимости и дальнейшего прогрессивного развития Украинского государства.

Ключевые слова: международные отношения, холодная война, внешняя политика Украины, США, КНР, РФ, европейская и евроатлантическая интеграция.

Demenko O. The new Cold War and its Influence on the Formation of Ukrainian Foreign Policy Priorities.

The article explores the state and development trends of modern international relations. It is noted that modern scientific thought has not yet developed unified approaches to characterizing the current stage in the development of international relations. At the same time, many scientists and political analysts assess the current state of international relations as a new “cold war”. In support of this position, they point out that in recent years a whole network of clashes, wars and contradictions has developed around the world, at the center of which were disagreements of the same nature as during the years of the first Cold War. At the same time, there is an opinion that the current relations between the West and the Russian Federation cannot be characterized as a new “cold war”. The status of Russia today cannot be compared with the status of the USSR, China is much stronger than the Russian Federation, and the United States remains the dominant force in the world.

It is noted that, although the current conflict in many respects differs from the first Cold War, there are a number of general signs that suggest the similarity of modern international relations with the conflict of the previous historical period. The tools that participants in the conflict can use have changed, the role of ideology has decreased, and, on the contrary, the importance of the economy, technologies and the information sphere has increased, nuclear weapons have a different influence and geography, and the processes of globalization significantly affect the dynamics of international relations. But in a sense, the current conflict can be called a continuation of the first Cold War.

Ukraine, along with some other post-Soviet countries, has become an arena of confrontation between the collective West and the Russian Federation in the context of the new Cold War. Based on this, the main priority of Ukraine’s foreign policy should be the effective implementation of the European and Euro-Atlantic integration strategy. Joining the Euro-Atlantic security system and approaching Western standards of democracy, law and socio-economic development will be the main guarantee of independence and further progressive development of the Ukrainian state.

Keywords: international relations, the Cold War, foreign policy of Ukraine, USA, China, Russia, European and Euro-Atlantic integration.

УДК 94:001.316+327(478)

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2020-11-9>

Добровольська А.Б.

ЗАГАЛЬНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ: ДОСВІД МОЛДОВИ

У статті розглянуто процеси пошуку національної ідентичності Республіки Молдова періоду посткомуністичного транзиту. Проаналізовано умови, в яких відбувалося націєтворення в країні, та фактори, які впливали на напрями і пріоритети розвитку молдовського суспільства. Показано, що процеси формування політичної нації в Республіці відбувались в обстановці суспільно-політичних криз і конфліктів, коливань у внутрішній і зовнішній політиці та мали нелінійний хвилеподібний характер. Пошук національної ідентичності в Молдові супроводжувався виникненням ідейно-політичних і ціннісних розколів у політичній еліті та в масах молдовського суспільства, які то посилювалися, то пом'якшувалися з певною періодичністю. Констатовано, що Республіка Молдова практично єдина в Європі країна, де ідентифікаційні розбіжності були визначальним фактором поляризації політичних сил, а конфлікти ідентичностей ставали вагомим чинником політичної мобілізації. Зазначено, що незавершеність процесу національної самоідентифікації в Молдові значною мірою обумовлюють зовнішні фактори, в результаті чого держава виступає предметом впливу більш вагомих суб'єктів міжнародної політики. Зроблено висновок, що хоча політична система Республіки Молдова підтримує існування демократичних тенденцій, досягнення ціннісного консенсусу на основі створення широкого діалогу у публічному просторі та загальногромадянського дискурсу залишається актуальним завданням для національних еліт держави.

Досвід політичного транзиту Республіки Молдова став підтвердженням того факту, що при формуванні політичних націй непоодинокі випадки, коли протистояння символів, смислів і історичних дат відбувається не між різними державами, а проходить усередині самого суспільства. Молдова стала класичним прикладом ідентифікаційного розколу, який поділяє країну на Схід і Захід, Північ і Південь, мешканці яких апелюють до різних версій національної історії.

Ключові слова: Молдова, посткомуністичний транзит, національна ідентичність, перехідні процеси, політична консолідація, геополітичні чинники, політичні партії.

Події кінця 1980-х – початку 1990-х рр. у Європі і світі, які поклали початок трансформації геополітичної моделі світоустрою, співпали з самовизначенням країн пострадянського простору. З початком перебудови у республік колишнього СРСР виникла історична можливість здобуття незалежності й відновлення національної державності, що дало змогу повернути в історію держави і нації, які склали в минулому Російську імперію.

Регіональною особливістю трансформаційних процесів на пострадянському просторі стала необхідність одночасної перебудови політичної й економічної сфер, а нерідко – і набуття національно-державної ідентичності. У даній ситуації національні політичні еліти мали докладати цілеспрямовані зусилля

щодо легітимізації незалежного існування своїх держав і консолідації суспільств.

Період перебудови, на пострадянському просторі супроводжувався переоцінкою системи цінностей, на основі якої відбувався підйом національних рухів. Духовне відродження націй пострадянського простору супроводжувалося усвідомленням того факту, що накопичення, зберігання і трансляція соціально-значимої інформації, яка лежить в основі етнічної ідентифікації, виступає обов'язковою умовою існування суспільства, без чого складно відтворити національну державність. Становлення і розвиток національної самосвідомості в радянських республіках, зростання інтересу до минулого, звернення до історичного досвіду призводили до актуалізації історичної пам'яті в масовій свідомості. Саме у етносоціальній пам'яті соціальні групи, громадські рухи знаходили обґрунтування і підтримку своїм вимогам.

Згодом звернення до історії народів пострадянського простору стало проявляти себе не тільки феноменом етносоціальної пам'яті, а перш за все інтересами створення політичної нації. Оскільки формування самоідентичності національної спільноти забезпечується акумульованою етносоціальною пам'яттю інформацією за допомогою інституту виховання і освіти й транслюється від одного покоління до іншого механізмом соціального успадкування, перед елітами нових незалежних держав постало завдання розбудови цих структур.

Необхідність відновлення національно-державних ідентичностей на пострадянському просторі посилювалася політичними, технологічними й культурними трансформаціями початку третього тисячоліття: глобалізацією, розвитком інтернет-технологій й становленням транснаціональних ідентичностей, регіоналізацією політичного простору та сплеском локальних самоідентифікацій. У цих умовах національно-державні ідентичності відчували подвійний тиск: як з боку наднаціональних і субнаціональних так і регіональних, локальних, віртуально-мережевих ідентифікаційних викликів [1; 2; 3]. Відповідно зростала актуальність теоретичного осмислення і систематизації досвіду, що висвітлює своєрідність історичних шляхів народів СРСР. Різні аспекти формування на пострадянському просторі моделей національно-державної ідентичності знайшли своє відображення в роботах В.М. Капіцина, А.І. Міллера, Г.А. Бордюгова, І.С. Шишкіна і багатьох інших вчених-істориків і політологів [4; 5; 6; 7; 8].

До істориків і політологів активно долучалися представники інших напрямів соціогуманітарного знання (філософії, соціології, культурології), які суттєво розширили поняття національно-державної ідентичності стосовно суспільно-політичних і соціокультурних процесів, що відбувалися на пострадянському просторі. Розгорнулася широка полеміка з проблем формування національної самосвідомості а також відносно ставлення до радянської культурної спадщини в державах колишнього СРСР.

В умовах становлення національних держав і конструювання національного політичного дискурсу історія ставала особливо сильно політизована, а розбіжності в тлумаченні історичних подій і оцінці діячів минулого викликали надзвичайно гострі суперечки. Згодом для термінологічного визначення подібних конфліктів в суспільних науках стало прийнято застосовувати поняття «війни пам'яті» [9].

Експерт у галузі історичної політики І.С. Шишкін констатує, що «одним із наслідків розпаду Радянського Союзу стало переміщення історії в епіцентр політики. На пострадянському просторі «історична політика» перетворилася у високоефективний інструмент вирішення політичних і навіть геополітичних завдань. Практично у всіх колишніх союзних республіках вже понад двадцять років по ключовим історичним подіям ведуться запеклі політичні, а не історичні дискусії. Вони стали неминучим наслідком принципово різного ставлення опонентів до майбутнього своїх країн і народів ... » [8].

Зазначені дискусії до нині зберігають теоретичну та практичну актуальність, оскільки після розпаду СРСР проблеми становлення нової історичної свідомості, пов'язані з набуттям політичної незалежності, так і не знайшли остаточного вирішення в більшості держав пострадянського простору.

Нині дослідження у сфері самоідентифікації націй сформували особливий міждисциплінарний науковий напрям, одним з аспектів якого є вивчення політики пам'яті. Розвитком зробленого в межах цього дослідницького поля, може стати подолання прогалин в існуючих підходах до вивчення процесів формування національно-державної ідентичності, до яких, перш за все, відноситься недостатнє врахування взаємозв'язку внутрішніх та зовнішніх ідентифікаційних викликів, а також взаємовпливу механізмів соціального успадкування суспільнозначимої інформації та інших аспектів суспільної політики. Слід зазначити, що серед наукових робіт, які розглядають проблеми оновлення національної самоідентифікації, в пострадянських країнах переважає сегментативний підхід, коли аналізується історичний досвід окремо взятої держави. Такий метод дозволяє реконструювати найбільш значущі прояви ідентифікаційної політики «пострадянського типу» в колишніх радянських республіках, проте не дає можливості побачити загальну панораму «образу минулого», дослідити взаємозв'язок внутрішньої і зовнішньої політики з процесами національного самовизначення, а також визначити потенційні можливості політики пам'яті як запобіжного механізму щодо виникнення конфліктних ідентичностей на пострадянському просторі.

Варто зазначити, що пострадянські держави при здійсненні власних політик націєбудування не повинні були починати з чистого аркуша. За радянських часів були створені наративи, які виконували важливу функцію консолідації населення СРСР в «єдину спільність» під назвою «радянський народ». З метою формування національної самосвідомості в союзних республіках було проведено розмежування території СРСР з виділенням титульних етнічних

груп, створена національна інтелігенція і керівні кадри, на національних мовах в республіках виходили книги і газети, велося викладання в школах і вузах, у кожній республіці створювалася вписана в загальнорадянський історичний наратив національна версія історії і т.п. [10]. Відповідно пострадянські еліти повинні були займатися не будівництвом національних держав, а їх добудовування з того матеріалу, який їм залишився у спадок від радянського періоду.

У цих умовах перед урядами нових незалежних держав постало непросте завдання створення політичної нації зі своїми міфами і наративами, вирішення якого мало сприяти легітимації незалежного існування власних держав і консолідації їх суспільств. На момент виходу з СРСР не всі союзні республіки мали сталі традиції власної державності й були однорідними в етнокультурному сенсі. В Радянському Союзі кордони республік не були проведені строго за етнонаціональним принципом. Це були скоріше адміністративно-територіальні межі, найчастіше визначені досить довільно. Значна частина республік представляла собою строкатий конгломерат етнічних і мовних груп. Внаслідок цього незалежність від союзного центру, отримана в 1991 р., у більшості випадків не могла стати результатом широкого народного волевиявлення.

З набуттям незалежності ідеологічний вакуум, що утворився на тлі суспільно-культурної кризи періоду перебудови у більшості нових незалежних держав заповнювався етнонаціоналізмом. У деяких з пострадянських республік націоналізм був ближче до громадянського, і будувався не на етнічному матеріалі, а на радянських або неорадянськими символах (Білорусь) [11]. В інших в якості консолідуючої була висунута ідея євразійства, у контексті якої країна позиціонувала себе як територія, де історично відбувалося взаємозбагачення кількох культур (Росія, Казахстан). Ця установка сама по собі мала стримуючий вплив на розвиток етнонаціоналізму. Апеляція до етнічності ставала важливим інструментом мобілізації електорату і збільшення пострадянськими елітами свого символічного капіталу в складних соціально-економічних і політичних умовах.

Оскільки одним із засобів підтримки політичного порядку, поруч зі створенням державою певних інститутів і норм є ідеологічне переконання [12], одним із проявів етнонаціоналізму на пострадянському просторі ставав феномен «націоналізуючого націоналізму», націоналізму, що висуває «вимоги від імені титульної нації або національності, яка визначається в етнокультурних категоріях» і «розуміється як законний «власник» держави, якому держава належить і для якого вона існує» [13]. У цьому випадку усі історичні побудови склалися і проявляли себе навколо поняття «нація» (в етнічному сенсі), яка ставала вищою цінністю [14]. Навколо поняття «нація» вибудовувався й історичний наратив. Природно, що зазначені ідеологічні установки виявляли себе і в конкретних адміністративних практиках. У деяких державах

пострадянського простору ці практики проявлялися перевагами для титульного населення на адміністративних посадах, у веденні бізнесу і т.п.

Важливим інструментом у політиці націєбудування в межах національно-центричної моделі ставав дискурс важкого колоніального минулого, оскільки дозволяв зобразити історичну долю народу як шлях боротьби за свободу й незалежність і таким чином легітимізувати нову державність, що виникла після 1991 р. Відстоюючи незалежність як головне завоювання нації в її історії, більшість держав пострадянського простору розглядала себе в якості колишніх російських колоній. Відповідно і політика пам'яті у цих державах будувалася на протиставленні радянського і дорадянського минулого, з одного боку, і періоду незалежності, з іншого.

У період посткомуністичного транзиту у більшості пострадянських республік, зокрема у тих з них, які до 1991 р. були одними з найбільш русифікованих і сприйнятливих до радянського символізму, було проведено деконструкцію основних положень радянського нарративу про дружбу титульного і російського народів, про Велику Вітчизняну війну і т.п.

Бажання затвердити нову ідентичність на опозиції імперському минулому, трактування його виключно в чорних тонах, прагнення витіснити з символічного простору все, пов'язане з колишньою метрополією, – явища, так чи інакше характерні для багатьох держав, що опинилися в аналогічній ситуації, особливо на першому етапі після здобуття незалежності. Однак як зазначає, Д. Летняков, «історія будь-якої імперії – це не тільки насильницьке включення народів до свого складу, шляхом їх асиміляції, а й модернізація периферії, поширення на неї освіти, будівництво доріг, шкіл і т.п.» [15].

Дослідники констатують, що на початок 2015 р. на пострадянському просторі сформувалися різні за своїм концептуальним підґрунтям моделі відношення до радянської спадщини: конфліктна – національно-центрична модель; модель поляризації суспільства, зазвичай за етнолінгвістичною ознакою; і модель «примирення», основу якої складав набір етноцентричних архаїчних сюжетів [16]. Прояв національно-центричної моделі конструювання національно-державної ідентичності у більшості держав пострадянського простору базувався, на тенденційній «антирадянській» інтерпретації історичних фактів, з притаманним їй сприйняттям Росії, як наступниці ідеологічної спадщини радянського минулого, а отже геополітичного та соціокультурного супротивника.

Окрім дискурсу навколо важкого колоніального минулого, ще однією популярною стратегією забезпечення легітимності власної державності для нових незалежних країн західної частини пострадянського простору стало широке використання тези «повернення в Європу». Відповідно до неї, той чи інший народ позиціонував себе як такий, що здавна належить до європейської цивілізації. Прагнення до як найшвидшої реінтеграції в європейське співтовариство розглядалося багатьма дослідниками як важливий чинник, який

сприяв успішній побудові ринкових і демократичних інститутів, оскільки блокував можливості появи будь-яких серйозних ідеологічних альтернатив ціннісним стандартам Заходу і допомагав суспільству примиритися з високими соціальними витратами, які супроводжували трансформаційний період 1990-х рр. [17]. Першими на пострадянському просторі цей чинник розбудови державності досить успішно використали Естонія, Латвія і Литва.

Країни Балтії були не єдині, хто спирався в процесі націтворення на європейське коріння. Ті пострадянські держави, які в силу географічних та історичних причин не могли претендувати на те, щоб бути споконвічною частиною Європи, також виявляли у себе схильність до західних цінностей, наприклад, до таких як свобода і демократія. Так, Республіка Молдова, щоб підкреслити свій зв'язок з історією Європи, позиціонує себе як землю «нащадків римлян і даків». Символічно, що вхід в Національний музей історії Молдови прикрашає скульптура вовчиці, яка годує Ромула і Рема [18]. «Спробу штучного посилення давнини національної історії, з елементами цілеспрямованої міфологізації історії, націленість на знищення радянської символічної спадщини» В. Титов зазначає як найбільш типові риси формування національної ідентичності [16].

Розглядаючи себе як певні (титульні) нації, що розуміються не в цивільному, а в етнокультурному сенсі, пострадянські республіки повинні були здійснити певні кроки щодо об'єктивно існуючого культурного розмаїття сформованого на їх територіях до моменту проголошення незалежності в 1991 р. Зробивши цивілізаційний вибір на користь певної (титульної) нації, еліти пострадянського простору по-різному сприймали поліетнічність своїх країн.

У пострадянських республіках, суспільства яких відрізнялися політико-культурною та етнополітичною неоднорідністю і фрагментованістю, процеси формування національно-державної ідентичності набули особливої складності. У цих республіках нова політична реальність періоду перебудови виникла, несподівано для значної частини їх населення: за виразом німецького історика К. Мейера деякі з пострадянських держав стали «націями мимоволі» [19]. У результаті політичної трансформації пострадянського простору на карті Євразії з'явилися країни, деякі з яких уперше у ХХ ст. здобули незалежність і можливість самостійно розбудовувати власну державність. Республіка Молдова – одна з таких держав.

Молдова, яка успадкувала своє ім'я від однойменного середньовічного князівства, отримала у спадок і його складні геополітичні характеристики – розташування між Європою і Євразією в безпосередньому оточенні більш вагомих суб'єктів міжнародної політики. У середні віки і в новий час – це були Османська, Австрійська, а потім Австро-Угорська та Російська імперії, інтереси яких неодноразово перетиналися на її території.

З усіх титульних народів СРСР, а потім і пострадянських республік молдовани мають найбільш невизначену і суперечливу етнічну самосвідомість.

Двозначність є навіть у самому етнонімі – молдовани. До російсько-турецької війни Молдова, як і Волощина, перебувала в залежності від Туреччини. У 1812 р. частина території Молдови між Дністром і Прутом, яка набула назву Бессарабія, увійшла до складу Російської імперії. Західна (від Прута) частина Молдови в 1859 р. об'єдналася з князівством Волощина в єдину румунську державу. Населення цієї частини Румунії продовжувало називатися молдовани за приналежністю до регіональної і суб'єтнічної спільноти (однієї з низки подібних спільнот, що утворили румунську націю).

Румунський історик Ф. Костянтиніу пише: «відмінність ситуації в Бессарабії і ситуації в Трансільванії і Буковині була пов'язана з тим, що в Бессарабії, на відміну від румунських земель в Австро-Угорщині, між мешканцями, що говорять розмовною румунською мовою (назвати їх румунами все ж не можна), і титульною нацією не було релігійного бар'єру. У Трансільванії румунові, щоб стати угорцем, необхідно було відмовитися від віри (православної або уніатської), в Російській же імперії це було не потрібно, і молдованин-бессарабець, що прагнув увійти в російські елітарні кола міг стати росіянином непомітно» [20].

У 1912 р. молдовани становили лише 14% населення міст Бессарабії (євреї – 37%, росіяни – 24%, українці – 16%) [21]. Національний розвиток бессарабських молдован (у переважній більшості – неписьменних селян) відрізнявся від розвитку запрутських румунів. На відміну від Трансільванії і Буковини, відсутність у Бессарабії еліти (як ментальної, так і етнічної) позбавила населення верстви, здатної підтримувати процес національного самовизначення. Становлення в Бессарабії інтелігенції і буржуазії – тих суспільних кіл, які, зазвичай, є носіями нової національної самосвідомості, відбувалося дуже повільно, і впродовж до 1914 р. російські молдовани в більшості своїй зберігали донаціональну свідомість.

Після Першої світової війни, бессарабцям у створенні об'єднаної Великої Румунії історією була відведена пасивна роль, трансильванці ж у політичному житті Російської імперії займали активну позицію. Провідною силою руху за відділення Бессарабії від Росії 1918 р. стали трансильванські румуни (військовополонені), відповідно і нова національна свідомість ставала прорумунською, а не молдовсько-бессарабською. 27 березня 1918 р. Сфатул Церій (Рада краю) – імпровізований парламент, що проголосив себе в умовах революційного хаосу органом влади в Бессарабії, прийняв рішення про її входження до складу Румунії. Почався період цілеспрямованої політики румунської влади на інтеграцію бессарабських молдован у єдину румунську націю. Однак для такої інтеграції у відносно відсталій Румунії післявоєнних часів не було ні достатніх сил, ні часу.

У 1940 р. внаслідок поділу сфер впливу між СРСР і Німеччиною, а потім за підсумками Другої світової війни, Бессарабія увійшла до складу СРСР. Основна її частина (без деяких районів, переданих Україні) разом з частиною земель по

Лівобережжю Дністра, які ніколи раніше не належали до історичної Молдови, а в міжвоєнний період входили до Молдавської РСР у складі України, утворила Молдавську РСР.

За часів СРСР національний розвиток молдован набув у складі цієї нової радянської республіки специфічних особливостей. Розвиваючи приєднані території, радянське керівництво створювало умови для найбільш повної їх інтеграції: економічної, політичної, ідеологічної в єдиний імперський організм. Політика комуністичного керівництва не була безуспішною – в Молдові майже повністю був відсутній дисидентський рух, а прояви націоналізму (підпільні організації, публічні виступи і т.п.) були слабкими і епізодичними [22].

У радянський період влада в політичних цілях штучно конструювала особливу спільність з бессарабських молдован, які опинилися після 1940 р. на території СРСР, прагнучи відокремити їх від румунів, які залишилися з іншого боку кордону. Як зазначає Д. Фурман: «молдовани-бессарабці мешкали у відриві від Запрутських румунів у складі Росії у 1812-1918 рр. і в складі СРСР у 1940-1941 і 1944-1991 рр. Це – дуже великий період часу, за який, навіть незалежно від зусиль російської і радянської влади, не могло не скластися деякого відчуття спільності і відмінності від молдован, які мешкали в іншій країні і в інших умовах» [23]. Імперське та радянське минуле заклало основи формування на території сучасної Молдови двох конкуруючих ідентичностей – молдовської та румунської.

Значна ступінь ціннісного розколу молдовського суспільства надала специфіку національному руху в МРСР, що формувався на хвилі перебудови: тоді місцеві патріотичні сили прагнули до виходу зі складу Радянського Союзу не для того, щоб створити саме молдовську державу, а для того, щоб приєднатися до Румунії: «Геть кордон, що розділяє румунський народ!», таким було головне гасло Народного фронту в Молдові [23].

У 1990 р. Верховна Рада Молдавської РСР, яка тоді ще входила до складу Радянського Союзу, «прийняла Висновок комісії щодо пакту Молотова-Ріббентропа, в якому акт створення МРСР проголошувався незаконним, а приєднання Бессарабії до СРСР – окупацією румунських територій». 27 серпня 1991 р. парламент Молдови прийняв Декларацію про незалежність, у якій пакт Молотова-Ріббентропа і закон СРСР «Про утворення союзної Молдавської РСР» були визнані такими, що втратили силу. Декларація скасовувала «акти розчленування національної території 1775 і 1812 років», які позбавляли молдовське князівство низки земель, що дозволило відмовитися від визнання кордонів, які склалися у регіоні [24]. Відповідно до Декларації незалежності офіційна мова незалежної Молдови ставала не молдовською, а румунською [25]. Слід зазначити, що закони про мову, які переводили молдовську з кирилиці на латиницю та оголошували її державною мовою і вимагали знання цієї мови для посадовців державної служби, були прийняті ще в серпні 1989 р. Верховною Радою.

Наявність у пострадянській Молдові внутрішніх етнонаціональних рубежів слов'янського, тюркського й романського народів значно ускладнювала становлення державності РМ. Спроби Народного Фронту Молдови і помірних націонал-демократів, запустити процес уніонізації (об'єднання на основі Румунії) колишньої МРСР викликали потужний спротив населення на сході та півдні країни. Оскільки проект проголошення незалежності на основі етнічної єдності Молдови з Румунією свідчив про радикальний і остаточний розрив з Росією та перспективу перетворення етнічних слов'ян у крихітну меншість у великій державі з відмінним світосприйняттям як минулого так і сьогодення, на територіях, де переважало російськомовне населення, це призводило до протидії проявам уніонізму.

Ігнорування прихильниками об'єднання Молдови з Румунією історично сформованого етнічного різноманіття у регіоні, де молдовани тяжіють до румунів, тюрки-гагаузи – до Туреччини, а росіяни й українці – до східнослов'янського світу, призвела до виникнення в РМ політично нестабільних територій [26]. Реакція на поширення румунського уніонізму проявила себе активізацією сепаратистських рухів на індустріально розвинених землях Лівобережжя Дністра, які увійшли до складу Молдавської РСР за радянських часів. Результатом громадянської непокори стало виникнення Придністровської Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки (з 1991 року – Придністровська Молдавська Республіка), утворення якої було проголошено на проведену в Тирасполі 2 вересня 1990 р. II Надзвичайному з'їзді депутатів всіх рівнів Придністров'я.

Загроза ліквідації кордону по Пруту створила кордон по Дністру. 25 серпня 1991 р. (одночасно з Молдовою) Верховна Рада ПМРСР прийняла «Декларацію про незалежність ПМРСР». У червні 1992 р. між молдованами і придністровцями спалахнули військові сутички, під час яких Румунія надала Молдові «істотну військову допомогу» [27]. Згодом присутність в РМ російської армії перевела конфлікт у статус замороженого і закріпила існування сепаратистської держави в Придністров'ї.

Внаслідок внутрішньополітичної невизначеності сепаратистські тенденції, окрім Придністров'я, виникли і у крихітній болгарській меншини в Гагаузії, населення якої також є етнічно чужим Румунії. Осередок напруги, що виник на півдні Молдови в Дубоссарах, привів до проголошення невизнаної республіки Гагаузія, період існування якої тривав з 1990 по 1994 рік, коли внаслідок перемовин Гагауз Єрі ввійшла до складу Республіки Молдова як Автономне територіальне утворення. У новій незалежній державі – Республіка Молдова склалося два сепаратистських анклави, в одному з яких перебувала російська армія, у внаслідок чого і саме державне утворення сприймалося значною частиною його громадян як щось тимчасове і перехідне – до об'єднання.

Оскільки частина населення Молдови (Придністров'я і Гагаузія) виступала не проти союзного центру, а проти гасел націоналізму і уніонізму, що виходили

від республіканської влади, поруч з ідеями уніонізму виникає і проект збереження власне молдовської державності. Першою перемогою сил, які виступали за збереження молдовської державності, стали результати референдуму 1994 р. на якому 97,9% виборців висловилися за розвиток Молдови як «незалежної та єдиної держави» [28]. В тому ж році була прийнята конституція, де державною мовою була проголошена не румунська, а молдовська (принциповим було саме формулювання) – на відміну від Декларації незалежності.

Розпад Радянського Союзу і утворення на його території нових суверенних держав супроводжувався виникненням і подальшим розвитком цілої низки складних і суперечливих соціо-політичних і соціально-економічних процесів і явищ. Розбудова національної державності у більшості з колишніх радянських республік носила непослідовний і конфліктний характер. Протиріччя посткомуністичного транзиту поглиблювалися низкою чинників, які значно впливали на становлення національно-державної ідентичності в країнах колишнього СРСР.

Здійсненню політики ідентичності в нових незалежних державах перешкоджала системна суспільно-економічна криза 1990-2000 рр., оскільки фокус уваги масової свідомості у той період був зміщений у бік вирішення нагальних економічних і соціально-побутових проблем. Парадигма виживання, в межах якої відбувався розвиток пострадянських суспільств на початку і в середині 1990-х рр., не тільки сприяла розвороту до первинних соціально-побутових потреб, а й продукувала ностальгічні суспільно-політичні настрої.

Не менш важливими обставинами, які також негативно позначилися на процесах становлення національно-державної ідентичності в пострадянських державах, були внутрішній розкол національних еліт та інституційна розбалансованість систем державного управління і, як наслідок, – звуження «горизонтів» політичного планування в умовах загальної соціальної невизначеності. На початку XXI ст. до зазначених факторів у низки країн пострадянського простору (Грузії, України, Киргизії, Молдови) додався фактичний колапс державності, за яким відбулися «кольорові революції». Нестабільність політичної ситуації з новою силою поставила питання ціннісних орієнтирів та цивілізаційного вибору перед суспільствами цих держав.

У пострадянській період нові незалежні держави мали визначити як свою цивілізаційну приналежність, так і власне місце в системі міжнародних відносин, зокрема, характер зв'язків з іншими країнами, як з регіональними і нерегіональними лідерами, так і з безпосередніми сусідами. Беручи до уваги обмеженість або гостру нестачу власних ресурсів національного розвитку (виробничих, технологічних, фінансових, енергетичних, сировинних), пострадянським країнам необхідно було забезпечити свій національний суверенітет максимально ефективними методами та уникнути попадання в політичну або економічну залежність від більш розвинених і потужних держав.

Вагому роль у вирішенні цих завдань поруч з мобілізацією внутрішніх ресурсів було покликане зіграти проведення активної зовнішньої політики з урахуванням національних інтересів, і пріоритетів, та визначенням механізмів їх досягнення.

В основу міжнародної політики цілої низки пострадянських країн лягли концепції «багатовекторності», які згодом стали найважливішою характеристикою їх зовнішньополітичного курсу. Проголошення новими незалежними державами в якості основного базового принципу зовнішньополітичної діяльності принципу «багатовекторності» було, зазвичай, закономірним наслідком протиріч, пов'язаних з пошуком національної ідентичності. Концепції «багатовекторності» на пострадянському просторі реалізовувалися в різних формах і згодом набули помітних відмінностей у послідовності та ефективності їх реалізації.

Через чверть століття після свого утворення нові незалежні держави стали істотно відрізнятися одна від одної за характером політичних систем, та за рівнем економічного розвитку, а головне – за своїми стратегічними цілями, прагненнями і орієнтирами. Ці відмінності були обумовлені бурхливими і неоднозначними процесами формування національної державності, в котрих відбивалися як істотні зрушення в розстановці основних внутрішньополітичних і суспільних сил, так і зміни, що відбувалися в міжнародній обстановці. Як наслідок, виникли серйозні відмінності в підходах держав пострадянського простору до вибудовування відносин зі своїми зовнішньополітичними партнерами, як у двосторонньому, так і в багатосторонньому форматах.

Пошук цивілізаційних орієнтирів призвів до того, що на практиці декларація прихильності багатовекторності ННД нерідко зводилася або до пріоритетного зміцнення зв'язків з «колективним Заходом» (США, НАТО і ЄС), або до орієнтації переважно на регіональних партнерів (Китай, Туреччина, Іран), або до участі в реалізації євразійського інтеграційного проекту, очолюваного Росією. Як зазначає Г. Чуфрін жоден з цих напрямків зовнішньополітичної діяльності не став домінуючим на пострадянському просторі, і для всіх пострадянських держав, включаючи союзників Росії по ОДКБ і ЄАЕС, стала характерною відсутність послідовного зовнішньополітичного курсу [29]. Більш того – у різні періоди розвитку тих чи інших нових незалежних держав, окремі сегменти політики багатовекторності отримували пріоритетне значення у їх зовнішньополітичній практиці, доповнюючи, або навіть змінюючи інші. Особливо помітною була схильність зовнішньої політики пострадянських держав до «потреб» поточного моменту. Іншими словами, проблема формування сталого і послідовного зовнішньополітичного курсу пострадянських країн ще далека від свого вирішення.

З часом попри декларовану політику «багатовекторності», державам пострадянського простору доведеться більш чітко визначитися зі своїм місцем у новій системі міжнародних відносин, оскільки політика переважної більшості

як регіональних (ЄС, Росія), так і нерегіональних лідерів (США), не передбачає рівноправних відносин і серйозно обмежує можливості нових незалежних держав щодо національного самовизначення, перетворюючи їх у акторів без суверенітету. Більшість партнерів не визнає за колишніми радянськими республіками права на проведення незалежної зовнішньої політики і вимагає зробити однозначний вибір виключно на користь своїх інтеграційних пріоритетів, що суперечить національним інтересам держав пострадянського простору, породжуючи нові загрози і конфлікти.

Коливання в зовнішньополітичних орієнтирах на пострадянському просторі, стають цілком закономірним відображенням ціннісного розколу різних груп і кланів, які продовжують вести боротьбу за владу. Так, декларуючи прихильність принципам «багатовекторності», нові незалежні держави на практиці прагнуть забезпечити вирішення своїх зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних завдань, вдаючись як до пріоритетного зміцнення зв'язків з Євросоюзом і НАТО, так і до активізації орієнтації переважно на регіональних партнерів, зокрема беручи участь у реалізації євразійського інтеграційного проекту, очолюваного Росією. Відсутність сталих національних пріоритетів при побудові послідовної зовнішньої політики стала характерною рисою довготривалого політичного транзиту для більшості пострадянських країн.

Після розпаду СРСР західна частина пострадянського простору, на відміну від більшості інших колишніх союзних республік, отримала можливість оголосити себе Європою (як це сталося в республіках Прибалтики), оскільки цей регіон є Європою географічно. Молдова, Білорусь та Україна також прагнули до Європи. Однак ментально, суспільство цієї частини євразійського простору коливалося між різними ціннісними орієнтирами, що було обумовлено як історичним минулим (співіснування у межах єдиного культурного простору колишнього СРСР), так і географічним положенням (на західному фланзі ці держави межують з країнами Євросоюзу, зі сходу Україна та Білорусь – з Росією, а Молдова – з Україною). Перехідний стан суспільства та ідентифікаційні відмінності названих країн знайшли свій прояв у їх зовнішньополітичних орієнтирах.

Нині помітну роль у формуванні зовнішньополітичних пріоритетів, яким віддають перевагу політичні еліти України, Білорусі та Молдови, відіграє політика їх західних сусідів: Польщі, Румунії та Угорщини. На зовнішню політику Молдови значно впливає наявність невизнаної Придністровської Молдовської Республіки, яку уряд РМ реально не контролює. В Україні подібна ситуація склалася в зв'язку з анексією у 2014 р. Криму і виникненням невизнаних Донецької і Луганської Народних Республік. Білорусь, населення якої етнічно є більш однорідним, на відміну від Молдови та України, характеризує досить стабільна внутрішньополітична ситуація.

Оскільки політичний дискурс і самовідчуття в цих нових незалежних державах різняться між собою, – процес входження в європейські структури проходить з різними швидкостями. У Білорусі прагнення на Захід обмежують потреби економіки, яка цілковито залежить від зв'язків з Росією. Україна намагаючись стати повноправним членом європейської спільноти, з 2015 р. проводить послідовну політику, націлену на реалізацію заяв про швидке входження до складу Євросоюзу і в НАТО. В республіці Молдова обраний президентом у 2016 р. І. Додон, долаючи опір проєвропейського уряду, зміцнює російський вектор молдовської політики.

Впродовж тривалого політичного транзиту суспільство Молдови так і не досягло згоди щодо ціннісних та цивілізаційних орієнтирів. З початку утворення Республіки Молдова прорумунсько налаштовані національно-патріотичні сили спрямовували країну в західному напрямку, темпи цього політичного дрейфу то прискорювалися, під тиском уніоністів, то дещо уповільнювалися протягом років. Зазначена тенденція спостерігалася не тільки після приходу до влади у 2009 р. коаліції відверто прозахідних політичних партій, включаючи Демократичну, Ліберально-демократичну і Ліберальну, але і в період правління в країні Партії комуністів (2001-2009 рр.). Характеризуючи зовнішньополітичний курс ПКРМ у ці роки, журнал «Проблеми національної стратегії» зазначав, що «ця політична сила, яка формально виступала на захист прав російськомовного населення і традицій дружби з Росією, конституційного нейтралітету і політичної багатовекторності Молдови, на практиці послідовно і результативно проводила політику розширення співпраці РМ і НАТО» [30].

Надалі ж коаліція прозахідних політичних партій у різному її поєднанні стала все більш явно і послідовно підтримувати не тільки інтеграцію Молдови в Євросоюз і розширення співпраці з НАТО, але і фактичну відмову від національного суверенітету країни на основі приєднання до Румунії. В обґрунтування такого зовнішньополітичного курсу були висунуті не тільки тенденційно підібрані історичні, мовні, етнічні та економічні аргументи, а й існування невирішеного конфлікту між Республікою Молдова і Придністровською Молдовською Республікою. Використовуючи факт знаходження Оперативної групи російських військ у Придністров'ї в якості основного аргументу, прозахідні правонаціоналістичні і прорумунсько налаштовані сили виступали за відмову Молдови від закріпленого в її конституції статусу нейтральної та позаблокової держави з подальшим приєднанням до НАТО.

Стан внутрішнього суспільно-політичного середовища РМ того періоду відображує соціологічне опитування (Institut de Politici Publice. Barometru de opinie publică. Novembre 2006), метою якого була оцінка політичних уподобань різних, за етнічною приналежністю, груп населення Молдови [31]. Проведене опитування продемонструвало взаємозв'язок розподілу за національною самоідентифікацією з політичним розмежуванням по лінії праві – ліві. Довіру

до Партії комуністів виявили – 8,1% румунів і 41,6% молдован, до уніоністської соціал-ліберальної партії – 37,8% румунів і 13,8% молдован, до християнсько-демократичної народної партії – 40,5% румунів і 14,7% молдован. Вважали, що ПКМ найбільш відображає їх інтереси, – 0% румунів і 55,5% молдован. Проведене дослідження стало відображенням ступеню ідентифікаційного розколу суспільства РМ і підтвердило, що за молдовськими лівими і правими стоять не тільки ідеологічні та ціннісні уподобання, а різні національні ідентифікації.

Виявлені тенденції поляризації суспільства, які намітилися в країні, показували, що румуни більше, ніж молдовани, були схильні вважати, що країна йде в неправильному напрямку (70,3% румунів і 53,8% молдован). Румуни виявили невдоволення політикою прокомуністичних властей у всіх сферах (у сільському господарстві – 75,7% і 71,5%, в освіті – 62,2% і 49,9%, культурі – 59,5% і 54,1%, охороні здоров'я – 73% і 69,2%, зовнішній політиці – 70,3% і 60,3%). Економічну ситуацію в Молдові як погану і дуже погану оцінювали 37,8% румунів і 23,3% молдован. Вважали, що при комуністичному уряді корупція посилилася – 45,9% румунів і 34,2% молдован. Відповідно Закон про люстрацію підтримували 45,9% румунів і 30,6% молдован. Заявили, що на референдумі про вступ до ЄС голосували б «за», 72,9% молдован і 81,1% румунів.

Етнічні румуни в Молдові дедалі більше впливали на суспільно-політичну та цивілізаційну орієнтацію країни. Поширенню ідей прозахідної орієнтації в РМ сприяло посилення привабливості Румунії, яка у 2007 р. стала членом Євросоюзу. Д. Фурман зазначав, що: «румунський президент Т. Бесеску безпосередньо закликає молдован увійти в ЄС найкоротшим шляхом – через Румунію – і каже, що Румунія – єдина європейська країна, яка залишається розділеною» [32].

Бухарест, з часів Російської імперії і Радянського Союзу, конкурував з Москвою за вплив на Молдову (Бессарабію). Після розпаду СРСР в Румунії широко обговорювали перспективи об'єднання двох країн. Згідно опитування, проведеного фахівцями INSCOP Research, у березні 2016 р., майже 40% румунів були упевнені, що об'єднання РМ і Румунії принесе останній низку переваг (не згодні з цим твердженням були 28,5% респондентів і майже 32% опитаних не змогли однозначно відповісти на це питання, або відмовилися на нього відповідати) [33].

Після охолодження відносин Молдови з Росією, Румунія стала головним економічним партнером та постачальником фінансових ресурсів в РМ (тільки у травні 2016 р. Президент Румунії Клаус Йоханніс підписав закон про виділення Молдові фінансової допомоги на суму в 150 млн. євро) [34].

Окрім економічної складової, що ставила РМ у залежне становище, її вразливість підвищувала неготовність Бухаресту підписати базовий договір, який би на юридичній основі закріпив взаємне визнання суверенітету і

територіальної цілісності двох країн. Відсутність відповідної правової бази, яка сприяла б усуненню накопичених за століття територіальних суперечок, загострювала проблему ідентичності в Молдові та актуалізувала ідеї уніонізму.

Просуванню політичних інтересів Румунії сприяла активна роздача румунського громадянства на території Молдови. РМ визнала подвійне громадянство, а Румунія стала надавати громадянство всім, народженим на її території починаючи з 1940 р. Змагаючись за вплив у регіоні Бухарест діяв симетрично Росії, яка, використовуючи подібні політичні практики, свого часу надавала громадянство населенню Придністров'я. Результативність роботи Національного бюро з громадянства Румунії наочно демонструє кількісна динаміка: якщо у 2009 р. було видано 22 тис. паспортів, а у 2010 р. – 41800, то у 2011 р. вже близько 100 тис. У період з 1 січня 2002 р. по 11 квітня 2016 р. було схвалено 385167 заяв, про надання (відновлення) румунського громадянства, поданих молдовськими громадянами [35]. Є відомості, що румунські паспорти отримували навіть мешканці Придністров'я, зокрема і представники придністровської еліти [29].

Ілюстрацією успішності політики уряду Бухаресту свідчать дані перепису населення Молдови 2014 р. Згідно з інформацією, поширеною Національним бюро статистики, при загальному падінні кількості населення (з 3383332 осіб у 2004 році до 2913281 – у 2014 р., без урахування даних щодо Придністров'я), за останні десять років кількість румунів у Молдові зросла більш ніж у 10 разів (з 2,2% до 23,18% – у 2014 р.). Кількість молдован зменшилася майже на 20% і налічувала 56,82%. За цей період у країні помітно скоротилася і кількість представників національних меншин: українці становили 7,62% населення (у 2004 р. – 8,4%); росіяни – 5,46% (5,9%); гагаузи – 3,89% (4,4%); болгари – 1,64% (1,9%) [36].

Більшість представників політичної верхівки Молдови має румунське громадянство, що становить потенційну загрозу лобювання інтересів бізнесу чи політичних кіл сусідньої країни. Однак для пересічних молдован подвійне громадянство не завжди означає вираження політичної лояльності Москві чи Бухаресту. Мотиви отримання румунського громадянства могли бути різними, і в першу чергу вони були пов'язані з бажанням спростити в'їзд у Європу [37]. Наявність паспортів сусідніх країн дозволяла активній частині населення Молдови виживати у складних економічних умовах, полегшуючи перетин кордону (за даними Національного бюро статистики РМ, з 3547539 осіб, що мешкають у країні, станом на 2018 р., 352700 були вимушеними мігрантами [38]). Водночас зрозуміло, що молдовани з румунським громадянством будуть позитивно ставитися до перспективи об'єднання і, у всякому разі, не будуть сприйнятливими до румунофобії.

Оскільки в Молдові не тільки дозволено громадянство кількох країн одночасно, але й не заборонено особам з декількома паспортами займати

державні посади, політика роздачі паспортів на території РМ значним чином впливає на молдовські реалії. Станом на початок 2018 р. громадянами Румунії були: спікер молдовського парламенту А. Канду, лідер Демократичної партії В. Плахотнюк, а також більшість суддів Конституційного суду. У всіх міністерствах, не виключаючи і силові, працюють румунські радники і молдовани з румунським громадянством [39].

Бухарест контролює суспільно-політичну ситуацію Молдови не тільки за допомогою масової паспортизації населення, а й через підписаний у 2012 р. військовий договір, за яким молдовська армія фактично підпорядковується румунському генштабу. Часом раніше було підписано угоду по лінії МВС, після чого стало можливим використовувати румунську жандармерію під час придушення заворушень у Молдові [40]. Оскільки Придністров'я розглядається Кишиневом як частина Молдови, то будь-яке загострення ситуації на цій території може спричинити за собою запрошення румунських силовиків за умови, якщо таке загострення визначити як заворушення.

Підпорядкування ідеям румунського уніонізму в Республіці Молдова має свої об'єктивні передумови. У наслідок того, що етнічний бар'єр між бессарабськими молдованами і румунами практично відсутній і діалектичні відмінності розмовної мови молдован мало відрізнялися від розмовних мов інших румунських суб'етнічних груп, в Молдові вони привели до спроб створення на їх основі румунської національної ідентичності. Потяг до цивілізаційної єдності з сусідньою країною посилювався у період, коли у міру ерозії офіційної ідеології в усьому СРСР йшов процес звернення інтелігенції до культури дорадянського періоду. Однак молдовська дорадянська історія і культура – це історія і культура тієї Молдови, яка стала частиною Румунії і яка влилася в загальнорумунську історію і культуру. Як наслідок «занурення у світ культури, створеної на румунській мові молдовсько-румунськими класиками ХІХ ст. призводило до дихотомії самосвідомості, оскільки неминуче наражалося на національну міфологію протиставлення нащадків римлян і даків слов'янам, яка поділялася цими класиками» [18].

Молдовські історики, також схильні до підтримки ціннісного розмежування, яке виникло на основі різних національних ідентифікацій і створює дві різні версії національного наративу. «Молдовеністи» роблять акцент на таких подіях, як виникнення Молдовської держави, правління Штефана чел Маре, Дмитра Кантемира, інкорпорації Молдови в Російську імперію і т.п. До того ж перебування Молдови у складі Румунії в 1918-1940 рр. вони нерідко вважають трагічною сторінкою історії. «Руміністи» ж навпаки вважають, що набагато важливіше вивчати дако-римські війни, процес формування румунської нації, заснування Румунії в 1859-1861 рр. та ін. [18]. Фрагментація національної еліти сприяє посиленню ідентифікаційного розколу суспільства РМ, оскільки ретранслюється механізмами соціального успадкування і, таким чином, впливає на національну спільноту.

Оскільки титульним етносом в Молдові визнається румунський, з'явився знак рівності між історією країни і історією румунської нації. У результаті всім молдовським школярам, зокрема болгарам, гагаузам, росіянам і українцям, доводиться вивчати «історію румунів», а не історію Молдови. Історія румунів вивчалася у молдовських школах замість історії Молдови з 1990 р. І хоча в 2006 р. вона була об'єднана із загальною історією [41], суть шкільної історичної освіти не змінилася («програми і підручники складають на конкурсній основі місцеві автори, але випускаються вони на гроші румунського уряду») [42]. З приходом до влади президента І. Додона питання про зміст підручників піднімалося, але не набуло остаточного вирішення.

Ствердженню в Республіці Молдова ідей румунського уніонізму сприяли проєвропейсько налаштовані сили в парламенті Молдови: вони прийняли закон, який обмежує мовлення російських ЗМІ, піднімали питання про вихід РМ зі складу СНД і т.п. Якщо президент І. Додон не підписував законопроекти подібного роду, Конституційний суд відсторонював його, на деякий час, від виконання президентських обов'язків, а прем'єр-міністр ставав виконуючим обов'язки глави держави і підписував закони, вигідні уніоністам.

Наприкінці 2017 р. Конституційний суд Молдови позитивно відреагував на законопроект про зміну в Конституції назви державної мови з молдовської на румунську [43] оскільки, на думку суддів, Декларація незалежності, в якій державна мова називається румунською, превалює над конституцією, де мова продовжує називатися молдовською [44].

Вплив Румунії в РМ можна назвати тотальним: замість власної історії вивчається історія румунів, а мова офіційно називається не молдовською, а румунською. Незважаючи на це, більшість молдовських громадян не хоче об'єднання з Румунією, а північ і південь Молдови у разі поглинання її Румунією мають потенціал до збройного опору, оскільки ні Бухарест, ні контрольовані ним молдовські еліти так і не змогли запропонувати прийнятну для переважної більшості молдован модель входження країни до складу Румунії. Відтак спроба поширення ідей уніонізму на території Молдови приховує небезпеку посилення опору на російськомовному півночі і гагаузькому півдні. У разі відмови від декларованого конституцією РМ принципу постійного нейтралітету і зміни її статусу як незалежної держави, або входження в НАТО, країні може загрожувати територіальний розкол у результаті виходу з її складу Гагаузії. На користь такого сценарію висловилося більше 95% учасників референдуму, проведеного в цьому автономному регіоні в 2014 р.

В умовах глибоких політичних та ідентифікаційних суперечностей успіхом опозиційних сил Молдови стала перемога проросійськи налаштованого лідера соціалістів І. Додона у другому турі президентських виборів у листопаді 2016 р., на яких, відповідно до рішення Конституційного суду країни, переможець уперше з 1997 р. знову визначався всенародним голосуванням, а не

через голосування в парламенті. Ця перемога стала відображенням кризи ідеології румунського уніонізму.

Незважаючи на активну підтримку Бухарестом, прорумунської орієнтації в Молдові більшість громадян все ж виступала проти такого сценарію. Так, за євроінтеграцію за даними опитування 2017 р., висловилося трохи більше 41% опитаних, що перевищило число прихильників об'єднання з Румунією практично вдвічі, а євразійську інтеграцію підтримувало 46% опитаних [45]. Проти вступу Молдови в НАТО виступили 60,8%, а 20,2% були готові бачити свою країну членом Північноатлантичного альянсу. Проблема у уніоністів була і з персональною політичною підтримкою. Послідовного противника об'єднання з Румунією президента І. Додона підтримувало більше 35% громадян Молдови, приблизно 22% віддавали перевагу экс-кандидату у президенти М. Санду. Третє місце (2,6%) займав А. Нестасе, який не є послідовним уніоністом (його партія переслідує соціальні цілі), але деякі його прихильники бачили вирішення соціальних питань у об'єднанні з Румунією [46].

Наприкінці 2017 р. найбільшою популярністю серед мешканців Молдови користувалися три політичні партії: Партія соціалістів на чолі з І. Додоном (понад 50% голосів), Партія «Дія і солідарність» на чолі з М. Санду (26%) і Демократична партія В. Плахотнюка (трохи більше 6%) [45]. З названих партій лише Демократична партія є однозначно уніоністською, а партія Майї Санду схильна до утворення ситуативних союзів [47], однак на момент проведення опитування М. Санду виступала проти об'єднання з Румунією. Тобто молдовани у своїй більшості підтримували національно-центричний напрямок.

Проти односторонньої євроатлантичної зовнішньополітичної орієнтації країни на користь зближення з Росією і Євразійським економічним союзом послідовно виступав лідер партії соціалістів І. Додон. Під час свого першого офіційного закордонного візиту після обрання президентом РМ та зустрічі з В. Путіним у Москві у січні 2017 р. І. Додон висловився за отримання його країною статусу спостерігача в ЄАЕС. Ця ініціатива президента Молдови, як і в цілому заклик поліпшити відносини з Росією, піддавалися жорсткій критиці з боку прозахідної парламентської більшості. Водночас підсилюючи натиск, парламентарії навіть зуміли домогтися обмеження виконання І. Додоном низки його конституційних повноважень [32]. Попри це, декларовані партією соціалістів (яку до свого обрання очолював чинний президент Молдови) пріоритети – відновити в повному обсязі міждержавні зв'язки з Росією, об'єднатися з Придністров'ям і зберегти молдовську державність, вважаючи на результати парламентських виборів, що пройшли 24 лютого 2019 р., отримали значну підтримку у населення Молдови (35 депутатських мандатів) [48].

Ідентифікаційний розкол політичних еліт РМ, а також наявність сильних і впливових румуно-уніоністських меншин надає особливий характер суспільному життю країни. Розкол молдовського суспільства, при якому

політичні уподобання пов'язані з різною національною ідентифікацією і з різною церковною приналежністю (уніоністи – парафіяни відновленої у 1992 р. румунським патріархатом Бессарабської митрополії, інша частина населення – парафіяни підпорядкованої Москві Кишинівської митрополії) – глибше і міцніше, ніж звичайний розкол на лівих і правих.

Незважаючи на різницю стартових умов і специфіку кожного окремого випадку, можемо констатувати, що у політиці ідентичності, яку здійснювали нові незалежні держави пострадянського простору, було багато спільного: це пошук і посилення на стародавні культурні та політичні традиції титульної нації, відмова від імперського минулого, зображення його як часу «окупації» національної території (її експлуатації на користь метрополії), активне використання етноцентристської ідеології для політичної мобілізації населення і т.п. Водночас у кожній державі колишнього СРСР зазначені стратегії мали і свої особливості, які визначалися співвідношенням розмірів титульного і нетитульного населення, історичною спадщиною, характером цивілізаційних зв'язків, уподобаннями конкретних політиків і іншими об'єктивними і суб'єктивними факторами.

Спільні для більшості пострадянських республік проблеми самоідентифікації в Молдові найбільш виражено проявили себе жорстким ідеологічним протистоянням. Підвищена нестабільність внутрішньополітичної системи Республіки стала закономірним проявом незавершеного політичного транзиту, що знаходило своє відображення у проявах політики національно-державної ідентичності. В умовах численних внутрішніх протиріч, значного конфліктного потенціалу, накопиченого ще за радянських часів, який проявив себе з набуттям Молдовою політичного суверенітету, історія розглядалася не тільки як ресурс державного будівництва, що сприяє виробленню консолідуючої ідентичності, а здебільшого як ідеологічний фактор, засіб впливу на політичних опонентів.

Досвід політичного транзиту Республіки Молдова став підтвердженням того факту, що при формуванні політичних націй непоодинокі випадки, коли протистояння символів, смислів і історичних дат відбувається не між різними державами, а проходить усередині самого суспільства. Молдова стала класичним прикладом ідентифікаційного розколу, який поділяє країну на Схід і Захід, Північ і Південь, мешканці яких апелюють до різних версій національної історії. За роки посткомуністичної трансформації суспільство РМ так і не досягло базової згоди з приводу ціннісної орієнтації та інтерпретації свого минулого, а часто і відносно бажаної картини майбутнього.

Практики формування національно-державної ідентичності в Молдові носили і продовжують зберігати багато в чому розбалансований, аритмічний характер, обумовлений як суперечностями політичного транзиту, так і внутрішньою фрагментацією «нових» пострадянських еліт. Водночас досвід Республіки Молдова засвідчує, що відсутність консенсусу з базових питань, що стосуються самого існування держави і нації, глибокі не тільки політичні, але й

ідентифікаційні суперечності не стали перешкодою розвитку демократичних тенденцій. Саме демократичні тенденції в РМ могли б стати запорукою створення консолідованої політичної нації, на основі широкого діалогу у публічному просторі і загальногромадянського дискурсу, з метою пошуку ціннісного консенсусу з основних питань, який би поділявся усіма членами суспільства, формуючи стійку загальногромадянську лояльність.

Список використаних джерел та літератури

1. Бек У. Что такое глобализация. – М., 2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/5287209>
2. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. – М., 2000. – 608 с.
3. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности. – М., 2008. – 640 с.
4. Капицын В.М. Политизация этнических идентичностей в «гибридной войне» // «Гибридные войны» в хаотизирующемся мире XXI века / Под ред. П.А. Цыганкова. – М.: Изд-во МГУ, 2015. – 308 с.
5. Миллер А.И. Политика строительства нации-государства на Украине // Политическая наука. – 2010. – № 1. – С. 76-99.
6. Бордюгов Г.А. «Войны памяти» на постсоветском пространстве. – М., 2011. – 256 с.
7. Шевченко Р. Почему Приднестровье лишилось российских денег. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pmrf2.ru/0100_all-articles/rossiya-snyala-pridnestrovo-s-dovolstviya
8. Шишкин И.С. Историческая политика в странах СНГ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.regnum.ru/news/1543271.html?forprint>
9. Шнирельман В. Ценность прошлого: этноцентристские исторические мифы, идентичность и этнополитика // Реальность этнических мифов / Под ред. М.Б. Олкотта. – М.: Гендальф, 2000. – С. 12-33.
10. Мартин Т. Империя «положительной деятельности». Нации и национализм в СССР, 1923-1939. – М.: РОССПЭН, 2011. – 855 с.
11. Ластовский А. Специфика исторической памяти в Беларуси: между советским прошлым и национальной перспективой. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://polit.ru/article/2010/07/19/belorus/#a14>
12. Мигранян А.М., Пшеворский А. Демократия в российском зеркале. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.hse.ru/data/2013/10/14/1281056884/>
13. Брубейкер Р. Национальные меньшинства, национализирующиеся государства и внешние национальные отечества в новой Европе // Этнос и политика. Хрестоматия / Под ред. А.А. Прузаускаса. – М.: Изд-во УРАО, 2000. – С. 174-178.
14. Бордюгов Г., Бухараев В. Вчерашнее завтра: как «национальные истории» писались в СССР и как пишутся теперь. – М.: АИРО-XXI, 2011. – 325 с.
15. Летняков Д.Э. Создавая нацию: политика идентичности в постсоветских государствах. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mirros.hse.ru/article/view/4906/5271>
16. Титов В.В. Политика памяти и формирование национально-государственной идентичности: российский опыт и новые тенденции. – М.: Типография «Ваш формат», 2017. – 184 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: identityworld.ru/Monograhii/titov.pdf
17. Бейссингер М. Объяснение балтийской исключительности: идеология реставрационизма и границы политического воображения // Страны Балтии и Россия: общества и государства / Под ред. Д.Е. Фурмана. – М.: Референдум, 2002. – С. 294-313.
18. Благодатских И. Молдова и Приднестровье в поисках «своей» истории // Национальные истории в советском и постсоветских государствах / Под ред. К. Аймермахера. – М.: АИРО-XX, 1999. – С. 195-208.

19. Франсуа Э. «Места памяти» по-немецки // Империя и нация в зеркале исторической памяти / Под ред. И. Герасимова. – М: Новое изд-во, 2011. – С. 30-44.
20. Florin C. O istoria sinceră a poporului roman. București. 2002. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://books.google.com.ua/books?id=gitu_DAAAQBAJ&pg=PT600&lpg=PT600&dq=Florin+Constantiniu.+%D0%9E+istoria+sincer%C4%83+a+poporului+roman.+
21. Фурман Д., Батог К. Молдова: молдаване или румыны? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/moldova-moldavane-ili-rumyny/viewer>
22. Тулбуре А. Проблема национальной идентичности молдаван. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dniester.ru/node/14065>
23. Фурман Д. Молдавские молдаване и молдавские румыны влияние особенностей национального сознания молдаван на политическое развитие Республики Молдова. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.intelros.ru/pdf/Prognosis/01/Furman.pdf
24. Молотов И. Румыния хочет Молдавию // Русская планета. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://rusplt.ru/world/rumyniia-hochet-moldaviyu-18403.html>
25. Двадцать пять лет по кругу: зачем молдаване хотят в Румынию // Bel.biz. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://bel.biz/mol/zachem-moldovane-hotyat-v-rumyniyu/>
26. Добровольська А.Б. Етнічна неоднорідність та її вплив на проблеми політичної консолідації Молдови // Країни пострадянського простору: виклики модернізації. Збірник наукових праць. – К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. – С. 235-248.
27. Остап В. Внешняя политика Молдавии: 1991-2014 годы. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.postsovietarea.com/jour/article/download/13/14>
28. Референдум в Молдавии (1994). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Референдум_в_Молдавии_\(1994\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Референдум_в_Молдавии_(1994))
29. Чуфрин Г.И. Концептуальные аспекты внешнеполитической стратегии постсоветских стран: постсоветское пространство: роль внешнего фактора. Сб. ст. / Отв. ред. А.Б. Крылов, А.В. Кузнецов, Г.И. Чуфрин. – М.: ИМЭМО РАН, 2018. – 241 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.imemo.ru/files/File/ru/publ/2018/2018_07.pdf
30. Каширин В. Взаимоотношения Республики Молдова и блока НАТО // Проблемы национальной стратегии. – 2016. – № 3(36). – С. 64-84.
31. Institut de Politici Publice. Barometru de opinie publică. Noiembrie 2006. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: ipp.md/old/lib.php?l=ro&idc=156&year=&page=2
32. Фурман Д. Молдавские молдаване и молдавские румыны влияние особенностей национального сознания молдаван на политическое развитие Республики Молдова. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.intelros.ru/pdf/Prognosis/01/Furman.pdf
33. Опрос: почти 40% румын считают, что объединение с РМ даст ряд преимуществ. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://novostimoldova.ru/novostiobshestvo/6033---40-->
34. Конституционный суд Республики Молдова. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=hotariri&docid=476&l=ru>
35. Сколько румынских паспортов выдано молдаванам? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.noi.md/ru/news_id/82562
36. Национальное Бюро Статистики РМ // Перепись населения 2004 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.statistica.md/pageview.php?l=ru&idc=295&>
37. Добровольська А.Б. Досвід трансформації молдовського суспільства: протиріччя на шляху до політичної консолідації // Європейські історичні студії – К.: Національний університет ім. Т.Г. Шевченка, 2015. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://eustudies.history.knu.ua/angelina-dobrovolska-dosvid-transformatsiyi-moldovskogo-susplstva-protyrichchya-na-shlyahu-do-politychnoyi-konsolidatsiyi>

38. Население Молдовы. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/en/20%20Populatia%20si%20procese%20demografice/20%20Populatia>
39. Двойное гражданство бьет по молдавским тайнам. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.dw.com/ru/двойное-гражданство-бьет-по-молдавским-тайнам/a-16887264>
40. Гамова С.В. Молдавию войдет румынский батальон // Независимая газета. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ng.ru/cis/2018-02-06/1_7166_moldova.html
41. Рощка В. Почему в Молдове изучают «историю румын»? // NOI.md. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.noi.md/ru/news_id/86535
42. Семенова Ю.В. Молдавии разгорелись споры вокруг школьного курса истории // Русская редакция Deutsche Welle. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dw.com/ru/в-молдавии-разгорелись-споры-вокруг-школьного-курса-истории/a-15837960>
43. В Молдавии решили переименовать молдавский язык в румынский. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rusnext.ru/news/1509443898>
44. Правительство за румынский. Министры поддержали изменение названия госязыка в Конституции // NewsMaker.md. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://newsmaker.md/rus/novosti/pravitelstvo-za-rumynskiy-ministry-podderzhali-izmenenie-nazvaniya-gosyazyka-v-kon-35156>
45. Опрос: граждане Молдовы за сближение с Россией. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.ru.sputnik.md/politics/20170613/13107084/opros-grazhdane-moldovy-sblizhenie-rossiej-vstuplenie-eaehs>
46. Гурез К. Мнение: необходим один лидер для сторонников платформы «Достоинство и правда» и сторонников унионизма // Moldova24. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.moldova24.net/mnenie-neobhodim-odin-lider-dlya-storo>
47. Зверев Н. Зачем Майя Санду создает союз с унионистами? // Комсомольская правда в Молдавии. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.kp.md/daily/267104/3735522/>
48. ЦИК Молдовы утвердил окончательные итоги парламентских выборов. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.segodnya.ua/world/wnews/cik-moldovy-utverdil-okonchatelnye-itogi-parlamentskih-vyborov-1229962.html>

References

1. Bek, U. (2001). *Chto takoye globalizatsiya* [What is globalization?]. Moskva [Online]. Available from: <https://studfiles.net/preview/5287209> [In Russian].
2. Kastel's, M. (2000). *Informatsionnaya epokha: ekonomika, obshchestvo i kul'tura* [Information age: economics, society and culture]. Moskva. [In Russian].
3. Khantington, S. (2008). *Kto my? Vyzovy amerikanskoj natsional'noj identichnosti* [Who are we? Challenges of American National Identity]. Moskva. [In Russian].
4. Kapitsyn, V.M. (2015). Politizatsiya etnicheskikh identichnostey v "gibridnoy voyne" [The politicization of ethnic identities in the "hybrid war"]. In: Tsygankov, P.A. (ed.) *"Gibridnyye voyny" v khaotiziruyushchemsya mire XXI veka* ["Hybrid wars" in the chaotic world of the XXI century]. Moskva: Izd-vo MGU. [In Russian].
5. Miller, A.I. (2010). Politika stroitel'stva natsii-gosudarstva na Ukraine [The policy of building a nation-state in Ukraine]. *Politicheskaya nauka* [Political science], 1, pp. 76-99. [In Russian].
6. Bordyugov, G.A. (2011). *"Voyny pamyati" na postsovetском prostranstve* ["War of memory" in the post-Soviet space]. Moskva. [In Russian].
7. Shevchenko, R. *Pochemu Pridnestrov'ye lishilos' rossiyskikh deneg* [Why Transnistria lost Russian money] [Online]. Available from: http://pmrf2.ru/0100_all-articles/rossiya-snyala-pridnestrove-s-dovolstviya [In Russian].

8. Shishkin, I.S. *Istoricheskaya politika v stranakh SNG* [Historical policy in the CIS countries] [Online]. Available from: <http://www.regnum.ru/news/1543271.html?forprint> [In Russian].
9. Shnirel'man, V. (2000). Tsennost' proshlogo: etnotsentristskiy istoricheskiy mify, identichnost' i etnopolitika [The value of the past: ethnocentric historical myths, identity and ethnopoltics]. In: Olcott, M.B. (ed.) *Real'nost' etnicheskikh mifov* [The reality of ethnic myths]. (Pp. 12-33). Moskva: Gendal'f. [In Russian].
10. Martin, T. (2011). *Imperiya "polozhitel'noy deyatelnosti". Natsii i natsionalizm v SSSR, 1923-1939* [Empire of "positive activity". Nation and nationalism in the USSR, 1923-1939]. Moskva: ROSSPEN. [In Russian].
11. Lastovskiy, A. *Spetsifika istoricheskoy pamyati v Belarusi: mezhdru sovetskim proshlym i natsional'noy perspektivoy* [The specifics of historical memory in Belarus: between the Soviet past and the national perspective] [Online]. Available from: <http://polit.ru/article/2010/07/19/belorus/#a14> [In Russian].
12. Migranyan, A.M. & Pshevorskii, A. *Demokratiya v rossiyskom zerkale* [Democracy in the Russian Mirror] [Online]. Available from: <https://www.hse.ru/data/2013/10/14/1281056884/> [In Russian].
13. Brubeyker, R. (2000). Natsional'nyye men'shinstva, natsionaliziruyushchiesya gosudarstva i vneshniye natsional'nyye otechestva v novoy Yevrope [National minorities, nationalizing states, and external national fatherlands in the new Europe]. In: Prazauskas, A.A. (ed.) *Etnos i politika. Khrestomatiya* [Ethnos and Politics. Anthology]. (Pp. 174-178). Moskva: Izd-vo URAO. [In Russian].
14. Bordyugov, G. & Bukharayev, V. (2011). *Vcherashneye zavtra: kak "natsional'nyye istorii" pisalis' v SSSR i kak pishutsya teper'* [Yesterday's tomorrow: how "national stories" were written in the USSR and how are they written now]. Moskva: AIRO-XXI. [In Russian].
15. Letnyakov, D.E. *Sozdavaya natsiyu: politika identichnosti v postsovetskikh gosudarstvakh* [Creating a nation: identity politics in post-Soviet states] [Online]. Available from: <https://mirros.hse.ru/article/view/4906/5271> [In Russian].
16. Titov, V.V. (2017). *Politika pamyati i formirovaniye natsional'no-gosudarstvennoy identichnosti: rossiyskiy opyt i novyye tendentsii* [The politics of memory and the formation of national-state identity: Russian experience and new trends]. – Moskva: Tipografiya "Vash format" [Online]. Available from: identityworld.ru/Monograhii/titov.pdf [In Russian].
17. Beyssinger, M. (2002). Ob"yasneniye baltiyskoy isklyuchitel'nosti: ideologiya restavratsionizma i granitsy politicheskogo voobrazheniya [Explanation of Baltic exclusivity: the ideology of restorationism and the boundaries of political imagination]. In: Furman, D.Ye. *Strany Baltii i Rossiya: obshchestva i gosudarstva* [Baltic countries and Russia: societies and states]. (Pp. 294-313). Moskva: Referendum. [In Russian].
18. Blagodatskikh, I. (1999). Moldova i Pridnestrov'ye v poiskakh "svoey" istorii [Moldova and Transnistria in search of "their" history]. In: Aymermakher, K. (ed.) *Natsional'nyye istorii v sovetskom i postsovetskikh gosudarstvakh* [National stories in the Soviet and post-Soviet states]. (Pp. 195-208). Moskva: AIRO-XX. [In Russian].
19. Fransua, E. (2011). "Mesta pamyati" po-nemetski ["Places of memory" in German]. In: Gerasimova, I. *Imperiya i natsiya v zerkale istoricheskoy pamyati* [Empire and nation in the mirror of historical memory]. (Pp. 30-44). Moskva: Novoye izd-vo. [In Russian].
20. Florin, C. (2002) *O istoria sinceră a poporului roman. București*. [Online]. Available from: <https://books.google.com.ua/books?id=gituDAAAQBAJ&pg=PT600&lpg=PT600&dq=Florin+C onstantiniu.+%D0%9E+istoria+sincer%C4%83+a+poporului+roman.+> [In Romanian].
21. Furman, D. & Batog, K.. *Moldova: moldavane ili rumyny?* [Moldova: Moldovans or Romanians?] [Online]. Available from: <https://cyberleninka.ru/article/n/moldova-moldavane-ili-rumyny/viewer> [In Russian].
22. Tulbure, A. *Problema natsional'noy identichnosti moldavan* [The problem of national identity of Moldavians] [Online]. Available from: <http://dniester.ru/node/14065> [In Russian].

23. Furman, D. *Moldavskiye moldavane i moldavskiye rumyny vliyaniye osobennostey natsional'nogo soznaniya moldavan na politicheskoye razvitiye Respubliki Moldova* [Moldavian Moldavians and Moldovan Romanians influence of the features of the national consciousness of Moldavians on the political development of the Republic of Moldova] [Online]. Available from: www.intelros.ru/pdf/Prognosis/01/Furman.pdf [In Russian].
24. Molotov, I. Rumyniya khochet Moldaviyu [Romania wants Moldova] [Online]. *Russkaya planeta* [Russian planet]. Available from: <https://rusplt.ru/world/rumyniya-hochet-moldaviyu-18403.html> [In Russian].
25. Dvadsat' pyat' let po krugu: zachem moldavane khotyat v Rumyniyu [Twenty-five years in a circle: why do Moldovans want to Romania] [Online]. *Bel.biz*. Available from: <https://bel.biz/mol/zachem-moldovane-hotyat-v-rumyniyu/> [In Russian].
26. Dobrovols'ka, A.B. (2016). Yetnična neodnorodnist' ta її vpliv na problemi politichnoï konsolidatsii Moldovi [Ethnic heterogeneity and its impact on the problems of political consolidation of Moldova] In: Bul'vins'kyy, A.G. *Kraïni postradyans'kogo prostoru: vikliki modernizatsii: zbirnik naukovikh prats'* [Countries of the post-Soviet space: challenges of modernization. Collection of scientific works]. (Pp. 235-248). Kyiv: Derzhavna ustanova "Institut vsesvïtn'oi istorii NAN Ukrainy". [In Ukrainian].
27. Ostalepk, V. *Vneshnyaya politika Moldavii: 1991-2014 gody* [Foreign policy of Moldova: 1991-2014] [Online]. Available from: <https://www.postsovietarea.com/jour/article/download/13/14> [In Russian].
28. *Referendum v Moldavii (1994)* [Referendum in Moldova (1994)] [Online]. Available from: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Referendum_v_Moldavii\(1994\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Referendum_v_Moldavii(1994)) [In Russian].
29. Chufrin, G.I. (2018). *Kontseptual'nyye aspekty vneshnepoliticheskoy strategii postsovetskiikh stran: Postsovetskoye prostranstvo: rol' vneshnego faktora. Sb. st.* [Conceptual aspects of the foreign policy strategy of post-Soviet countries: the post-Soviet space: the role of the external factor. Collection articles] Moskva: IMEMO RAN [Online]. Available from: https://www.imemo.ru/files/File/ru/publ/2018/2018_07.pdf [In Russian].
30. Kashirin, V. (2016). Vzaimootnosheniya Respubliki Moldova i bloka NATO [Relations between the Republic of Moldova and the NATO bloc]. *Problemy natsional'noy strategii* [Problems of the national strategy], 3, (36), pp. 64-84. [In Russian].
31. *Institut de Politici Publice. Barometru de opinie publică. Noiembrie 2006.* [Online]. Available from: ipp.md/old/lib.php?l=ro&idc=156&year=&page=2 [In Romanian].
32. Furman, D. *Moldavskiye moldavane i moldavskiye rumyny vliyaniye osobennostey natsional'nogo soznaniya moldavan na politicheskoye razvitiye Respubliki Moldova* [Moldavian Moldavians and Moldovan Romanians influence of the features of the national consciousness of Moldavians on the political development of the Republic of Moldova] [Online]. Available from: www.intelros.ru/pdf/Prognosis/01/Furman.pdf [In Russian].
33. *Opros: pochi 40% rumyn schitayut, chto ob'yedineniye s RM dast ryad preimushchestv* [Survey: almost 40% of Romanians believe that combining with Moldova will give a number of advantages] [Online]. Available from: <http://novostimoldova.ru/novostiobshchestvo/6033---40--> [In Russian].
34. *Konstitutsionny sud Respubliki Moldova* [Constitutional Court of the Republic of Moldova] [Online]. Available from: <http://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=hotariri&docid=476&l=ru> [In Russian].
35. *Skol'ko rumynskikh pasportov vydano moldavanam?* [How many Romanian passports are issued to Moldovans?] [Online]. Available from: http://www.noi.md/ru/news_id/82562 [In Russian].
36. Natsional'noye Byuro Statistiki RM [National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova] [Online]. *Perepis' naseleniya 2004 g.* [2004 Census]. Available from: <http://www.statistica.md/pageview.php?l=ru&idc=295&> [In Russian].

37. Dobrovol's'ka, A.B. (2015). Dosvid transformatsiyi moldovs'koho suspil'stva: protyrichchya na shlyakhu do politychnoyi konsolidatsiyi [The experience of the transformation of Moldovan society: contradictions on the way to political consolidation] [Online]. *Yevropeys'ki istorychni studiï* [European Historical Studies]. Available from: <http://eustudies.history.knu.ua/angelina-dobrovolska-dosvid-transformatsiyi-moldovskogo-suspilstva-protyrichchya-na-shlyahu-do-politychnoyi-konsolidatsiyi> [In Ukrainian].
38. *Naseleniye Moldovy* [The population of Moldova] [Online]. Available from: <http://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/en/20%20Populatia%20si%20procesele%20demografice/20%20Populatia> [In Russian].
39. Dvoynoye grazhdanstvo b'yet po moldavskim taynam [Dual citizenship strikes at Moldovan secrets] [Online]. Available from: <https://www.dw.com/ru/dvoynoye-grazhdanstvo-b'yet-po-moldavskim-taynam/a-16887264> [In Russian].
40. Gamova, S.V. Moldaviyu voydet rumynskiy batal'on [Moldova will enter the Romanian battalion] [Online]. *Nezavisimaya Gazeta*. Available from: http://www.ng.ru/cis/2018-02-06/1_7166_moldova.html [In Russian].
41. Roshka, V. Pochemu v Moldove izuchayut "istoriyu rumyn"? [Why is the "history of Romanians" being studied in Moldova?] [Online]. *NOI.md*. Available from: http://www.noi.md/ru/news_id/86535 [In Russian].
42. Semenova, Yu.V. Moldavii razgorelis' spory vokrug shkol'nogo kursa istorii [Moldovan controversy erupted around the school history course] [Online]. *Russkaya redaktsiya Deutsche Welle* [Russian edition of Deutsche Welle]. Available from: <http://www.dw.com/ru/v-moldavii-razgorelis'-spory-vokrug-shkol'nogo-kursa-istorii/a-15837960> [In Russian].
43. *V Moldavii reshili pereimenovat' moldavskiy yazyk v rumynskiy* [In Moldova, it was decided to rename the Moldavian language into Romanian] [Online]. Available from: <http://rusnext.ru/news/1509443898> [In Russian].
44. Pravitel'stvo za rumynskiy. Ministry podderzhali izmeneniye nazvaniya gosyazyka v Konstitutsii [Government for the Romanian. Ministers supported changing the name of the state language in the Constitution] [Online]. *NewsMaker.md*. Available from: <http://newsmaker.md/rus/novosti/pravitelstvo-za-rumynskiy-ministry-podderzhali-izmenenie-nazvaniya-gosyazyka-v-kon-35156> [In Russian].
45. *Opros: grazhdane Moldovy za sblizheniye s Rossiyey* [Survey: Moldovans for rapprochement with Russia] [Online]. Available from: <https://www.ru.sputnik.md/politics/20170613/13107084/opros-grazhdane-moldovy-sblizhenie-rossiej-vstuplenie-eaehs...> [In Russian].
46. Gurez, K. Mneniye: neobkhodim odin lider dlya storonnikov platformy "Dostoinstvo i Pravda" i storonnikov unionizma [Opinion: one leader is needed for supporters of the Dignity and Truth platform and supporters of unionism] [Online]. *Moldova 24*. Available from: <http://ru.moldova24.net/mnenie-neobhodim-odin-lider-dlya-storo> [In Russian].
47. Zverev, N. Zachem Mayya Sandu sozdayet soyuz s unionistami? [Why is Maya Sandu creating an alliance with unionists?] [Online]. *Komsomol'skaya pravda v Moldavii* [Komsomolskaya Pravda in Moldova]. Available from: <https://www.kp.md/daily/26710.4/3735522/> [In Russian].
48. *TSIK Moldovy utverdil okonchatel'nyye itogi parlamentskikh viborov* [The CEC of Moldova approved the final results of the parliamentary elections] [Online]. Available from: <https://www.segodnya.ua/world/wnews/cik-moldovy-utverdil-okonchatelnye-itogi-parlamentskikh-viborov-1229962.html> [In Russian].

Добровольская А.Б. Общие закономерности и национальные особенности формирования идентичности на постсоветском пространстве: опыт Молдовы

В статье рассмотрены процессы поиска национальной идентичности Республики Молдова в период посткоммунистического транзита. Проанализированы условия, в которых происходило создание нации в стране, и факторы, влиявшие на направления и приоритеты развития молдавского общества. Показано, что процессы формирования политической нации в

Республіке происходили в обстановке общественно-политических кризисов и конфликтов, колебаний во внутренней и внешней политике и имели нелинейный волнообразный характер. Поиск национальной идентичности в Молдове сопровождался возникновением идейно-политических и ценностных расколов в политической элите и в массах молдавского общества, которые усиливались и смягчались с определенной периодичностью. Констатируется, что Республика Молдова практически единственная в Европе страна, где идентификационные разногласия представляли собой определяющий фактор поляризации политических сил, а конфликты идентичностей становились весомым фактором политической мобилизации. Отмечено, что незавершенность процесса национальной самоидентификации в Молдове в значительной степени обуславливают внешние факторы, в результате чего государство выступает предметом влияния более весомых субъектов международной политики. Сделан вывод о том, что хотя политическая система Республики Молдова поддерживает существование демократических тенденций, достижение ценностного консенсуса на основе создания широкого диалога в публичном пространстве и общегражданского дискурса остается актуальной задачей для национальных элит государства.

Опыт политического транзита Республики Молдова стал подтверждением того факта, что при формировании политических наций нередки случаи, когда противостояние символов, смыслов и исторических дат происходит не между разными государствами, а проходит внутри самого общества. Молдова стала классическим примером идентификационного раскола, который разделяет страну на Восток и Запад, Север и Юг, жители которых апеллируют к различным версиям национальной истории.

Ключевые слова: Молдова, посткоммунистический транзит, национальная идентичность, переходные процессы, политическая консолидация, геополитические факторы, политические партии.

Dobrovolskaya A. General Patterns and National Features of the Identity Formation in the Post-Soviet Space: the Experience of Moldova.

The article discusses the processes of searching for the national identity of the Republic of Moldova during the post-communist transit. The conditions in which the reforms took place in the country and the factors that influenced the directions and priorities of the development of Moldavian society are analyzed. It is shown that the processes of the formation of a political nation in the Republic proceeded in an environment of socio-political crises and conflicts, fluctuations in domestic and foreign policy and had a non-linear wave-like character. The search for national identity in Moldova was accompanied by the emergence of ideological, political and value splits in the political elite and among the masses of Moldavian society, which intensified and softened with a certain frequency. It is stated that the Republic of Moldova is practically the only country in Europe where identification differences were a determining factor in the polarization of political forces, and identity conflicts became a significant factor in political mobilization. It is noted that the incompleteness of the process of national self-identification in Moldova is largely determined by external factors, as a result of which the state acts as an object of influence of more significant subjects of international politics. It is concluded that although the political system of the Republic of Moldova supports the existence of democratic trends, the achievement of value consensus through the creation of a broad dialogue in the public space and general civil discourse remains an urgent task for the national elites.

The experience of the political transit of the Republic of Moldova has confirmed the fact that during the formation of political nations there are frequent cases when the confrontation of symbols, meanings and historical dates does not occur between different states, but takes place within society itself. Moldova has become a classic example of an identification split that divides the country into East and West, North and South, whose residents appeal to different versions of national history.

Keywords: Moldova, post-communist transit, national identity, transition processes, political consolidation, geopolitical factors, political parties.

КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПРОЦЕС

УДК 94(008+7:94)«XX»

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2020-11-10>

Зернецька О.В.

РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ В АВСТРАЛІЇ ПРОТЯГОМ XX ст: КІНОІНДУСТРІЯ

«Якщо ви вивчаєте австралійський фільм від початку до кінця, ви вивчаєте історію Австралії, тому що це молода країна, яка має перевагу використовувати кіно як документ у більшості випадків її короткої історії. З початком держави-нації те, що було закарбовано на кінострічку у першому документальному фільмі, а також показано через наступні соціальні, природні, політичні зміни, дає змогу спостерігати розвиток австралійського характеру, культури, як вони побачені очима кіномитців».

Саскія Вандербент

Стаття представляє собою першу спробу в Україні комплексного інтердисциплінарного вивчення історії розвитку австралійської кіноіндустрії в XX ст. в контексті австралійської культури. Аналізуючи фільми в історичній послідовності особливості кожної декади беруться до уваги. Проаналізовані періоди німого, звукового та кольорового кіно. Виокремлені краці фільми, режисери та видатні актори. Особлива увага приділена художнім та документальним фільмам.

У статті розглядається розвиток різних жанрів кінофільмів, починаючи з історичної драми, фільмів про виживання поселенців-піонерів, пригодницьких фільмів. Показано, як вони сприяють втіленню у кінострічках головних архетипів австралійської культури, розвитку австралійської ідентичності. Після Першої та Другої світових воєн створюються фільми, щоб увічнити хоробрість австралійських солдатів на полях цих воєн. Згодом з'являються кінострічки, в яких режисери змальовують долі австралійських жінок, чи то дружин переселенців, чи аборигенів.

Проведено компаративний аналіз фільмів та літературних періоджерел, покладених в основу їх сценаріїв. Зроблено висновок, що австралійськими режисерами були обрані найкращі взірці австралійської національної поезії і прози, які розкривають історичні і соціальні, культурні і расові проблеми розвитку країни протягом XX ст.

У статті приділяється увага періодам буму і спаду у сфері австралійського кіновиробництва. Проаналізована урядова політика в кіноіндустрії. Окреслені різні схеми виробництва та дистрибуції національних фільмів, аби зробити їх конкурентоспроможними з фільмами інших кіноіндустрій світу, особливо з Голлівудом. Вивчена сфера нової дисципліни – австралійські фільмові студії так само, як і праці національних вчених у цій галузі. З'ясовано, в яких університетах Австралії вона викладається. Зроблено висновки, що досвід Австралії в цих сферах корисний для України.

Ключові слова: розвиток австралійської культури, кіноіндустрія, структура, жанри, урядова політика, австралійські фільмові студії.

Важливою складовою становлення австралійської культури у XX ст. став розвиток національного кіно. Здавалося б, п'ятий континент був далеким від

європейських новітніх культурних реалій. Таких, скажімо, як винахід братів Люм'єр у Франції 28 грудня 1895 р., що започаткував новий вид мистецтва – кіно. Але, як не дивно, саме Австралія була першою у світі у розвитку кіноіндустрії. 1896 р. в Австралії відбулася одна з перших у світі зйомок кінофільму. Експедиція Хадсона до островів Торресової протоки, що на півночі Австралії, зафільмувала унікальний етнографічний матеріал – церемоніальний танець аборигенів. Збереглося чотири з половиною хвилини цієї плівки, її навіть зараз можна побачити на Youtube [1, 2].

У жовтні 1896 р. французький хімік, агент кампанії братів Люм'єр і одночасно кваліфікований оператор Моріс Сестіє здійснив кінозйомку пасажирів які, сходили з порома в Мейнлі, Сідней. Наступного місяця Сестіє зняв 13 фільмів на перегонах у Флемінгтоні, зокрема змагання за кубок Мельбурна. Наступного року, знаючи любов австралійців до спорту, вже чотири команди кінематографістів знімали перегони за кубок [3].

Антрополог-піонер сер Болдуїн Спенсер разом з своїм помічником Ф.П. Гілленом у надзвичайно важких умовах здійснили кінозйомки багатьох ритуальних танців аборигенів у 1901 та 1903 рр. в районах центральній Австралії [4, р. 46]. Особливо цінним у цих фільмах, є те, що антропологам вдалося записати не тільки зображення, але й музику і спів аборигенів, використовуючи воскові валики-циліндри. На відміну від коротких сцен, які знімали брати Люм'єри, зйомки, представлені археологами, були справжніми кінострічками, а в останньому випадку ще й озвучені.

Важливу роль у становленні австралійського кінематографу відіграв очолюваний Джозефом Перрі відділ зв'язків із громадськістю Армії Спасіння, основною метою якого були зйомки фільмів на християнську тематику. Серед них були такі короткі кіноісторії, як «Соціальне спасіння» (*Social Salvation*, 1899 р.) та «Солдати Христа» (*The Soldiers of the Christ*, 1900 р.) [3]. Разом із тим вони закарбували на кіноплівку найцікавіше із повсякденного життя австралійців, а також видатні події у житті австралійського суспільства.

Зазвичай в ті часи кіносеанси складалися із перегляду декількох коротких німих кінозамальовок або сюжетів і відбувалися у різних більш-менш придатних для цього приміщеннях: від танцювальних клубів до кінопоказу на відкритому повітрі. Але кіно ввійшло в австралійську історію і як свідок отримання Австралією незалежності.

Так, у 1900 р. відбулося святкування на честь звільнення австралійських колоній і утворення Австралійської Федерації. Офіційно ця подія називалася «Інаугурація Співдружності Австралії» (*The Inauguration of the Commonwealth*). В Сідней, столиці Нового Південного Уельсу, – одного із штатів новоствореної Австралійської Федерації – пройшов грандіозний парад, в якому брали участь англійські, індійські, шотландські, новозеландські військові контингенти імперських військ (після англо-бурської війни), а також звісно австралійські військові з'єднання. За ними йшли очільники церков, міністри кабінету

міністрів, прем'єри штатів, мери міст, ректори університетів, і колони демонстрантів з місцевого населення [5]. Вперше у світі все це було зафільмовано на кіноплівку декількома кінокамерами з різних ракурсів. Керував процесом Джозеф Перрі [3]. Вдале розташування п'яти камер під час параду на розі вулиць дало змогу закарбувати його проходження крізь спеціально побудовані вітальні тріумфальні арки. З історії людства відомо, що вони зводилися на честь армій-переможців, які поверталися додому. В даному разі тріумфальні арки були побудовані громадянами Австралії на честь їх визволення від колоніального ярма і отримання статусу федерації в межах Британської імперії. Фільм закінчується кадрами, які зображують прем'єр-міністра та новий кабінет міністрів, котрі складають присягу парламенту Австралії. Це підписання федеративних документів поклало край колоніальній Австралії і започаткувало нову державу – Співдружність Австралії. Важливість цього фільму після підписання урядового документа для індустрії кіно набуває світового значення. Ця стрічка широко відома як перший фільм, який закарбував народження нової нації. Цей фільм вийшов 1901 р. і з успіхом демонструвався не тільки в містах п'ятого континенту, але й в Європі та США [6, р. 38-41, 54-55].

Ще однією подією, яка надала Австралії першість у розвитку кінематографа в світі, була кінострічка «Історія банди Келлі» (*The Story of the Kelly Gang*, 1906 р.), створена Чарльзом Тейтом. Він же був і автором сценарію. Це перший в світі німий художній фільм довжиною 70 або 80 хвилин, в якому йдеться про долю сім'ї Неда Келлі, яка вже на початку ХХ ст. стала історією-легендою в Австралії. У фільмі йдеться про справжні події, які відбувалися за 20 років до зйомки цього фільму у штаті Вікторія. Фільм розповідає про трагічну долю сім'ї ірландських скваттерів (власників земельного наділу), члени якої важко працюють на новій непривітній землі незважаючи на тяжкі природні умови (повені, посухи, пожежі), стають боржниками банку, який за допомогою жорстоких поліцейських відбирає в них майно і землю, тим самим робить їх існування нестерпним. Всі члени родини становляться бушрейнджерами, – людьми, які оселяються в буші (австралійському лісі) і починають мстити своїм ворогам. Вони одягають маски і грабують банки, роздають гроші біднякам, а також спалюють в банках заставні розписки інших переселенців, які потрапили у лещата банкірів. За короткий період часу Келлі становиться народним героєм на кшталт Робіна Гуда. Історія закінчується трагічно: поліція, знайшовши Неда Келлі, починає в нього стріляти. Поліцейські влучили в нього кілька разів, але він не падає, і жахає цим поліцейських. Нед повзе, перемагаючи біль. Тільки знекровленого і виснаженого поліція його впіймала. Неда Келлі було страчено. Це також був перших австралійський художній фільм, якій підпав під цензуру: уряд штату Вікторія, де відбувалися ці події, заборонив його показ у всьому штаті. Ця стрічка мала величезний успіх в Австралії та за її межами.

Вона стала найприбутковішою за 1900-1910-і рр., зібравши 20 тис. фунтів стерлінгів (великі гроші на той час. – О.З.).

Фільми, присвячені Неду Келлі, знімалися в Австралії неодноразово. Набагато пізніше – сто років по тому – австралійські кінознавці Іна Бертран та Вільям Рутт присвятили цьому фільму свою працю під промовистою назвою «Картина, яка завжди буде жити. Історія банди Неда Келлі» [7]. Так, тема боротьби за справедливість, захист знедолених та скривджених на ціле століття увійде до австралійського кінематографу. На різних його етапах будуть зніматися фільми про розбійників у масках, котрі виступають проти корумпованої поліції та ненажерливих банкірів.

Остання екранізація цього сюжету відбулася вже у XXI ст.: 2019 р. вийшов фільм режисера Дастіна Курзеля «Справжня історія банди Келлі» (*True Story of Kelly Gang*), виробництво Австралії. У його основу покладений роман Пітера Келлі, який приніс автору другу Букерівську премію. Прем'єра цієї кінострічки відбулася на міжнародному кінофестивалі в Торонто 2019 р. У фільмі Нед Келлі позиціонується як народний герой Австралії. Змінилося до нього і ставлення в урядових колах штату Вікторія. Фільм знято за допомогою державного уряду Вікторії та кінокомпанії Film Victoria Australia.

На думку дослідниці кіно Аннет Гамільтон «саме з цього часу декласовані елементи, каторжники, бушрейнджери, міські та заміські злочинці займають своє місце в австралійському кіно. Хоча Австралія у 20-ті рр. XX ст. стає дедалі більш урбанізованою нацією з населенням великих міст, яке ідентифікує себе як британський середній клас, національний кінематограф не робить їх життя предметом свого художнього інтересу. Навіть, коли героями стають не злочинці, а декласовані елементи із міста та передмість: погано вдягнені, із недостатньою освітою бідні робочі або сільські трударі. Австралійці мають інтерес до таких кінофільмів, які зачіпають почуття сенсу їхнього буття. Хоча міжнародна аудиторія тяжіє до фільмів про кенгуру, ему та білих благородних бушменів» [2].

Інший сюжет з колоніальної історії Австралії – непокора команди корабля «Баунті» у 1789 р. капітану Блайту і їх небажання повертатися до Австралії після того, як вони дісталися острова Таїті. Фільм вперше був знятий режисером Раймондом Лонгфордом у 1916 р.. «Бунт на Баунті» була 55 хвилинною чорно-білою німою кінострічкою яка стала зрештою австралійською кінокласикою. 1933 р. виходить, 65 хвилинний фільм знятий режисером Чарльзом Шовелом «Повстання на Баунті» (*In the Wake on Baunty*), успіх якому приносить актор Чарльз Флінн, який згодом стає відомим голівудським актором [5]. Більш, ніж 50 років по тому, цей сюжет використовується у фільмі «Баунті» (*The Baunty*, 1984 р.), успіх якому, безперечно, приносить зоряний акторський склад: Ентоні Гопкінс, Лоуренс Олів'є, Едвард Фокс, Бернард Гілл на чолі із Мелом Гібсоном, до речі

австралійцем за походженням і австралійським кіноактором, який згодом стає однією з найбільших зірок Голлівуду, як і Ніколь Кідман.

Колоніальна тематика розвивається в національному австралійському кінематографі протягом усього ХХ ст. Нерідко в основі фільмів лежать твори письменників колоніального та постколоніального періоду. Одним із яскравих взірців, який демонструє вдалу екранізацію творів австралійської літератури, є фільм Нормана Дауна «Засуджений довічно» (*For the Term of His Natural Life*, 1927 р.) за однойменним романом Маркуса Кларка. Головний герой цього твору – несправедливо засуджений в Британії Руфус Доуз – опиняється на австралійській каторзі з вироком «довічно засуджений». Реалістичні картини знущань тюремників над каторжниками, жахливі умови їх життя, голод й побиття змушують Руфуса Доуза до втечі з каторги і довгих поневірянь у австралійському буші. Чесний і справедливий за своєю натурою, він викликає неодмінні довіру і симпатію як читачів, так і глядачів. Ось чому автор цієї статті з повним правом назвала свою рецензію на переклад цього роману «Моральний імператив Руфуса Доуза» [8]. Так, у героя Маркуса Кларка існував моральний імператив, який дозволяв йому вистояти самому у нерівній боротьбі із тюремниками й солдатами-переслідувачами, а також допомагати іншим нездоленим, які опинилися у нестерпних поневіряннях в Австралії.

Доля піонерів, простих людей Австралії, в яких закарбовані такі притаманні австралійцям риси характеру, як егалітаризм, справедливість, чесність, товариськість (*mateship*), без якої чоловікам неможливо було вижити у суровій австралійській дійсності, демократизм, неповага до вищих класів та тих, хто уособлює собою владу, знаходять втілення спочатку в художній літературі Австралії, а потім переносяться на екран. Так, в основу фільму «Сентиментальний парубок» (*The Sentimental Bloke*, 1920 р.) режисера Р. Ленгфорда покладена відома однойменна поема С.Дж. Дженніса, в якій розповідається про любов простого хлопця Артура Точерта до дівчини Дорін. Артур не дружив із законом, але вийшовши з тюрми, побачив і полюбив сповнену життя, сором'язливу Дорін. Він упадає за нею дуже сентиментально, врешті-решт одружується із нею і заради неї стає заробляти чесні гроші, працюючи на землі. Цей ліричний, сповнений переживань героїв реалістичний фільм важливий ще й тим, що в ньому роль Дорін зіграла перша австралійська жінка-зірка Лотті Лоелл. Талановита актриса, вона була ще й обдарованою сценаристкою і редактором у більшості перших австралійських німих фільмів, допомагаючи своєму чоловікові Раймонду Ленгфорду.

У період німого кіно в Австралії розквітають різні жанри, які відображають життя піонерів. Одним із них є комедія-фарс під назвою «На нашій ділянці» (*On Our Selection*, 1920 р.). Вона знята Раймондом Ленгфордом за відомою книжкою австралійського письменника Стіла Радда «Тато і Дейв». Стіл Радд належав до плеяди письменників, які започаткували розвиток австралійського реалістичного роману [9].

У фільмі з гумором та деінде із гіркою іронією змальоване життя австралійських піонерів, сповнене труднощів та важкої роботи. Відображена в стрічці сім'я скваттерів Раддів переживає всі негаразди долі аж до повного занепаду їхнього господарства, аж до того, що вони йдуть до сусіда позичати борошно, аби не померти із голоду. Але вони сприймають всі труднощі і навіть трагедії з незмінною посмішкою на обличчі, веселим жартом, які підтримують оптимістичний настрій у перших переселенців. Популярність фільму і книжки на цей сюжет були такими, що протягом ХХ ст. знімаються ще два фільми: режисером Кеном Голлом у 1932 р. (вже звукове кіно) і режисером Джорджем Вейлі у 1995 р. (звуковий кольоровий фільм).

Як зазначає австралійський дослідник кіноіндустрії Деб Верховен, «у період німого кіно в Австралії між 1906 та 1928 рр. було знято 150 фільмів» [10, р.141]. Можна зробити висновок, що перші два десятиліття були продуктивними у розвитку австралійського кіно, яке художніми засобам відображало національний характер і нелегкі умови становлення нової держави.

З початку 1930-х рр. австралійське кіно було майже повністю витіснено з ринку американськими фільмами. Водночас американські дистриб'юторські кіномережі охопили весь австралійський континент, розподілили існуючі кінотеатри між собою для прокату голлівудської продукції, яка була набагато дешевша, ніж австралійські фільми. До того ж далася взнаки Велика депресія 1929 р., яка на думку фахівця з економічної теорії Т.Дж. Валентайна «вразила Австралію чи не найбільше, ніж інші країни світу. Досвід депресії в Австралії можна порівняти з такими країнами, як Канада та Аргентина, котрі також мали велику залежність від експорту та зовнішнього капіталу. Точилися дебати щодо відносної важливості зовнішніх та внутрішніх факторів, які спричинили поглиблення депресії в Австралії. Мало розбіжностей у тому, що крах світової економіки трансформувалася у падіння експортних цін та зовнішнього кредитування... експортні ціни мали найбільший вплив на ініціювання та визначення глибинної депресії у Австралії. Інші фактори були другорядні. Дійсно депресія може розглядатися як незвична економічна флуктуація, нав'язана австралійському бізнесовому циклу заморськими джерелами» [11]. Проте «другорядність», про яку пише Т.Дж. Валентайн, не здавалося такою пересічному австралійському громадянину, коли за свідченням матеріалів Музею великої депресії в Австралії «депресія вразила домівки австралійців. Її пік прийшовся на 1932 р. коли офіційно вона становила 32% безробітних в країні. Сотні тисяч австралійців опинилися без роботи» [12]. Болісно вдарила депресія і по кіноіндустрії Австралії.

В 1930-ті рр. в світі почалася ера звукового кіно. У розпорядженні австралійських кінематографістів не було обладнання для зйомки звукових фільмів. Пройшли роки, перш, ніж у них з'явилася необхідна апаратура. Період з 1930 по 1960-і рр. в цілому був позначений спадом у розвитку кіномистецтва в Австралії, але це зовсім не означало повного припинення діяльності кіномитців.

У 1940-і рр. в Австралії розквітає документалістика. Одним із найпомітніших фільмів у цьому жанрі став документальний фільм режисера Чарльза Маунтфорда «Вокебаут і Тьюрунга» (*Walkabout and Tjurunga*, 1940 р., 1942 р., 1946 р., 1974 р.). Протягом двох років Маунтфорд мандрував до центру австралійського континенту разом із племенем аборигенів і пройшов більше, ніж 1000 миль. Для аборигенів такі безкінечні мандри є способом життя: вони пересуваються по рідній землі у пошуках і збиранні їжі та здійснюють мисливство за допомогою списів та бумерангів. Експедиція Маунтфорда ніколи не вижила б у спекотній пустелі центральної Австралії. Тільки допомога аборигенів у знаходженні їжі та питної води врятувала життя цій групі кінодокументалістів. Фільм вийшов 1946 р. і мав величезний успіх. Маунтфорд із повагою ставився до вірувань аборигенів. Одне із них полягає у тому, що «не можна демонструвати зображення своїх померлих родичів. Тож 1974 р. цей фільм був відредагований режисером, який видалив із нього обличчя і фігури померлих аборигенів» [2].

Іншим визначним документальним фільмом який увійшов в історію австралійського мистецтва, була стрічка режисера Демієна Перейра «На передовій лінії Кокоди» (*The Kokoda Front Line*, 1942 р.). Вона присвячена іншим подіям на півночі Австралії біля міста Дарвін, який захищали австралійські солдати від японських військ під час Другої світової війни, коли останні намагалися захопити територію Австралії. Цей фільм дістав почесну нагороду Академії. Цей реалістичний документальний фільм протистояв драматизованим голлівудським пропагандистським стрічкам воєнного періоду. Сміливого кінорежисера Демієна Перейра було вбито на передовій лінії вогню, коли в 1944 р. він здійснював зйомки на островах Палау, висвітлюючи воєнні дії морського флоту США.

Воєнна проблематика проникає і в художні стрічки. Так 1941 р. вийшов фільм Чарльза Шовела «40000 вершників» (*40,000 Horsemen*), який змальовує сторінки воєнної історії австралійських військ легкої кавалерії в Туреччині під час Першої світової війни. Постановка батальних сцен у фільмі вважається однією із кращих у світі. В цій кінострічці знаходиться місце не тільки для показу жорстокості війни, але знайдені місце і час для втілення романтичних мотивів, для зображення чоловічої дружби, приземленого австралійського гумору. До того ж ця стрічка стала однією із найкасовіших в австралійському кіно.

Слід підкреслити, що в цей період і протягом наступних десятиріч виходять фільми, які присвячені подіям часів Першої та Другої світових воєн. У них оспівуються «чоловічий колективізм, автентична маскуліність та етика чоловічої дружби». Сміливість на хоробрість, яку виявили солдати ANZAC (Australian and New Zealand Army Corps – австралійські та новозеландські армійські з'єднання) закарбована в історії Австралії і святкується кожен рік 25 квітня як пам'ятна дата битви при Галліполі 1915 р. Під час Першої світової

війни тисячі молодих австралійців були призвані захищати інтереси Британської імперії на далеких полях битви в Європі та північної Африки, де вони за звичай були в лавах разом із британським робочим класом і використовувалися англійськими офіцерами як «гарматне м'ясо». Проте за легендою, австралійці, тим не менш виявляли себе надзвичайними воїнами, які не підкорялися долі, а хоробро билися до кінця» [13]. Ці події зображуються у фільмах режисера Чарльза Шовела «Щури Тобрука» (*The Rats of Tobruk*, 1944 р.), де знімалися відомі австралійські актори Чіп Раферті та Пітер Фінч; у стрічці австралійсько-британського виробництва, зрежисованою Гаррі Ваттом «Оверлендери» (*Overlanders*, 1946 р.); у фільмі режисера Пітера Вейна «Галліполі» (*Gallipoly*, 1981 р.). В цій стрічці, на думку Сільвії Лоусон, «мілітаризм фільмів Чарльза Шовела відступає і увага фокусується на індивідуальних характеристиках героїв. Це антивоєнний фільм. У ньому йдеться про найбільшу поразку британських імперських військах при Галліполі. Війна показана як дурна і не маюча ніяких підстав, але моральна чистота та найвищі якості австралійських героїв ніяк не знижені. Фільм підводить до думки що головними ворогами були зневажливі британці, чиє невміння стало трагедією, якою закінчилося ця кампанія» [14, р. 11].

Мужність австралійських чоловіків під час Другої світової війни виявлялася не тільки на її фронтах, а й у самій Австралії, коли очікувався напад японських військ на Північну Територію. Саме про це йдеться у фільмі «Оверлендери» (*Overlanders*, 1946 р.) режисерів Майкла Балкона і Ральфа Смарта. Під час евакуації багато скватерів спалювали свій врожай, щоби той не потрапив до загарбників. Для тих переселенців, які вирощували велику рогату худобу, одним із виходів було забити її. Але головний герой фільму погонич худоби Ден не погоджується на цей варіант. Він вирішує перегнати свій гурт у тисячу голів у інші штати Австралії, де безпечніше. До нього приєднується багато інших хазяїв великої рогатої худоби і разом вони долають складний шлях у 2000 кілометрів, сповнений пригод і небезпеки. Цей фільм став одним із взірців австралійської реалістичної кінокласики, що прославляє мужність австралійського народу і оспівує «мейтшір – центральний елемент міфу про незалежних, самодостатніх, волелюбних громадян-чоловіків у тяжких природних умовах на противагу мультикультуралізму і фемінізму» [15; 2].

Дійсна історія хоробрості австралійців закарбована у фільмі «Сміті» (*Smithy*, 1946 р.) режисера Кена Голла – першій кінострічці про реальних героїв-австралійців. Вона присвячена найвидатнішому авіатору Кінгфорду Сміту. Він був першою людиною, яка перелетіла Тихий океан за 83 години. Він загинув у 1935 р. десь поблизу Бірми. Кінобіографія К. Сміта важлива ще й тому, що в цьому фільмі режисер бореться із голлівудськими стереотипами, створюючи кінострічки, де правда життя є найголовнішою.

Так само, як і Кен Голл, відстоював реалізм у кіномистецтві Австралії на противагу голівудський кіноіндустрії інший режисер Гаррі Ватт, який створив

вражаючу історичну панораму революційної боротьби старателів під час золотого буму в Австралії у штаті Вікторія в 1954 р. «Юрикске повстання» (*Eureka Stockade*, 1949 р.). В центрі сюжету – боротьба золотошукачів за свої права. Символічним у фільмі є те, що повстанці підіймають австралійський прапор «Південний Хрест», що є дуже рідким і промовистим явищем у австрійському кіно, оскільки він є символом австралійського патріотизму. Справа в тому, що під час цього повстання Австралія ще не була членом Британської співдружності. Вступивши до її лав, символом Австралії став прапор, в якому інкорпоровані австралійський Південний Хрест та британський Юніон Джек.

Варто підкреслити, що 40-60-ті рр. ХХ ст. в Австралії були періодом, коли австралійські кінотеатри вцент заповнила американська голлівудська кінопродукція. І кожен фільм австралійських виробників був дуже цінний для підтримання духу «австралійськості» у населення. Практично в тій самій традиції знято фільм режисера Чарльза Шовела «Сини Метью» (*The Sons of Mathew*, 1949 р.). Присвячений боротьбі піонерів ірландського походження у підкоренні нової землі, він вирує пригодами і труднощами. В ньому переплітаються реалістичні та сентиментальні мотиви. Слід відмітити важливу особливість у зображенні природи в австралійських фільмах. Композиційно пейзажі, почуття любові героїв до рідної землі, до її тваринного і рослинного світу нерозривно пов'язані із зображенням нової діяльності, становленням в її результаті характерів персонажів фільму. Оскільки природа цих романів – також і об'єкт прикладання творчих сил її героїв. Важливою рисою цього фільму є оспівування праці і людей праці як вияв природнього світового устрою. «Праця першопроходців підкорила простір пустинного континенту, освоїла його величезні природні ресурси» [16, с. 241]. Ця тема магістральна як для австралійської літератури, так і для австралійського кіномистецтва, тому що в ній найбільш повно розкривається такі важливі суспільні феномени, як формування австралійського характеру, австралійської нації, австралійської держави. Ось чому праця в австралійських романах і кінострічках ніколи не залишається тільки темою їхніх творів, а виступає важливим сюжетоутворюючим і характероутворюючим фактором.

В цей період, який в історії австралійського кіно позначений багатьма дослідниками як період його занепаду [17; 18; 19], тим не менш воно розвивається і жанрово, і тематично. До художніх та документальних фільмів додаються мультиплікаційні фільми. Австралійські режисери створюють мюзикли, ліричні кінострічки, комедії, фільми жахів, тріллери, саспенси, науково-фантастичні фільми. Також вперше на авансцену австралійського кіно виходять драми, трагедії та біографічні фільми про жінок, аборигенів, «нових австралійців» – тобто переселенців з Європи на п'ятий континент після Другої світової війни.

До середини 1950-х рр. трагедія корінного населення Австралії не знаходила відображення в національному кінематографі. Доля аборигенів, починаючи від їх винищення першими білими переселенцями, довго замовчувалася. Протягом першого сторіччя заселення Австралії і перетворення її на тюрму Британської імперії її владою сповідувалася концепція «Terra nullius», тобто «вільна земля, яку можна привласнити та експлуатувати». Водночас англійський вчений Бернард Еттард з Лейстерського університету, окреслюючи економічну історію Австралії з 1788 р., справедливо стверджує: «аборигенне населення зазнало колапсу, зіткнувшись із хворобами, насиллям та примусовим переміщенням їх – на задвірки нової пасторальної економіки (тут мається на увазі економіка, яку впроваджували пасторалісти – новоприбулі переселенці, яким уряд колонії виділяв наділи землі для її освоєння, не беручи до уваги, що вона була вже заселена аборигенами. – О.З.), у створенні урядом резервацій, на сухих неродючих землях пустелі, які найменше були у використанні білою людиною. Цей процес повторився у другій половині XIX ст., за часів освоєння Північної Території Австралії» [20]. Про обмаль інформації щодо цих расистських вчинків колоніальної влади та новоприбулих білих поселенців пише австралійський історик Лорі Кленсі, відзначаючи, що «спротив аборигенів проти білої агресії був набагато більшим, ніж взагалі вважалось» [13]. Однією із ганебних дій влади проти аборигенів було примусове відторгнення їх дітей від батьків та передача перших до сімей білих переселенців. Це породило безліч трагедій: призвело до втрати відчуття безперервності у розвитку родоводу аборигенів різних племен, психологічно вплинуло на декілька поколінь корінних жителів.

Фільм режисера Чарльза Шовела «Джедда» (*Jedda*, 1955 р.) став першим, де головною героїнею виступає австралійська дівчина на ім'я Джедда, яка в дитинстві була відірвана від свого племені, коли її мати померла, і виховувалась у сім'ї білих переселенців. Там добре ставились до неї, але з часом її тягне до племені, до свого народу, його культури. Вона відчуває поодинокість, її душа розривається між білою сім'єю та племенем аборигенів. Важливим є й те, що цей фільм є першою кольоровою національною кінострічкою.

Поступово до австралійського кіно приходять сюжети, написані самими аборигенами. Подією стає трагічний фільм Брюса Бересфорда «Ті, хто живуть на краю» (*Fringe Dwellers*, 1982 р.), створений за однойменним твором письменника-аборигена Нене Гарре. Видатним є використання аборигенного музичного матеріалу. Коли у фільмі лунає пісня аборигенів «Моя дитя із коричневою шкірою», в якій йдеться про те, як біла влада відбирала в аборигенів їхніх немовлят та передавала їх на виховання переселенцям (жорстокий державний експеримент, який прагнув розірвати зв'язки між батьками та дітьми аборигенів, виростити останніх у культурі білих

австралійців), трагедія корінного населення Австралії відчувається на повну потужність. Цей видатний фільм отримав 7 кінематографічних нагород.

У стрічках режисерів Леслі Нормана «Літо сімнадцятої ляльки» (*Summer of the Seventeenth Doll*, 1959 р.) та Фреда Зіннемана «Бродяги» (*Sandowners*, 1960 р.) змальовані важкі долі австралійських жінок, які залишаються на ранчо і ведуть господарство на самоті в той самий час, коли чоловіки від'їжджають на сезонні роботи, і повертаюся додому тільки на час перепочинку. Жінки рабсько працюють на лінивих чоловіків, коли ті пиячать, грають у карти, розтринькуючи гроші. Нерівноправне становище жінок в колоніальний та постколоніальний періоди розвитку Австралії буде й надалі однією з центральних тем австралійської кінематографії [21]. Про це свідчать такі фільми, як «Кедді» (*Caddy*, 1976 р.); «Ми з Ніколи-Ніколи» (*We of the Never Never*, 1982 р.); «Весілля Мюріел», (*Muriel's Wedding*, 1994 р.).

По-праву кращим австралійським фільмом вважається зрежисована першою жінкою-режисером Джілліан Армстронг стрічка «Моя блискуча кар'єра» (*My Brilliant Career*, 1979 р.), знята за автобіографічним романом класика австралійської літератури Майлз Франклін. «Свій перший роман “Моя блискуча кар'єра” (1901 р.) Майлз Франклін написала, коли їй виповнилося 20 років. Письменниця народилася у сім'ї скватерів, тому її роман просякнутий споминами дитинства, сімейними легендами, біографічними деталями про її ірландських предків, які приїхали до Австралії у 20-х роках XIX століття і поповнили лави піонерів-першопроходців на п'ятому континенті. В її творчості утвердилася тема піонерства, знайшли відображення долі перших австралійських поселенців та їх нащадків» [22, с. 41]. У фільмі розкривається й історія її першого кохання, й боротьба, яка йде в серці дівчини між коханням і можливістю одружитися та її мрією про кар'єру письменниці, яка потребує зречення від сімейного життя, як вона вважає. Фільм сповнений психологізму, роздумів та вагань молодой австралійки (події відбуваються у наприкінці ХХ ст., коли роль жінку у суспільстві була не на висоті). У книзі, як і у фільмі, – відкритий кінець. Героїня залишається у роздумах, на роздоріжжі. Талант Майлз Франклін – письменниці, відзначений тим, що в Австралії найпрестижніша премія для представників красного слова носить її ім'я.

Для феміністського руху в Австралії це була вагома культурна перемога. Джілліан Армстронг згадувала, що «під час зйомок фільму всі спостерігали за нею і чекали на поразку» [5]. Натомість фільм мав величезний успіх. Він отримав 18 нагород, вісім із них він отримав на кінофестивалі в Каннах, отримав нагороду лондонських критиків, був номінований на «Оскар».

1970-1980-і рр. позначені в розвитку кіно Австралії небувалим піднесенням. Цьому сприяла далекоглядна політика австралійського уряду, який зрозумів, що потрібні ясні зрозумілі художні висловлювання стосовно національного культурного бачення. Це в свою чергу сприятиме покращенню іміджу держави. Все це великою мірою залежить від кінопродукції, яку вона виробляє.

Події в напрямі розвитку національного кіновиробництва розпочалися на тлі ситуації, коли американські фільми домінували в усіх кінотеатрах п'ятого континенту. Австралійський уряд зажадав, щоб фільми, які будуть отримувати фінансування уряду, демонстрували австралійський контент, були створені творчими командами з австралійських кіномитців та щоб самі стрічки показували австралійське оточення та австралійську реальність. «1968 р. при Австралійській Раді мистецтв був затверджений Фільмовий комітет, який підготував доповідь, в якій були надані рекомендації щодо підтримки урядом кіноіндустрії у трьох ключових сферах: створенні агентства з матеріального забезпечення розвитку кіно, розбудови фонду, який би сприяв розвитку експериментальних фільмів, формування національної кіношколи.

Безпосереднім результатом цих рекомендацій був розвиток широкого кола інституцій, які сприяли зв'язку між цією індустрією та урядом. Першою корпорацією в цьому напрямі була створена Корпорація розвитку австралійського фільму – 1970 р. (Australian Film Development Corporation – AFDC), яка в 1975 р. була перейменована на Комісію з австралійського фільму і мала 1 млн. доларів у своєму розпорядженні. Того ж самого 1970 р, поважаючи рекомендації Австралійської Ради мистецтв, уряд заснував Фонд для експериментального кіно і телебачення (Experimental Film and Television Fund – EFTF). Також у відповідності до рекомендацій Австралійської Ради мистецтв про національному фільмову школу, 1973 р. була створена Австралійська школа фільму і телебачення (згодом поповнена дисциплінами, в яких вивчається випуск радіо продукції і znana під аббревіацією AFTRS)» [10, р. 141-142].

Уряд на цьому не зупинився і запропонував як експеримент зниження податків для австралійських інвесторів, які вкладатимуть гроші в кіноіндустрію. Цей експеримент отримав назву «10BA». Як стверджує історик кіно Деб Верховен, «після прийняття відповідного податкового акту результат був моментальний та екстраординарний. Більше, як 400 фільмів з'явилося з 1980 по 1988 рр.. Багатьох фільмів публіка ніколи не побачила. Заробітня платня в індустрії зазнавала швидкої інфляції. Чимало фільмів, які отримали фінансову підтримку інвесторів, не вважалися такими вже й успішними. Водночас багато із них отримали визнання у публіки і, відповідно, таку успішну касову статистику, яку австралійське кіно після того жодного разу не змогло повторити» [10, р. 42].

Розвиток національної кіноіндустрії в останній третині ХХ ст. збігався із позитивною динамікою росту австралійської економіки в цілому. Через століття після заснування Федерації Австралія мала нижчу середню інфляцію та безробіття порівняно з іншими розвиненими країнами і солідне економічне зростання. У другій половині ХХ ст. економічне зростання було набагато стабільніше, ніж у першій, що відповідно призвело до вищого економічного зростання НВП на душу населення. Двома видатними декадами в останні сто

років були 1960-ті рр. і 1990-ті рр. Перша ознаменувалася бумом торгівлі мінеральними ресурсами, покращенням продуктивності виробництва, та сильним економічним зростанням у всьому світі, тоді як остання декада відбиває дивіденди солідної макроекономічної впорядкованості, результати від структурної реформи, яка продовжується. Дійсно, 1990-і рр., особливо друга їх половина вирізняється у таких поняттях, як історично висока продуктивність, велике зростання НВП та НВП на душу населення, низька інфляція і зменшення безробіття, періодом, який не тільки посилив процвітання та багатство Австралії як такої, але й поставив її на один щабель у порівнянні з досягненнями головних індустріальних економік світу [23]. Тож і кіноіндустрія Австралії розцвіла жанровим і тематичним розмаїттям.

Слід зауважити, що тема відносин між аборигенами та білими австралійцями були дуже рідким явищем для національного кіно (згадаємо тільки «Джедду», яка у 1950 р. була блискучим проривом у цій тематиці). Водночас могутня хвиля змін у соціальних відносинах в Австралії наприкінці 1960-х рр., як і в інших частинах світу, приводить до того, що молоде покоління, яке виросло після воєнних травм, і було більш освіченим і багатим, ніж їхні батьки, вже могло думати не тільки про проблеми заробітку для підтримання свого життя. Їх хвилювали питання справедливості та рівності. В Австралії почав швидко розгортатися рух за громадянські права. Це було вперше, коли австралійська громадськість дізналася про вплив і наслідки багатьох поколінь білих переселенців щодо аборигенів, щодо їх байдужості та ганебного ставлення до корінного населення. На це моментально відгукнувся національний кінематограф. «Між 1970-ми і 1980-ми рр. було створено 7 стрічок, які розкривали цю проблематику, зокрема фільми режисерів Ніколаса Рега «Вокебаут» (*Walkabout*, 1971 р.) та Генрі Сафрано «Хлопчик шторму» (*Stormboy*, 1976 р.), так само, як і шедевр Пітера Вейра «Остання хвиля» (*The Last Wave*, 1977 р.). У документальному кіно кіномитці фокусуються на таких проблемах, як боротьба аборигенів за права на свою землю, наприклад, стрічка Алессандра Гавадіні «Нінгла А-На» (*Ningla-A-Na*, 1978 р.). Створюються фільми у стилі аборигенної пам'яті, наприклад, «Моє виживання як аборигена», знято режисерами-жінками Ессі Коффі та Мартою Ансара (*My Survival as an Aboriginal*, 1978 р.) [2].

Колін Тілі – відома австралійська дитяча письменниця. За її книгами знято декілька фільмів: вже згаданий «Хлопчик шторму», а також стрічка Фреда Шепісі «Пісня Джиммі Блексмита» (*The Song of Billy Blacksmith*, 1978 р.). В основу сценарію покладено відомий однойменний роман письменника Томаса Кіннелі про трагічну долю хлопчика-полукровка із християнської місії, який виріс, одружився із білою дівчиною, але відчуває кризу ідентичності. Його сприймають як аборигена, платять набагато менше, ніж білим працівникам. До нього та його сім'ї, а також до сімей інших аборигенів, білі ставляться із відвертою зневагою та нелюдською жорстокістю: гвалтують їхніх жінок,

доводять аборигенні родини до голодної смерті, тощо. Тоді Біллі розпочинає свою вендету: тоді, як білі поселенці розправляється із сім'ями аборигенів, він убиває дружин і дітей перших. До білих чоловіків навіть не відразу доходить, що, смертельно скривджений вбивством своєї вагітної дружини, Біллі їм мститися. «Дворняжка-байстріук», як вони його називають, розв'язує проти білих справжню війну, вбиваючи їх дружин і дітей аж доки його не схопили та повісили. Це трагічна стрічка, яка із безжальним реалізмом змальовує існуючий стан речей.

Фільм Філа Нойса «Зворотні дороги» (*Back Roads*, 1977 р.) за своєю жанровою природою являє суміш кримінального кіно та пригод на дорогах. У ньому окрім відомого актора Білла Гантера грають два аборигена-активіста: Гері Фолі та ЕссіКоффі. Зав'язка сюжету розпочинається з того моменту, коли два злодія – білий і чорний – вкрали машину в аутбеку та їдуть уздовж узбережжя. На цьому шляху на їх чекають пригоди і переслідування.

Видатною подією встав фільм «Нічні крики: сільська трагедія» (*Night Cries: a Rural Tragedy*, 1989 р.) корінної австралійки Трейсі Моффат, головну роль в якому виконує відома австралійка туземного походження антрополог та письменниця Марсія Ленгтон, яка зробила римейк відомого фільму «Джедда», але змінила його кінець на щасливий, що викликало засудження деяких критиків. Вони вважали, що така трагічна тема, як відносини між білими та чорними не може мати happyend.

Ще один корінний режисер Рейчел Перкінс створює в цей час фільм «Сяйво» (*Radiance*, 1989 р.), якій розповідає про складну долю трьох сестер-аборигенок за походженням, котрі втратили матір і намагаються вижити в складних життєвих обставинах. Цей фільм був відзначений багатьма преміями на різних світових кінофестивалях. Слід зазначити позитивну роль, яку відіграє у створенні фільмів про перших автентичних австралійців Австралійська фільмова комісія з політики та естетики кіновиробництва аборигенами та про аборигенів та їх речі (*The Australian Film Comyission on Politics and Aesthetics of Filmmaking by and about Aboriginal People and Things*).

Поряд із фільмами про долю аборигенів з'являються стрічки, присвячені вrostанню «нових австралійців» у поки що чуже для них соціальне середовище та реакції цього середовища на новоприбулих. Одним із прикладів такого відображення нової політики Австралії – мультикультуралізму [24, р. 134; 25, р. 64] – є фільм Майкла Пауелла «Вони – дивний натовп» (*Their're a Weird Mob*, 1966 р.), в якому розповідається входження новоприбулих братів-італійців у нове соціальне оточення.

Водночас в австралійському кіно можна відмітити подальше розмаїття жанрів. Створюються історичні і фантастичні фільми, зростає інтерес до внутрішнього світу героїв, до їх реакцій, почасти хворобливих, на самотність, відчуженість, поодинокість, народжуються тріллери, фільми жахів та фільми-саспенси, в яких робиться акцент на незвіданих таємницях австралійської

природи, особливо її аутбеку, де відбуваються страшні та містичні події. Яскравим прикладом такого кіножанру є фільм режисера Пітера Вейра «Пікнік біля Вісячої Скелі» (*Picnic at Hanging Rock*, 1975 р.), знятий за мотивами однойменного роману Джоан Ліндсей. Події розгортаються 1900 р., коли група дівчат та їхня вчителька прямують на пікнік до Вісячої Скелі (реально існуючого місця у штаті Вікторія). Всі дівчата зникають. Хлопчик знаходить одну із них в буші, згвалтовану та безсловесну. Дівчина мовчить або через переляк, або примушена кимось до мовчання.

Фільм має відкритий кінець, ситуація не прояснена, але вона приводить до роздумів про те зло, яке ховається десь у суворій тиші бушу, про сексуальних перевертнів, їх жахливих вчинків та осоружних дій у німоті австралійського ландшафту. Можна сказати, що цей фільм вивів австралійське кіно із затінку на світло світової арени, мав великий успіх і демонструвався також в Україні.

Фільм режисера Філіпа Нойса «Мертвий спокій» (*Dead Calm*, 1989 р.), поставлений за романом Чарльза Вільямса, – один із перших фільмів, в якому з'явилася тоді невідома світу Ніколь Кідман та була представлена тим самим Голлівуду – являє собою яскравий взірець водночас саспенса і тріллера. Психологічна напруга триває весь фільм, у якому йдеться про молоде подружжя, котре вийшло на своїй яхті у відкритий океан і зіткнулося із кривавим злодієм у особі хлопця, якій був найманий ними для допомоги на яхті.

У 70-80-і рр. ХХ ст. набувають популярності кінострічки, які отримали назву «окер-фільми» (*ockerfilms*) [25; 26] – специфічний австралійський кіножанр, у якому відтворені властиві населенню Австралії вимова, пов'язані із нею фразеологізми, прислів'я та приказки, своєрідний приземлений гумор, тощо, які відтворюють австралійський національний характер, дещо шаржуючи його, підкреслюючи його «окремішність», особливо у чоловічій частини населення, яка належить до робітничого та нижнього середнього класів. Такі фільми створюються у різних жанрах: і у комедійному, і у реалістично-побутовому. До першого належить відома у всьому світі кінострічка режисера Пітера Феймана – «Крокодил Данді» (*Crocodile Dandee*, 1986 р.) та її сіквели «Крокодил Данді 2» та «Крокодил Данді у ЛосАнджелосі» із австралійським актором-коміком Полом Хоганом. Відома практично всім історія про австралійського мисливця на крокодилів Данді, котрий живе у мальовничій, але небезпечній «глибинці» Південної Території Австралії і потрапляє до Нью Йорку, де на нього чекають різні пригоди – і кумедні, і не дуже – став тим самим фільмом, який привернув до Австралії погляди сотень мільйонів глядачів [26; 27]. Про цей фільм писала не тільки преса США і Європи, йому присвячені окремі розвідки кінокритиків Австралії [29].

«Крокодил Данді» побив не тільки всі очікувані касові збори, але й зробив набагато більше: те, заради чого австралійський уряд вкладав фінанси у розвиток національного кінематографу: привернув увагу людей багатьох країн

до п'ятого континенту; розповів їм про цю чудову, сповнену пригод, землю; змалював привабливий характер австралійця, який передусім втілений в образі головного героя Данді, а також у другорядних постатях австралійців з «глибинки»; розповів усесвіту, що австралійці – це нова нація із своєю мовою та культурою, і що вона не така, як англійці та американці. Тим самим фільм підняв зацікавленість до Австралії, підштовхнув розвиток туризму як галузі, яка нині домінуюча серед інших галузей австралійської економіки, змусив замислитися голлівудських режисерів та продюсерів про те, які переваги надає для зйомок п'ятий континент, тобто став знаряддям «м'якої сили», яка, краще за все годиться для створення позитивного іміджу держави. Ми ще повернемося до цього питання, але заздалегідь можна відзначити, що виграли і касові збори за межами держави не тільки від цього, але й від наступних фільмів із позначкою «Made in Australia», розширилася дистрибуція австралійських фільмів у світі, народилися нові економічні схеми в індустріях австралійського кіно.

На екранах Австралії з'являються комедії, фільми-пригоди про австралійців в Англії, де їх мову не розуміють, й вони потрапляють у різні халепи. До перших таких фільмів належить кінострічка режисера Брюса Бересфорда «Пригоди Баррі МакКензі» (*The Adventures of Barry McKenzie*, 1972 р.). За нею виходить комедія режисера Девіда Бейкера «Великий МакКарті» (*The Great McKarthy*, 1975 р.), за однойменним романом Баррі Оуклі. Також створюються фільм-пригоди, які відбуваються на шляхах Австралії. Наприклад, стрічка режисера Карла Шульца «Прямуючи на північ» (*Treveling North*, 1986 р.).

У кінці 1970 – початку 1980-х рр. з'являються фільми, в яких грає нове покоління австралійських кіноакторів, які дуже швидко стануть голлівудськими зірками. Так, режисер Майкл Пейт 1979 р. знімає фільм «Тім» (*Tim*) за однойменним романом відомої австралійської письменниці Колін Маккалоу. У цьому кінотворі головну роль такого собі архетипічного простака проникливо грає Мел Гібсон. Згодом він буде затребуваний Голлівудом і стане однією із його найбільших зірок.

1989 р. стане визначним для Ніколь Кідман, яка після вже згадуваної нами стрічки «Мертва тиша», а також фільму режисера Кена Камерона «Бангкок Хілтон» (*Bangkok Hilton*, 1989 р.), буде визнана Голлівудом.

У списку світових зірок опиняться також Пол Хоган, Рассел Кроу, Джеффри Раш. Дістали світового визнання і австралійські режисери Пітер Вейр та Баз Лурманн. «Австралійські фільми починають підтримувати виробничі кампанії з такими ключовими продюсерами, як Джейн Скотт, Джордж Міллер, Кріс Нунан, Даг Мітчелл та Кен Камерон. Решта зірок залишилися лояльними до своєї батьківщини, такі як Пол Хоган, Клаудія Карван, Джон Полсон та Йаху Сірієс» [5].

Не можна не згадати фільм за однойменним романом Колін Маккалоу «Ті, що співають у терені» (*The Thorn Birds*, 1983 р.). Він був знятий у США у

вигляді міні-серіалу на одній із провідних телемереж країни — ABC. Його зйомки велися у різних штатах Америки, включно з Гаваїми. Актори теж американські. Але в контексті нашого дослідження він цікавий тим, що в основу його покладений твір австралійської письменниці, який вийшов 1973 р. і став світовим бестселером. Він став важливим для Австралії і австралійського кіномистецтва, тому що привернув увагу до п'ятого континенту. Невдовзі глобальний медіа-магнат австралієць за походженням Руперт Мердок будує нові павільони «Fox Studios» на п'ятому континенті, виходячи з того, що виробничі затрати в Австралії набагато нижчі, ніж у США. До такого ж самого висновку дійшла й інша американська глобальна медіа-корпорація «Warner Brothers». Вона створює на території Австралії підрозділ «Warner Roadshow Studios». Австралійське кіновиробництво теж не пасе задніх: вони будують найсучаснішим кіномайданчики, на яких знімаються як національні, так і зарубіжні фільми.

1990-і рр. позначені подальшим інтересом до синтезу різних жанрів. Прикладом може слугувати фільм режисера Трейсі Моффарта «Бідевіл» (*Bedevil*, 1993 р.), в якому тематика життя аборигенів та проблеми видінь – «реальних, тих, що запам'яталися та уявних» [30] складається у трилогію з сучасних історій, герої яких переслідуються привидами. Спочатку це відбувається у пустельному аутбеку, потім у непролазних хащах і болотах на островах Квінсленда, далі – у доках Брісбена. Ця стрічка жажів отримала безліч кінематографічних нагород як на національних, так і на зарубіжних фестивалях.

Глобалізація процесів кіновиробництва та дистрибуції фільмів розвивається та продовжується у 1980-1990 рр. [31]. Прикладом однієї із глобальних стратегій в індустрії кіновиробництва в період глобалізації може бути створення стрічки «Мулен Руж!» (*Moulinrouge!*, 2001 р.), яка знята в Австралії із зіркою світового масштабу австралійкою Ніколь Кідман і австралійським режисером Базом Люрманом та інтернаціональною знімальною командою. Фільм був номінований на премію Оскар і отримав 2 нагороди у номінаціях «кращий режисер фільму» та «кращий дизайн костюмів».

Касовий успіх австралійських фільмів ХХ ст. має такий вигляд: показані фільми з найкращими показниками за кожне десятиліття:

- 1900-і рр. – «Історія про банду Келлі» (1906 р.) – 20 тис. фунтів стерлінгів;
- 1910-і рр. – «Фатальне весілля» (1911 р.) – 18 тис. фунтів стерлінгів; «Історія життя Джона Лі» (1912 р.) – 20 тис. фунтів стерлінгів;
- 1920-і рр.— «Засуджений довічно» (1927 р.) – понад 40 тис. фунтів стерлінгів;
- 1930-і рр. – «На нашій ділянці» (1932 р.) – 60 тис. фунтів стерлінгів;
- «Мовчання Діна Метленда» (1934 р.) – 50 тис. фунтів стерлінгів;
- 1940-і рр. – «40 000 вершників» (1940 р.) – 130 тис. фунтів стерлінгів;

- «Сміті» (1946 р.) – понад 50 тис. фунтів стерлінгів; «Оверлендери» – 150 тис. фунтів стерлінгів;
- 1950- і рр. – «Прогулянка в рай» (1956 р.) – 40 тис. фунтів стерлінгів;
- 1960-і рр. – «Вони дивний натовп» (1966 р.) – понад 2 млн. доларів;
- 1970- рр. – «Елвін Фіюпп» (1973 р.) – 7,2 млн. доларів;
- «Пікнік біля Звисаючої скелі» (1976 р.) – понад 5 млн. доларів;
- 1980-і рр. «Крокодил Данді» (1986 р.) – 328,2 млн. доларів; «Крокодил Данді II» (1988 р.) – 239,6 млн. доларів;
- 1990-і рр. – «Тяжко хворий» (1992 р.) – 80 млн. доларів; «Дитятко» (1995 р.) – 254,2 млн. доларів.

Для повного уявлення, яке місце займає австралійська кінопродукція на п'ятому континенті серед фільмів інших країн світу, звернімося до таблиці, в якій відображені кількість фільмів австралійських, новозеландських, азійських, європейських (французьких, британських, інших), північноамериканських, інших та загальна кількість фільмів за рік.

Таблиця 1.

Рік	Австра лія	Н.Зел андія	Азія	Європа			Півн. Амер		Інші	Усього
				Фр.	Брит.	ін.	Кан.	США		
1995	14	1	6	17	23	13	3	171	11	253
1985	17	0	1	4	25	5	4	136	2	194
1998	20	0	5	12	29	5	3	189	10	273
1990	22	3	7	26	20	14	6	153	1	252
1991	22	1	8	16	21	16	3	149	4	240
1993	22	3	8	14	13	17	5	172	5	259
2000	22	0	8	14	29	6	1	167	3	250
1999	24	3	3	5	28	11	5	174	2	255
1984	25	1	0	9	22	12	4	146	4	223
1996	25	1	9	12	25	10	3	190	6	281
1994	26	2	12	17	22	13	6	153	1	252
1992	29	1	5	9	28	15	6	135	1	229
1986	30	2	6	8	25	10	0	155	3 Т	239
1997	30	2	8	17	21	13	8	184	2	285
1987	31	1	7	12	18	14	5	168	3	259
1989	39	0	13	14	35	19	3	163	5	291

Для побудови цієї таблиці ми звернулися до даних Асоціації дистриб'юторів кінофільмів Австралії за 1984-2019 рр. [32] й вибрали останні сімнадцять років ХХ ст. Слід застережити, що дані в таблиці йдуть не в хронологічному порядку, а в порядку зростання кількості австралійських фільми за роки, що ми

вивчаємо. Аналіз даних таблиці свідчить, що 50% кінопродукції, яка демонструвалась в австралійських кінотеатрах була вироблена у США.

Розвиток австралійської кіноіндустрії можна відстежити за різними параметрами. Одним із показників є кількість екранів кінотеатрів з 1985 по 2000 рр. Простежується наступна тенденція: 1985 р. існувало 128 кіноекранів у містах Австралії, 167 кіноекранів у передмістях, 406 кінотеатрів у сільських місцевостях. У 2000 р. існувало 129 кіноекранів у містах Австралії, 949 кіноекранів у передмістях, 700 кінотеатрів у сільських місцевостях [32]. Чітко простежується тенденція, що кількість екранів у містах за 15 останніх років ХХ ст. практично не збільшилася, тоді як їх чисельність стрімко зростала у передмістях та сільських місцевостях. Така тенденція може знайти пояснення стрімким розвитком телебачення в країні, перш за все в містах Австралії. Тому кількість кінотеатрів у них зменшується.

Ми також маємо можливість навести дані про середні показники за останні три десятиліття ХХ ст. за такими критеріями як кількість відвідувань кінотеатрів та середній валовий збір у касах кінотеатрів.

- У 1976-1979 рр. середня кількість відвідувань встановила 30,3 млн., а середній валовий збір у касах кінотеатрів – 106,3 млн. доларів.
- У 1980-1989 рр. середня кількість відвідувань встановила 38,3 млн., а середній валовий збір у касах кінотеатрів – 191,5 млн. доларів.
- У 1990-1999 рр. середня кількість відвідувань встановила 64,9 млн., а середній валовий збір у касах кінотеатрів – 476,5 млн. доларів [32].

«Нова хвиля» розвитку австралійського кіно у 1970-1980-і рр. не могла не привести до професійного його вивчення. В ці роки в Австралії закладається підґрунтя для розвитку кінокритики, історії та теорії кіно. Ми вже згадували про створення Інституту кіно, телебачення і радіо в 1970-і рр. А згодом створюється національний кіноархів, що підтверджує глибоке розуміння уряду щодо важливості кіно як мистецтва та його історичної ваги. Збереження національних кінофондів сприяло і сприяє розвитку таких дисциплін як кінокритика, теорія та історія кіно на п'ятому континенті. Австралійські фільмові студії впроваджуються як інституційно визнана дисципліна між 1975-1985 рр. «Академізація дисципліни відбувається разом з розповсюдженням курсів-студій кіно у старших класах середніх шкіл, коледжів вищої освіти, технологічних інститутів, молодих університетів, таких як університет Мердока, університет Гріфіта, університет Дікіна, а також як частина вже усталених курсів таких критичних дисциплін, як англійська мова та компаративна література, історія літератури та комунікаційні студії в деяких старих університетах. Хоча в таких місцях, як Мельбурнський університет та університет Ля Троуба та Сіднейський університет Нового Південного Вельсу (які відносяться до старих університетів Австралію – О.З.) кіностудії введені як дискретне естетичне поле та дисципліна. Введення у 1980-і рр. культурних

студій означало що студії кінодосить часто ставали частиною більшої інтердисциплінарної формації навчальних дисциплін» [33, р. 114].

У роки формування кінознавства в Австралії цьому процесу допомагали такі заходи, як проведення конференцій, створення різних організацій та вихід у світ журналів, присвячених аналізу кінофільмів. Серед таких організацій були Австралійська асоціація вивчення кіно (Australian Screen Studies Association – ASSA), конференція, яка проводиться один раз на 2 роки, а починаючи з 1981р. – конференція Асоціації фільмів та історії Австралії та Нової Зеландії; щорічна конференція асоціації культурних студій Австралії, яка проводиться з 1991 р. та інші.

Впродовж останньої третини ХХ ст. з'являються наукові фахові журнали, що сприяють посиленню наукового дискурсу в галузі кіномистецтва. Необхідно зазначити, що ще до появи цих журналів, розвідки про австралійське кіно друкувалися у таких відомих національних журналах, як «Australian», «Meanjin» і в низці провідних австралійських газет. Тож австралійська наукова спільнота і широка зацікавлена громадськість отримують такі журнали, присвячені кіно, як «The Australian Screen», «Filmnews», «Australian Journal of Screen Theory», «Cinema Papers», «Australian Cultural Studies». До цього можна додати журнали ширшого профілю «Art&Text», «Conteenum», «Metro», «Flesh», «Intervention», «On the Beach», «Southern Review», «Tension», де також друкуються статті з кіномистецтва.

Наприкінці ХХ століття в країні з'являються також онлайнні журнали, присвячені різним аспектам національного кіно. Це такі часописи, як «Screening the Past», «Senses of Cinema», «Rouge».

Можна тільки вітати, що австралійські університети здійснюють публікації своїх наукових журналів у соціогуманітарній сфері. Тільки у відкритому доступі в університетах п'ятого континенту наявні такі журнали з історії, кіномистецтва, кінокритики, комунікації, медіа, політики, соціології, а також культурних студій, літератури і гуманітарних проблем:

Australian National University публікує *Aboriginal History Journal, Australian Humanities Review*;

Bond University публікує *Culture Mandala: The Bulletin of the Centre for East-West Cultural and Economic Studies*;

Edith Cowan University публікує *Australian Journal of Teacher Education, eCULTURE, Research Journalism*;

Flinders University публікує *Transnational Literature, Writers in Conversation and the Flinders Journal of History and Politics*;

Griffith University публікує *Journal of Social Inclusion*;

La Trobe University публікує *The Looking Glass: New Perspectives on Children's Literature and Writing from Below*;

Macquarie University публікує *Macquarie Matrix, Scan: Journal of Media Arts Culture and NEO: journal for higher degree research in the social sciences and humanities*;

Murdoch University публікує *IM: Interactive Media*;

RMIT публікує *Communication, Politics and Culture, Local-Global Journal and Senses of Cinema*;

Southern Cross University публікує *The Journal of Economic and Social Policy*;

Swinburne University of Technology публікує *Sensoria: A Journal of Mind, Brain, and Culture*;

University of Melbourne публікує *PLATFORM Journal of Media and Communication*;

University of Sydney публікує *Arts: The Journal of the Sydney University Arts Association; Journal and Proceedings of the Royal Society of New South Wales, Literature & Aesthetics*;

University of Technology публікує *Cultural Studies Review; Public History Review and Sydney Journal*;

University of Western Sydney публікує *Global Media Journal*.

Ми спеціально навели перелік цих журналів та університетів, де вони виходять, англійською мовою, щоб зробити їх доступними джерелами для подальшого вивчення українськими дослідниками нашого та нових поколінь питань культурного розвитку Австралії у ХХ ст.

За роки підйому австралійського кіно, починаючи з 1970-х рр. в країні швидко розвивалася академічне вивчення цього медіуму завдяки когорті національних дослідників. З'являються монографічні дослідження з історії австралійського фільму таких вчених, як Том О'Рейган [27], Сюзан Дермоді та Елізабет Джакка, Карен Дженнінгз, Аннет Гамільтон [2], Бен Голдсміт [3], Саскія Вандербент [5], Іна Бертран [19], Бен Голдсміт і Том О'Рейган [30], Кріс Лонг [6], Ерік Рід, Джон Таллок, Ендрю Пайк і Росс Купер, Джонатан Рейнер [34], Грем Шірлі і Брайан Адамс.

Виходять у світ колективні монографії, присвячені як австралійському фільму, так і розвитку національних мас-медіа в цілому під редакцією таких вчених, як Джонатан Рейнер [34], Стюарт Кенінгхем та Сью Тернбулл [10], Стюарт Кенінгхем та Джордж Стюарт, Альберт Моран та Том О'Рейган [21].

З'являються монографії і статті, присвячені окремим кіножанрам або окремим фільмам. Так, Іна Бертран і Білл Рут присвячують свою статтю німому фільму «Банда Неда Келлі» [21], тоді як Моріс Меган [29] вдається до осмислення складових фільму «Данді Крокодил», які принесли йому світовий успіх. Марк Дуган і Джон Шварц аналізують прояви мультикультуралізму в австралійському кіно [24], Ал Грасбі у своїй монографії дискутує про тиранію упереджень [25], Колінз Фелісіті [26], Том О'Рейган [27], Леслі Спід [28] вивчають у своїх розвідках особливості австралійського національного гумору та жанру комедії, тоді як Дені Рейнолд [13] та Сільвія Лоусон [14]

зосереджуються у своїх публікаціях на історії та естетиці зображення австралійців під час Першої та Другої світових воєн.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. монографії австралійських дослідників кіно публікуються за межами Австралії: в США (Джордж Куварос, Едгар Морін, Пол Шредер), у Великій Британії (Іна Бертран [19], Том О'Рейган, Адріан Мартін, Терренс Малік, Меган Морріс, Константін Веревіс, Ноель Кінг, Дін Вілльямс [33], Джонатан Райнер [34]). Усе це свідчить про зрілість австралійського кінознавства, про визнання його англомовною науковою спільнотою. У 2013 р. в дослідженні, здійсненому австрійськими вченими, розвідка про австралійське кіно написана австралійською дослідницею Аннет Гамільтон. Так що інтерес до австралійського кіно поширюється у Західній Європі не тільки на англомовні країни.

Отже, здійснено перше комплексне наукове міждисциплінарне дослідження з історії розвитку австралійського кіно в ХХ ст. в Україні. Введений новий раритетний матеріал щодо австралійських, британських та американських наукових джерел та літератури.

Розглянуто розмаїття жанрів національного кіномистецтва, і показано, як вони сприяють втіленню у кінострічках головних архетипів австралійської культури, розвитку австралійської ідентичності.

Проведено компаративний аналіз фільмів та літературних першоджерел, покладених в основу їх сценаріїв. Зроблено висновок, що австралійськими режисерами були обрані найкращі взірці австралійської національної поезії і прози, які розкривають історичні і соціальні, культурні і расові проблеми розвитку країни протягом ХХ ст.

Доведено, що австралійські кінострічки мають таку художню якість, яка дозволяє їм конкурувати із світовим кіно, починаючи із його зародження, і під час процесів інтерналізації індустрії кіно та його дистрибуції у 1980-1990 рр. – десятиліття стрімкої глобалізації світу. Перешкодою ж для поширення австралійських фільмів поза межами п'ятого континенту та навіть на батьківщині слугує глобалізована система дистрибуції кінофільмів, яка монополізована США ще з 1930-х рр. і з розвитком глобалізації тільки підсилюється. Позитивним моментом боротьби з цією тенденцією є заходи австралійського ряду як для розвитку національного кіномистецтва, так і щодо дотримання певного відсотку національних кінострічок у національному кінопрокаті.

Досліджені шляхи участі австралійського уряду щодо підтримки розвитку національного кіно та створення відповідних фондів, інституцій та навчальних закладів. Цей досвід може бути рекомендований уряду України.

Доведено, що такий державницький підхід до розвитку кіно і галузі культури загалом сприяє покращенню іміджу держави і привертає до неї інвестиції, розвиває туризм, сприяє посиленню імміграції та припливу молоді з багатьох країн світу, яка обирає для себе навчання в Австралії (що, по-перше, приносить

державі непогані дивіденди, а також підготовку молодих кадрів, які за час навчання на п'ятому континенті звикають до природних умов, соціального клімату п'ятого континенту та ознайомлюються із пропозиціями, від корпоративного і наукового світу Австралії).

Існує велика вірогідність, що молоді інтернаціональні кадри залишаться там на певний строк або й назавжди. Навіть, якщо вони не залишаться і Австралії, вони стають «науковими послами» цього континенту, підтримуючи контакти з ним і своєю науковою підготовкою рекламуючи досягнення Австралії в галузі освіти і науки.

Зроблено висновки, що така далекоглядна зовнішня політика австралійського уряду щодо австралійського кіно, що належить до м'якої сили (softpower), виступає посланцем держави у всіх куточках сучасного світу, робить Австралію передовою країною, яка займає за даними 2019 р. друге місце після Швейцарії за рівнем багатства на кожну дорослу людину.

Список використаних джерел та літератури

1. Танці аборигенів Торресової протоки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eoutube.com/watch?v=1R7Jo8om5vQ>
2. Hamilton Anette. Imagined Identities: Focus on Australian Cinema [Електронний ресурс]. – Режим доступу: academia.edu/1924575/imagined_identities_focus_on_Australian_cinema_English_Title
3. Goldsmith Ben. Australian Cinema: Introduction. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: academia.edu/3547563/AustralianCinemaIntroduction
4. Mulvaney D.J. Spencer, Sir Walter Baldwin (1860-1929) // Australian Dictionary of Biography, 1990. – Vol. 12 (MUP). – P. 46.
5. Vanderbent Saskia. Australian Film. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pocketessentials.com>
6. Long C. Australia's Films: Part Fifteen – Under Southern Skies // Cinema Papers. 1995. – № 106. – October. – P. 38-41, 54-55.
7. Bertrand I., Routt W.D. The Picture that Will Live Forever: The Story of the Kelly Gang. – St. Kilda, Vic.: Australian Teachers of Media (ATOM), 2007. – 197 p.
8. Зернецкая О. Моральный императив Руфуса Доуза (рецензия на книгу Маркуса Кларка «Осужденный пожизненно». М.: Художественная литература, 1986) // Иностранная литература. – 1987. – № 8. – С. 243-244.
9. Зернецкая О.В. Вэнс Палмер и австралийский роман. – Киев: Наукова думка, 1984. – 185 с.
10. Verhoeven Deb. Film, Video, DVD and Online Delivery. – The Media and Communications in Australia / Ed. by S. Cunningham & S. Turnbull. – Crows Nest. N.S.W.: Allen & Unwin, 2014. – 325 p.
11. Valentine T.J. The Causes of the Depression in Australia. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0014498900040>
12. Great Depression National Museum in Australia. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.nma.gov.au/explore>
13. Reynauld D. Celluloid Anzacs: the Great War through Australian Cinema. – Melbourne: Australian Scholarly Publications, 2007. – 279 p.
14. Lawson S. Gallipoli: You Are Being Taught What to Remember // Filmnews. – 1981. – Vol. 11, № 11-12. – P. 11.
15. Clancy L. Culture and Customs in Australia. – Sydney: Greenwood Publishing Group, 2004. – 191 p.

16. Зернецкая О.В. Роман Колин Маккалоу «Поющие в терновнике». Новые жанровые модификации австралийского романа-саги. Взаимодействие формы и содержания в реалистическом художественном произведении: Монография. – Киев: Наукова думка. 1988.
17. Moran A., O'Reagan T. Two Discourses of Australian Film // Australian Journal of Screen Theory. – № 15-16. – P. 163-173.
18. O'Reagan T. Australian National Cinema. – London: Routledge, 1996. – 416 p.
19. Bertrand I. The Oxford Companion to Australian Film. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – 583 p.
20. Attard B. The Economic History of Australia from 1788: An Introduction [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eh.net/encyclopedia/the-economic-history-of-australia-from-178-an-introduction...>
21. Bertrand I., Routt B. The Fairest Child of the Motherland: Colonialism and Family in Australian Films of the 1920s and 1930s' // The Australian Screen / Ed. by A. Moran, T. O'Reagan. – Melbourne: Penguin, 1989. – P. 28-52.
22. Зернецкая О.В. Австралийский социальный роман 30 годов XX века. – Киев: Наукова думка. 1982. – 287 с.
23. Australian Century since Federation at a Glance. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://treasury.gov.au/default/files2019-03round3.pdf>
24. Dugan M., Swarc J. There Goes the Neighbourhood! Australia's Migrants Experience. – Melbourne: Macmillan & Australian Institute of Multicultural Affairs, 1984. – 200 p.
25. Grassby Al. The Tyranny of Prejudice. – Melbourne: A.E. Press, 1984. – 107 p.
26. Collins F. Wogboy Comedies and the Australian National Type // Diasporas in Australian Cinema / Ed. by R. Muravska, F. Lambert. – Bristol: Intellect Books, 2009. – P. 73-82.
27. O'Regan T. Cinema Oz: The Ocker Films' // The Australian Screen / Ed. by A. Moran, T. O'Regan. – Ringwood, Vic.: Penguin, 1989. – P. 75-98.
28. Speed L. Life as a Pizza: The Comic Traditions of the Wogsplotation Films // Metro Magazine. – 2005. – № 146-147. – P 136-144.
29. Morris M. Tooth and Claws: Tales of Survival and CrocodileDandee // Art & Text. – 1987. – № 25. – P. 36-68.
30. Goldsmith B., O'Reagan T. The Film Studies: Film Production in the Global Economy. – Lanham MD: Rowman and Littlefield Publishers, 2005. – 246 p.
31. Total Screens, Seating Capacity and Theatres in Australia, 1980-2019. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://screenaustralia.gov.au>
32. Motion Picture Distributors Association of Australia (MPDAA). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://screenaustralia.gov.au>
33. King N. Verevis Konstantin and Williams Deane, Australia // The Sage Handbook of Film Studies. – London. Sage Publications, 2008. – P. 112-122.
34. Rayner J. Contemporary Australian Film. – Manchester: Manchester University Press, 2005. – 224 p.

References

1. *Tantsi aboryheniv Torresovoyi protoky* [Dances of the aborigines of the Torres Strait]. [Online]. Available from: <http://www.eoutube.com/watch?v=1R7Jo8om5vQ> [In Russian].
2. *Hamilton Anette. Imagined Identities: Focus on Australian Cinema* [Online]. Available from: academia.edu/1924575/imagined_identities_focus_on_Australian_cinema_English_Title [In English].
3. *Goldsmith Ben. Australian Cinema: Introduction.* [Online]. Available from: academia.edu/3547563/AustralianCinemaIntroduction [In English].

4. Mulvaney, D.J. (1990). Spencer, Sir Walter Baldwin (1860-1929). *Australian Dictionary of Biography*, 12, p. 46. [In English].
5. *Vanderbent Saskia. Australian Film*. [Online]. Available from: <http://www.pocketessentials.com> [In English].
6. Long, C. (1995). Australia's Films: Part Fifteen – Under Southern Skies. *Cinema Papers*, 106, October, pp. 38-41, 54-55. [In English].
7. Bertrand, I. & Routt W.D. (2007). *The Picture that Will Live Forever: The Story of the Kelly Gang*. St. Kilda, Vic.: Australian Teachers of Media (ATOM). [In English].
8. Zernetskaya, O. (1987). Moral'nyy imperativ Rufusa Douza (retsenziya na knigu Markusa Klarka "Osuzhdennyi pozhiznenno"). M.: Khudozhestvennaya literatura, 1986) [Zernetskaya, Oh. The moral imperative of Rufus Dawes (review of the book by Markus Clarke "Convicted for life". M.: Khudozhestvennaya literatura, 1986)]. *Inostrannaya literatura* [Foreign literature], 8, pp. 243-244. [In Russian].
9. Zernetskaya, O.V. (1984). *Vens Palmer i avstraliyskiy roman* [Vance Palmer and an Australian novel]. Kiyev: Naukova dumka. [In Russian].
10. Cunningham, S. & Turnbull, S. (ed.) (2014). *Verhoeven Deb. Film, Video, DVD and Online Delivery. – The Media and Communications in Australia*. Crows Nest. N.S.W.: Allen & Unwin. [In English].
11. Valentine, T.J. *The Causes of the Depression in Australia*. [Online]. Available from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0014498900040> [In English].
12. *Great Depression National Museum in Australia*. [Online]. Available from: <https://www.nma.gov.au/explore> [In English].
13. Reynauld, D. (2007). *Celluloid Anzacs: the Great War through Australian Cinema*. Melbourne: Australian Scholarly Publications. [In English].
14. Lawson, S. (1981). Gallipoli: You Are Being Taught What to Remember. *Filmnews*, 11-12, (11), p. 11. [In English].
15. Clancy, L. (2004). *Culture and Customs in Australia*. Sydney: Greenwood Publishing Group.
16. Zernetskaya, O.V. (1988). *Roman Kolin Makkalou "Poyushchiye v ternovnike"*. *Novyye zhanrovyye modifikatsii avstraliyskogo romana-sagi. Vzaimodeystviye formy i sodержaniya v realisticheskoy khudozhestvennoy proizvedenii: Monografiya* [Roman Colin McCullough "Singing in the Blackthorn". New genre modifications of the Australian saga novel. The Interaction of Form and Content in Realistic Artwork: Monograph]. Kiyev: Naukova dumka. [In Russian].
17. Moran, A. & O'Reagan, T. Two Discourses of Australian Film. *Australian Journal of Screen Theory*, 15-16, pp. 163-173. [In English].
18. O'Reagan, T. (1996). *Australian National Cinema*. London: Routledge. [In English].
19. Bertrand, I. (2000). *The Oxford Companion to Australian Film*. Oxford: Oxford University Press. [In English].
20. Attard, B. The Economic History of Australia from 1788: An Introduction. [Online]. Available from: <https://eh.net/encyclopedia/the-economic-history-of-australia-from-178-an-introduction...> [In English].
21. Bertrand, I. & Routt, B. (1989). The Fairest Child of the Motherland: Colonialism and Family in Australian Films of the 1920s and 1930s'. In: Moran, A & O'Reagan T. (ed.). *The Australian Screen*. (Pp. 28-52). Melbourne: Penguin. [In English].
22. Zernetskaya, O.V. (1982). *Avstraliyskiy sotsial'nyy roman 30 godov XX veka* [Australian social novel 30 years of the twentieth century]. Kiyev: Naukova dumka. [In Russian].
23. *Australian Century since Federation at a Glance*. [Online]. Available from: <https://treasury.gov.au/default/files/2019-03/round3.pdf> [In English].
24. Dugan, M. & Szwarc, J. (1984). *There Goes the Neighbourhood! Australia's Migrants Experience*. Melbourne: Macmillan & Australian Institute of Multicultural Affairs. [In English].
25. Grassby, Al. (1984). *The Tyranny of Prejudice*. Melbourne: A.E. Press. [In English].

26. Collins, F. (2009). Wogboy Comedies and the Australian National Type. In: Muravska R. & Lambert F. (ed.). *Diasporas in Australian Cinema*. (Pp. 73-82). Bristol: Intellect Books. [In English].
27. O'Regan, T. (1989). Cinema Oz: The Ocker Films'. In: Moran, A. & O'Regan, T. (ed.). *The Australian Screen*. (Pp. 75-98). Ringwood, Vic.: Penguin. [In English].
28. Speed, L. (2005). Life as a Pizza: The Comic Traditions of the Wogsploitation Films. *Metro Magazine*, 146-147, pp. 136-144. [In English].
29. Morris, M. (1987). Tooth and Claws: Tales of Survival and CrocodileDandee. *Art & Text*, 25, pp. 36-68. [In English].
30. Goldsmith, B. & O'Regan, T. (2005). *The Film Studies: Film Production in the Global Economy*. Lanham MD: Rowman and Littlefield Publishers. [In English].
31. *Total Screens, Seating Capacity and Theatres in Australia, 1980-2019*. [Online]. Available from: <https://screenaustralia.gov.au> [In English].
32. *Motion Picture Distributors Association of Australia (MPDAA)*. [Online]. Available from: <https://screenaustralia.gov.au> [In English].
33. King, N. (2008). Verevis Konstantin and Williams Deane, Australia. In: *The Sage Handbook of Film Studies*. (Pp. 112-122). London. Sage Publications. [In English].
34. Rayner, J. (2005). *Contemporary Australian Film*. Manchester: Manchester University Press. [In English].

Зернецкая О.В. Развитие культуры в Австралии на протяжении XX в.: киноиндустрия.

Статья представляет собой первую попытку в Украине комплексного междисциплинарного изучения истории развития австралийской киноиндустрии в XX в. в контексте австралийской культуры. Анализируя фильмы в исторической последовательности берутся во внимание особенности каждой декады. Проанализированы периоды немого звукового и цветного кино. Выделены лучшие фильмы, режиссеры и выдающиеся актеры. Особое внимание уделено художественным и документальным фильмам.

В статье рассматривается развитие различных жанров кинофильмов, начиная с исторической драмы, фильмов о выживании поселенцев-пионеров, приключенческих фильмов. Показано, как они способствуют воплощению в фильмах главных архетипов австралийской культуры, развития австралийской идентичности. После Первой и Второй мировых войн создаются фильмы, чтобы увековечить храбрость австралийских солдат на полях этих войн. Впоследствии появляются фильмы, в которых режиссеры изображают судьбы австралийских женщин, а также жен переселенцев, или аборигенок.

Проведен компаративный анализ фильмов и литературных первоисточников, положенных в основу их сценариев. Сделан вывод, что австралийскими режиссерами были выбраны лучшие образцы австралийской национальной поэзии и прозы, которые раскрывают исторические и социальные, культурные и расовые проблемы развития страны в течение XX в.

В статье уделяется внимание периодам бума и спада в сфере австралийского кинопроизводства. Проанализирована правительственная политика в киноиндустрии. Указаны различные схемы производства и дистрибуции национальных фильмов, чтобы сделать их конкурентоспособными с фильмами других киноиндустрий мира, особенно с Голливудом. Изучена сфера новой дисциплины – австралийские фильмовые студии так же, как и труды национальных ученых в этой области. Выяснено, в которых университетах Австралии она преподается. Сделаны выводы, что опыт Австралии в этих сферах полезен для Украины.

Ключевые слова: развитие австралийской культуры, киноиндустрия, структура, жанры, государственная политика, австралийское киноведение.

Zernetska O. *The Development of Australian Culture in the XX Century: Australian Film Industry.*

This article represents the first attempt in Ukraine of complex interdisciplinary investigation of the history of Australian film development in the XX-th century in the context of Australian culture. Analysing films in historical order the peculiarities of each decade are taken into consideration. The periods of silent films, sound films and colour films are analysed. The best film productions, their film directors and prominent actors are outlined. Special attention is paid to the development of feature films and documentaries.

The article concentrates on the development of different film genres beginning with national historical drama, films of the first pioneers' survival, adventure films. It is shown how they contribute to the embodiment in films of the main archetypes of Australian culture, the development of Australian identity. After World War I and World War II war films appear to commemorate the courage of the Australian soldiers in the war fields. Later on the destiny of the Australian women white settlers' wives or native Australians inspired film directors to make them the chief heroines of their movies.

A comparative analysis of films and literary primary sources underlying their scripts is carried out. It is concluded that the Australian directors selected the best examples of Australian national poetry and prose, which reveal the historical and social, cultural and racial problems of the country's development during the twentieth century.

The publication dwells on boom and bust periods of Australian film making. The governmental policy in this sphere is analysed. Different schemes of film production and distribution are outlined to make national film industry compatible with the other film industries of the world, especially with the Hollywood. The area of a new discipline - Australian Film Studios - is studied as well as the works of Australian scholars. It is clarified in what Australian universities this discipline is taught. It is assumed that the experience of Australia in this sphere should be taken by Ukraine.

Keywords: *the development of Australian culture, Australian film industry, structure, genres, governmental policy, Australian Film Studios.*

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ

Качараба С.П., Сіромський Р.Б.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАРОД, ЗАБУТИЙ В ІСТОРІЇ

*(Україна в історії Європи ХІХ – початку ХХІ ст.: історичні
нарис: монографія.*

*За ред. чл.-кор. НАН України С.В. Віднянського. Київ: Інститут
історії України НАН України, 2020. 814 с.)*

Події 2013-2014 років у нашій державі, які розпочиналися з Євромайдану, а завершилися Революцією Гідності, змусили світову громадськість говорити не тільки про «битву за майбутнє Європи», але і спровокували дискусію про місце України в об'єднаній Європі, зокрема крізь призму спільного минулого (Тімоті Снайдер, Сергій Плохій, Ярослав Грицак). Українські землі перебували в епіцентрі багатьох переломних моментів європейської історії, чого хоча б варті геополітичні катаклізми ХХ ст., зокрема світові війни як спроба продовжити існування великих імперій (до того ж коштом українських земель). Поява у 1991 р. на політичній мапі Європи незалежної України стала виразом новітньої імперії, званої Радянським Союзом. Цю подію авторитетний американський геостратег Збігнев Бжезинський назвав «однією з трьох найбільших геополітичних подій ХХ століття» (поряд із розпадом Австро-Угорщини і початком «холодної війни»). І от через менше, ніж чверть століття, події навколо України претендують на те, щоби бути вписаними в історію як призвідник до чергових геополітичних змін. З футурологічної перспективи європейський вибір України може мати далекосяжні наслідки для всієї євроспільноти, яка живе за прагматичними принципами і не завжди зважає на уроки минулого.

Серед найновіших і водночас науково вартих уваги досліджень, які розкривають місце і роль України в європейській історії, виділяється монографія авторського колективу Інституту історії України НАН України, виконана за редакцією і під науковим керівництвом доктора історичних наук, професора, член-кореспондента НАН України Степана Віднянського. Зазначене дослідження є узагальнюючим результатом науково-пошукової роботи відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України, в якому сформована та діє наукова школа «Української історичної європеїстики». Серед авторів монографії – наукові співробітники Інституту історії України НАН України д.і.н. С.В. Віднянський, к.і.н. О.М. Горенко, к.і.н. О.А. Іваненко, к.і.н. Н.В. Кривець, д.і.н. О.Є. Лисенко, д.і.н. А.Ю. Мартинов, д.і.н. І.Б. Матяш, к.і.н. В.В. Піскажова, к.і.н. Г.О. Харлан, а також д.і.н. М.М. Вегеш (Ужгородський

національний університет), д.і.н. О.В. Даниленко (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), д.і.н. О.О. Кураєв (Інститут української історіографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України), к.політ.н. О.О. Мітрофанова і к.і.н. Є.В. Сафар'янс (Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»), М.О. Кононенко і М.С. Точицький (Міністерство закордонних справ України).

У рецензованій монографії на основі різноманітних джерел у формі історичних нарисів проаналізовано місце України в європейському історичному процесі ХІХ – початку ХХІ ст. Монографія складається з трьох розділів, які за хронологічно-проблемним принципом послідовно розкривають європейські рецепції України у ХІХ – на початку ХХ ст., «українське питання» в європейській історії ХХ ст. і, нарешті, місце незалежної України в європейському інтеграційному процесі.

У першому розділі дослідження «*Європейські рецепції України у ХІХ – на початку ХХ ст.: джерела, напрями, суспільно-політичні й культурно-цивілізаційні впливи*» автори простежили історичну ретроспективу взаємин українців з іншими європейськими народами. Вони висунули й обґрунтували гіпотезу про минуле українського народу як «нерозривну складову загальноєвропейського та всесвітнього цивілізаційного поступу» (с. 9). У цьому контексті дослідники дотримуються погляду на українські землі як «щит від кочовиків», природний, цивілізаційний, гідрографічний, соціально-економічний й етнорелігійний кордон – таку собі «браму Європи». Погоджуємося, що цей чинник сприяв формуванню особливої прикордонної ідентичності й ментальності українців. Цивілізаційний вибір України автори пов'язують із Хрещенням Русі-України 988 р., що сприяло поглибленню політичних і культурних зв'язків Русі з європейським світом (на наш погляд, не зовсім вдалим є використовуваний термін «Давньоруська держава»). Варто мати на увазі й той факт, що «прилучення до християнства» відбувалося крізь призму візантійсько-болгарського світосприйняття, а це спричинило до певних розходжень із західною католицькою традицією. Це однак не стало на заваді міждинастичним шлюбом ХІ ст., які успішно лобював «тесть Європи» Ярослав Володимирович (Мудрий).

Українські землі залишалися зоною важливих історико-культурних контактів і після політичної роздробленості Русі-України та припинення існування Галицько-Волинської держави. Яскравий фрагмент спільного минулого – це поширення магдебурзького права, унаслідок чого чимало українських міст впровадили систему самоврядування за європейським зразком. Новий етап спільної історії – це творення Речі Посполитої, яку автори рецензованої монографії називають «форпостом європейської цивілізації і каталізатором вестернізаційних процесів як противаги культурно-цивілізаційним впливам Сходу на слов'яно-балтійських теренах» (с. 22). Ці вестернізаційні процеси однак не завжди знаходили підтримку з боку місцевих еліт, як це, наприклад,

трапилося із прийняттям церковної унії 1596 р. в Бересті. У перспективі наступних століть новоутворена уніатська (греко-католицька) церква стала важливим чинником збереження національної ідентичності й долучення українців до західної католицької традиції.

Ревним захисником православ'я, яке сприймалося як тогочасний виразник культурної тотожності, судилося стати козацтву. Козаки були невід'ємними учасниками європейських баталій, оборонцями Європи від турецької експансії, творцями Української держави (Держави Війська Запорозького), яка отримала визнання тогочасних європейських правителів. Національна революція 1648-1657 рр. (Визвольна війна українського народу), за сміливим твердженням авторів, «викликала широкий резонанс у європейських країнах, її масштаби й наслідки змінили стратегічний баланс сил і вплинули на загальний політичний клімат у Європі» (с. 27). Ці події автори монографії ставлять в один типологічний ряд із Нідерландською революцією (1566-1648), Селянською війною в Німеччині (1524-1526), Англійською революцією XVII ст. та Французькою революцією останньої чверті XVIII ст. Визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького стала початком кінця Речі Посполитої, а входження Гетьманщини під протекторат Московського царства перетворило колись периферійну країну на помітного гравця європейської політики. Суб'єктність Української держави (під різними назвами) не надовго відновлювалася, зокрема зусиллями гетьманів Івана Виговського (Гадяцький трактат) та Івана Мазепи (союз із Швецією та польським королем Станіславом Лещинським).

В останній третині XVIII ст. на зміну поділові українських земель по Дніпру на Лівобережну і Правобережну частини прийшло розділення по лінії державного кордону між імперіями Романових і Габсбургів. Обидві правлячі династії вдавалися до колонізації приєднаних територій, ініціюючи заселення окремих їх частин різними європейськими народами – німцями, болгарами, сербами, греками, чехами тощо. Ґрунтовним можна вважати виклад історії цих народів у громадсько-культурному й освітньому житті українських губерній Російської імперії, здійснений на основі маловідомих архівних документів. Цікавим є аналіз міжслов'янських зв'язків у контексті національно-культурного відродження слов'янських народів та внеску університетів Наддніпрянської України в розвиток міжслов'янських культурних зв'язків. Українське національне відродження XIX ст. цілком вписується в канву національних відроджень тогочасних недержавних народів південної та східної Європи. Під впливом романтизму у Європі зросло зацікавлення «європейським народом, забутим в історії», себто українцями. У багатьох країнах Європи у XIX ст. були закладені підвалини міждисциплінарної науки – україністики. З огляду на це, автори дослідження простежили європейські культурно-цивілізаційні рецепції України, зокрема українську проблематику в німецькій літературі першої половини XIX ст. (зазначимо, що ця частина написана на основі оригінальних

німецьких матеріалів) та українсько-німецького й українсько-болгарського культурних діалогів.

Напередодні та під час Першої світової війни «українське питання» перетворилося на вагомий чинник міжнародного життя, хоча в це поняття європейські політичні еліти вкладали власний сенс і розуміння. На жаль, мусимо погодитися з твердженням, що практично для всіх європейських держав українські державні утворення 1917-1923 рр. «становили лише тактичний інтерес і розглядалися виключно як знаряддя власної національної політики» (с. 285). Втім, державотворчий досвід ХХ ст. важко переоцінити, а сам факт утворення незалежних УНР та ЗУНР вивели Україну за межі гегелівської когорти «неісторичних народів». Оглядом цих подій розпочинається другий розділ рецензованого дослідження *«Українське питання та Україна в європейській історії ХХ століття»*. У цьому розділі автори торкнулися складних питань національного державотворення в Центрально-Східній Європі після завершення Першої світової війни, зокрема і на українських землях. Наголошується: «Центрально-Східна Європа стала не лише головним театром воєнних дій, а фактичної й головною причиною і предметом світової війни, адже практично всі її учасники мали свої інтереси, цілі та плани в цьому регіоні» (с. 273). Після війни втілити наміри переможців у цьому регіоні, зокрема ідею президента США Вудро Вільсона про національне самовизначення й кордони за національною ознакою, було вкрай непросто. До всіх недоліків Версальської системи міжнародних відносин додалося російське питання, яке стало дестабілізуючим чинником у Європі. «Мур байдужості, ігнорації, ворожнечі» намагалась пробити молода українська дипломатія, яка спрямовувала свою діяльність на забезпечення широкого міжнародного визнання України та здобуття міжнародної підтримки у її державницьких прагненнях (цій проблемі присвячений окремий параграф дослідження). Причини невдач у змаганнях за українську державність убачаються в «ідеологічно-стратегічних мотивах Антанти й США, збройному експансіонізмі претендентів на українські землі, впливі революційних подій у Центрально-Східній Європі, відсутності єдності в українському визвольному русі» (с. 287-288). Відштовхуючись від геополітичних реалій тогочасної системи міжнародних відносин, українські землі вже вкотре були поділені всевладними творцями нової повоєнної Європи, цього разу – між чотирма державами: більшовицькою Росією, Польщею, Чехословаччиною та Румунією. Втім, нерозв'язане українське питання залишалося важливою складовою внутрішньополітичного життя в цих країнах упродовж усього міжвоєнного періоду. Після поразки визвольних змагань у колах української політичної еміграції, значні осередки якої були у Європі, зокрема в Чехословаччині та Німеччині, відбувалося переосмислення стратегії і тактики державотворення. У цьому контексті дослідники слушно зазначають, що українські емігранти «не перетворилися на безлику людську масу... [і] виявили достатні внутрішні сили

для самоорганізації та збереження себе як частини українського етносу» (с. 358).

Радянський період історії України, попри всі деструкції тоталітаризму, у колективній монографії трактується з позицій «універсальної ідеї історичної спадковості», зокрема стверджується, що «принципи наступності й послідовності вимагають розглядати історію України та її відносин із зовнішнім світом від найдавніших часів до сьогодні як єдиний державотворчий процес» (с. 407). Під таким кутом зору розглядається міжнародна діяльність УСРР/УРСР. До того ж варто брати до уваги квазі суверенітет останньої, як і її сумнівну до 1945 р. міжнародну правосуб'єктність (у відповідному параграфі, натомість, приймається твердження про УСРР як суб'єкта міжнародних відносин, с. 409). Втім, УРСР не мала міжнародних зобов'язань перед європейськими країнами, вона відгородила себе ідеологічно та функціонально від діяльності УНР, провадила з нею дипломатичну боротьбу, а всі її міжнародні ініціативи диктувалися з Москви.

Напередодні та під час Другої світової війни (1939-1945 рр.) українці опинилися посередині між двома конкурентними європейськими проектами, заснованими на тоталітарних ідеологіях і спрямованих на світове панування (нацизм та комунізм). Це протистояння спричинило величезні людські втрати, що дало підстави американському історикові Тімоті Снайдеру назвати українські землі «кривавими». Фактично, у контексті подій кінця 1930-х років «українське питання» у Європі зводилося до державної приналежності українських етнічних територій, а з огляду на корінні інтереси української політичної нації – до боротьби за власну суверенну державу (с. 487). Першою ж українською територією, якій довелося зіткнутися з реаліями загальноєвропейської кризи, викликані амбіціями очільника Третього Райху, стало Закарпаття (дипломатичні перипетії навколо державно-політичного статусу цього регіону прописані дуже ґрунтовно). Погоджуємося з авторською думкою, що події навколо Закарпаття (Підкарпатської Русі) стали своєрідним індикатором політики нацистського керівництва в «українському питанні», зокрема для національно орієнтованої еміграції. Водночас надміру детальний опис подій на українських землях в роки війни дещо виходить за межі задекларованих авторами завдань і вибивається з європейського контексту дослідження (с. 498-529).

Оригінальною і вдалою вважаємо спробу авторів визначити місце України на європейській мапі. Зокрема зазначається, що «на ментальній карті Західної Європи УРСР, найімовірніше, виглядала як «периферія периферії» щодо їхнього ставлення до «радянської» Східної Європи. Натомість у свідомості східноєвропейців УРСР сприймалася як складова СРСР. Своєю чергою Східна Європа сприймалася в УРСР як «наш» близький Захід» (с. 541). Враховуючи уроки історії Центрально-Східної Європи, робиться висновок, що «ідея

європейської інтеграції має стати консолідуючою для всього українського суспільства» (с. 575).

Третій розділ «Незалежна Україна в європейському інтеграційному процесі» торкається проблеми єдності внутрішньої і зовнішньої політики нашої держави в умовах глобалізації та європейської інтеграції. Запропонований виклад є оригінальним і узагальнюючим аналізом новітньої української історії. Основну увагу зосереджено на етапних моментах взаємин нашої держави з Європейським Союзом (ЄС), внутрішньополітичній дискусії щодо майбутнього України в об'єднаній Європі. Рубіжною датою у цих процесах можна вважати російсько-грузинську війну 2008 р., яка «засвідчила, що Україна де-факто перетворилася на буферну зону між Росією та Заходом» (с. 602).

Після президентських виборів 2010 р. у зовнішній політиці України проявилися «рецидиви багатовекторності», що нівелювало багато попередніх починань. На Вільнюському саміті «Східного партнерства» ЄС 28-29 листопада 2013 р. тоді чинний президент України В. Янукович, а згодом політичний утікач, незважаючи на «безпрецедентну громадську підтримку політичної асоціації та економічної інтеграції України з Євросоюзом», відмовився від підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. У час, коли європейські політики «жалкували», чимало українців вийшли на Євромайдан, щоби висловити свою незгоду із рішенням влади. Європейські прагнення українського суспільства дисонували з позицією Російської Федерації, яка категорично не сприймала євроінтеграційних намірів сусідньої незалежної держави. Відновлення активної співпраці з ЄС стало можливим унаслідок Революції Гідності, коли нове українське керівництво доклало максимум зусиль до підписання Угоди про асоціацію з ЄС та скасування візового режиму. Знаковим можна вважати Закон України 2019 р. «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)», який привітали очільники країн-членів ЄС. Водночас, у монографії наголошується, «щодо перспектив європейської інтеграції України... необхідно позбутися хибного, занадто ідеалізованого уявлення про її змістовне наповнення й часові рамки та чітко окреслити концептуальні засади і стратегію реалізації цього цивілізаційного вибору України» (с. 667).

Відновлення євроінтеграції України відбувалося на тлі воєнної агресії Російської Федерації, безпосереднім наслідком якої стала окупація Криму та затяжна війна на Донбасі. Автори рецензованої монографії проаналізували реакцію міжнародного співтовариства на т.зв. «кримський референдум» і виклали його історико-правову оцінку. Завершується монографія розглядом позиції ЄС щодо «російсько-українського збройного конфлікту» у 2014-2019 рр. (на прикладі ФРН, Франції та Австрії).

Рецензоване дослідження, безумовно, є цінним, актуальним і таким, що допоможе знайти відповіді на злободенні питання сучасних відносин України і ЄС. Українці змінювали перебіг історії Європи, але й події в Європі мали визначальний вплив на ситуацію в Україні. Україна – не тільки результат волелюбства українців, але й наслідок складних пертурбацій європейської історії. Однозначно те, що нині започатковано нову модель співпраці між Україною і рештою Європи, що ґрунтується на спільних цінностях: свободи, демократії, поваги до прав людини, верховенства права. Певні, що від того, якою буде Україна, залежить і майбутнє Європи. Чи буде Україна повноцінною складовою Європи, чи «Європа» залишатиметься недосяжним ідеалом, передусім залежить від кожного українця зокрема, і не в останню чергу від істориків.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Деменко Олександр Федорович – кандидат політичних наук, доцент, учений секретар Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Деннінгхаус Віктор – доктор історичних наук, професор, заступник директора Нордост-інституту (Інститут культури і історії німців Північно-Східної Європи) при Гамбурзькому університеті (м. Люнебург, ФРН).

Добровольська Ангеліна Борисівна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Зернецька Ольга Василівна – доктор політичних наук, професор, завідувач відділу глобальних та цивілізаційних процесів Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Качараба Степан Петрович – доктор історичних наук, професор, декан історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.

Метельова Тетяна Олександрівна – кандидат філософських наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу теорії та методології всесвітньої історії Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Олійник Олег Миколайович – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу історії країн Азії та Африки Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Перга Тетяна Юрївна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу глобальних і цивілізаційних процесів Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Сіромський Руслан Богданович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Львівського національного університету імені Івана Франка.

Ткаченко Василь Миколайович – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, Заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник відділу теорії та методології всесвітньої історії Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Фесенко Микола Васильович – доктор політичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу трансатлантичних досліджень Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Чжен Віра Абрамівна – завідувач кафедри східних мов Київської гімназії східних мов № 1.

Шаповал Юрій Іванович – доктор історичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник відділу теорії та історії політичної науки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України імені І.Ф. Кураса.

Якуба Вероніка Вікторівна – аспірантка Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

CONTRIBUTORS

Demenko Oleksandr – Ph.D. in Political Sciences, Associate Professor, Scientific Secretary of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Dönninghaus Victor – Doctor of Historical Sciences, Professor, Deputy Director of Nordost-Institut (Institut für Kultur und Geschichte der Deutschen in Nordosteuropa) an der Universität Hamburg (Lüneburg, Germany).

Dobrovolskaya Angelina – Ph.D in Economics, Senior Research Fellow, Leading Research Fellow of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Zernetska Olga – Doctor of Political Sciences, Professor, Head of the Department of Global and Civilization Processes of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Kacharaba Stepan – Doctor of Historical Sciences, Professor, Dean of Faculty of History of Ivan Franko National University of Lviv.

Meteliova Tetyana – Ph.D. in Philosophy, Associate Professor, Leading Research Fellow of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Oliynyk Oleh – Ph.D in Economics, Senior Research Fellow, Senior Research Fellow of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Perga Tetyana – Ph.D. in History, Senior Research Fellow, Senior Research Fellow of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Siromskiy Ruslan – Ph.D. in History, Associate Professor, Associate Professor of Ivan Franko National University of Lviv.

Tkachenko Vasyl – Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Chief Research Fellow of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Fesenko Mykola – Doctor of Political Sciences, Senior Research Fellow, Leading Research Fellow of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Chzen Vira – Head of the Department of Oriental Languages of the Kyiv Gymnasium of Oriental Languages № 1.

Shapoval Yuri – Doctor of Historical Sciences, Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Chief Research Fellow of Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine.

Yakuba Veronika – Postgraduate Student of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЖУРНАЛІ

1. Відповідно до постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» та Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 до друку приймаються лише статті, які мають такі необхідні елементи:
  - постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
  - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
  - виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
  - формулювання цілей статті (постановка завдання);
  - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
  - висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.
2. Статті приймаються лише в електронному варіанті (e-mail: pwh_journal@ukr.net). Тел. (044) 235 44 99; (097) 946 73 75.

Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку.

3. Вимоги до оформлення:

Файл у форматі doc. Шрифт Times New Roman, кегль 14, міжрядковий інтервал – 1,5. Береги (поля): ліве – 3 см, праве – 1,5 см, верхнє – 2 см, нижнє – 2 см.

До статті обов'язково додаються:

- УДК;
- переклад назви статті російською і англійською мовами
- анотація українською, російською та англійською мовами (обсяг не менше як 1800 – 2200 знаків з пробілами). В анотації не допускається скорочення і аббревіатури крім загальноновживаних;
- ключові слова українською, російською та англійською мовами. Кількість ключових слів – від 5 до 7 (не менше);
- обов'язковим є транслітерованій латинкою список використаних джерел (References), який додається у зв'язку з необхідністю включення «Проблеми всесвітньої історії» до міжнародних наукометричних баз.

Звертаємо увагу авторів на необхідність кваліфікованого перекладу анотації та назви статті англійською мовою («машинний» переклад неприпустимий).

Позиції у списку літератури оформлюються не за алфавітом, а відповідно до того, як вони зустрічаються в тексті.

4. Послідовність розміщення елементів статті:

- УДК (ліворуч);
- на рядок нижче – прізвище та ім'я автора (праворуч);
- назва статті (великими літерами по центру);
- анотація (обсяг не менше як 1800 – 2200 знаків з пробілами) і ключові слова мовою статті;
- виклад основного матеріалу статті;
- джерела та література (нумерація позицій автоматична);

Список джерел та літератури оформлюється згідно з вимогами ВАК (Бюлетень ВАК України. – 2009. – № 5), відповідно до ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання»; Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015.

- Прізвище та ім'я автора, назва статті, анотація і ключові слова двома іншими мовами (наприклад, російською та англійською, якщо стаття написана українською). Анотація російською та англійською мовами (обсяг не менше як 1800 – 2200 знаків з пробілами) і ключові слова – від 5 до 7.

- **Обов'язковим** є транслітерований латинкою список використаних джерел (References), який додається у зв'язку з необхідністю включення «Проблеми всесвітньої історії» до міжнародних наукометричних баз. Список оформляється згідно з правилами **Британського Гарвардського Стандарту** (Harvard-British Standard). Транслітерацію можна зробити за допомогою «Google перекладач» або сайту <http://ua.translit.cc/>. **Приклади оформлення списку джерел дивитись на http://ukrbulletin.univ.kiev.ua/harvard_quick_guide_tcm44-47797.pdf**

Обсяг статті – 1 ум. друк. арк. (40 тис. знаків з пробілами).

5. Статті приймаються українською, російською, англійською мовами.

Редколегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних, цитат, фактів та посилань.

Подаючи до друку статтю в журнал «Проблеми всесвітньої історії», автор або колектив авторів гарантують, що стаття є оригінальним твором, що раніше не публікувався та не поданий до друку в інше видання. Вони також гарантують, що думки та ідеї, які не належать самим авторам, супроводжуються відповідними посиланнями та (або) цитатами. Редакційна колегія залишає за собою право відхиляти матеріали, що не відповідають редакційним вимогам, мають низький науковий рівень, не пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування, а також порушують етику науковця.

6. Окремим файлом подаються – відомості про автора: повні прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи (навчання), посада, робоча і домашня адреси (з індексом), мобільний телефон, e-mail.

Назва файлу статті – латинськими літерами прізвище автора (наприклад: ivanov.doc). Назва файлу з відомостями про автора – латинськими літерами за зразком: ivanov_avtor.doc

7. Додаткові вимоги до тексту статті:

1. Посилання оформлюються в квадратних дужках.

Наприклад: [1, с. 54], де 1 – порядковий номер позиції (монографії, статті) у списку літератури, 54 – номер сторінки;

[7, арк. 67], де 7 – порядковий номер позиції (архіву) у списку літератури, 67 – номер аркушу архівної справи.

«Там само» – не допускається.

2. Позиції у списку літератури оформлюються не за алфавітом, а відповідно до того, як вони зустрічаються в тексті.

3. Архівні джерела у списку джерел потрібно оформити згідно рекомендацій МОН (див.: «Бюлетень ВАК» № 3, 2010 – <http://www.archives.go>

Наукове видання

**Проблеми всесвітньої історії
НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
№ 2(11), 2020**

Видавець:

Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Адреса редакції та видавця:

вул. Леонтовича, 5, м. Київ, 01030,

тел. (044) 235-44-99

Формат 70x100/16

Ум. друк. арк. 17,06.

Тираж 300.

Зам. № С18-244

Виготовлювач «КЖД “Софія”».

Віддруковано на власному обладнанні

08000, Київська обл., смт Макарів, вул. Першотравнева, 65.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 3397 від 19.02.2009 р.